190

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

Հատոր Երկրորդ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1854

825
F-67

Nº 44a

2468 – 5/11.77

65 2003

ԱՂԲԱՐ

ԹՈՎՄԱՍԻ

ՏՆԱԿԸ

ԱՂԲԱՐ

ԹՈՎՄԱՍԻ

ՏՆԱԿԸ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՆՐԻԿ. ՊԻՉԸՐ ՍԴՈՅ

ՏԻԿՆՈՋՆ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻՈՑ

Հատոր Երկրորդ

Վենետիկ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1854

38756ա
21279-60
7

ԱՂԲԱՐ ԹՈՎՄԱՍԻ ՏՆԱԿԸ

ԳԼՈՒԽ ԺԸ․

Օֆէլիային փորձառութիւնները ու կարծիքները․

Թովմաս իր ամէն օրուան մտածականներուն մէջ շատ անգամ իր գերութիւնը Յովսէփ Նահապետին Եգիպտոսի գերութեանը կը նմանցընէր․ և իրաւցընէ՝ որ օրուան վրայ իր տիրոջը աչքը կը մտնէր, որով իր վիճակն ալ երթալով կը լաւնար։

Սէն-Քլէր անփոյթ էր տանը մատակարարութեանը, և օրական ծախքերուն հաշիւն անգամ չէր գիտեր․ Ադոլփոս էր մինչև այն ժամանակը տանը մատակարարն,

ու տիրոջը պէս ալ մախող ըլլալով, ստակը ջուրի պէս կ'երթար : Իսկ Թովմաս իր խնայող բնաւորութեամբը տեսնալով այս կարգէ դուրս ծախքերը՝ ինքզինքը չէր կըրնար բռնել, ու երբեմն երբեմն տիրոջը ձեռքի տակէ խօսքեր նետելով՝ անուղղակի կերպերով անդրադարձընել կու տար :

Սկզբան Սէն–Քլէր քիչ անգամ Թովմասին բան կը յանձնէր, բայց շուտ մը իր բարեկամութիւնը ու յաջողակութիւնը տեսնելով՝ սկսաւ առաջ քաշել զինքը, ու քիչ ատենէն Թովմասին ձեռքը յանձնեց բոլորովին մատակարարութեան հոգը :

Ադոլփոս այս բանիս նեղանալով գանգատեցաւ քանի մը անգամ, բայց Սէն–Քլէր — Թող տուր, ըսաւ մէկ օր մը, որ ամէն բան Թովմասը հոգայ. դուն առանց մտածելու հարկաւոր կարծած կը գնես, բայց Թովմաս անոնց գինը կը նայի. և թէ որ քու ձեռդ մնար՝ քիչ ատենէն պիտի բացը ելլէի :

Իրաւցընէ Թովմասին վրայ այն աստիճանի վստահութիւն ունէր տէրը, որ առած ու բերած ստակները և ոչ իսկ կը համրէր, և հաշիւը կը նայէր. Թովմաս կրնար այն ստակներէն իրեն մաս հանել, բայց քրիստոնէական սկզբամբք զարդարեալ ըլլալով, տէրը իր վրայ վստահութիւն ունենալուն համար՝ ալ աւելի զգուշութիւն ու ճշտութիւն կը պահէր, ու ամէն բրած առուտուրներուն ճիշդ հաշիւը կու տար :

Իսկ ընդ հակառակն Ատոլփոս բոլորովին տարբեր բնաւորութեամբ մարդ մ'էր, հանդարտութիւն սիրող, երես եղած, ամէն ուզածը կ'ընէր, տէրն ալ փոխանակ վրան աչք ունենալու՝ ձգեր էր զինքն իր կամքին. և այն աստիճանի հասեր էր՝ որ կարծես թէ տիրոջն հաւասարեր էր, անոր բաները գործածելով. անոր համար շատ անգամ Սէն-Քլէր իրեն կը նեղանար, մանաւանդ վերջերը, վասն զի ա՛լ չափէն դուրս ելեր էր: Սկսաւ ինքն ալ իմանալ, որ գէշ բան է եղեր ծառաներն այնպէս անհոգ ձգելը. խիղճը կը զարնէր, բայց իր անկարող բընութեամբը չէր կրնար բան մը գլուխ հանել: Կը տեսնէր գերիներուն մեծամեծ պակասութիւնները, բայց բան չէր կրնար ըսել. մտածելով որ եթէ նախ ինքը իր պարտքն ըրած ըլլար, գերիներն ալ իրենց պարտքը աւելի աղէկ կ'ընէին:

Թովմաս իր տիրոջը վրայ կարգէ դուրս սէր, հոգ ու յարգանք ունէր. կը տեսնէր որ տէրը հոգևոր բաներու ամենևին սէր չէր ցուցըներ, մանաւանդ թէ կը ծաղրէր, կիրակի գիշերները բոլոր թէատրոնները կ'անցունէր, և խառնակ ընկերութեանց մէջ շատ կը մնէր կ'ելլէր: Այս բաներէս Թովմաս տեսաւ որ իր տէրը քրիստոնէավայել վարք մը չունի, բայց այս բանս մէկու մ'ալ չհաղորդեց. հապա առանձին աղօթք կ'ընէր Աստուծոյ, որ իր տիրոջը դարձ տայ. և վարպետութեամբ երբեմն

նաև իրեն պզտի ազգարարութիւններ ալ կ'ընէր։

Մէկ կիրակի իրիկուն մ'ալ Սէն–Պլէր քանի մը բարեկամներէ հրաւիրուելով սեղանի մը գացած էր. կէս գիշերուան երկուքին ժամանակները տուն դարձաւ, բայց գինովութենէն խելքը կորսընցուցած։ Թովմաս ու Ատոլփոս զինքը առին խուցը տարին անկողինը դրին։ Ատոլփոս ծիծաղը չէր կրնար բռնել, տեսնելով մանաւանդ Թովմասին պարզմտութիւնը որ խեղճին ողորմելի վիճակին վրայ կը ցաւէր՝ խնտալէն կը ճաթէր։

Երկրորդ առաւօտ Սէն–Պլէր անկողնէն նոր ելած դեռ գիշերուան հագուստներով Թովմասին քանի մը յանձնարարութիւններ ըրաւ ու օրական ծախքին հարկաւոր եղած ստակն ալ տուաւ, և տեսնելով որ դեռ Թովմասն անշարժ կեցեր է

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ, ուրիշ բան մըն ալ կա՞յ ընելիք։ Կարծեմ ամէն բան կարգի է։

— Կը վախեմ թէ չէ, տէր իմ, ըսաւ Թովմաս ծանր կերպով մը։

Սէն–Պլէր ձեռքի լրագիրը ձգեց ու խահուէին գաւաթը վար դրաւ, և գերիին երեսը նայեցաւ։

— Ի՛նչ կայ Թովմաս, ըսաւ. այսօր ծանր ու լուրջ կերպ մը ունիս։

— Սիրտս շատ վշտացած է, տէր իմ, ըսաւ Թովմաս. ես կը կարծէի թէ տէրս ամենուն հետ ալ աղէկ կը վարուի։

— Ի՛նչ, մինչև հիմայ այնպէս չէի՞. Նայինք ինչ կ'ուզես ըսել, կ'երևնայ թէ բանի մը կարօտութիւն ունիս ու այս ոճով խընդրելու եկեր ես:

— Տէրս ինծի հետ միշտ աղէկ վարուած է, ըսաւ Թովմաս. ամենևին գանգատ մը չունիմ, մէկը կայ որուն հետ աղէկ չվարուիր:

— Ի՛նչ կ'ուզես ըսել Թովմաս, յայտնի խօսէ, ինչ է միտքդ:

— Այս բանս երէկ գիշեր ժամը կէս գիշերուան մէկին ու երկուքին ատենները դիտեցի, և մտածեցի տեսայ որ իմ տէրս ինքն իրեն հետ աղէկ չվարուիր:

Թովմաս այս խօսքս ըսաւ ու դարձաւ դուռը բանալու. Սէն-Քլէր, քիչ մը ամըչցաւ ու կարմրեցաւ, բայց շուտ մը խօսքը ծիծաղի դարձունելով

— Ա՞յս է, ըսաւ, բոլոր ըսելիքդ:

— Հրամմեր ես, ըսաւ Թովմաս, ու շուտ մը տիրոջը դիմաց ծունկ չոքելով, տէր իմ, ըսաւ, կը վախեմ որ այս կերպով թէ հոգւոյդ ու թէ մարմնոյդ միանգամայն կորըստեան վտանգին մէջ իյնաս: Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ. Մեղքը օձի պէս կը խածնէ ու իժի պէս կը խայթէ:

Սրտին այլայլութենէն Թովմասին ձայնը կը մարէր, և յորդ արցունքները սև երեսներէն վար կը վազէին ու գետինը կը թրջէին:

— Խեղճ խեւուկ, ըսաւ Սէն-Քլէր ա-

չուըները լեցուելով, ոտք ելիր, Թովմաս. կ'արժէ՞ որ ինծի համար այդպէս լաս:

Բայց Թովմաս տիրոջն ոտքը ինկած ողոքանօք դէպ 'ի իրեն կը նայէր:

— Շատ աղէկ, ըսաւ Սէն-Քլէր, ա՛լ մէյ մ'ալ այնպիսի տեղուանք ոտք պիտի չկոխեմ: Իմ պատուոյս վրայ կը խոստանամ քեզի՝ որ ա՛լ այնպիսի ընկերութեանց մէջ պիտի չմտնեմ: Ես ալ չեմ գիտեր թէ ինչպէս մինչև հիմա ետ չկեցայ այն տեղուանքէն, ես՝ որ բնութեամբ կը զզուիմ այնպիսի զեղխութենէ, ինքզինքս ալ կը մեղադրեմ մինչև հիմա ետ չկենալուս համար: Ելիր ուրեմն Թովմաս, արցունքդ սրբէ ու բանէդ գործէդ ետ մի՛ մնար: Տես, իմ վրաս ալ այնչափ օրհնենք չարժեր որ կարդաս, վասն զի ես կարծածիդ չափ աղէկ մարդ չեմ:

Թովմասին դռնէն դուրս ելլալու ժամանակ — Կը կրկնեմ նորէն քեզի, Թովմաս, իմ պատուոյս վրայ տուած խոստմունքս, ըսաւ, որ զիս մէյ մ'ալ այնպիսի վիճակի մէջ չես գտնար. իմացա՞ր:

Եւ իրաւցընէ խոստմունքը կատարեց. վասն զի 'ի բնէ այնպիսի զգայական զեղխութեանց ամենևին հակումն ալ չունէր, ու բնութեամբ քաշուող էր այնպիսի ընկերութիւններէ:

Բայց հիմա մենք Օփէլիային վշտերուն դառնանք, որ տանը բոլոր հոգը վրան առեր էր:

Հարաւային երկիրներու գերիները իրենց տիրոջը տուած կրթութեանը համեմատ մէկ մէկէ շատ կը տարբերին բնութեամբ:

Թէ՛ հարաւային կողմերը և թէ հիւսիսային մասին մէջ այնպիսի կանայք կան որ բնական ձիրք մը ունին գերիներուն հրամայելու և առանց խստութիւն բանեցընելու զանոնք հնազանդեցընելու, և ուզածնուն պէս առանց դժուարութեանց իրենց այս պզտի տէրութեան հպատակները կարգի կանոնի տակ կը պահեն:

Շէլպի խաթունն ալ, զորն որ մեր ընթերցողները աղէկ կը ճանչնան՝ այսպիսի կընիկներէն մէկն էր: Բայց իրաւցընէ այսպիսի կանայք չէ թէ միայն այն կողմերը հապա բոլոր աշխարհքիս մէջ ալ սակաւագիւտ են, 'ի վերայ այսր ամենայնի այն կողմերը աւելի յաճախ կը գտնուին:

Մարիամ Սէն-Քլէր և իրմէ առաջ ալ իր մայրը այսպիսի բնութեան տէր չէին: Մարիամ անհոգ ու տղայամիտ էր, ամենևին հաստատութիւն մտաց ու նախատեսութիւն չունէր, բնականապէս իրեն գերիներն ալ նոյն պակասութեանց տէր էին. Մարիամ շատ անգամ, Օֆէլիային զանգատելով կը պատմէր իր գերեաց անկարգութիւնները, և տանը տակնուվրայութիւնը, բայց բուն պատճառը ինքն ըլլալը չէր մտածեր:

Օֆէլիա իր տնտեսութեան առջի առա-

ւստը ժամը չորսին ելաւ, ու իր խուցը այնպէս աղէկ կարգի դրաւ ինչպէս որ իրեն սովորութիւնն էր միշտ, որ իր գերի աղախինն ալ զարմացաւ. վերջը մանրամասն քննելու ելաւ բոլոր դարանները, մառանը, սեղանատունը ու խոհանոցը։ Շատ մը ծառայից անհաւատարմութեամբը ծածուկ մնացած բաներ երեւան ելլալով՝ բոլոր ծառաները ու խոհանոցի մարդիկը ոտք ելան և հիւսիսային կողմի կանանց բռնած ճամբուն վրայ գանգատիլ սկսան։

Խոհարարը, որ Գինա անունով պառաւ մ՚էր, մինչև ան ատեն իբրև տանտիկին ամենայն բան իր ուզածին պէս կը մատակարարէր, այս խիստ քննութիւնը տեսածին պէս շատ կատղեցաւ։ Այս կնիկը բոլոր այն կողմի ափրիկեցի կանանց նման՝ շատ յարմար էր կերակուր եփելու. բայց կարգէ դուրս անկիրթ ու պնդագլուխ էր։ Մէկու մըն ալ պատճառաբանութեամբ չէր համոզուեր, ինչ զօրաւոր փաստեր ալ ըսէին՝ ինքը դարձեալ իր մտքին դրածէն չէր հեռանար։ Գինայի առջի տիրուհին Մարիամին մայրը կը գիջանէր իր աղախնոյն կամքին. Մարիամն ալ աւելի յանձն կ՚առնուր լռել, քան թէ իրեն հետ կռուիլ։

Ամէն բանի մէջ ալ ինքզինքը արդարացընելու պատճառանք մը կը գտնար։ Երբոր կերակուր մը գէշ ըլլար՝ մէկէն խոհանոցի մարդիկներուն կամ մէկուն կամ մէկալին վրայ կը ձգէր, հազար ու մէկ

պատճառներ առաջ կը բերէր, ու խեղճ մարդկանց վրայ տիրօջը վստահութիւնը կորսնցունել կու տար։

Բայց չիտակն ըսելով մէկալ կողմանէ ալ շատ ճիշտ ու մտադիր էր, քիչ անգամ կ'ըլլար որ ձեռքի բանը չյաջողցընէ. իրաւ խոհանոցը թէպէտ խառնափնդոր ու աղտոտ կը պահէր, և ամէն բան տակն ու վրայ, բայց եփած կերակուրները ամէնքն ալ աղէկ համով էին։ Երբոր սեղան մը մէկուն պիտի տրուէր՝ Գինա խոհանոցին մէկ անկիւնը նստած ու կարճկէկ ծխելին ալ բերանը՝ կը մտածէր, կարծես թէ այն մուխին մէջէն տնական մուսաները իրեն օգնութեան կը կանչէր։ Սեւուկները իրեն չորս կողմը առած ամէնքը մէյմէկ բան կ'ընէին, ոմանք գետնախնձոր կը կեղևէին, ոմանք մորթած հաւերուն փետուրները կը մաքրէին, և այլն. ինքն ալ զանոնք փայտէ գդալ մը գլխունին զարնելով կը կառավարէր, ասոնք կ'ըսէր անոր համար աշխարհք եկած են որ իմ հրամաններս կատարեն, որպէս զի ես չյոգնիմ։

Այսպիսի վիճակի մը մէջ էր երբոր Օփէլիա տանը ուրիշ տեղուանքը պտըտելէն քննելէն վերջը՝ խոհանոցը մտաւ։ Գինա իմացեր էր առաջուցմէ իր նոր խաթունին այցելութիւնը ու միտքը դրաւ որ ձեռքէն եկածին չափ իր իրաւունքը պաշտպանէ ու նոր կարգաւորութեանց չհնազանդի։

խոհանոցը լաւ դրքի մը վրայ էր, գետինը աղիւսով յատակած, և հին ոճով շինած վառարան մըն ալ ունէր. Սէն-Քլէր շատ ջանացեր էր Դինան համոզելու որ նոր ոճով վառարան մը շինել տայ, բայց ճար չէր եղած:

Երբոր Սէն-Քլէր հիւսիսային նահանգներէն դարձաւ՝ իր հօրեղբօրը խոհանոցին կարգին ու կանոնին զմայլելով՝ ամենայն կերպով ջանացեր էր որ ամէն պէտք եղածը իր խոհակերոցին համար ալ առնու, կարծելով որ Դինան ալ աղէկ կը պահէ: Բայց դժբախտութեամբ նոր գնուած դարաններուն մէջ խոհանոցի հարկաւոր բաները պահելու տեղ՝ խել մը հին սանտրեր, հին կօշիկներ, աղտոտ լաթեր, կանանց հին գլխարկի սուտ ծաղկըներ մէջը լեցուեր էին:

Օփէլիա երբոր խոհանոցը մտաւ, Դինա ոտք ալ չելաւ, հանդարտութեամբ մը իր ծխելը առաջ տարաւ, և ինքզինքը ուրիշ բանի զբաղած ձևացընելով՝ աչքին ծայրովը բոլոր Օփէլիային շարժմունքները կը դիտէր:

— Դինա՛ այս դարանին մէջ ինչ կը դընես, հարցուց Օփէլիա:

— Ամէն բան, խաթուն, պատասխանեց Դինա:

Եւ իրաւցընէ խառնափնդորից ամբարանոց մը դարձեր էր: Օփէլիա մէջէն սեղանի գեղեցիկ փուոց մը հանեց արիւնոտ, վասն

ղի քիչ մը առաջ հում միս պլլեր էր մէջը։

— Գինա՛, այս ի՞նչ բան է. ի՞նչ, հում միսը սեղանին գեղեցիկ փառոցներուն մէջ կը պլլես։

— Տէ՛ր ողորմեա, չէ խաթուն չէ. ձեռքս մէկէն ուրիշ լաթ մը չհանդիպելով ատիկայ գործածեցի, ու վերջէն լուալու համար հունա դրեր էի։

— Այս ի՞նչ անհոգութիւն է, ըսաւ Օֆէլիա ինքիրենը, ու սկսաւ բոլոր դարանը քննել. մէկ մ՚ալ նայիս մէջէն սկսան ելլալ խարտոց մը, քանի մը հնդկաց ընկոյզ, երգերու տետրակ մը, խել մը աղտոտ լաչակներ, կծիկ մը բուրդ, կէս կտուր գործուած գուլպայ մը, կոտրտած ծխափայտ մը, պզտի տփով քթախոտ, երկու ոսկեզօծ յախճապակէ ամաններով օծանելի իւղ, մէկ երկու զոյգ հին կօշիկներ, քանի մը կտոր փլանէլ՝ որոնց մէջ ճերմակ սոխեր պլլուած էին. ջնջոցներ, ասեղ, թել, մատնոց մը, քանի մը թղթէ քսակներով անուշահոտ խոտեր։

— Աս ո՞ւր կը դնես հնդկաց ընկոյզները, ըսաւ Օֆէլիա։

— Ո՛ւր որ գայ նէ, խաթուն, այս ճաթած ամանին մէջն ալ կայ։

— Հոս ուրիշ ալ կայ։

— Հրամմեր ես, ըսաւ Գինա, այս առաւօտ ես դրի. կ՚ուզեմ որ ամէն բան ձեռացս տակն ըլլայ. ու դառնալով, Ցակո՛բ, ի՞նչ պարապ կեցեր ես, առջևի գործդ ա-

ռաջ տար, ըսաւ ու գդալով մը գլխուն զարկաւ։

— Այս ի՞նչ բան է, ըսաւ Օփէլիա օծանելի եղին ամանները ցուցնելով։

— Մազերուս եղն է, որ շուտ գտնալու համար հոտ դրեր եմ։

— Ի՞նչ, այնպէս բաներու համար տանը ամենէն աղուոր ամանները կը գործածես։

— Վասն զի դրած օրս շատ զբաղած ըլլալով շուտ մը ուրիշ մը չգտայ, բայց հիմա կը պարպեմ։

— Հապա այս աղնիւ անձեռոցներն ի՞նչ պիտի ըլլան։

— Անոնք ալ այս օրերս լուալ տալու համար հոն դրեր եմ։

— Մասնաւոր տեղ մը չունի՞ս որ աղտոտները մէջը դնես։

— Ունիմ. պարոնը սա սնտուկը գնեց որ աղտոտները մէջը դնեմ, բայց վրան խմոր կը բանամ, անոր համար դժուար կ՚ըլլայ ամէն անգամ բանալ գոցելը։

— Խմորն իր մասնաւոր սեղանին վրայ ինչո՞ւ չես բանար։

— Միշտ պնակներ, ուրիշ բաներ ալ անոր վրայէն պակաս չեն, անոր համար ուրիշ տեղ չեմ գտներ։

— Քեզի կ՚իյնայ պնակները լուալ ու իրենց տեղը շարել։

— Ի՞նչ. պնակները ե՞ս պիտի լուամ, ըսաւ Դինա որ կամաց կամաց սկսեր էր համբերութիւնը հատնիլ. այսպէ՞ս կը հասկընան

ուրեմն խաթուններն այս տեսակ գործքերէն։ Թէ որ ամէն անգամ պնակները եւ լուայի ու տեղերնին եւ դնէի՝ հապա կերակուրն ո՞վ պիտի եփէր։ Մարիամ խաթունը ինծի ոչ երբէք այսպէս բանի խօսք ըրեր է։

— Շատ աղէկ. հապա այս սոխերն ինչ պիտի ըլլան։

— Միտքս չգար, բայց կարծեմ թէ այսօրուան կերակուրին համար դրած պիտի ըլլամ... Մոռցեր էի որ աս փլանճին մէջ դրի։

Օֆէլիա թղթերով պլլած խոտերը խառնելու ատեն,

— Խաթուն աղէկ կ'ըլլար, ըսաւ Դինա խիստ կերպով մը, որ ամէն բան իրենց տեղը ձգէիր, եւ իմ ուզածիս պէս կը գընեմ ամէն բան որ դիւրութեամբ ալ կարենամ նորէն գտնել։

— Բայց նայէ թուղթը բոլոր ծակծըկեր է ու խոտերը դուրս ինկեր են։

— Մանաւանդ թէ այս կերպով շուտ մը մէջի խոտը դուրս կը քաշուի։

— Չես տեսնար որ այս ծակերէն բոլոր դուրս կը թափին։

— Ի հարկէ, երբոր հրամանքդ այսպէս ամէն բան խառնելու ըլլաս՝ ան ատենը կը թափի։ Նայէ, տես, ամէն բան խառնափնդոր եղաւ, երբոր հրամմես քիչ մը հրամանքիդ խուցը քաշուիս, տեսնես թէ ինչպէս քիչ ատեննուան մէջ ամենայն բան կարգի կը դրուի. բայց քանի որ գլխուս

վրայ կը կենաս՝ բան մ'ալ առաջ չերթար։ Էյ՜, Սամուէլ, ինչո՞ւ շաքարամանը տղուն ձեռքը կու տաս. աղէկ նայէ չէ նէ...։

— Գինա, ես կարգ պիտի դնեմ այս խոհանոցին, և յուսամ թէ կը պահես։

— Տէ՛ր Աստուած.... տանը խաթունները այս բաներուս չեն խառնուիր, ոչ իմ առջի խաթունս, և ոչ Մարիամը այսպիսի բան մը ըրած են, և չեմ գիտեր թէ ինչ հարկաւորութիւն կայ այս բանս ընելու։

Եւ երբ Օֆէլիա բոլոր խոհանոցին ամէն կահ կարասիքը կարգի կը դնէր, Գինա նեղացած՝ խոհանոցին մէջ վեր վար կը պտըտէր. և տեսնելով որ զարմանալի արագութեամբ աղտոտ անձեռոցները բոլոր մէկ տեղ դրաւ, անօթներն իւրաքանչիւր իւր տեղը շարեց, աղտոտ պնակները լուաց, սրբեց ու տեղերնին դրաւ, այլ և այլ ամաններու մէջ ցրուած շաքարը իր ամանին մէջ լեցուց՝ ապշեցաւ մնաց. ու դարձաւ իր արբանեակներուն մէկուն

— Թէ որ բոլոր հիւսիսային կողմի խաթունները, ըսաւ կամացուկ մը, այսպէս կ'ընեն, անոնց խաթուն պէտք չէ ըսել։ Ես ալ երբոր մաքրելու օրը գայ՝ ուրիշներուն պէս շուտ մը ամէն բան կարգի կը դնեմ։ Բայց անտանելի բան է այս խաթունայց ըրածը. կու գան արգելք կ'ըլլան, և ամէն բան այնպիսի տեղուանք կը դնեն որ ա՛լ գտնելը դժուարին կ'ըլլայ։

Եւ իրաւցընէ Գինան ալ շրջան մը ունէր

և ամէն բան մաքրելու օրն է ըսելով սողը, ղարանները բոլոր գետինը կամ թէ սեղանին վրայ կը պարպէր, բայց մաքրելու ու շտկրտելու տեղ՝ ամէն բան նոյնպէս խառնափնդոր կը թողուր, ու երբոր մանչերը պղնձեղէնները կը մաքրէին՝ ինքը իր ծուխը վառած՝ մէկ մը մէկուն, մէկ մը մէկալին ըրածներուն պակասութիւն կը գտնէր ու կը նեղանար։ Ժամերով խոհանոցը խառնափնդորէց աղաղակուը կը հնչէր. թէ որ մէկը հարցընէր թէ, այս ինչ աղաղակ է, մէկէն Գինա, այսօր ընդհանուր կարգաւորութեան օր է, կ'ըսէր։ Միտքը դրած էր որ ինքը մաքրութեան ու կարգաւորութեան նախատիպ մ'է, ուստի բոլոր այս խառնափնդոր աղտոտութիւնը այլոց անհոգութենէն առաջ կու գայ, կ'ըսէր։

Քանի մը օրուան մէջ Օֆէլիա բոլոր տանը կարգ կանոն մը դրաւ, բայց դժբաղդաբար գերեաց անհոգութենէն բանի մ'ալ չեկաւ իր այնչափ աշխատութեամբ դրած կարգը։ Ուստի մէկ օր մը համբերութիւնը հատնելով ըսաւ Սէն-Քլէրին,

— Անկարելի բան է՝ այս տանը կարգ մը դնելը։

— Իրաւ է, ըսաւ Սէն-Քլէր։

— Այսպիսի անհոգութիւն մը, շռայլութիւն մը ու անկարգութիւն մը ես տեղ մըն ալ չեմ տեսած։

— Կը հաւտամ։

— Ան ատեն այդպէս անհոգութիւն մի՛ ըներ, թէ որ կ'ուզես որ ամէն բան կարգի մտնայ:

— Սիրելի՛ քեզի բան մը ըսեմ. գերեաց տէրերը երկու կարգ կը բաժնուին, մէյմը անոնք որ կը բռնանան իրենց գերեացը վրայ. մէյ մըն ալ անոնք որ իրենք գերիներուն գերի եղած՝ անոնց ըրածին աչք կը գոցեն: Անոնք որ խստութիւն չեն սիրեր ու գթասիրտ են, շատ անպատշաճութեանց մէջ կ'իյնան: Վասն զի երբոր մըտքերնիս դրեր ենք որ խել մը այնպիսի անկիրթ ու տգէտ մարդիկներ քովերնիս շատցընենք՝ հարկաւ հետեւանքն ալ քաշելու պատրաստ պիտի ըլլանք: Ես մարդիկ տեսեր եմ, թէպէտ քիչ անգամ, որ մասնաւոր ձիրք մը ունին տունը կարգի կանոնի տակ պահել տալու՝ առանց բռնութիւն մը ընելու: Ես այն կարողութիւնը չունիմ, անոր համար խել մը ատեն է որ միտքս դրեր եմ որ ամէն բանի աչք գոցեմ: Ես չեմ ուզեր որ խեղճերը ծեծ ուտեն, կոտր կոտր ըլլան. այս բանս իրենք ալ գիտեն, անոր համար երբեմն իրենց պարտքին մէջ կը զեղծանին:

— Բայց այս ի՞նչ բան է, ոչ բանի գործքի որոշ իր ժամանակը կայ, ոչ կարգ կայ և ոչ կանոն:

— Դուք հիւսիսաբնակքդ ժամանակին վրայ կարգէ դուրս համարումն ունիք: Ժամանակը այնպիսի մարդուն ի՞նչ բանի կըր-

նայ գալ , երբոր անխկայ գործածելը չգի-տեր : Իրեն ինչ փոյթն է , թէ ժամ մը ա-ռաջ , ժամ մը վերջը կերակուրը կերեր է . իրեն համար թէ հիմայ եղեր է և թէ վերջը նոյն բանն է : Նայէ , Գինան մեզի ինչ ա-ղէկ կերակուրներ կ'եփէ , ապուրը , խաշա-ծը , խորովածը , և ամէն համով կերակուր-ները բոլոր այն իր խառնափնդոր խո-հանոցին մէջէն կը հանէ . ըստ իմ կար-ծեացս՝ այս իր յաջողակութիւնը կարգէ դուրս բան մ'է : Բայց թէ որ մէյ մը վար իջնանք այն կերակուրները պատրաստելու կերպը տեսնենք , զզուելնէս ախորժակնիս կը փախչի : Փուճ տեղը այդ նեղութեանը մէջ ինքզինքդ մի՛ ձգեր , որ ապաշխարան-քէ ալ ծանր է , ու օգուտ մ'ալ չես տես-ներ . մանաւանդ թէ այն կերպով համբե-րութիւնդ կը հատնի , Գինան ալ գլխէ կ'ել-լայ . ինծի մտիկ ըրէ , ու թող տուր որ ու-զածին պէս ընէ :

— Բայց , Օգոստինոս , դու չես գիտեր թէ ամէն բան ինչ խեղճ վիճակի մէջ գը-տայ ես :

— Ի՞նչ . չեմ գիտեր , որ խմորեղէն բա-նալու գլանները իր անկողնոյն տակը կը պահէ . և բոլոր համեմները քթախոտին տփին հետ գրպանը կը պտըտցընէ : Միթէ չեմ տեսներ տանը յիսուն անկիւնը յիսուն շաքարաման քարշ կու գայ , ամէնքն ալ աղտոտ ու փճացած : Չեմ գիտեր որ պնակ-ները օր մը սեղանի փոցով կը սրբէ ,

որ մ'ալ աղտոտ հագուստով մը։ Բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի սքանչելի կերակուրներ կ'եփէ, համով համով խաշուէններ կը շինէ. այսպիսիներուն՝ զինուորաց վրայ ինչ կերպով դատաստան կ'ըլլուի նէ՝ նոյնպէս դատաստան ընելու է. այսինքն պէտք է հետեւանքը նայիլ։

— Իսկ ծախքը, ու վատնումը....

— Այդ կողմանէ խօսք չունիմ. ինչ որ կրնաս՝ բանալիքի տակ դիր, ու բանալիները քովդ պահէ. պէտք եղածը միայն տուր, բայց աւելցածին վրայ նայէ որ խօսք չընես։

— Ես ինչպէս կրնամ այդ ծառայից հաւատարմութեանը վստահիլ։

Օգոստինոս տեսնելով Օֆէլիայի անհանգիստ ու ծանր կերպով խօսիլը ծիծաղը չկրցաւ բռնել։

— Օ՜, աս աղէկ բան հարցուցիր, 'ի հարկէ չենք կրնար վստահիլ. ո՞վ կրնայ զիրենք հաւատարիմ ընել։

— Ո՞վ... դաստիարակութիւնը, սիրելի. այն միայն կրնայ հաւատարիմ ընել զանոնք։

— Դաստիարակութի՜ւնը, ծիծա՜ղ կ'ընես։ Իրենց ես ինչ դաստիարակութիւն կրնամ տալ, միթէ ես մանկածու եմ։ Թէ որ Մարիամին ձգէի՝ բոլոր գերիները դաստիարակեմ ըսելով՝ կրնար զանոնք սպաննել, բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի չէր կըրնար անոնց անհաւատարմութեանը դէմը առնուլ։

— Ուրեմն ասոնց մէջ հաւատարիմ մարդ չիգտնուիր ։

— Հազիւ երբեք . ատեն ատեն ասոնց մէջէն այսպիսի մարդիկ կ'ելլեն որ բնութիւնը զիրենք պարզ, ու հաւատարիմ ծներ է, որոնք ո՛ր և իցէ չար օրինակներէ ալ չեն աւրուիր ։ Սևերուն պզտիկուց խելքերնին կը պակսի որ միայն կեղծաւորութեամբ բան կրնան յաջողեցընել . տղայութենէն կը սկսին իրենց ծնողքը, տէրերնին և անոնց տղաքը որ հետերնին կը խաղան՝ խաբել, և ասանկով 'ի հարկէ խաբէութեան ու ստութեան կը վարժին ։ Իրենցմէ ուրիշ բան չյուսացուիր, և ասոր համար ալ անօգուտ է անոնց ետևէն ինկնալը ու զանոնք պատժելը ։ Հաւատարմութեան կողմանէ ալ, պզտիկուց 'ի վեր ան աստիճանի ցածութեան ու հպատակութեան սորված են՝ որ և ոչ գաղափար ունին թէ ինչ է ըստացուածքը, և չեն կրնար ըմբռնել ալ թէ իրենց տիրոջը ստացուածքէն ալ գողնան՝ ան ալ դարձեալ իրենցը չէ ։ Ուստի չեմ կրնար հասկընալ թէ սևերը ինչպէս հաւատարիմ կրնան ըլլալ . իսկ Թովմասին պէս մարդը բարոյական հրաշք մըն է ։

— Հապա հոգինին ինչ կ'ըլլայ ։

— Ասիկայ իմ խառնուելու բանս չէ, ըսաւ Սէն-Քլէր, ապագային հետ բան չունիմ. այսչափ միայն գիտեմ որ բոլոր սևերը այս աշխարհքիս մէջ սատանայի նուիրուած են ճերմակներուն շահուցն հա-

մար. կարելի է որ անգլիի աշխարհքը վիճակներուն փոփոխութիւն մը ըլլուի։

— Այս ի՜նչ սարսափելի բան է, ըսաւ Օֆէլիա, դու պիտի ամչնաս քու աս բռնած ճամբուդ վրայ։

— Մենք ինքզինքնիս ընդհանուր սկըզբանց յարմարցուցած ենք։ Նայէ երկրիս վրայ ինչե՛ր կը հանդիպին. ամէն տեղ վարի աստիճան մարդիկ վերի աստիճանի մարդկանց զոհ եղած են թէ՛ խելքով, թէ հոգւով և թէ մարմնով։ Գնա Անգլիա, ուրիշ ուր կ'ուզես գնա, ամէն տեղ նոյն բանը կը տեսնես. 'ի վերայ այսր ամենայնի հարաւային Ամերիկայի բնակչաց բռնած կերպը բոլոր աշխարհքիս զզուելի եղած է, վասն զի մեր բռնանալու կերպը ուրիշներէ քիչ մը տարբեր է։

— Ուէրմընդի* երկիրը ամէնքը ազատ են։

— Կը հաւտամ. Նոր-Անգլիոյ և ազատ երկիրներու մէջ ձեր վիճակը աւելի աղէկ կարգի եկած է...։ Բայց, կը լսե՞ս, սեղանի զանգակը զարկաւ, հիմա մէկզի դնենք իւրաքանչիւր մեր մտածմունքները ու կերակուրի երթանք։

Իրիկուան դէմ Օֆէլիա երբոր խոհանոցն էր, սեւուկներէն մէկը պոռաց.

— Նայեցէք, նայեցէք Բրիւ ապլան ա-

* Ուէրմընդ՝ Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէկն է, 300,000 բնակչով։

մէն անգամուան պէս ինչպէս մրմռալով ելեր հոս կու գայ։

Մէյմ՚ալ նայիս՝ սև, բարձրահասակ ու նիհար կնիկ մը, տաք հագով ու պաքսիմատներով լեցուն կողով մը գլխուն վրայ՝ ներս մտաւ։

— Բարի եկար, Բրիւ, ըսաւ Գինա գիմացը վազելով ու օգնելով որ կողովը վար դնէ։

Բրիւ տխուր կերպարանք մը ունէր, ձայնն ալ խժռտած. կողովը վար դրաւ, գետինը նստաւ ու արմուկները ծնկուըներուն կռթընցուցած

— Ո՞հ տէր Աստուած, ըսաւ, երանի՜ թէ մեռած ըլլայի։

— Ինչու՞ կ՚ուզէիր մեռնիլ, ըսաւ Օփէլիա։

— Անով իմ թշուառութենէս կ՚ազատէի, պատասխանեց Բրիւ առանց աչքը վեր վերցընելու։

— Ինչու՞ այդչափ կը գինովնաս որ ինչուան կը ծեծեն զքեզ, ըսաւ Յովհաննա մանկահասակ խառնածին աղախնոյն մէկը, որ խօսելու ատեն ականջին օղերը կը շարժէր։ Բրիւ կատաղի նայուածքով մը անոր երեսը նայեցաւ, գլուխը շարժելով ու

— Օր մը քեզի ալ նոյն բանը պիտի հանդիպի, ըսաւ, և շատ կը փափաքէի որ ես ալ կարենայի տեսնել։ Ան ատենը դու ալ խմելով միայն հնարք մը կը գտնես քու թշուառութիւնդ մոռնալու։

— Շատ մի երկընցուներ Բրիւ, ըսաւ Գինա, բերած հացերդ դուրս հանէ նայինք, այս խաթունը պիտի վճարէ։

Օֆէլիա խել մը հաց առաւ։

— Սա դարանին վրայ կոտրած ամանի մը մէջ քանի մը ընդունելութեան տոմսակ պիտի ըլլան, ըսաւ Գինա. Ցակոբ ելիր ինձի տուր։

— Այդ տոմսակներն ինչ բանի կու գան, ըսաւ Օֆէլիա։

— Բրիւ ապրային տէրը ասոնք տորկի տեղ կու տայ, հիմա մենք ալ հացի հետ փոխնոց կ՚ընենք։

— Երբոր տուն դառնամ, ըսաւ Բրիւ, տէրս այս տոմսակները ու ստակը կը համրէ, թէ որ ճիշտ չելլայ՝ գլխս կը ծեծէ։

— Արժանի ես, ըսաւ Ցովհաննա, վասն զի ստակը կ՚առնես ու կ՚երթաս կը գինովնաս։ Իրաւ է ըսածս, խաթո՛ւն, դարձաւ ու կրկնեց Օֆէլիային, սա կնկան ամէն օրուան ըրածը այս է։

— Միշտ ալ այնպէս պիտի ընեմ, ուրիշ կերպով չեմ կրնար ապրիլ որ իմ թշուառութիւններս մոռնամ։

— Գէշ բան է ըրածդ, ըսաւ Օֆէլիա, որ տիրոջդ ստակը գինովնալու համար կը գողնաս։

— Իրաւունք ունիս, խաթուն, բայց միշտ այսպէս պիտի ընեմ...։ Ա՜հ, ո՜ւր էր թէ օր մը առաջ մեռնէի ու այս իմ թշուառութենէս ազատէի, իրաւցընէ մեռնելէն

՚ի զատ ուրիշ բանի չեմ փափագիր : Այս ըսաւ պառաւը ու ոտք ելաւ, և կողովը նորէն գլուխը դրաւ ու դուրս ելլալու ժամանակ տեսնալով որ Ցովհաննան միակերպ իր օղերը շարժելով կը զուարճանար.

— Այդ մանկական բաներովդ ինքզինքդ գեղեցիկ կ'ուզես ցուցընել. գլուխդ կը շարժես ու զամէնքը կը ծաղրես. բայց հոգ չէ, թէ որ մէյ մը դու ալ պառուիս ու տգեղնաս և ամէնքէն նախատուիս, ան ատենը դու ալ կը տեսնես որ գինովնալով միայն կրնաս եղեր մխիթարուիլ:

Երբոր Բրիւ դուրս ելաւ,

— Այս ի՛նչ անպիտան կնիկ է, ըսաւ Ատոլփոս որ Սէն-Քլէրի ածիլուելու համար տաք ջուր կը պատրաստէր. թէ որ տէրը ես ըլլայի՝ անանկ ծեծ մը կու տայի իրեն որ կեանքին մէջ կերած չըլլայ:

— Ասկէ աւելի ծեծ կարելի բան չէ, ըսաւ Դինա, վասն զի կռնակը վէրքերով լեցուն է, այնպէս որ շապիկն անգամ չըկրնար հագնիլ:

— Այսպիսի զզուելիները պէտք չէ թողուլ որ մաքուր տներ մտնեն ելլեն, ըսաւ Ցովհաննա, ի՞նչ կ'ըսես պարոն Սէն-Քլէր:

Հոս գիտնալու է որ Ատոլփոս ոչ միայն իր տիրոջը Սէն-Քլէրին հին հագուստները կը հագնէր՝ այլ նաև տիրոջը անունովը կ'ուզէր կոչուիլ, անոր համար Նոր-Օռլէանի սևերը իրեն Պարոն Սէն-Քլէր կը կանչէին:

— Ես ալ քու մօրդ վրայ եմ, ազնիւ Պէնիըր, պատասխանեց Ատոլփոս:

Պէնիըր՝ Մարիամ Սէն–Բլէրին ընտանեաց մականունն էր ու Յովհաննան ալ անոնց գերիներէն մէկն ըլլալով նոյն անուամբ կը կոչուէր:

— Պէնիըր, ըսաւ Ատոլփոս, թողութիւն կ՚ընես հարցմունքիս, արդեօք այդ օղերդ վաղը իրիկուան պարին ալ պիտի կախես...: Շատ աղուոր կ՚երևան ինծի, ի՛նչ աղուոր կը փայլին:

— Յիրաւի, ըսաւ Յովհաննա նորէն օղերը շարժելով, հիմակուան էրիկ մարդիկը քիչ մը շատ յանդուգն հարցմունքներ կ՚ընեն. թէ որ մէյ մ՚ալ այսպիսի հարցմունք մը ընես՝ վաղը իրիկուն ամենևին քեզի հետ պիտի չպարեմ:

— Ո՛հ. յուսամ որ այդ անգթութիւնը ինծի չես ըներ. կը փափաքէի իմանալու թէ արդեօք վարդագոյն զգեստդ ալ պիտի հագնիս:

— Ի՞նչ բանի վրայ կը խօսիք, ըսաւ Սրբուհին որ փոքրահասակ, արթուն և եռանդուն աղախին մըն էր, ու նոյն ատենը սանդուխէն վար կ՚իջնէր:

— Պարոն Ատոլփոս Սէն–Բլէրը քիչ մը շատ համարձակ է, ըսաւ Պէնիըր:

— Իրա՛ւ կ՚ըսես, պատասխանեց Ատոլփոս. տեսնանք Սրբուհին ինչ կ՚ըսէ:

— Ես աս գիտեմ որ ինքը միշտ համարձակ է, ըսաւ Սրբուհին ոտքի մատուընե-

րուն վրայ ցատքըռտելով. և միշտ իրեն կը նեղանամ։

— Ո՜հ, ազնիւ օրիորդներ, ըսաւ Ադոլփոս, սիրտս կտոր կտոր կ՚ընէք, օր մը գիս մեռած պիտի գտնաք անկողնոյս մէջ և պատճառը դուք պիտի ըլլաք։

— Կը լսէք սա թշուառականին, ըսին աղջիկները՝ կուշտ մը ծիծաղելով։

— Բաւական է, ելէք դուրս գացէք աս կէց, պոռաց անդիէն Գինա. չեմ ուզեր որ հոս ժողովիք և շաղակրատութիւն ընէք իմ խոհանոցիս մէջ։

— Գինա ապլային սիրտը կը նեղի, ըսաւ Սրբուհին, վասն զի պարի պիտի չերթայ։

— Ես այդպիսի հանդէսներուն վրայ կը ծիծաղիմ. դուք հոն ուրիշ բան չէք ըներ բայց եթէ կը ջանաք կապկի պէս ճերմակներուն նմանիլ։ Վերջը վերջը, դուք ալ ինծի պէս սև չէ՞ք։

— Անանկով ալ Գինան, վրայ բերաւ Յովհաննա, իր խառնափնդոր մազերը եղունելէն ետ չկենար, որպէս զի շիտակ կենան։

— Մազերն ալ բուրդի կը նմանին, ըսաւ անդիէն Սրբուհին, չարամտութեամբ մը ճակտին մազերը շտկելով։

— Ի՞նչ կ՚ըսէք, ըսաւ Գինա. Աստուծոյ առջև բուրդն ալ մազն ալ նոյն յարգը չունին։ Շատ կ՚ուզէի որ խաթունը հարցունէր թէ ո՛վ աւելի բանի կու գայ, դուք եր-

կուքնի՛դ, չէ նէ ես մինակ։ Ձեզ տեսնեմ, հիմա դուրս ելէք սըկէց։ Նոյն միջոցին տէրը վերէն վար եկաւ ու իր անուանակցին ըսաւ թէ — Յուսամ ինչուան իրիկուն ջուրը կը տաքնայ։ Օֆէլիան ալ սեղանատունէն դուրս ելլելով — Յովհաննա՛, Սըրբուհի՛, պոռաց, ինչո՞ւ պարապ կեցեր էք, գնացէք նստէք, կարերնիդ առաջ տարէք։

Իսկ Թովմասը որ հաց ծախող կնոջ խոհանոցին մէջն ըրած խօսակցութիւնը մըտիկ ըրեր էր, ելաւ անոր ետևէն գնաց։ Կնիկը ճամբան երթալու ատենը երբեմն երբեմն կը հառաչէր, և խել մը քալելէն վերջը՝ տան մը դիմաց կողովը վար դրաւ ու սկսաւ ուսի լաթը շտկել։

— Կ՚ուզե՞ս որ քիչ մ՚ալ ես տանիմ կողովդ, ըսաւ անոր Թովմաս կարեկցութեամբ մը։

— Ինչո՞ւ.... օգնականի կարօտութիւն չունիմ։

— Ինծի հիւանդ և կամ ցաւագար կ՚երևաս։

— Ես հիւանդ չեմ, ըսաւ հեզնական ոճով Բրիւ ապլան։

— Ես քեզի խորհուրդ կու տամ որ ա՛լ ինքզինքդ խումի չտաս. գիտե՞ս, վերջը ո՞ւր կ՚երթայ։

— Ո՞ւր պիտի երթայ, դէպ 'ի մահ ու դժոխք, ըսաւ կնիկը դառնացեալ կերպով մը, քու ըսելուդ կարօտութիւն չունիմ, աղէկ գիտեմ, ու կը փափագիմ ալ։

— Աստուած քեզի ողորմի, ըսաւ Թով-մաս մազերը տնկուելով. Յիսուսի անունը չե՞ս լսած ։

— Յիսո՞ւս . . . ո՞վ է ատ Յիսուսը ։

— Մեր Աստուա՛ծն է, ըսաւ Թովմաս, մեր Արարիչը ։

— Միտքս կու գայ որ բան մը լսած եմ Աստուծոյ, վերջին դատաստանին ու դը-ժոխքի վրայ . . . ։

— Չե՞ս լսած որ Յիսուս զմեզ սիրեց և թէ մեզի համար մեռաւ ։

— Այն բաները ամենևին լսած չեմ. իմ երիկս մեռնելէն վերջը, զիս ոչ ոք սիրեր է։

— Դու ո՞ւր սներ ես ։

— Քէնզըքիի մէջ, իմ առջի տէրս պըզ-տի տղաք կը պահէր կը մեծցունէր որ վերջը ծախէ, ես տղոց հոգը ունեցողն էի ։ Բայց զիս ալ օր մը վաճառականի մը ծախեց, ան ալ հիմակուան տիրոջս ։

— Ինչո՞ւ ինքզինքդ խումի տուիր ։

— Իմ թշուառութենէս ինքզինքս ազա-տելու համար ։ Նոր-Օռլէան հասնելուս պէս տղայ մը ունեցայ . կը յուսայի որ տը-ղաս քովս կը մնայ, որովհետև տէրս գե-րեաց վաճառական չէր ։ Տղաս շատ գեղե-ցիկ էր, խաթունս ալ շատ կը սիրէր զին-քը ։ Բայց խաթունս հիւանդացաւ, ես ա-նոր հոգ տանելուս ժամանակը, ես ալ հի-ւանդացայ ու կաթս փախաւ, տղան ոսկոր ու կաշի դարձաւ ու խաթունս չուզեց քիչ մը կաթ գնել որ խեղճ տղան ուտէ ։ Չէր

հաւատար թէ կաթս քաշուեր է, ու պատճառ կը բերէր որ ուրիշներուն կերածը կրնայի տղուն ալ կերցընել։ Տղան օր օրուան վըրայ հիւանդացաւ ու գիշեր ցորեկ կու լար. խաթունս ալ այս ի՜նչ անտանելի բան է ըսելով սկսաւ նեղանալ. երանի՜ թէ մեռնի կ՚ըսէր։ Ու գէթ քնանալու թող չտար ըսելով, գիս իր խուցը պառկեցընել տուաւ, ու տղան ցորեննոցի մը մէջ ձգեց, մինչեւ որ գիշեր մը խեղճը մեռաւ։ Ես ալ անկէ վերջը ինքզինքս խումի տուի... Խմեցի ու պիտի խմեմ ալ, թէպէտ ասով դժոխք ալ երթամ։

— Խե՛ղճ կնիկ, ըսաւ Թովմաս... Չըսի՞ թէ մեր Տէրը մեզի համար մեռաւ.... որ ինքը քու առողջութեանդ ալ հոգ կ՚ընէ. եւ դու ալ վերջապէս կրնաս երկինք երթալ ու յաւիտենական հանգիստդ գտնալ։

— Երկի՜նք. ըսաւ պառաւը. հոն չէ՞ ուր ճերմակները կ՚երթան...։ Ո՛հ, զանոնք տեսնել ալ չեմ ուզեր...։ Լաւ է որ դըժոխք երթամ, ու իմ տիրոջմէս ու խաթունէս հեռու ըլլամ։

Այս ըսաւ հառաչելով մը ու նորէն կողովը գլուխը դնելով կամաց կամաց ճամբան առաջ տարաւ։

Թովմաս չուտ մը տուն դարձաւ. ներս մտածին պէս դիմացը ելաւ Վարդուհին գլուխը ծաղկէ պսակով զարդարուած։

— Ո՛հ, Թովմաս, հո՞ս ես, ըսաւ. աղէկ որ եկար։ Հայրս հրաման տուաւ որ իմ

պզտի կառքիս ձիերը լծես, ու զիս պտըտցունելու տանիս... բայց ի՞նչ է, ի՞նչ ունիս, քիչ մը տխուր կ'երևաս աչքիս։

— Տկար եմ, խաթունիկ, պատասխանեց Թովմաս, բայց հիմայ կ'երթամ ձիերը պատրաստելու։

— Ի՞նչ ունիս, ըսէ...։ Տեսայ որ Բրիւ ապլային հետ կը խօսէիր։

Թովմաս պարզ կերպով պատմեց հայ ծախող կնոջ գլխէն անցածը։ Վարդուհի ուրիշ պզտի տղոց պէս ոչ լացաւ, ոչ ալ զարմանք ցըցուց. բայց մէկէն երեսին գոյնը նետեց, աչուըները մթնցան, ու ձեռուըները կուրծքին վրայ ծալլած՝ խորին հառաչանք մը արձակեց։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Շարունակութիւն Օֆէլիայի տնական խնամոցը.

— Թովմաս, ձիերը մի լծեր, կամք չունիմ դուրս երթալու, ըսաւ Վարդուհին։

— Ինչու՞, խաթունիկ։

— Այդ թշուառութիւնները երբոր կը լսեմ՝ սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ. չեմ ուզեր դուրս ելլել։

Այս խօսքերս ըսաւ ու վազեց ներս մտաւ։

Քանի մը օր վերջը Բրիւ ապլային տեղ

ուրիշ կնիկ մը հաց բերաւ· Օֆէլիան ալ խոհանոցն էր։

— Տէ՛ր Աստուած, հառաչեց Դինա· ինչ եղաւ Բրիւ ապլան։

— Ա՛լ ինքը հոս չգար, ըսաւ կնիկը նշանաւոր կերպով մը։

— Ի՞նչ կ'ուզես ըսել, մեռա՞ւ արդեօք։

— Բան մը չենք գիտեր· ինքը գինետան մէջն է, ըսաւ կնիկը Օֆէլիային երեսը նայելով։

Երբոր Օֆէլիա հարկաւոր հացը գնեց, Դինա մինչև դուռը անոր հետը գնաց։

— Ի՞նչ բան ունի Բրիւ ապլան, պատմէ նայիմ, ըսաւ կնոջը։

Կնիկը կ'ուզէր պատմել, բայց միանգամայն կը վախէր։

— Կը խոստանամ որ մարդու մը չըսես, ըսաւ ցած ձայնով· Բրիւ ապլան նորէն գինովցաւ, անոր համար զինքը բոլոր օրը գինետան մէջ կապեցին։ Կ'ըսեն ալ որ ճանճերը շատ նեղացուցեր են զինքը ու ալ հոն մեռեր է։

Դինա սրտին ցաւէն ձեռուըները երկինք վերցուց· մէյ մ'ալ ետև դարձաւ՝ տեսաւ որ Վարդուհին այլայլութենէն երեսը մոխիր դարձած՝ արձանի մը պէս հոն կեցեր էր։

— Տէ՛ր Աստուած, աղաղակեց Դինա, հիմա խաթունիկս կը մարի· ինչո՞ւ այսպիսի սոսկալի բան մը իրեն դիմացը պատմեցիր։ Հայրն հիմա ինծի պիտի բարկանայ։

— Ես չեմ մարիր Դինա, ըսաւ աղջիկը հաստատ ձայնով մը. ինչո՞ւ այդ բաները պիտի չլսէի. ինչպէս որ խեղճ Բրիւ կըրցեր է այնչափ սարսափելի նեղութիւն քաշել, ես ալ կրնայի լսել։

— Հրամանքիդ պէս փափուկ ու ազնուասիրտ խաթունիկներուն համար չէ այսպիսի պատմութիւններ լսել։

Վարդիկ նորէն հառաչեց ու կամաց կամաց սանդուխներէն վեր ելաւ երեսը տրտմութենէն կախած։

Օֆէլիա անհամբերութեամբ հարցուց այն խեղճին թշուառ պատմութիւնը։ Դինա երկայն բարակ պատմեց, Թովմասն ալ գիտցածը վրան աւելցուց։

— Այս ի՜նչ սարսափելի, այս ի՜նչ պըժգալի բան է, ըսաւ Օֆէլիա Սէն–Քլէրին խուցը վազելով, որ նստէր լրագիր կը կարդար. ի՜նչ անգթութիւն է։

— Ի՞նչ նոր անգթութիւն է ըսածդ, հարցուց Սէն–Քլէր։

— Խեղճ Բրիւն այնչափ ծեծեր են որ մեռեր է, ըսաւ Օֆէլիա, ու տեղն 'ի տեղը լսածները պատմեց, և գլխաւորապէս այս եղած անգթութեանը վրայ տաք տաք խօսեցաւ։

— Մտքէս կ'անցնէր որ վերջապէս այս վախճանը պիտի ունենայ, ըսաւ պաղութեամբ Սէն-Քլէր, ու լրագիրը նորէն ձեռք առաւ։

— Երբոր գիտէիր՝ ինչո՞ւ չջանացիր ար-

զխլելու։ Ի՞նչ. հոս դատաւոր չկա՞յ, դատաստան չունի՞ք որ այս անօրէնութիւններուն դէմն առնուի։

— Ընդհանրապէս հոս տեղի սովորութիւնն է որ մէկմէկու բանին գործքին չենք խառնուիր։ Երբոր մէկը ինքզինք վնասել կ'ուզէ, անոր ի՞նչ կրնանք ընել, վասն զի անիկայ իրեն ստացուածքն էր։ Խեղճ պառաւը, ինչպէս որ պատմեցին, գողնալն ու գինովնալը արհեստ ըրեր է եղեր իրեն, անով հարկաւ քիչ մարդ կը ցաւի վրան։

— Սակայն այդ շատ պժգալի բան է, Օգոստինոս։ Իրաւցընէ Աստուած այս բաներուս համար զձեզ օր մը պիտի պատժէ։

— Ես յանցանք չունիմ, սիրելի, բայց արգիլել ալ չէի կրնար։ Երբոր մէկը բնութեամբ անգութ է, ես ի՞նչ կրնամ ընել անոր։ Իրենք բացարձակ իշխանութիւն ունին, և ամեննին բանի մ'ալ պատասխան տալու պարտք չունին. ի՞նչ անօգուտ բան է մէջ մտնալը, երբոր որոշ օրէնք մը չկայ։ Ամենէն աղէկը այն է, որ աչուըներնիս ալ գոցենք, ականջնիս ալ, ու թողունք որ ամէնքը իր ուզածն ընէ։

— Բայց ինչպէս կրնաս աչքդ ու ականջըդ ալ գոցել։

— Մեզմէ ի՞նչ կը սպասես։ Մարդկութեան մէկ խեղճ, անզգայ ու անկիրթ մաս մը ճերմակներուն բացարձակ իշխանութեանը տակ ինկեր են. անոնք ալ շատ անգամ ինքզինքնին չեն կրնար չափի մէջ

պահել, և ոչ ալ իրենց ճշմարիտ շահը կը ճանչնան։ Մարդկային ընկերութեան այս տեսակ կարգաւորութեանց մէջ, պատուաւոր մարդ մը ինչ կրնայ ընել, բայց եթէ աչք գոցել, ու ջանալ որ սրտին ըղձացմունքն ալ մարէ։ Ես ամէն իմ դիմացս եղած խեղճերը չեմ կրնար գնել, Թափառական ասպետի մը պէս ալ չեմ կրնար աշխարհ անդին վազել ու այլոց հասցուցած վնասները ծածկելու ջանալ․ միայն կը ջանամ որ գոնէ ինծմէ հեռու բռնեմ։

Սէն-Քլէրի երեսները քիչ մը կնճռոտեցան, վերջը Նորէն իր առջի զուարթ կերպը առնելով,

— Ա՛լ բաւական է, ըսաւ, այդ բարկացած երեսդ ինծի մի՛ ցըցըներ․ աշխարհքիս Թատրին դեռ դու վարագուրին մէկ ծայրը քիչ մը վեր վերուցիր, բայց թէ որ ուզենաս այս աշխարհքիս մէջ հանդիպածներուն խորը մտնալ, վրադ սիրտ չմնար․ ամենևին Գինայի խոհանոցը քննելուդ կը նմանի։

Սէն-Քլէր բազմոցի մը վրան երկնցաւ ու Նորէն Լրագիրը ձեռք առաւ․ Օֆէլիան ալ նստաւ ու սիրտը նեղացած գուլպայ հիւսել սկսաւ․ քիչ մը լուռ կենալէն վերջը՝ դարձաւ զայրացմամբ մը ըսաւ․

— Նորէն կ՚ըսեմ, Օգոստինոս․ շատ գէշ բան է այսպիսի ոճ մը պաշտպանելդ․ իմ կարծիքս այս է, դու ինչ կ՚ուզես ըսէ։

— Ի՞նչ, Նորէ՞ն սկսար։

— Նորէն կ՚ըսեմ, քու կողմանէդ շատ գէշ բան կ՚ընես, որ այսպիսի սոսկալի ոճ մը կը պաշտպանես :

— Ես կը պաշտպանե՞մ. . . . ո՞վ ըսաւ թէ կը պաշտպանեմ:

— Բոլոր հարաւային կողմի բնակիչքը չե՞ն պաշտպաներ. չէ նէ ինչո՞ւ 'ի գործ կը դնեն նոյն բանը :

— Այնչափ միամի՞տ ես, որ միտքդ դրեր ես թէ աշխարհքիս մէջ արդար բան միայն 'ի գործ կը դրուի: Կենացդ մէջ բան մը չե՞ս ըրած որ խիղճդ քեզի գէշ է ըսէ. . . :

— Թէ որ այնպիսի բան մ'ալ ըրած ըլլամ նէ՝ կը զղջամ:

— Ես ալ, պատասխանեց Սէն-Քլէր:

— Ան ատենը ինչո՞ւ նորէն կ'ընես:

— Ի հարկէ քեզի ալ հանդիպած է, սիրելի, որ երբեմն բանի մը վրայ զղջալէդ վերջը՝ նորէն նոյն բանը ըրեր ես:

— Հրամմեր ես, բայց ան ատեն ըսել է թէ սաստիկ փորձութեան մէջ ինկած եմ եղեր:

— Շատ աղէկ, ես ալ ահա սաստիկ փորձութեանց մէջ ինկած եմ:

— Բայց միշտ առաջադրութիւն դրեր եմ, որ նոյն մեղաց մէջ չիյնամ նորէն:

— Տասը տարուընէ 'ի վեր ես ալ նոյն առաջադրութիւնը կը դնեմ, բայց անօգուտ: Դու այն վիճակն հասե՞ր ես որ ա՛լ մեղք չընես. . . :

— Օգոստինոս, կրկնեց Օֆէլիա ծանր

կերպով մը, արժանի եմ որ դու իմ պակասութիւններս յանդիմանես, ես ալ չեմ նեղանար․ բայց իմ ու քու մէջ մեծ տարբերութիւն մը կայ։ Իրաւ իմ վարքս իմ սկզբանցս համեմատ չէ, բայց ինծի կ'երևնայ որ աւելի աջ ձեռքս կը կտրէի, թէ որ այնպիսի ճամբայ մը բռնէի որ ինծի բոլորովին գէշ երևնար։

Սէն-Բլէր ելաւ ու Օֆէլիայի քով եկաւ նստաւ, ու

— Այդ ծանր կերպդ մէկդի դիր, ըսաւ․ գիտես որ ես ինչ կարգէ դուրս ու անկատար մարդ մ'եմ։ Ծաղրածութիւն ընել կը սիրեմ․ կ'ընդունիմ որ դու խելացի կնիկ մըն ես, և ես քու դիմացդ բան մը ըսել չեմ։

— Դու ծիծաղ կ'ընես, Օգոստինոս, բայց գիտնաս որ խօսածնիս շատ ծանր բան է, ըսաւ Օֆէլիա ձեռքը Օգոստինոսին ճակտին վրայ դնելով։

— Իրաւցունէ այնչափ ծանր է որ օդին տաքութեան ատեն վրան խօսիլ չըլլար։

Երբոր արևէն ու մժեղներէն նեղութիւն կը քաշենք կրնա՞նք խորին մտածութեանց մէջ մտնել։ Այս ինչ տեսակ երևակայութիւն է․ հիմա կ'իմանամ՝ թէ հիւսխայինք հարաւայիններէն ո՛րչափ աւելի առաքինի են եղեր։

— Դու շատ թեթևամիտ մարդ ես։

— Կրնայ ըլլալ․ բայց գոնէ մէկ անգամ կենացս մէջ ծանր կ'ուզեմ ըլլալ։ — Կեցիր հիմայ սա նարնջի կողովը ինծի տուր որ

տաքնալու ըլլամ նէ ինքզինքս պաղըշտըկցընեմ։ — Երբոր պէտք ըլլայ որ մարդ իր եղբարցմէ քանի մը հոգի գերութեան բանտին մէջ փակէ, ան ատենը պէտք է հասարակաց կարծեացը նայիլ թէ ինչպէս կը դատէ. և...

— Միտքս այն չէր որ դու նեղանաս։

— Աւասիկ եմ ուրեմն, ըսաւ Սէն-Քլէր ծանր կերպով մը. գերութեան այս վերացեալ խնդրոյն մէկ տեսակ կարծիք միայն կայ։ Երկրատէրները՝ որոնք գերիներէն օգուտ կը քաղեն, եկեղեցականներն ալ երկրատեարց հաճոյ ըլլալու համար, քաղաքական մարդիկ տիրելու մտքով՝ կրնան բարոյական սկզբունքները ապականել, մոռնալ բնութեան զգացմունքը, Աւետարանին միտքը ծուռ մեկնել, բայց ոչ ոք կրնան խաբել։ Գերութիւնը սատանայէն ելաւ, որն որ իր կարողութիւնը ցուցընելու համար հաստատեց։

Օփելիա զարմանքէն ձեռքի գործը մէկդի դրաւ ու Սէն-Քլէրին երեսը սկսաւ ապշած նայիլ։

— Չէիր կարծեր որ ես այսպէս խօսիմ. բայց թէ որ կ'ուզես ինծի մտիկ ընել, ես իմ միտքէս անցածը յայտնեմ քեզի։ Աս Աստուծմէ ալ մարդկանցմէ ալ անիծուած կարգադրութեան սկիզբն ինչ է, քննենք մէյ մը 'ի հիմանց. մէկդի դիր անոր վրայի արտաքին կեղեւանքները ու ինչուան խորն իջնենք. ինչ կը տեսնենք... ուրիշ բան չէ՝

բայց եթէ, վասն զի իմ սև եղբայրս տգէտ ու տկար է, և ես բանէ հասկցող և ուժով եմ, անոր համար խեղճին ունեցածը չունեցածը կ'առնեմ ու երբոր ուզեմ ան առենը կուտամ: ինչ որ ինծի խիստ, նուաստացուցիչ ու տհաճելի բան կ'երևայ՝ անիկա ընել կու տամ, վասն զի ես աշխատիլ չեմ սիրեր, թող սևն աշխատի. վասն զի ես արևէն կ'երկիմ՝ իմ տեղս սևը արևուն տակը կը ձգեմ որ աշխատի. սևը ստակ վաստըկի՝ որ ես մսխեմ. սևը ցեխերուն մէջ կը խոթեմ, որպէս զի ես անոր ուսին վըրայ առանց աղտոտելու անցնիմ. սևը քանի որ կեանք ունի այս աշխարհքիս վրայ՝ իմ կամքս միշտ պիտի ընէ, ինքը կամք չունի, և երկինք երթալու շնորհքն ալ որչափ ուզենամ՝ այնչափ իրեն կը շնորհեմ: Ահաւասիկ գերութիւնը իմ աչքիս դիմացը այս կերպարանքն ունի: Այս ամէն բան մեր անիրաւ օրէնսդրութենէն առաջ կու գայ: Գերեվաճառքի մէջ զեղծումն կը մտնէ կ'ըսեն, ինչ փուճ խօսք է, բուն իսկ գերեվաճառքը զեղծումն չէ նէ՝ ինչ է: Եւ թէ որ մեր հայրենիքը Սոդոմ Գոմորայ պէս երկրիս տակը չանցնիր՝ պատճառը այն է որ կարգէ դուրս խստութիւն 'ի գործ չիդրուիր ինչպէս որ օրէնքը կը շնորհէ: Բընական գութը, ամօթը, վասն զի մարդ ենք 'ի կանանց ծնեալք և ոչ վայրի անասուններէ, թող չտար օրինաց տուած բացարձակ իշխանութիւնը 'ի գործ դնել:

Անգութններն անգամ, իրենց բարբարոսութեան չափ մը ունին, Օրինաց սահմանէն դուրս չեն ելլեր:

Սէն-Քլէր ոտք ելաւ, և սիրտը նեղացած վեր վար խուցին մէջ կը քալէր. դէմքը սրտին զգացմունքներէն այլայլեալ, աչուըներէն կրակ կը ցատքէր. Օֆէլիա որ զինքը այն վիճակին մէջ ամենևին չէր տեսած՝ լուիկ մնջիկ մէկ անկիւն մը քաշուեր կեցեր էր:

— Յայտնի կ'ըսեմ քեզի, ըսաւ Սէն-Քլէր, թէպէտ պարապ բան ալ ըլլայ այս նիւթիս վրայ խօսիլն ու մտածելը, բայց յայտնի կ'ըսեմ, որ շատ անգամ մտքէս անցած է, թէ որ կարելի ըլլար որ աշխարհքս այս իր անօրէնութիւնները գետնին տակը անցունէր ու ծածկէր, ես ալ ան ատենը ուրախութեամբ անոնց հետ կը կորսուէի: Երբոր իմ ճամբորդութեանցս ժամանակ կը տեսնէի որ ամենայն անպիտան, անգութ ու անկրօն մարդիկ, իրաւունք կրնան ունենալ ըստ մեր օրինաց բացարձակ իշխանութիւն ստանալու արանց, կանանց ու տղայոց վրայ. և իրենց գողցած ու խաբէութեամբ վաստըկած ստակովը գնել զանոնք. երբոր կը տեսնէի այս հրէշներուն իրենց բացարձակ իշխանութիւնը բանեցունելը այնչափ տղայոց, կանանց ու աղջկանց վրայ, անիծեր եմ իմ հայրենիքս, անիծած եմ նաև բոլոր մարդկութիւնը:

— Ո՛հ Օգոստինոս, ըսաւ Օֆէլիա, շատ բան ըսիր. ես կենացս մէջ և ոչ իսկ հիւսիսային կողմերը այսպիսի բան լսած էի։

— Հիւսիսային կողմերը... պատասխանեց Սէն-Քլէր իր բնական անտարբեր ոճովը. դուք հիւսիսայինքդ պաղարիւն մարդիկ էք. ամէն բանի մէջ պաղ կը մտածէք։

— Բայց մեր խնդրոյն դառնալով...

— Ո՛հ, 'ի հարկէ պէտք է որ նորէն մեր խնդրոյն դառնանք։ Կ'ուզես գիտնալ թէ ինչպէս այս անօրէնութիւնս ստացած եմ... դիւրին բան մ'է, այսինքն ժառանգութեամբ ինձի ինկած է։ Ատեն մը գերիները իմ հօրս ու մօրս էին, հիմա իմս են իրենց որդիքներովը, որ բաւական բազմութիւն են։ Իմ հայրս Նոր-Անգլիա ծընած էր, քու հօրմէդ շատ տարբեր մարդ էր, խիստ ու երկաթի պէս պինդ էր։ Քու հայրդ Նոր-Անգլիա հաստատուեցաւ որպէս զի քարերուն ու ժայռերուն վրայ թագաւորէ. իմս Լուիզիանա հաստատուեցաւ որպէս զի մարդիկ ու կանայք կառավարէ։ Իսկ իմ մայրս կարգէ դուրս կնիկ մ'էր. մարդկային բնութիւն ունէր ինքն ալ, բայց վրան մարդկային տկարամտութիւն մը կամ սխալմունք մը չէ երեւցած, և ով որ դեռ զինքը կը յիշէ, գերիները, բարեկամները, ազգականք ամէնքն ալ իմ խօսքիս կը վկայեն։ Այս մայրս, շատ տարիներ անգթութենէ զիս պահեց, Աւետարանի խրատները ինքիր վրայ կենդանա-

ցուցեր էր . աւետարանի ճշմարտութեանց կենդանի պատկեր մ'էր ։ Ո՜հ մայր իմ, մայր իմ, ըսաւ Սէն-Բլէր ձեռուըները երկինք վերցընելով . ու ելաւ անդին աթոռի մը վըրայ նստաւ , ու կըկնեց .

— Իմ եղբայրս ու ես երկուորեակք էինք , և ինչպէս որ կ'ըսեն , երկուորեակները մէկմէկու շատ կը նմանին , բայց մենք բոլորովին ընդհակառակն էինք . ինքը սև ու կրակոտ աչուըներ ունէր , սև մազեր , դէմքը կանոնաւոր ու քիչ մը թուխ . իսկ ես կապուտ աչուըներով , դեղին մազերով ու աւելի փափուկ գոյն մը ունէի ։

Ինքը գործունեայ ու գլխող էր , իսկ ես տրտում ու անհոգ . բարեկամաց ու հաւասարակցաց հետ առատաձեռն էր , իսկ ըստորնագունից վրայ տիրող , և անհնազանդից վրայ կարգէ դուրս անգութ ։ Մէկզմէկ իբրև եղբայր դեղբայր քիչ շատ կը սիրէինք , ինքը հօրս սիրելի էր աւելի , ես ալ մօրս ։

Ես բնութեամբ աւելի հլւանդոտ էի , ու որ և իցէ բանէ շուտ մը կը զգացուէի , զոր հայրս ու եղբայրս չէին կրնար ըմբռնել . անով մայրս աւելի կը խնամէր զիս ։ Երբոր Ալփրետոսին հետ կը վիճէի և հայրս ծուռ ծուռ երեսս կը նայէր՝ շուտ մը կը փախչէի մօրս խուցը ու քովը կը նստէի ։ Աչքիս դիմացն է դեռ իր դեղնած ու քաղցր կերպարանքը , անուշ ու ծանր նայուածքը . ճերմակ հագուստ մը կը հագնէր , անոր

համար քանի որ զինքը կը տեսնայի՝ Յայտնութեան գրքին խօսքը միտքս կու գար որ Սուրբերը ճերմակ երկայն զգեստ հագած էին, կ՚ըսէ։

Ամէն բանէ աւելի երաժշտութենէ շատ համ՛ կ՚առնէր, անոր համար ժամերով երգեհոնին դիմացը նստած հին եկեղեցական երգեր կ՚երգէր, ես ալ գլուխս ծնկանը վրայ դրած, երբեմն կու լայի, երբեմն կը մտածէի, երբեմն ալ նուագարանին ձայնին մըտիկ կ՚ընէի, ո՜հ, ի՜նչ մտածութիւններ կ՚անցնէին մտքէս որ բերնով չէի կրնար պատմել։ Ան ատենը դեռ հիմակուան պէս գերութեան դէշութեանը վրայ ոչ ոք խօսք կ՚ընէր։

Հայրս ազնուապետական էր. թերեւս առաջուց բարձր աստիճան մը ունեցած ըլլայ, թէպէտ խեղճ ու աղքատ ընտանեացմէ առաջ եկած էր, և բոլոր հին արքունեաց կերպեր ունէր. եղբայրս ալ բոլորովին անոր ելեր էր։

Ազնուապետական մը, ինչպէս որ գիտես, մէկ կարգ մարդիկներէ զատ, ուրիշ աստիճանի մարդկանց վրայ համակրութիւն (սիմբաթիա) մը չունենար։ Հօրս դիմացն ալ ճերմակները միայն յարգ մը ունէին։ Ես իրաւցունէ չեմ տեսած իրեն պէս իր հաւասարակցացը հետ արդարութեամբ վարուող մարդ մը, իսկ սեւերը խառնածինները, անասնոց և մարդկանց մէջ տարբեր աստիճան մը կը սեպէր։ Թէ որ հար-

ցընէր մէկը իրեն թէ արդեօք սևերն անմահ հոգի ունի՞ն, կարելի է որ տարակուսական կերպով պատասխան տար. վասն զի ինքը հոգւոյ անմահութեան վրայ շատ չէր մտածեր: Կրօնական զգացմունք չունէր, զԱստուած կը յարգէր իբրև բանական էակներուն գերագոյն գլուխը: Ձեռքին տակը գըրեթէ հինգ հարիւր սև կ'աշխատցունէր. իւր բանին գործին մէջ կարգէ դուրս անողոքելի ու ճիշտ էր, և իր ամէն հրամաններուն անվրէպ կատարումը կը պահանջէր: Իսկ իր հրամանները կատարողներն էին ստասաց, աշխատութենէ փախչող ու գող գերիներ. ա՛լ դու մտածէ թէ ասոնցմէ ճշտութիւն պահանջելու համար ինչ աստիճանի անգութ ու խիստ կերպեր 'ի գործ կը դնէր, որ ինծի պէս զգայուն բնութեամբ տղայ մը չէր կրնար տեսնել: Հայրս իրեն օգնական մը ունէր բարձրահասակ և ուժով մարդ մը, Ուէրմընդ գաւառը ծնած, և իր անգութ արուեստին մէջ շատ վարպետ. մայրս ասոր երեսն անգամ չէր ուզեր նայիլ, ես ալ նոյնպէս. բայց ինքը հօրս սիրտը վաստըկած էր ու գրեթէ բոլոր մեր երկիրներուն բացարձակ հրամանատարն եղեր էր, այս մարդս Սգուպս կ'ըսուէր:

Ես դեռ այն ժամանակը տղայ էի, բայց ան առենէն սիրտս մարդասիրական գութ մը կը զգայի: Բոլոր օրը տնակներուն ու դաշտերուն մէջ սևերուն հետ առենս կ'անցընէի, անով շատ սիրելի եղայ անոնց. ի-

րենց ամէն նեղութիւնները ինծի կը պատմէին. ես ալ մօրս հետ մէկ եղած կը ջանայինք կերպով մը անոնց եղած անիրաւութեան դարման մը ընել։ Կամաց կամաց շատ անգթութիւններ պակսեցուցինք, և արտանց կ'ուրախանայինք մեր ըրած բարեացը վրայ. բայց ինչպէս շատ անգամ կը հանդիպի՝ ունեցած սաստիկ եռանդէս քիչ մը չափէն դուրս ելայ. Սդուպս սկըսաւ հօրս գանգատ ընել, թէ ա՛լ իշխանութիւն չմնաց իր ձեռքը և թէ ինքը գերիները ա՛լ չկրնար կառավարել, որով և սպառնացաւ նաև թողուլ երթալ։

Հայրս թէպէտ մօրս հետ շատ բանի աչք գոցելով կը վարուէր, բայց մտքին դրածէն ալ ետ չկենալով՝ մեր ու գերիներուն մէջ պատուար կանգնեցաւ. օր մը յայտնապէս մօրս զրուցեց թէ տանը մէջի գերիներուն ինչ կ'ուզես ըրէ, դու տէ՛ր ես. բայց դուրսը աշխատողներուն չեմ ուզեր որ խառնուիս։ Զինքը իրաւ շատ կը սիրէր հայրս, և իր խօսքը ամենէն վեր կը սեպէր, բայց թէ որ մօրս տեղը երկինքէն իջած մէկն ալ ըլլար՝ նոյն բանը անոր ալ կը զրուցէր, թէ որ տեսնէր թէ իր մտքին դրածին դէմ կը կենայ։

Շատ անգամ կը տեսնէի որ մայրս հօրս հետ այս գերիներուն խեղճ վիճակին վրայ սրտաշարժ կերպով կը խօսէր. հայրս ալ քաղաքավարութեամբ բայց պաղ արեամբ իրեն մտիկ ընելէն վերջը, այսչափ խօսե-

լուդ հետևանքը այն է, կ'ըսէր, որ Սդուպ-
սը ճամբայ գնեմ. ես ինչպէս անկէ բաժ-
նուիմ որ ճիշդ, գործունեայ, փորձ ու մար-
դասէր մարդ մըն է, և իր վիճակին ամե-
նայն կատարելութիւնը վրան ունի:

Հայրս ամենայն անգթութեանց մէջ մէկ պատճառանք մը գտեր էր ինքզինքն արդարացընելու. բոլորովին կատարեալ մարդ չենք կրնար ըլլալ, կ'ըսէր. եթէ Սդուպս քիչ մը պախարակելու կերպեր ալ ունենայ՝ պէտք է իր կատարելութեանցը հետ բաղդատել: Ամէն կառավարութիւն իրեն խստութիւնն ալ ունի, մասնաւոր դիպուածներու համար ընդհանուր կանոնները ոտքի տակ չենք կրնար առնել: Բոլորովին տէրութեան պաշտօնեայի մը կերպ ունէր հայրս. և իր այս անտարբեր կերպերովը կարող էր բոլոր ազգ մը ընկճել ու ջախջախել առանց ամենևին այլայլելու: Մայրս վերջապէս յուսահատելով իր դիտաւորութիւնները մէկդի դրաւ ու լռեց: Զես կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս սրտէն արիւն կ'անցնէր երբոր անտանելի անգթութիւններ ու անիրաւութիւններ կը տեսնէր. ուստի ուրիշ հնարք չգտնելով՝ սկսաւ իր տղոցը հաղորդել իր սկզբունքները: Բայց տղաք որչափ ալ դաստիարակուին՝ երբոր մէյմը աչուընին բացուի ու ազատութիւն ունենան՝ բնութեամբ ինչ են նէ՝ գրեթէ ան կը մնան: Ալփրետոս ազնուապետ էր բնութեամբ, այնպէս ալ մեծցաւ, և մօրս ամե-

նոյն ջանքին ու խրատուցը հակառակ՝ բոլորովին խօսքով ալ, մտքով ալ աղնուապետական մնաց:

Իսկ ինծի մօրս խրատները մինչև արիւնս թափանցած էին. հօրս կարծեացը յայտնապէս հակառակ ոչ երբէք կը խօսէր, ամենևին իրեն դէմ չէր դներ. բայց իր ծանր կերպովը մէկ տարբեր տպաւորութիւն մը կը ձգէր իմ սրտիս մէջ, տարբեր զգացումն մը կու տար ուրիշ աչքով նայելու մարդկեղէն ամենախեղճ արարածոցը վրայ ալ: Դեռ մտքէս չելլէր. օր մը դէպ 'ի երկինք նայելով, ըսաւ. — Օգոստինոս, նայէ մէյ մը, աս բոլոր աստղերը պիտի կործանին, բոլոր երկինքը պիտի ոչընչանայ. բայց մեր գերիներէն ամենախեղճին ամենաթշուառին ալ հոգին յաւիտեան կենդանի պիտի մնայ, վասն զի Աստուծոյ պէս անոր հոգին ալ անմահ է:

Մայրս քանի մը հին սակաւագին պատկերներ ունէր, անոնցմէ մէկը, որ կարգէ դուրս տպաւորութիւն ըրած էր վրան, Յիսուսի 'ի ծնէ կոյրը բժշկելը կը ներկայացունէր. — Նայէ, Օգոստինոս, ըսաւ մէկ օր մը, այս կոյրը խեղճ աղքատ մըն էր, բայց'ի վերայ այսր ամենայնի Յիսուս զինքը հեռուանց չուզեց բժշկել, հապա քովը կանչեց ու ձեռքը վրան դնելով բժշկեց. այս բանս աղէկ միտքդ պահէ, տղաս: Թէ որ իր ձեռքին տակը երկայն ատեն մեծնալու ըլլայի, շատ գեղեցիկ սկզբունքներ

կ'ունենային հիմա, սո՛ւրբ մը կրնային ըլլալ։ Բայց ափսո՜ս, հազար ափսոս, տասուերեք տարուան իրմէ բաժնուեցայ ու մէյ մ'ալ չտեսայ զինքը։

Սէն-Քլէր քիչ մը ատեն լուեց ձեռուըները ճակտին դնելով, վերջը նորէն գլուխը վերուց,

— Ի՜նչ խեղճ բան է, ըսաւ, այս մարդկային բնութիւնը, որուն առաքինութեանը շատ անգամ մասնաւոր դիպուած մը, շատ անգամ տեղը, բնական խառնուածքը ու դաստիարակութիւնը կ'օգնեն ու կը դիւրացընեն։ Նայէ մէյ մը, օրինակի համար, սա քու հայրդ այնպիսի երկրի մը մէջ կը բնակի ուր ամենայն մարդ հաւասար ու ազատ է, և իր ազատութիւնը անվախ ու անկասկած կը վայելէ. ինքը հիմա գերեաց ազատութեան ընկերութեան մը անդամ գրուած է, անոր համար զմեզ հեթանոսի տեղ կը դնէ, թէպէտև իրեն բնական խառնուածքովը, իր սովորութիւններովը ամենեին հօրմէս տարբերութիւն չունէր. այս բանիս հազար ու մէկ փորձ դիմացդ կրնամ շարել։ Հօրս պէս ինքն ալ բնութեամբ խիստ, բուռն ու տիրապետել կը սիրէր, բայց դիպուածով ռամկապետական ընկերութեանց մէջ ինկաւ, անոնց սկզբունքները լսելով լսելով իրեն ընտանեցան, բայց ըստ ինքեան ինքն ալ հօրս պէս ազնուապետական էր, և անոր պէս հինգ, վեց հարիւր գերի կը պահէր։

Օֆէլիա ձեռքի գործքն մէկ դի դնելով՝ պատրաստուեցաւ պատասխան տալու, բայց Սէն-Քլէր անոր խօսքը բերնէն առնելով կրկնեց.

— Քու ըսելիքդ գիտեմ, ասով ըսել չեմ ուզեր թէ այս երկուքը ամէն կերպով իրարու նման էին։ Մէկը բոլորովին իր բնութեանը հակառակ ընկերութեան մէջ գտնուեր է, մէկալն ալ ընդհակառակն բոլորովին իր բնութեանը յարմար մարդկանց մէջ ինկեր է. անոր համար մէկը վերջին աստիճանի ռամկապետ եղեր է, մէկալն ալ անոր հակառակ բոլորովին ազնուապետական բռնաւոր մը դարձեր է։ Թէ որ երկուքն ալ Լուիզիանայի մէջ բնակած ըլլային՝ մէկ կաղապարէ թափուած գնտակներու պէս իրարու նման կ'ըլլային։

— Դու՝ ծնողքդ ու ազգականներդ անարգող մըն ես, ըսաւ Օֆէլիա։

— Ես ամենևին հայրս ու հօրեղբայրս նախատելու համար չեմ ըսեր աս բանս, պատասխանեց Սէն-Քլէր, թէպէտ շատ ալ յարգանք քովս չգտուի։ Հիմայ մեր պատմութեանը դառնալով, երբոր հայրս վախճանեցաւ, մեր երկու եղբարց մէջ ժառանգութիւնը բաժնեցինք։ Ալփրետի պէս մէկը չեմ տեսած որ այնչափ ազնուական կերպ բանեցունէ իր հաւասարակցացը հետ, ուստի մեր ամէն բանը առանց ամենևին պզտիկ տհաճութեան մը շուտ մը կարգի մտաւ։ Երկիրները ընկերութեամբ

բանեցընել սկսանք, Ալֆրետ ինծմէ քառապատիկ գործունեայ ըլլալով և բանէ աղէկ հասկընալով, քիչ ատենուան մէջ շատ առաջ եկաւ ու մեծ երկրատէրներէն մէկը եղաւ։

Բայց երկու տարիէն վերջը շատ կերպ փորձ փորձելէս ետև՝ ալ կարելի չեղաւ որ օգտակար կերպով միատեղ առաջ երթանք։ Քանի որ չորս կողմս չորս հինգ հարիւր գերի կը տեսնայի որոնց և ոչ անունը գիտէի, մանաւանդ թէ և ոչ մէկիկ մէկիկ կրնայի ճանչնալ, և վրանին ալ մասնաւոր փոյթ մը չէի զգար. զանոնք կառավարելն ինծի անտանելի բան մը կ'երևար։ Վասն զի քանի որ կը տեսնայի որ պէտք է զանոնք գնել, ծախել, կերակրել ու ամէն օր կենդանեաց պէս աշխատելու հանել, իրենց հանգստեան ու աշխատութեանը չափ դընել, օր օրուան վրայ ջանամ որ աւելի շահ հանեմ այն խեղճ գերիներէն, զիրենք տանջեմ, անոնց կենաց անտնօրինելի հարկաւոր բաներէն ալ զրկեմ զիրենք, զանոնք աշխատցընելու համար վրաններնէն զգուշութիւն, պատիժ, ծեծ չպակսեցունեմ, ուստի այս բաներուս չէի կրնար տանել։ Կը սարսափէի քանի որ մօրս ինծի սորվեցուցած այս խեղճերուն անմահ հոգւոյն յարգը կը յիշէի։ Ի՜նչ փուճ պատճառանք մըն է որ կ'ըսեն թէ գերիները իրենց գերութիւնը կը սիրեն. և ձեր հիւսիսային կողմի քանի մը փիլիսոփաները կերպով

մը զմեզ արդարացունելու համար, գերութեան վրայ մեծամեծ գովեստներ կու տան։ Մենք այս բաներս իրենցմէ աղէկ գիտենք. կարելի բա՞ն է որ մարդ մը գոհ ըլլայ ամէն օր տարին տասուերկու ամիս միակերպ առտուընէ մինչև իրիկուն անդադար աշխատելու խիստ տիրոջ մը ձեռքին տակ, առանց ամենևին ազատութիւն մը գտնելու. և ուրիշ վարձք չունենալով բայց եթէ տարին երկու վարտիք ու զոյգ մըն ալ կօշիկ. խեղճ տեղ մը պառկելու և կերածն ալ հազիւ ապրելու չափ։ Ո՛վ կրնայ այդպիսի ողորմելի թշուառ կեանքի մը գոհ ըլլալ, կ'ուզէի որ այս ըսողները անձամբ փորձէին. սիրով զիրենք կը գնէի, և առանց խիղճ ընելու կ'աշխատցընէի։

— Բայց ես կը կարծէի, ըսաւ Օփելիա, որ դուք գերեստացութիւնը օրինաւոր և Սուրբ Գրքէ թոյլ տուեալ կը համարիք։

— Եւ ոչ մորէգ անցուր, դեռ մենք այն աստիճանին չենք հասած։ Ալփրետն անգամ որ բոլորովին բնաւոր կերպ մը ունի՝ այսպէս չմտածեր. ինքն իր գործոցը սկիզբն դրած է այն հին առածը թէ իրաւունքը հզօրագունին է։ Շատ պատճառներով կը ցուցընէ որ ամերիկացի երկրականներուն իրենց սևերուն հետ ունեցած վարմունքը ամենևին նման է Անգղիայի ազնուապետականներուն և հարուստներուն իրենցմէ ստորնագունից հետ ունեցած վարմանը, այսինքն թէ զտկարները հոգւով

մարմնով իրենց շահուն ու իրենց հանգըստութեանը համար կը գործածեն։ Ալփրետ ասոնց ըրածն ալ կը գովէ, և առանց ծառայականութեան քաղաքականութիւն չըկրնար ըլլալ, կ'ըսէ։ Պէտք է դաս մը ստորնագունից ըլլայ, կ'ըսէ, բոլորովին նիւթական աշխատութեանց համար, դաս մ'ալ հարուստ ու պարապորդ վերնագունից, որոնք իրենց միտքը կրթելու պարապին։ Ահաւասիկ ինքը այսպէս կը մտածէ, որովհետև ազնուապետ մեծցած է. իսկ ես չեմ կրնար այդ կարծեաց համոզուիլ, վասն զի անոր հակառակ ես 'ի բնէ ռամկապետ եմ։

— Ի՞նչպէս Անգղիան ու Ամերիկան իրարու հետ կրնան բաղդատուիլ, ըսաւ Օփէլիա։ Անգղիոյ մէջ աշխատաւորները ոչ երբէք կը ծախուին, ոչ ծեծ կ'ուտեն և ոչ իրենց զաւակացմէ բռնութեամբ կը բաժնուին։

— Անգղիոյ մէջ ալ գործաւոր մը իրեն աշխատութիւն տուողէն կը կախուի բոլորովին. իբրև թէ անկէ գնուած ըլլար։ Գերիներու տէրերը իրենց գերիները կրնան ծեծի տակ սպաննել, Անգղիոյ հարուստներն ալ զգործաւորները սովէն մեռցուծել։ Իսկ թէ որ ընտանեկան սէրը կ'ըսես նէ՝ ո՞րն աւելի անգթութիւն է. ընտանիքը իր աչքին առջև սովէն մեռնի՞լը տեսնել, չէ նէ անոնց ծախուիլը, քեզի կը թողում մտածելու։

— Բայց աս ըսելով գերութիւնը չարդարանար, թէ և ուրիշ դառնագոյն բաներէն աւելի դառն չըլլայ:

— Իմ միտքս ալ ամենևին ջատագովել չէ գերեստացութիւնը: Մանաւանդ թէ ցուցընել է թէ մենք ինչպէս մարդկութեան օրէնքը կերպով մը ոտքի տակ կ'առնունք:

Մարդ մը ձիու պէս գնելը, ակռաները քննելը, իրեն կազմուածքն և ոյժը փորձելը, միով բանիւ հոգի և մարմին ունեցող մը կենդանւոյ պէս առնելն ու ծախելը՝ քաղաքականացեալ մարդու մը աչքին աւելի գէշ կ'երևնայ քան թէ որ և իցէ ուրիշ անիրաւութիւն, թէպէտ և ըստ ինքեան անիրաւութիւնը միշտ անիրաւութիւն է. ինչպէս հոս նոյնպէս ուրիշ տեղուանք մարդկային ընկերութեան մէկ մասը մէկալ մասին հանգստութեանը և շահուն զոհ եղած է:

— Ես այս ըսածիդ վրայ ոչ երբէք այդ կերպով մտածած էի, ըսաւ Օֆէլիա:

— Ես Անգղիոյ շատ կողմերը պտըտեր եմ, և անձամբ քննած եմ այն կողմերու վարի աստիճանի մարդկանց վիճակը, անոր համար իրաւունք կու տամ՝ Ալփրետի, երբոր կ'ըսէ թէ — Մեր գերիներուն վիճակը Անգղիոյ շատ կողմի բնակչաց վիճակէն աւելի երջանիկ է: Այս ըսելով Ալփրետը անգութ մարդու տեղ չեմ ուզեր դնել. ինքը անհնազանդից դէմ շատ խիստ ու անգութ է, և իր կամացը դէմ խօսողին կամ կեցողին սաստիկ վրէժխնդիր կ'ըլլայ, ին-

չուան կը սպաննէ առանց խիղճ ընելու. բայց ուրիշ կողմանէ ամենայն ջանք կ'ընէ որ իր գերիներուն բնակութիւնն ու կերակուրը աղէկ հոգացուի։

Եւ քանի որ իրեն հետ միատեղ կը բնակէի՝ ետևէ եղայ որ քիչ մը գերիներուն կրթութեանը հոգ ունենայ. հազիւ համոզուեցաւ ու քահանայ մը կանչեց որ ամէն կիրակի գայ ու քրիստոնէական վարդապետութիւն սորվեցընէ, թէպէտ մտքէն համոզուած էր որ խեղճ մարդը փուճ տեղը ժամանակը պիտի կորսընցընէ, իբրև թէ անասնոց բան սորվեցընելու ըլլար։ Իրաւ է ալ որ շաբաթը մէկ անգամ քանի մը ժամ տրուած կրթութիւնը այնպիսի մարդկանց վրայ, որոնք 'ի բնէ նիւթական են և բոլոր շաբաթը աշխատութեամբ անցուցեր՝ շատ տարբերութիւն մը չըներ։ Այս բանիս կրնամ վկայել թէ Անգղիոյ արհեստաւորաց և թէ մեր գերիներուն վրայ աշխատող եկեղեցականները. այսու ամենայնիւ երբեմն զարմանալի բացառութիւններ կը գտնուին. որովհետև սևերը ճերմակներէն շատ աւելի կրօնական զգացումն ունին։

— Հողատէրութիւնդ ինչպէս ձեռքէ ձըգեցիր։

— Քիչ մը ատենէն վերջը Ալփրետոս տեսաւ որ ես այնպիսի բաներու ամենևին յարմարութիւն չունիմ. և իմ ուզածիս պէս նոր կարգադրութիւններ դնելով գե-

րեաց մինակը շատ աւելի աղէկցընելէն վերջն ալ տեսաւ որ դեռ զիս գոհ չկրցաւ ընել: Վասն զի բուն իսկ գերեստացութիւնը ինծի զզուելի էր. կը զարշէի քանի որ միայն հարստանալու մտքով այս արանց ու կանանց առուտուրը կը տեսնայի, ու անոր հետեւանք այնչափ անգթութիւններ մտքիս դիմացը կը բերէի: Եւ որովհետեւ ես ալ ծոյլերու գլուխն եմ, գերեաց մէջի ծոյլերուն վրայ մասնաւոր գութ մը ունէի, եւ երբոր անոնցմէ մէկը ծուլութեան համար իրեն կողովին* տակը քար կամ աւազ կը լեցընէր որ ծանր կշռէ, ես զինքը կը պաշտպանէի, ու թող չէի տար որ պատժեն. վասն զի ես ալ ըլլայի իրեն տեղը նոյն բանը պիտի ընէի:

Անով ինչպէս ատեն մը հօրս հետ, նոյնպէս ալ եղբօրս հետ միակերպ կռուի մէջ էի: Ալփրետոս ինծի խորհուրդ տուաւ որ հօրս ինծի ձգած մասը ու Նոր-Օռլէանի տունը առնեմ ու զատ ապրիմ, եւ իրեն թողում երկիրները, ասանկով մէկմէկէ բաժնուեցանք ու ես եկայ հոս բնակեցայ:

— Հապա գերիներդ ինչո՞ւ չազատեցիր:

— Սիրտ չըրի. եւ չէի կրնար ալ զանոնք իբր վաստակի գործիք ինծի ծառայեցընել. անոր համար միտքս դրի որ ունեցածս բո-

* Երկիրներու մէջ աշխատող գերիները չափ ունին որ օրուան մէջ եթէ այնչափ բան չժողվեն՝ ծեծ կ'ուտեն:

լոր անոնց հետ միատեղ ուտեմ։ Ոմանք շատ ատենէ'ի վեր ծառայութեանս մէջ ըլլալով վրանին գութ ունիմ. պզտիկներն ալ անոնց տղաքն են, ասով ամէնքը իրենց վիճակին գոհ են։ Քիչ մը լուռ կենալով ու շունչ առնելէն վերջը կրկնեց Սէն-Քլէր. Ատեն մը մտքէս կ'անցնէր նոր բան մը ընելու աս աշխարհքիս վրայ, քան թէ բոլորովլին ինքը զինքս անոր ընթացքին տամ։ Մտածեցի որ ազատիչ ըլլամ գերեաց ու հայրենիքս այս նախատինքէն խալըսեմ։ Կարծեմ ամէն երիտասարդ ատեն մը ունին որ կարգէ դուրս բաներ կը մտածէ. բայց...

— Ինչու համար մտքիդ դրածը չկատարեցիր, ըսաւ Օֆէլիա. պէտք էիր ձեռքդ մաճին վրայ դնել և վերջը ետևդ չնայէիր։

— Ո՛հ, կարծածիս պէս չգնացին բաներս, ու ես ալ Սողոմոնի պէս դառնացայ աշխարհքէս՝ և այս բանս կարծեմ, ինչպէս իրեն նոյնպէս ալ ինծի իմաստութեան պատճառն էր։ Անկէ ետքը իմ ամենայն մեծամեծ փափաքներս մէկդի դնելով գետի մը երեսը ձգուած փայտի կտորի մը պէս՝ թողուցի ես զիս աշխարհքիս ընթացքը որ ուզածին պէս զիս քշէ տանի։ Ալփրետոս քանի որ կը տեսնայ զիս կը յանդիմանէ, և ես պատասխան չունիմ տալու, որովհետև գոնէ ինքը իր միտքը դրածին համեմատ կը գործէ, իսկ իմ կեանքս վախճանագուրկ բան մըն է։

— Կրնա՞ս աս անգործ կեանքիդ վրայ գոհ ըլլալ։

— Գո՛հ ըլլա՞մ... Ինչպէս գոհ կրնամ ըլլալ, որ հոգւով մարմնով կը պախարակեմ զայն։ Բայց մեր առջի խօսքին դառնալով գերութեան վրայ ունեցած կարծիքս, որ քիչ մը առաջ բացատրեցի, իմս միայն չէ, շատ մարդիկ տեսայ որ ինծի պէս կը մտածեն։ Հայրենիքնիս այս անօրէնութեանց տակ կը հեծէ, և ասոր հետևանքը ոչ միայն գերիները կը քաշեն, այլ աւելի ևս տէրերը կը կրեն։ Անգղիացւոց ազնուապետութիւնը նոյն վիճակը չունի ինչ որ մենք ունինք, վասն զի իրենք այս վարի աստիճանի աւրուած մարդկանց հետ հաղորդակցութիւն չունին։ Իսկ հոս մեր գերիները կեանքերնին մեր տանը մէջ կ'անցընեն, մեր տղաքն ալ բոլոր օրը անոնց հետ են. և մեզմէ առաջ այս գերիները մեր տըղոցը վրայ իրենց սկզբունքները կը տպաւորեն. և թէ որ մեր Վարդիկն ալ բնութեամբ ազնիւ չըլլար՝ մինչև հիմայ շատոնց անոնցմէ աւրուած էր։ Գերիները առանց դաստիարակութեան ու կրթութեան մեծցընելը և մեր տղաքը անոնց մէջ ձգելը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ թողուլ որ գերեաց մէջ ծաղկի հիւանդութիւն իյնայ, ու անհոգ կենալ և կարծել թէ մեր տղաք անոնցմէ կը զգուշանան ու չեն պըշտըկուիր։ Եւ սակայն մեր քաղաքական օրէնքները կ'արգելուն սևերուն կրթութիւն տալը,

վասն զի աղէկ գիտեն որ դաստիարակու-թեան սկզբունք մը տալով անոնց՝ գերու-թեան հիմը կը խախտի. որով եթէ մենք ազատութիւն ալ չտանք, անոնք բռնի ի-րենք զիրենք կ'ազատեն։

— Ուրեմն այս բաներուս ծայրը ո՞ւր պի-տի երթայ. դու ի՞նչ կը կարծես, ըսաւ Օ-փէլիա։

— Չեմ գիտեր. այս ստոյգ է որ հիմայ բոլոր աշխարհք այնպիսի շարժումն մը կայ, որ կա՛մ շուտ կամ ուշ բան մը պիտի փրթի. անոր համար բոլոր Եւրոպա ու Ա-մերիկա մեծ սրտադողի մէջ են։ Մայրս ինծի շատ անգամ կ'ըսէր թէ մօտ է այն օրը որ Քրիստոս թագաւորէ պիտի ու բոլոր մարդիկ երջանիկ ու ազատ պիտի ըլլան։ Երբոր պզտի տղայ էի ստէպ ինծի Եկեսցէ Արքայութիւն քո ըսել կու տար։ — Շատ ան-գամ մտքէս կ'անցնի որ ազգաց այս շար-ժումը, այս մեռեալ ոսկերաց մէջէն ելած դղրդումը յառաջընթաց կարապետ են Քրիստոսի Թագաւորութեանը։ Բայց ո՞վ կրնայ այս օրը գուշակել.

— Օգոստինոս, ըսաւ Օփէլիա ծանրու-թեամբ մը, կը տեսնեմ որ արքայութենէ շատ հեռու չես։

— Շնորհակալ եմ իմ վրաս ունեցած բարի համարմանդ. բայց ես՝ մէյմը կ'իջ-նիմ մէյմը կ'ելլեմ, տեսականաբար մինչև երկինքը կ'ելլեմ, իսկ երբոր բանը գործ-նականին կու գայ նէ՝ մինչև երկրիս խորը

կ՚ինջնամ… Բայց ահա զանգակը կը զարնէ, երթանք թէյ խմենք. յուսամ թէ ասկէ ետև ա՛լ չես զանգատիր որ ես ալ ծանր մտածութեանց տէր չեմ։

Թէյի ժամանակ Մարիամ Բրիւ ապլային մանչուան դիպուածները պատմեց։

— Հիմայ հրամանքդ պիտի կարծես, ըսաւ Մարիամ Օֆէլիայի, որ մենք հոս ամէնքնիս ալ բարբարոս մարդիկ ենք։

— Կարծեմ աւելի գործքն է բարբարոսական, պատասխանեց Օֆէլիա, քան թէ դուք ամէնքնիդ ալ բարբարոս։

— Գիտցած ըլլաս, ըսաւ Մարիամ, որ այս զերիներուն հետ գլուխ ելլելն անկարելի է. ոմանք այնպէս անպիտան են որ ապրելու անգամ արժանի չեն։ Անոր համար ես ալ այսպիսի անպիտաններուն վըրայ ամենևին գութ մը չեմ զգար. թէ որ իրենք աղէկ ըլլային՝ այս թշուառութիւնները իրենց չէին հանդիպեր։

— Բայց մայրիկ, ըսաւ անդիէն Վարդուհին, ատ խեղճ կնիկը շատ թշուառ ըլլալուն համար ինքզինքը խումի տուեր էր։

— Ան ալ իրենք զիրենք արդարացընելու պատճառանք մ՚է։ Ես ալ շատ անգամ թըշուառութեանց մէջ կ՚իյնամ, և կարծեմ թէ իմ քաշածներս անոնց քաշածներէն շատ վեր են. բոլոր ըրածնին չարութիւն է, անով իրենց անպիտանութիւնը կը ծածկեն։ Ոմանք կան որ որչափ խստութիւն ընես՝ չեն հըտկուիր. հայրս ատեն մը այնպէս ծոյլ զերի

մը ունէր որ չաշխատելու համար կը փախչէր մօտակայ ճահիճներուն մէջ կը պահուըտէր ու երբեմն երբեմն կ'ընէր գողութիւն ու ամէն տեսակ անկարգութիւն կ'ընէր. այս մարդս շատ անգամ բռնուեցաւ, շատ անգամ ծեծ կերաւ, բայց անօգուտ. վերջապէս մէկ օր մ'ալ բռնուելով սաստիկ ծեծ կերաւ ու փախաւ նորէն ճահիճներուն մէջ ինկաւ ու հոն մեռաւ. ամենին պատճառ չունէր այնպէս փախչելուն, որովհետև հօրս գերիները շատ հանգիստ վիճակ ունէին։

— Ես սակայն ես անգամ մը, ըսաւ Սէն-Բլէր, գերի մը նուաճեցի, զոր ոչ ոք կրցեր էր զսպել։

— Դո՛ւ, ըսաւ Մարիամ. ինչպէս, շատ հետաքրքիր եմ այս քաջութիւնդ գիտնալու։

— Բարձրահասակ սև մ'էր. Ափրիկէի առիւծ կը նմանէր. անունն ալ Սկիպիոն։ Ոչ ոք կրցեր էր զանիկայ գործածել. ձեռքէ ձեռք անցնելով վերջը վերջը Ալփրետոս զանիկայ գնեց, միտքն ալ դնելով որ պիտի կարենայ զանիկայ կառավարել։ Օր մը անիկայ իրեն վերակացուն աղէկ մը ծեծելէն վերջը՝ ձգեր փախեր էր։ Այս բանս մեր բաժնուելէն վերջն էր, ես ալ նոյն օրը եղբօրս երկիրները գնացեր էի։ Ալփրետոս սաստիկ բարկացեր էր. ես ըսի իրեն որ յանցանքը տիրոջն է, և իրեն խօսք ալ տուի որ զանիկայ հնազանդեցընեմ,

ուստի մէջերնիս խօսք դրինք որ եթէ գտնան՝ ինծի բերեն։ Վեց եօթը հոգի մէկ եղանք ու հրացաններով և խել մ՚ալ շներով գնացինք զինքը եղջերուի մը պէս որսալու։ Թէպէտ ես միջնորդ էի, սակայն իմ ալ քիչ մը գլուխս տաքցաւ․ շները արձըկեցինք, ձիերով ասդին անդին սկըսանք վազել․ վերջապէս շներուն հաչելէն իմացանք ասոր ուր պահուըտիլը․ խեղճն սկսաւ բոլոր ուժովը դէմ դնել ու մէկ կողմանէ ալ փախչիլ կը նայէր, գնաց վերջապէս եղէգի խիտ անտառի մը մէջ մտաւ․ բայց նեղը մտնելով սկսաւ շներուն դէմ կռուըտիլ, ու իրեք հատը մինակ բըռնցի հարուածով սատկեցուց․ բայց հրացանի գնտակէ մը զարնուելով՝ ոտքէն վիրաւորեցաւ և արիւնլուայ վար ինկաւ․ ես մէկէն վրան վազեցի, և շներն ու մարդիկները որ կ՚ուզէին զխեղճը սպաննել, մէկդի ըրի, ու Ալփրետոսէն գնելով տարի տուն․ տասնըհինգ օր անցաւ չանցաւ այնպէս ընտանեցաւ ինծի հետ, որ ա՛լ փախչիլն մտքէն չէր անցըներ։

— Բայց ինչպէս ըրիր, հարցուց Մարիամ։

— Մէկ ամենապարզ ոճ մը բռնեցի․ բուն իմ ընակած խուցերուս մէկուն մէջ դրի զինքը․ աղէկ անկողին մը տալ տուի, մէկէն բժիշկ, վիրաբոյժ կանչեցի, ու մինչև որ բժշկուեցաւ՝ աղէկ հոգ վրան տարի։ Քիչ մը ատենէն իրեն ազատութեան թուղ-

թը ձեռքը տուի, ու ըսի իրեն որ ա՛լ ազատ է բոլորովին, ուր կ'ուզէ նէ երթայ, ու իր գլխին ճարը տեսնայ։

— Գնա՞ց, հարցուց Օֆէլիա։

— Չէ. իրեն այնչափ ազատասիրութենէն վերջը, մէկէն աչքիս դիմաց թուղթը պատռտեց և ա՛լ քովէս չուզեց բաժնուիլ։ Ես իրեն պէս հաւատարիմ ծառայ մը չեմ ունեցած իմ կենացս մէջ։ Քիչ մը վերջը քրիստոնեայ եղաւ, և տղու մը պէս անուշ բարք մը ստացաւ. բոլոր տունս իր ձեռքն էր, և շատ աղէկ կը նայէր, այս վերջի մաղձացաւը զինքն ալ առաւ տարաւ, մանաւանդ թէ ինքը իր կեանքը ինծի համար զոհ ըրաւ։ Երբոր ես մաղձացաւէ բռնուած ծանր վտանգի մէջ էի՝ Սկիպիոն քովէս չէր հեռանար, և հազիւ թէ իր այնչափ ջանքովը քիչ մը վրայ գրի, մէյ մ'ալ նայիս ինքը հիւանդացաւ ու ճար չեղաւ զինքը ազատելու. ուրիշ մարդու մահուանը վրայ այնչափ չեմ տրտմած, որչափ սա խեղճին համար վշտացայ։

Վարդուհին այս խօսակցութեանց ժամանակ կամաց կամաց հօրը մօտեցեր էր, և բերանաբաց իրեն մտիկ կ'ընէր. երբոր հայրը խօսքը լմնցուց՝ Վարդուհին ցատքեց հօրը վիզը պլլուեցաւ, ու սկսաւ լալ և հառաչել։

— Ի՞նչ ունիս սիրելի, ըսաւ Սէն-Քլէր. Վարդուհին սրտին այլայլութենէն սաստիկ կը դողար։ — Խեղճը կրկնեց հայրը,

այսպէս բաներ չկրնար լսել, մէկէն ջղերուն կը զարնէ։

— Ոչ, չէ հայրիկ, ըսաւ աղջիկը, ես ջղի բան չունիմ, բայց այսպիսի բաները սրտիս շատ կը դպչին։

— Ի՞նչ կ'ուզես ըսել...

— Չեմ կրնար բացատրել. շատ բան միտքէս կ'անցնի. թերևս մէկ օր մը հրամանքիդ ալ կը յայտնեմ։

— Շատ աղէկ, ըսաւ Սէն-Քլէր, մտածէ ինչ որ կ'ուզես, որչափ որ կ'ուզես, բաւական է որ չլաս, ու սիրտս չվշտացընես։ Նայէ քեզի ինչ աղուոր դեղձ բերի. հիմայ եկու երթանք պարտիզին կարմիր ձկները տեսնենք։

Աղջիկը դեղձն առաւ ու հօրը հետ մէկտեղ պարտէզ ելան, և քիչ մը ատենէն տրտմութիւնը փարատեցաւ ու սկսաւ առջինին պէս ուրախ զուարթ ցատքռտել, ու հօրը ետևէն վազվռտել։

Վախեմ քիչ մը մեր խնդրէն շատ հեռացանք ու մեր Թոմմասին վրայ խօսելու տեղը ուրիշ բարձր աստիճանի մարդիկներու վրայ խօսքերնիս երկնցուցինք։ Բայց թէ որ կ'ուզեն ընթերցողք, երթանք Թոմմասին խուցը որ ախոռին վրայ մաքուր բայց պզտի ծակուկ մըն է. ուր խեղճ անկողնէ մը և մէկ աթոռէ մը զատ ուրիշ բան չկայ, գրակալ մըն ալ ունի որուն վրայ Աստուածաշունչը և հոգևոր երգերուն տետրակը կը դնէ։ Հոս մեր բարեկամը նըս-

տեր ծնկանը վրայ հերձաքար * մը առած մեծ բանի մը զբաղած էր, որ կարծես թէ իր կարողութենէն վեր կ'երեւար ։

Ընտանեաց սէրը ու կարօտը այնչափ զօրացեր էր Թովմասին սրտին մէջ, որ Վարդիկէն թերթ մը նամակի թուղթ ու գրիչ ուզեր էր, ու Շէլպի Յօննիկին քով բոլոր սորվածը 'ի գործ դնել ուզելով ամէն ջանք կ'ընէր նամակ մը գրելու, որուն առջի ձեռքը հերձաքարին վրայ կը փորձէր ։

Երկայն ատենէ 'ի վեր կրթութիւն չընելով մոռցեր էր գրելը, եւ քանի մը գրերուն ձեւերը հանելու մեծ նեղութիւն կը քաշէր, եւ միտքը մնացածներն ալ չէր գիտեր թէ ինչպէս գործածէ ։ Այս սաստիկ աշխատութեանը ժամանակ մէյ մ'ալ Վարդիկ ներս մտաւ թռչունի մը պէս աթոռին կռնակն ելաւ ու սկսաւ Թովմասին ետեւէն գրածը քննել ։

— Օ՛, աղբար Թովմաս, այդ ինչ այլանդակ ձեւերով գրեր ես ։

— Փորձ կը փորձեմ իմ խեղճ կնոջս ու տղոցս նամակ մը գրելու, ըսաւ Թովմաս աչուըները սրբելով ․ բայց վախեմ թէ գլուխ պիտի չկարենամ ելլել ։

— Կ'ուզեմ քեզի օգնեմ, Թովմաս ․ ես քիչ մը գիր սորվեր եմ ․ անցեալ տարի բոլոր գրերը կրնայի հանել, բայց վախեմ թէ ես ալ հիմայ մոռցած ըլլամ ։

* Տճ․ Նաւարդօղար ։

Վարդուհին ան ատենը իր ոսկեգոյն մազերով գլուխը Թովմասին գլխուն տուած, անոր հետ մէկ եղաւ որ աս Թուղթս գրեն, բայց երկուքն ալ հաւասարապէս տղէտ ըլլալով՝ գրերուն ձեւերուն վրայ իրարու հետ վէճ կ'ընէին ու կը խորհրդակցէին։ Վերջապէս շատ աշխատութեամբ ու ջանքով գրերը քիչ մը ձեւ սկսան առնուլ, ու նամակն առաջ երթալ։

— Ահա այսպէս, ըսաւ Վարդուհին, հիմայ քիչ մը գրի ձեւ առաւ. ո՜հ, որչափ պիտի ուրախանան կնիկդ ու տղաքդ երբոր այս Թուղթս առնեն։ Ի՜նչ մեծ անզգամութիւն են ըրեր, որ զքեզ անոնցմէ բաժներ են. բայց հօրմէս պիտի խնդրեմ որ շուտ մը զքեզ նորէն քու տունդ դարձընէ։

— Իմ առջի տիրուհիս խոստացաւ ինծի որ եթէ քիչ մը ստակ ձեռք ձգէ՝ շուտ մը զիս պիտի ազատէ, ըսաւ Թովմաս. ապահով եմ որ խոստմունքը կը կատարէ։ Տիրոջս որդին պարոն Ցօննիկը ինծի խօսք տուաւ որ ինքը անձամբ գայ զիս առնու, և իր խոստմանը իբր գրաւ՝ այս տոլարը ինծի տուաւ։

Եւ Թովմաս զգեստին տակէն տոլարը հանեց ու Վարդուհիին ցըցուց։

— Ան ատենը, ըսաւ Վարդուհին, հարկաւ կու գայ, շատ ուրախ եմ ատ բանիդ վըրայ։

— Հիմայ կ'ուզեմ անոնց նամակ մը գըրել և իմացընել ուր ըլլալս և ինչ ընելս.

միանգամայն Փլոյէին ալ սիրտը հանդչեցունել որ իմ վիճակիս վրայ հոգ չընէ, որովհետև հիմայ շատ աղէկ եմ։ Խե՜ղճ կընիկ . . . ինծի համար ո՛րչափ վշտերու մէջ տանջուեցաւ . . . ։

— Թովմա՛ս, կանչեց Սէն-Բլէր յանկարծակի ներս մտնելով։ Թովմասին ու Վարդիկին գոյնը նետեց։

— Ի՞նչ կ'ընէիք, ըսաւ Սէն-Բլէր մօտենալով, ու հերձաքարը տեսնելով։

— Բան չկայ պատասխանեց Վարդուհին, Թովմաս թուղթ մը կը գրէ. ես ալ օգնեցի իրեն. նայէ, հայրիկ, աղէկ գրուած չէ՞ սա նամակը։

— Ես երկուքներնուդ ալ սիրտը չեմ ուզեր կոտրել, ըսաւ Սէն-Բլէր, բայց աղէկ կ'ըլլայ Թովմաս որ ինծի ձգես, ես պէտք եղածին պէս կը գրեմ։

— Շատ հարկաւոր է, հայրիկ, որ այս թուղթս գրուի, ըսաւ աղջիկը. Թովմասին տիրուհին խոստացեր է եղեր իրեն որ զինքը նորէն գնէ. ինքը ինծի ըսաւ։

Սէն-Բլէր կարծեց որ Թովմասին տիրուհւոյն խոստմունքն ալ անոնց խոստմանցը կը նմանի, որ իրենց գերին ծախելու ատեն գիրենք մխիթարելու համար այս խոստմունքը կու տան, և ծախելէն վերջը իրենց խոստմունքը կը մոռնան։ Ինչ և իցէ թուղթը առաւ, ու Թովմասին ապսպրեց որ ձիերը պատրաստէ դուրս երթալու համար։

Նոյն իրիկունը Թումասին թուղթը գըրւեցաւ ու թղթատուն ալ ձգուեցաւ։

Օֆէլիա խաթունը անձանձրոյթ տանը կարգաւորութեանը ուշ կը դնէր. Դինայէն սկսեալ մինչև տանը պզտիկ սեւուկը ամէնքըն ալ Օֆէլիային համար կ՚ըսէին թէ շատ կարգէ դուրս խաթուն մըն է։ Հարաւային կողմի սեւերը երբոր իրենց վերակացուացը վրայ գոհ չեն ըլլար նէ՝ այս մակդիրս կու տան։

Ծառայից մէջէն գլխաւորները որոնք էին Ադոլփոսը, Յովհաննան ու Արբուհին մտքերնին դրած էին ու կ՚ըսէին ալ որ Օֆէլիան խարքուն չէ, և թէ խաթուն մը իրեն պէս չաշխատիր, և թէ կերպն ալ, վարմունքն ալ ամեններին ազնուականութիւն չունին. կը զարմանային ալ թէ ինչպէս այսպիսի կնիկ մը Սէն-Քլէրի ազգական եղեր է. Մարիամ ալ մէկալ կողմանէ շատ գոհ մը չէր ցուցըներ ինքը զինքը Օֆէլիայի գործունէութեանը վրայ։ Իսկ Օֆէլիա առտուընէ մինչև իրիկուն այնպիսի արագութեամբ և արտորնօք կար կ՚ընէր, որ կարծես թէ վերջին աստիճանի նեղը մնած է կարն հասցընելու. իսկ երբոր մութը կը կոխէր՝ կարը կը ծալլէր ու ղուրպան ձեռք կ՚առնէր ու կը սկսէր արագ արագ հիւսել։ Միով բանիւ իր աշխատասէր կերպը տեսնողին սիրտը կը բացուէր։

ԳԼՈՒԽ Ի․

Դուքսի․

Առաւօտ մը երբոր Օֆէլիա տնական աշխատութեանց զբաղեր էր, մէյ մ'ալ Սէն-Բլէրի ձայնը լսեց որ սանդուխին վարէն զինքը կը կանչէր։

— Եկո՛ւր, եկո՛ւր, քեզի բան մը ունիմ ցուցընելու։

— Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ Օֆէլիա կարը ձեռքը վար ինջնալով։

— Քեզի նոր բան մը գնեցի։

Մէյ մըն ալ նայիս՝ Օֆէլիային դիմացը ութը ինը տարեկան սև աղջիկ մը հանեց։ Աղջկան սև ու փառվըռուն աչուըները ապակիի պէս կը փայլփլէին, ու զարմանալով մը կրակի պէս խուցին ամէն կահ կարասեացը վրայ կը դարձընէր կը նայէր․ զարմանքէն բերանաբաց մնացած՝ ու շըրթունքներուն եզերքը շարուած երկու կարգ փղոսկրէ ակռաները կը ցըցընէր․ բրդի նըման մազերը գլխուն չորս կողմանէ հիւսուած՝ դէպ 'ի մէկ կողմը տնկուեր էին․ խորամանկ ու վարպետորդի կերպարանացը վրայ մաղձոտ վարագոյր մը ձգուած կ'երևար։ Հաստըկէկ լաթէ պատըռտած աղտոտ շապիկ մը հագեր էր․ բոլոր ունեցած հագուստն ալ այս էր․ ձեռուըները կուրծքին վրայ ծալլած անշարժ կեցեր էր, ու

բոլոր իր կերպին մէջ այնպիսի կարգէ դուրս բան կ'երեւար՝ որ Օֆէլիա առջի բերան սոսկալով

— Ինչո՞ւ ասիկայ ինծի բերիր, հարցուց Սէն-Բլէրին։

— Որպէս զի զինքը դաստիարակես, ու իր պարտքերը իրեն սորվեցընես, պատասխանեց Սէն-Բլէր. ինծի կարգէ դուրս տպաւորութիւն ըրաւ ասոր կերպարանքը։ Առա՛ջ եկուր, Գոբսի, ըսաւ աղջկան սուլելով, կարծես թէ շուն մը կը կանչէր. երգ մը երգէ, ու պար մ'ալ բռնէ որ Օֆէլիա խաթունն ալ տեսնայ։

Սեւուկն աչուըները պտըտցընելով սկըսաւ սեւերու մէկ երգ մը երգել. ոտքով ձեռքով երաժշտութեան ժամանակը կը զարնէր. սրահին չորս կողմն ալ թռչունի պէս դառնալով, ծունկ ծնկի զարնելով կինալ կը ձեւացընէր. մէյ մ'ալ յանկարծ ձեռք ձեռքի ծալլած գետնին վրայ նստաւ, ու կրակոտ աչուըները գողի պէս ասդիս անդին կը պտըտցունէր։

Օֆէլիա զարմանքէն պաղած մնաց. իսկ Սէն-Բլէր այս սեւուկին կերպերը տեսնելով կը զուարճանար, ու դարձաւ ըսաւ անոր.

— Գոբսի, ահաւասիկ քու նոր տիրուհիդ, ես զքեզ իրեն կը յանձնեմ, իրեն ըսածներուն մտիկ ըրէ, ու նայէ որ զինքը գոհ ընես։

— Շատ աղէկ, ըսաւ Գոբսի, խոնարհ

ու անուշ ձայնով մը, բայց խորամանկ նայուածքով մը։

— Ասկէ ետքը խելօք պիտի կենաս, ըսաւ Սէն-Քլէր։

— Հրամմեր ես, ըսաւ Դոբսի աղջիկն պէս։

— Օգոստինոս, ըսաւ Օֆէլիա, այս ինչ բան է. տունդ այդպիսի անպիտաններով այնչափ լեցուն է, որ երկու քայլ կ'առնես՝ ոտքիդ տակը կու գան։ Երբոր առաւօտը կ'ելլեմ սնուկ մը դրանս ետին պառկած կը տեսնեմ. ուրիշ մը անդին խոտէ անկողնին վրայ ինկած, մէկ երրորդ մը ուրիշ տեղ մը փռուած։ Առտուընէ մինչև իրիկուն կը խաղան, կը պռչըտան. խոհանոցին մէջ ծակուծուկ կը մտնեն կ'ելլեն. այս ալ ինչ պիտի ընենք։

— Չըսի՞ քեզի որ զինքը պիտի դաստիարակես։ Միշտ ինձի քարոզ կը կարդաս որ Ափրիկէի ազգը կրթելու է, ես ալ մտածեցի որ նոր ազայ մը քեզի ընծայ ընեմ, բոլորովին ազէտ, որպէս զի քարոզածդ մէյ մը անոր վրայ փորձես, ու իրեն պարտքերը սորվեցընես։

— Ես ատոր պէտք չունիմ, նորէն կ'ըսեմ քեզի. բաւական գլխի ցաւ ունիմ։

— Կը տեսնամ որ ինչ տեսակ քրիստոնեայ էք դուք. շատ աղէկ գիտէք քարոզիչներու ընկերութիւններ հաստատել, քարոզիչներ խրկել որ խեղճերը իրենց կեանքը ատոնց պէս բարբարոսաց մէջ ան-

ցուննն. բայց ձեզմէ մէկն ալ չկայ՝ որ իր տունը գոնէ պզտիկ աղջիկ մը առնէ, ու անձամբ անոր կրթութեանը հոգ ունենայ։ Երբոր այսպիսի նեղութեան մը հանդիպիք՝ ան ատենը կը սկսիք դուրս հանել, թէ աղտոտ են, զզուելի են, ձանձրութիւն կու տան, դեռ ինչ գիտեմ, ինչ տեսակ ուրիշ փուճումուճ պատճառներ կը բերէք։

— Օգոստինոս, իմ ըսածս այդ չէր, պատասխանեց Օփէլիա կակղութեամբ. ու վերջը աղջկան դառնալով, — Ո՞վ չգիտեր թէ, կրկնեց, կատարեալ քարոզչի մը գործ է ասոր վրայ աշխատիլը։

Սէն-Քլէր զգայուն երակին դպեր էր. Օփէլիայի խիղճը սկսաւ զարնել որ պարտք մըն է այս բանս. 'ի վերայ այսր ամենայնի վրայ բերաւ.

— Փուճ բան էր զաս ալ գնելդ, տանը մէջ այնչափ կան որ անոնց վրայ հազիւ կրնամ հոգ ունենալ։

— Օփէլիա, ըսաւ Սէն-Քլէր զինքը մէկդի տանելով. Թողութիւն կ'ընես որ այսպիսի կծու խօսքերով վշտացուցի զքեզ. բայց դու քու աղէկութեամբդ սրտիդ չես դներ։ Եղածը մտիկ ըրէ, սա աղջիկը երկու գինով պանդոկապետներու էր. ամէն օր ասոնց խանութին դիմացէն անցնելու ատենս՝ սիրտս կը խշխշար՝ երբոր կը լսէի տղուն ճըւալու ձայնը, որ ծեծին տակը խեղճը ողիկ ողիկ կու գար. սիրտս չգիմացաւ, իրեն ալ կերպը ինծի շատ հաճելի ըէ-

լալով՝ գնեցի։ Հիմա փորձէ տեսնեմ. Նոր-Անգղիացւոց պէս դաստիարակութիւն մը տուր ասոր, տեսնենք ինչ կ'ըլլայ։ Ինչպէս որ գիտես՝ ես շնորհք չունիմ անոր կրթութեանը զբաղելու. կ'ուզեմ որ դու առնուս ու աղէկ կրթութիւն մը տաս իրեն։

— Շատ աղէկ, կրցածս կ'ընեմ, ըսաւ Օֆէլիա. վերջը պզտի աղջկան մօտենալով՝ — Այս ինչ աղտոտ ու պատռտած հագուստ ունի, ըսաւ։

— Մաքրել տուր զինքը ու նոր հագուստ մը հագուեցընել տուր, ըսաւ Սէն-Քլէր։

Օֆէլիա աղջիկն առաւ ու դէպ 'ի խոհանոց տարաւ. մէկէն Դինան դուրս ցատքեց ու աղջիկը տեսնելով արհամարհական կերպով մը դիտել սկսաւ։

— Ջեմ գիտեր թէ, ըսաւ, պարոնը այս սեւուկն ալ ինչ պիտի ընէ, կարծես թէ ասոր կը կարօտէր. ես ասիկայ խոհանոցին մէջ չեմ ուզեր որ ոտքիս տակ պտըտի։

— Ո՛հ. ըսին անդիէն Յովհաննան ու Սրբուհին, մենք հոս այսչափ սեւուկներէն կը նեղինք, աս ալ վրայ հասաւ։

Դինան այս խօսքս իրեն ալ նախատինք սեպելով. — Քեզմէ ալ սեւ չէ Սրբուհի, ըսաւ. դու ոչ սեւ ես և ոչ ալ ճերմակ, աւելի աղէկ է կամ բոլորովին սեւ ըլլալ, և կամ բոլորովին ճերմակ։

Օֆէլիա տեսնելով որ ոչ ոք աս խեղճին վրան մաքրելու կը շարժի, ինքը սկսաւ սոթտուիլ ու մաքրել. ան ատենը Յովհաննան

ալ ատխրուած՝ զգալով ու քիթը բերանը ծամածռելով նլաւ Օփէլիային օգնելու:

Օփէլիա կատարեալ առաքինական հոգւով այն աղտոտ աղջկան վրան գլուխը մաքրեց, ինքզինքը բռնելով որ զզուելէն սիրտը կը խառնուէր. բայց երբոր խեղճին ուսին վրայ խարազանին կապոյտ նշանները տեսաւ սիրտը խշխշաց:

— Կը տեսնե՞ս սա նշանները, ըսաւ Յովհաննա, ասոնցմէ կ՚իմացուի որ ծեծի կարօտ եղած պիտի ըլլայ. ո՞վ գիտէ ինչ բաներ ալ հոս պիտի ընէ. ես այս ողորմելոյն երեսը չեմ կրնար նայիլ, չեմ գիտեր թէ մեր տէրը ասոնցմէ ինչ համ կ՚առնէ:

Խեղճ պզտիկը մահանալով մը մտիկ ըրաւ այս խօսքերս. երբեմն երբեմն ալ գողի պէս Յովհաննային ականջին օղերուն կը նայէր:

Երբոր բոլորովին մաքրուեցաւ հագուեցաւ ու մազերը կարգի մտան, — Փառք քեզ Աստուած, ըսաւ Օփէլիա, հիմայ քիչ մը վրան մարդու կերպարանք եկաւ: Վերջը գիմացն առած կը մտածէր թէ ինչ դաստիարակութիւն տայ. և սկսաւ այս հարցմունքներն ընել:

— Քանի՞ տարուան ես, Դօբսի:

— Չեմ գիտեր, ըսաւ աղջիկը նազելով մը:

— Տարիքդ չե՞ս գիտեր. քեզի չե՞ն ըսած ամենեւին քանի՞ տարեկան ըլլալդ: Ո՞վ էր քու մայրդ:

— Ես ամենևին մայր չեմ ունեցած, պատասխանեց աղջիկը նորէն կոտրտուելով։

— Ի՞նչ կ'ըսես. դու մայր չե՞ս ունեցած...։ Ի՞նչ կը խօսիս... Հապա ուսկի՞ց ծնար։

— Ե՞ս... ես ծնած չեմ ամենևին։

Եւ աս ըսելու ատեն այնպիսի կարգէ դուրս կերպով քիթն ու բերանը կը ծամածռէր, որ եթէ Օֆէլիա երևակայոտ կընիկ մը ըլլար՝ պիտի կարծէր թէ աւիկայ դժոխքէն փախած պզտի սատանայ մը ըլլայ. բայց ինքը առանց խռովելու,

— Մարդու հետ այսպէս չեն խօսիր, ըսաւ. քեզի հետ կատակ ընելու չեմ եկեր հոս. ըսէ նայիմ, ո՞ւր ծնած ես. հայրդ մայրդ ո՞վ էին։

— Ես ամենևին չեմ ծնած, ըսաւ նորէն աղջիկը վճռական կերպով մը. ես ոչ հայր, ոչ մայր, և ոչ մարդ մը ունեցեր եմ։ Մէկ գերեվաճառի մը տուն խել մը իմ հասակակիցներուս հետ մէկտեղ մեծցեր եմ, Սիապլային ձեռքին տակը։

Գործի պարզութեամբ կ'ըսէր աս խօսքերս. անգիէն Յովհաննան ծիծաղ մը փրցընելով,

— Խաթուն, ըսաւ, ասոնց պէս շատ կը գտնուին, գերեվաճառները ոչինչ գնով զասոնք պզտի պզտի կը գնեն ու կը մեծցընեն, և վերջէն վաստակով կը ծախեն։

— Քու վերջի տիրոջդ քով ո՞րչափ ատեն կեցար։

— Չեմ գիտեր, խաթուն։

— Տարի՛ մը, չէ նէ աւելի։

— Չեմ գիտեր ամենևին։

— Այս խեղճ սևերը, պատասխանեց անգլիէն Նորէն Յովհաննան, բան մըն ալ չեն կրնար ըսել. ի՞նչ է ժամանակը չեն հասկընար. տարին ի՞նչ է չեն ըմբռներ, տարիքնին ալ չեն գիտեր։

— Աստուծոյ անունը լսա՞ծ ես, Դոբսի, հարցուց Օֆէլիա։

Աղջիկը չհասկընալով զարմացած երեսը կը նայէր։

— Գիտե՞ս ով զքեզ ստեղծեր է։

— Ոչ ոք. ես մէկը չեմ ճանչնար որ զիս ստեղծած ըլլայ, պատասխանեց աղջիկը կարգէ դուրս ժպտելով։

— Կար կարել գիտե՞ս, հարցուց Օֆէլիա, մտածելով որ թերևս այսպիսի բան կարենայ ըմբռնել։

— Չէ, խաթուն։

— Հապա ի՞նչ գիտես ընել. տէրերդ ըզքեզ ի՞նչ բանի կ՚աշխատցընէին։

— Ջուր կը քաշէի, պնակ կը լուայի, դանակները կը մաքրէի, և սեղանի կը ծառայէի...

— Քեզի հետ աղէկ կը վարուէի՞ն։

— Կարծեմ, ըսաւ աղջիկը ուշադրութեամբ Օֆէլիայի երեսը նայելով։

Օֆէլիա աս խօսակցութենէս ետև ոտք ելաւ, մէյ մ'ալ ետին Սէն-Քլէր աթոռին կռթընած կեցեր էր։

— Նայէ Օֆէլիա, ըսաւ, անմշակ գետ-

նի մը կը նմանի ատոր միտքը . ուստի քու գաղափարներդ սերմանէ հոն . յուսամ թէ շատ նեղութիւն չես քաշեր ։

Օֆէլիա ինչպէս ուրիշ բաներու , այսպէս ալ դաստիարակութեան պարզ ու անփոփոխ սկզբունք մը ունէր , ինչ որ Նոր-Անգղիոյ բնակիչքն ալ ատենօք ունէին , և դեռ մինչև հիմայ ալ քանի մը գեղեր և օտարաց հաղորդակցութենէ զուրկ մնացած տեղեր նոյն սկզբամբ կ'երթան ։ Իրենց դաստիարակութեան կանոնը պարզ է . և է՛ տղոց խօսք մտիկ ընել տալ , քրիստոնէական վարդապետութիւն , կարդալ ու բան բանիլ սորվեցունել , և առանց մտածելու չխօսիլ , ու երբոր սուտ ըսեն՝ ծեծել զիրենք , այս էր բոլոր տուած կրթութիւննին։ Եւ թէպէտ քաղաքականութեան ծաղկելովը այս կրթութեան ոճն ալ մարեցաւ , բայց դեռ կը գտնուին մեր պապերէն կրթութիւն առած մարդիկներ , որոնք բոլորովին նոյն սկզբամբ տոգորուած են ։

Ինչ և իցէ Օֆէլիա ալ ասկէ աւելի բան չէր գիտեր , ուստի մեծ խնամքով այս պըզտի աղջկան դաստիարակութեանը ձեռք զարկաւ ։ Պզտի սեւուկը կամաց կամաց բոլոր ծառայից դիմաց Օֆէլիա խաթունին հոգեզաւակը սեպուեցաւ . և տեսնալով որ խոհանոցը վրան գէշ աչքով կը նային՝ մըտածեց զինքն անկէ հանել ու բուն իր խըցին մէջ անոր դաստիարակութեան առաջին հիմունքը դնել ։ Անկողինը մինչև ան-

ատեն աղախիններուն թող չտալով ինքը կը շինէր, սկսաւ անկէ վերջը Գորսիին սոր-վեցընել անկողին շինելը ու իրեն շինել կու-տար:

Երկրորդ առաւօտ Օֆէլիան Գորսին ա-ռաւ խուցը տարաւ, ու երկայն բարակ սկսաւ անոր անկողին շինելու դժուարին արուեստը սորվեցընել: Գորսին ալ մա-քրուած, մազերը չտկած, մաքուր հա-գուած, առջեն ալ գոգնոց մը կապած՝ ծանր կերպով Օֆէլիային դիմացը կեցեր այս ա-մենահարկաւոր բանին մտադրութիւն կ'ը-նէր:

— Հիմա ցըցընեմ քեզի Գորսի, անկո-ղին շինելու կերպը. ես շատ դժուարաւ գոհ կ'ըլլամ իմ անկողնոյս, անոր համար պէտք է որ աղէկ մտադիր ըլլաս:

— Շատ աղէկ, ըսաւ Գորսի խոր հա-ռաչանքով մը:

— Հիմա Գորսի աղէկ նայէ. ասիկայ է սաւանին վերի ծայրը, այս է շիտակը, այս ալ հակառակ կողմը. միտքդ կը պահե՞ս:

— Հրամմեր ես խաթուն, ըսաւ Գորսին նոր հառաչանքով մը:

— Շատ լաւ, հիմա պէտք է անկողնին սաւանը փռել, ծայրը բարձին վրայէն տակն անցունելով և չորս կողմէն ծայրերը անկողնին տակը խոթելով. այսպէ՛ս, կը տեսնե՞ս:

— Հրամմեր ես, ըսաւ Գորսի սաստիկ ուշադրութիւն դնելով:

— Իսկ վերմակին սաւանն ալ այսպէս պէտք է դնես, ոտքին կողմը անկողնոյն տակը խոթելով, չխտակ առանց կոտըրւածքի։

— Շատ աղէկ, ըսաւ նորէն Դորսի։

Բայց գիտնալու է որ քանի որ բարեսիրտ Օֆէլիան մեծ ջանքով գլուխը կախած սորվեցնելու հետ էր, Դորսիին աչքին զարկին զոյգ մը ձեռնոց ու բարակ ժապաւէն մը, ուստի գողնալը ու թեւին մէջ խոթելը մէկ ըրաւ, այնպիսի արագութեամբ որ Օֆէլիա և ոչ իսկ անոր շարժիլը տեսաւ։

— Հիմա նայինք, Դորսի, ինչպէս պիտի ընես, ըսաւ Օֆէլիա ու անկողնոյն վըրայէն սաւանները քաշեց վերցուց և թողուց որ աղջիկը ինքիրենը անկողինը շինէ։

Դորսի ծանր կերպով մը իբրև թէ մեծ գործողութեան մը հետ ըլլար՝ սկսաւ կոկիկ կերպով սաւանները փռել, վերմակը շըտկել, այնպէս որ Օֆէլիան ալ շատ գոհ եղաւ։ Բայց անկողինը շինելը լըմնցընելու ատեն, դժբաղդաբար գողցած ժապաւէնին ծայրը հագուստին թեւէն դուրս ելաւ. Օֆէլիա տեսածին պէս մէկէն քաշեց դուրս հանեց։

— Այս ինչ բան է, ըսաւ, թշուառական, ինչպէս գողցեր ես։

Դորսին, թէպէտ իր թեւէն դուրս ելած էր այն ժապաւէնը, բայց ամենեւին առանց խռովելու, անմեղ զարմանքով մը Օֆէլիայի երեսը նայեցաւ։

— Կ'երևայ թէ, ըսաւ, խաթուն, այդ ժապաւէնը հրամանքիդ պիտի ըլլայ, բայց ինչպէս իմ զգեստիս թևին մէջ մտեր է՝ ան չեմ կրնար հասկընալ։

— Ի՜նչպէս... Գոքսի, սուտ մի՛ խօսիր, դու այս ժապաւէնը գողցած պիտի ըլլաս։

— Չէ, խաթուն, չէ, ապահով եղիր որ ես այդպիսի բան չեմ ըրած. հիմայ առաջին անգամն է որ կը տեսնեմ։

— Գոքսի չե՞ս գիտեր որ սուտ խօսիլը գէշ բան է։

— Ես ոչ երբէք սուտ կը խօսիմ, ըսաւ Գոքսի անմեղ կերպով մը, իբրև թէ անիրաւաբար ամբաստանուած ըլլար. ես ճըշմարիտը միայն ըսի, ուրիշ բան չեմ գիտեր։

— Թէ որ սուտ ըսելը չարունակես, գիտցած ըլլաս որ պիտի ծեծ ուտես։

— Թէ և առտուընէ մինչև իրիկուն ալ ծեծես զիս, ուրիշ բան մը չունիմ ըսելիք, ըսաւ Գոքսի աչուըները լեցուած. ժապաւէնը ինքիրմէ իմ թևիս մէջ մտած պիտի ըլլայ. անշուշտ հրամանքդ անկողնոյն վըրայ ձգած էիր, սաւաններուն մէջ մնացած էր, ու ինչպէս եղեր է թևիս մէջ մտեր է։

Օֆէլիա այն աստիճանի այս անճոռնի սուտին վրայ նեղացաւ, որ հրեց անգին ձգեց աղջիկը։

— Զար, ըսելով, ո՞րուն սուտ կ'ըսես։

Այս ցնցուելու ժամանակ մէյ մ'ալ նայիս ձեռնոցներն ալ մէկալ թևէն դուրս ինկան և մէջ տեղն ելան։

— Նայէ հիմա, ըսաւ Օֆէլիա, ա՛լ պիտի ժխտե՞ս գողնալդ։

Գորսի խոստովանեցաւ ձեռնոցները գողնալը, բայց ժապաւէնը միշտ ժխտեց։

— Գորսի, ըսաւ Օֆէլիա, թէ որ ճշմարիտը խոստովանիս՝ աս անգամ զքեզ չեմ ծեծեր։

Գորսի նայեցաւ որ ճարը հատաւ, խոստովանեցաւ թէ՛ ձեռնոցները և թէ ժապաւէնը գողնալը, ու լալով թողութիւն ուզեց։

— Հիմա ըսէ ինծի, գիտեմ որ քանի որ այս տանս մէջն ես, 'ի հարկէ ուրիշ շատ բաներ ալ գողցած պիտի ըլլաս, վասն զի երէկ բոլորովին զքեզ ազատ թողեր էի. թէ որ խոստովանիս ինչ որ գողցեր ես նէ՝ ծեծ չեմ զարներ։

— Շատ աղէկ, ան ատեն գիտցած ըլլաս խաթուն, որ Վարդուհի խաթունին բուստէ մանեակը գողցայ։

— Վա՛յ չար, ուրիշ նայինք ի՞նչ ըրիր։

— Արբուհիին ալ բուստէ օղերը գողցայ։

— Շո՛ւտ հոս բեր գողցածներդ։

— Չկայ, կրակը նետեցի։

— Կրա՞կը նետեցիր, գո՛վ կը խաբես, գնա՛, շո՛ւտ, գնա բեր, ապա թէ ոչ ծեծ կ'ուտես։

Գորսի սկսաւ լալով ողբալով պնդել թէ չկան և թէ իրաւցընէ կրակը նետեր է։

— Ինչո՞ւ կրակը նետեցիր. հարցուց Օ-ֆէլիա։

— Վասն զի չար եմ, հրամմեր ես խա-

թուն, ես վերջի աստիճանի չար աղջիկ մըն եմ. և ինքզինքս չեմ կրնար զսպել ։

Այս խօսակցութեանս ժամանակ մէյ մ'ալ Վարդիկ ներս մտաւ, Դոբսիին գողցեր եմ ըսած մանեակն ալ վիզը ։

— Այս մանեակն ո՞ւր տեղէն գտար, հարցուց Օփէլիա ։

— Ո՞ւր պիտի գտնամ. բոլոր օրը վիզս կախած էի ։

— Երէկ ալ ունէի՞ր ։

— Ի հարկէ. մանաւանդ թէ երէկ իրիկուն մոռցեր էի հանելու, ուստի բոլոր գիշերը վիզս մնաց ։

Օփէլիայի զարմանքը ա՛լ աւելի շատցաւ, երբոր Սրբուհին ալ ճերմակեղէնները բերելու համար խուցը մտաւ ու ականջներէն ալ բուստէ օղերը կախուած էին ու կը շարժէին ։

— Այս ի՞նչ բան է, ըսաւ, աս զքեզ Դոբսի ես ի՞նչ պիտի ընեմ. ի՞նչ խելքիդ փչեց զիս խաբելու աս բաներս գողցայ ըսելով ։

— Խաթուն, պէտք է որ խոստովանիս, ըսիր, ես ալ ուրիշ ՝բան չունէի խոստովանելու, ի՞նչ ըսէի ։

— Բայց ես չըսի՞ քեզի որ գողցած բաներդ խոստովանիս. այս ալ նոյնպէս սըտախօսութիւն է ։

— Իրա՜ւ կ'ըսես, պատասխանեց Դոբսի անմեղ կերպ մը ձեւացընելով ։

— Ասոնք առանց ծեծի չեն ըլլար, ըսաւ

անդլէն Սրբուհին արհամարհական կերպով մը Դորսիին նայելով, բան մըն ալ չեն ըսեր որ ճշմարիտ ըլլայ։ Թէ որ ասոնց տէրը ես ըլլայի՝ ծեծի տակ կը մեռցընէի զիրենք։

— Այդպիսի խօսքեր մէյ մ'ալ մի ըսեր, ըսաւ ծանրութեամբ մը Վարդուհին, այդպիսի խօսակցութիւն ես չեմ ախորժիր լսել։

— Խաթունիկ, հրամանքդ շատ բարեսիրտ ես, սևերուն հետ վարուելու կերպը չես գիտեր· զանոնք բանի բերելու մէկ հընարք մը միայն կայ, որ է՝ ծեծը։

Վարդիկին երեսին գոյնը նետեց։

— Սրբուհի, ըսաւ, լռէ կեցիր, բերնէդ մէյ մ'ալ այդպիսի խօսք չլսեմ։

Սրբուհին աղջկան այս կերպը տեսնելով ձայնը վար քաշեց, բայց մռմռալով,

— Վարդուհի խաթունիկն ալ Սէն-Քլէրի աղջիկն ըլլալով 'ի հարկէ անոր արիւնը կը քաշէ· հօրը լեզուն ինչ է նէ ինքն ալ այնպէս կը խօսի, ըսաւ ու դռնէն դուրս ելաւ։

Վարդուհին Դորսիին դիմացն անցաւ ու դիտել սկսաւ։ Այս երկու աղջիկները դիմացէ դիմաց՝ մարդկային ընկերութեան մէկմէկու բոլորովին հակառակ երկու ծայրերն էին· Վարդուհին գեղեցիկ, ոսկեգոյն մազերով, կապուտաչուի, ազնուական կերպ մը ունէր· իսկ ընդհակառակն դիմացինը տգեղ, սև, ցածազգի բնութեամբ աղջիկ մը·

մէկը՝ քաղաքականացեալ, կիրթ, բնական և բարոյական հարստութեամբ ճոխացեալ, մէկալը՝ հարստահարութեան, գերութեան ու բռնութեան տակ բոլորովին մարդկային բնութենէն դուրս ելած։ Գուցէ Վարդիկին մտքին մէջէն հազար ու մէկ խորհուրդներ կ'անցնէին, զորոնք և ոչ բացատրել կրնար։ Եւ Օֆէլիայ Դոբսիի անկարգութեանցը վրայ խօսելու ժամանակ, Վարդուհին տխուր կերպարանքով մը խեղճ աղջկան դարձած

— Խեղճ Դոբսի, ըսաւ, գողնալու ինչ կարօտութիւն ունիս, ասկէ ետքը ամէնքը վրադ պիտի կասկածին. բայց ես աւելի գոհ կ'ըլլամ ամէն ուզածդ տալ քեզի, քան թէ քեզի գողի անուն տալ։

Առջին անգամն էր որ խեղճ աղջիկը կենացը մէջ անուշ խօսք մը լսեց. Վարդուհիին անուշ ձայնը այն վայրի ու անկիրթ սրտին վրայ կարգէ դուրս տպաւորութիւն մը ըրաւ. քիչ մը արցունք աչուըները լեցուեցան, բայց յանկարծ նորէն առջի կերպը առնելով ալէվըլկող ձայնով ծիծաղիլ սկսաւ։

Ականջ մը որ միշտ յանդիմանութեան ու բարկութեան ձայներ լսած է, ինչպէս կրնայ մարդկանց լաւութեանը վրայ հաւատք ունենալ. Դոբսի կը զգար ներսի դին որ Վարդուհիին կերպը կարգէ դուրս բան մ'է, բայց չէր կրնար հաւատալ։

Օֆէլիա չէր գիտեր ինչ կերպ բռնէ

Գոքսիին հետ. նայեցաւ որ իր բռնած կեր-
պը, իր սկզբունքը այս աղջկան վրայ ան-
կարելի կ'ըլլայ գործադրել։ Նոր կերպ մը
ուզեց մտածել, ուստի Գոքսին խուցի մը
մէջ փակեց, վերջը Սէն-Բլէրին խուցը
գնաց։

— Պարոն, ըսաւ, այս աղջկան մինչև
որ ծեծ չքաշեմ՝ չեմ կրնար զսպել զինքը։

— Ուզածիդ պէս ծեծէ ան ատենը, քեզի
այն աղջկան վրայ կատարեալ իշխանու-
թիւն տուեր եմ։

— Տղաքը ծեծելու է, ուրիշ կերպով
չեմ լսած որ անոնք սանձուին։

— Անտարակոյս, ըսաւ Սէն-Բլէր, ինչ
որ կ'ուզես ըրէ. բայց քեզի բան մը ըսեմ,
ես այս աղջիկը չգնած՝ կը տեսնէի որ շատ
անգամ վառած փայտերով, կրակարանի
թիակով և ուրիշ ձեռքերնին եկած բա-
նովը կը ծեծէին. ինքը այն տեսակ սաս-
տիկ ծեծերու վարժած է, քու ծեծերդ ինչ
ազդեցութիւն պիտի ընեն անոր, ուստի
պէտք է որ աղէկ ծեծես։

— Ան ատենը ինչ ընենք։

— Ծանր խնդիր մըն է հարցուցածդ,
շատ աղէկ կ'ընես թէ որ ինքիրմէդ այդ
խնդիրը լուծես։ Ի՞նչպէս կառավարելու
է մարդկեղէն արարած մը որ ծեծէն զատ
ուրիշ բանով չսանձուիր։

— Իրաւցընէ ես ասոր պէս ուրիշ մ'ալ
չեմ տեսած։

— Եւ սակայն մեր քով այսպիսիները

պակաս չեն. և չէ թէ միայն տղաք, աղջը-
կունք, հապա նաև ատոր նման մեծ մար-
դիկ ու կանայք: Ուրեմն տես թէ այսպի-
սիները ինչպէս կառավարելու է:

—Ես չեմ գիտեր, ըսաւ Օփէլիա:

—Ես ալ չեմ գիտեր, ըսաւ Սէն-Քլէր.
Լրագրաց մէջ երբեմն երբեմն յիշուած կար-
գէ դուրս անգթութիւնները, ինչպէս Բրիւ
տալլային դիպուածը, ինչէ՞ն առաջ կու
գան. շատ անգամ երկու կողմին ալ իրենց
պարտքը ընել չգիտնալէն. տէրը սաստիկ
անգթութիւններ ընելով, գերին ալ իր յա-
մառութեամբը: Ծեծն ու չարչարանքը ա-
փիոնի կը նմանին, որչափ որ զգայու-
թիւնին կը հաստընայ՝ այնչափ անոնց
չափն աւելցընելու է: Այս բանս գերինե-
րու տէր եղած օրէս մտքէս անցաւ, անոր
համար միտքս դրի որ ամեններին այդ բանին
ձեռք չզարնեմ, վասն զի չէի գիտեր թէ
ծայրն ուր պիտի երթար. ուզեցի գոնէ իմ
ունեցած բարոյական սկզբունքներս 'ի գործ
դնել, անոր համար իմ գերիներս ալ երես
ելան և ուզածնին կ՚ընեն. բայց ես կար-
ծեմ որ այսպէս աւելի աղէկ է, քան թէ
ես ու գերիներս մէկզմէկ անբանացունենք:
Դու ինծի երկայն բարակ քարոզ կարդա-
ցիր գերիներու դաստիարակութեան հոգ
ունենալու պարտքերնուս վրայ, հիմա
կ՚ուզեմ որ սա աղջկան վրայ քու փորձա-
ռութիւնդ ցուցընես, որուն նմանը մեր մէջ
պակաս չէ:

— Ձեր բռնած ոճէն է, որ այդպէս կ'ըլլան, պատասխանեց Օֆէլիա։

— Շատ աղէկ գիտեմ ես ալ, բայց միով բանիւ ասոնք հիմա աշխարհիս վրայ կան, ու կ'ապրին, ասոնց հետ ինչ կերպով վարուելու է։

— Քու ինծի առաջարկած փորձիդ վըրայ ես շատ գոհ չեմ, բայց որովհետեւ պարտքս է, ջանքս պակաս չեմ ըներ, նորէն փորձեմ ու կարելին ձեռքէ չեմ ձգեր։

Անկէ ետքը Օֆէլիա իրաւցընէ անխոնջ ջանք ունէր խեղճ աղջկան վրայ. որուն մէջ աշխատութեան ժամերը որոշեց, կարդալ, գրել ու կար կարել սկսաւ սորվեցընել։ Դոբսի շուտ մը կարդալ սորվեցաւ, ու անսխալ ամենայն յաջողութեամբ կը կարդար, բայց կար կարելու քիչ մը դըժուարութիւն կը քաշէր. կատուի պէս արագաշարժ ու կապկի պէս անհանդարտ բնաւորութեամբը երկայն բարակ անշարժ նստիլն իրեն համար կարելի բան չէր։ Ասեղները կը կոտրէր, պատուհանէն դուրս կը նետէր, կամ պատերուն ծակերը կը խօթէր. դերձանը կը խառնակէր ու կտոր կտոր կ'ընէր, երբեմն ալ ամբողջ կըծիկը կը նետէր։

Եւ այս գործողութեանց մէջ այնչափ արագաշարժ էր, և դէմքին վրայ կեղծելն այնչափ վարպետ՝ որ բարակ բան հասկըցողն անգամ չէր կրնար ըմբռնել թէ մի և նոյն ժամանակը ամէն բան այնպէս մէ-

կէն վրայէ վրայ ինչպէս կրնան գալ. և պարապ տեղը կ'աշխատէր Օֆէլիա այս գործողութեանց մէկուն ատենը վրայ հասնելու. Դոփսի այն աստիճան ճարպիկ էր որ վրան հսկողութիւն եղած ատենն անգամ՝ ձեռքի տակէն ուզածը կը կատարէր։

Դոփսի քիչ ատենէն տանը մէջ ծաղրածուի մեծ համբաւ հանեց, զարմանալի յաջողութիւն մը ունէր պարելու, երգելու, մնջկատակի ու ամէն տեսակ ծաղրածութեանց, անանկ որ հանգստեան ժամանակ երբոր իր սովորական հանդէսներն սկսէր՝ տան մէջ գտնուած տղաքը բոլոր վրան կը թափէին ու բերաննին բաց կը զարմանային. մինչև Վարդիկն անգամ անոր ծաղրածութիւններէն զուարճանալով՝ քովը կը յաճախէր. ասով Օֆէլիայի մտմտուքն ալ շատցաւ ու սկսաւ Սէն-Քլէրին աղաչել որ զասոնք մէկմէկէ հեռացունէ։

— Չէ, ըսաւ Սէն-Քլէր, Վարդիկին վրայ մտմտուք մի ըներ, Դոփսիին հետ ընկերութիւն ընելով ինքը չաւրուիր։

— Չե՞ս վախեր, որ այդ աւրուած աղջիկը ազնիւ Վարդուհին ալ աւրէ։

— Չէ. անիկայ ուրիշ տղաքը կրնայ աւրել, բայց Վարդուհին չաւրուիր։ Մոլութիւնը Վարդուհիին սրտին վրայէն կը սահի կ'անցնի, ինչպէս առաւօտեան ցօղը տերեւներուն վրայէն կը սահի։

— Շատ մի վստահիր. ես քու տեղդ ըլլայի՝ ամենևին չէի թող տար որ իմ մէկ տղաս Դոփսիին հետ խաղայ։

— Բայց ես իմ տղաքս թող կու տամ. թէ որ Վարդուհին արուելու ըլլար՝ մինչև հիմայ հազար անգամ արուած էր։

Գլխաւոր ծառաները սկզբան ծուռ աչքով Գոբսիին վրայ կը նայէին ու կ'արհամարհէին զինքը. բայց տեսնելով որ՝ ով որ անոր հետ գէշ կը վարուի՝ գլխուն փորձանք պակաս չէ, սկսան ինքզինքնին բռնել ու լեզունին փոխել։ Վասն զի Գոբսին սաստիկ ոխակալութեամբ իր հակառակորդացը դէմ չմտածուած չարութիւններ կը բանեցընէր. կամ ունեցածնին կը գողնար, վրանին ծածուկ կերպով պատուհանէն տաք ջուր և կամ աղտոտ ջուր կը թափէր, և ոչ ոք ալ կրնար տեսնել թէ ով է աս ընողը։ Քանի անգամ որ Գոբսին քըննութեան կանչեցին, այնպիսի ծանր ու անտարբեր կերպով պատասխաններ տըւաւ որ ամէնքը լռեցին։ Ոչ ոք կը տարակուսէր իրեն չարութեանը վրայ, բայց յայտնի ապացոյց մը չէր գտնուեր, որ կարենան իրեն դէմ բան մը ընել. Օֆելիան ալ միայն կասկածը բաւական չէ ըսելով ազատ կը թողուր։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Քենդըրքի.

Խօսքերնիս այսչափ ատեն մեր այս պատմութեանս երկրորդական պարագայից վըրայ երկնցընելէն վերջը, հարկաւ ընթերցողաց հետաքրքրութիւնը կը սպասէ անհամբերութեամբ իմանալու Աղբար Թովմասին Քէնդըրքիէն ելլելէն վերջը իր տընակին վիճակը։

Ամառուան տաք օրերէն մէկն էր, բոլոր սրահին դռները պատուհանները կըռնըկի վրայ բաց, Պարոն Շէլպի տանը դաւիթը աթոռի մը վրայ երկընցած նստած ծուխ կը քաշէր։ Խաթունն ալ դրան դիմացը նստեր կ'աշխատէր, ու դէմքէն կ'իմացուէր որ մտքէն բան մը կ'անցնի և միջոց մը կը փնտռէ զրուցելու։

— Իմացա՞ր, ըսաւ էրկանը, որ Քլոյէն Թովմասէն նամակ մը առեր է։

— Իրա՞ւ կ'ըսես, կ'երեւայ թէ Թովմաս այն տեղուանքը բարեկամներ գտեր է իրեն։ Արդեօք ինչպէս է։

— Ազնուական ընտանեաց մը քով է. գրեր է որ հետը աղէկ կ'երթան ու շատ ալ չեն աշխատցըներ զինքը։

— Շատ աղէկ, ես ալ շատ գոհ եմ, ըսաւ ուրախութեամբ Շէլպի։ Ասով կը վար-

ժի իր նոր կենացը և մօրէն չանցուներ մէջ մ'ալ այս կողմերս դառնալու:

— Բոլորովին հակառակը, մանաւանդ թէ շատ կ'աղաչէ որ գնենք նորէն զինքը: Սա ստակը ե՞րբ պիտի գտնենք:

— Չեմ գիտեր · երբոր մէկուն գործքերը մէջ մը գէշ սկսին երթալ՝ ա՛լ վերջը չգար: Մէկուն պարտքը տալու համար՝ մէկալէն փոխ առնելու է, հազիւ թէ շունչ մը առնեմ կ'ըսես՝ մէջ մ'ալ փոխանակագիրն ետեւէդ կը հասնի, պարտատեարց ձայնէն ականջս խլցաւ:

— Բայց կարծեմ որ այս չփոթութեան մէջէն դուրս ելլալու համար հաստատուն բան մը մտածելու է: Չե՞նք կրնար ձիերնիս ու կալուածներէն մէկը ծախել ու անոնցմով պարտքերնիս վճարել:

— Ի՞նչ բաներ կը մտածես: Իրաւ դու Քէնդըքին ամենէն ազնիւ կնիկն ես, բայց դու ալ չես ըմբռնած որ բանէ գործքէ չես հասկընար:

— Բայց գոնէ մէյմը ինծի ալ ցըցուր ելքդ ու մուտքդ, որպէս զի ես ալ ըստ այնմ կըցածիս չափ խնայութիւն ընեմ:

— Ո՛հ · խնդրեմ մի՛ գլխս ձանձրացըներ · ես իմ ամէն գործքերս աղէկ գիտեմ, բայց ամէն բան քեզի չեմ կրնար ըսել, դու բանէ գործէ չես հասկընար:

Խաթունը տեսնալով որ էրկանը ձայնը բարձրացաւ՝ իրեն ձայնը վար քաշեց, ու ճառաչանք մը արձակեց · քանի որ կը մը-

տածէր Թովմասին տրուած խօսքին չկատարուիլը սիրտը կը ծակէր :

— Ուրեմն մ՚ճար չկա՞յ աս ստակը ձեռք ձգելու, ըսաւ: Խե՜ղճ Քլոյէ, անոր խելքը միտքը մեր տուած խոստմանը վրայ է :

— Ես ալ շատ կը ցաւիմ, ըսաւ Շէլպի. Երանի՛ թէ խօսք տուած չըլլայի, ու չիտակէ չիտակ Քլոյէին գրուցէի: Մէկ երկու տարուան մէջ Թովմաս ուրիշ կնիկ մը կ՚առնէր, Քլոյէն ալ ուրիշ էրիկ մը կը փընտրէր :

— Պարոն, ես գերիներուս միշտ սորվեցուցեր եմ որ ինչպէս մեր ամուսնութիւնը, այսպէս ալ իրենցը սրբազան է. ուստի ես այդպիսի խորհուրդ չեմ կրնար յաւիտեան Քլոյէին տալ :

— Շատ գէշ բան ըրեր ես, որ իրենց վիճակէն ու վախճանէն բոլորովին դուրս բարոյական սկզբունքներ մտքերնին խօթեր ես. այս բանիս վրայ ես միշտ ցաւ ունեցեր եմ :

— Իմ քովէս չէ, պատասխանեց խաթունը, Ս. Գիրքը այնպէս կը սորվեցընէ :

— Աղէկ, աղէկ, Եմիլիա, հիմա ես քու կրօնական սկզբանցդ քննութիւն ընելու չեմ ելլեր. բայց ինծի կ՚երևայ որ այդ վիճակի մարդոց սորվեցուցած սկզբունքներդ ՚ի գործ չեն կրնար դրուիլ :

— Իրաւ է ըսածդ, ես ալ այդ բանիդ համար գերութիւնը վար կը դարնեմ: Շիտակը գրուցեմ քեզի, քանի որ միտքս կու

գայ որ ասոնց խօսք ենք տուեր՝ չեմ կրնար սիրտս հանդարտել. թէ որ ուրիշ կերպով չկարենամ ստակ գտնել, երաժշտութեան դաս կու տամ, ինծի աշկերտներ չեն պակսիր, քիչ ատենուան մէջ մեզի հարկաւոր եղած ստակը կը հանեմ:

— Չէ, չէ, այդ աստիճանի նուաստութեան մէջ ես զքեզ չեմ կրնար ձգել:

— Նուաստութի՞ւն. միթէ անկէ աւելի նուաստութիւն չէ՞ խոստմունքը չկատարելը:

— Շատ դիւցազնական ու վսեմ մտածութիւններ ունիս. բայց յուսամ թէ այդպիսի գործքի մը ձեռք չզարկած՝ աղէկ կը մտածես:

Այս խօսակցութեանց ժամանակ մէյ մ՚ալ Քլոյէ հոն երեւցաւ:

— Խաթուն, շնորհք ըրէ, ըսաւ:

— Ի՞նչ կ՚ուզես, պատասխանեց Շէլպի խաթունը ու ոտք ելաւ:

— Մէյ մը աս հաւերը նայէիր:

Շէլպի խաթունը այնչափ հաւերը, բադերը տեսնելով Քլոյէին ձեռքը, որ իբր մեծ մտածութեան մը մէջ կ՚երեւար, չկրցաւ ծիծաղը բռնել:

— Կ՚ուզէի հարցընել թէ այս հաւերը կ՚ուզե՞ս որ պլակինդ մը շինեմ:

— Ի՞նչ որ կ՚ուզես ըրէ, Քլոյէ. ես անտարբեր եմ:

Քլոյէ հոն կեցած՝ հաւերը կարգի կը դընէր, բայց կ՚իմացուէր որ լեզուին տակը

ուրիշ բան մը կը քալէր, ու մէյ մ'ալ ծիծաղելով մը ըսաւ.

— Ինչու համար հրամանքնիդ այնչափ գլուխ կը ճաթեցընէք ստակ գտնելու, ու ձեր ձեռքը եղած միջոցները 'ի գործ չէք դներ։

— Ըսածդ չեմ հասկընար, ըսաւ խաթունը։

Մտքէն ալ չէր անցներ որ Փլոյէ՝ իր սովորութեամբը, իրենց խօսակցութիւնը մտիկ ըրած ըլլայ։

— Հոգիդ կը սիրես նէ ըսէ, խաթուն, պատասխանեց Փլոյէ. ուրիշները վաստակ ընելու համար իրենց գերիները վարձու կու տան, դուք այսչափ հոգի ինչու այդպէս անպտուղ պահեր էք ու վարձու չէք տար։

— Աղէկ ուրեմն, Փլոյէ, զո՞վ կ'ուզես որ վարձու տանք։

— Ես բան մը չեմ առաջարկեր, բայց Սամուէլը կ'ըսէր որ Լուիզվիլ քաղաքը աղէկ պակլինգ շինողներու խանութներ կան՝ որ ծառայի կարօտ են, ու շաբաթն ալ չորս տոլլար վարձք կը խոստանան։

— Ուրեմն ինչ ըսել կ'ուզես, Փլոյէ։

— Ըսել կ'ուզեմ որ, հիմա Սօլին աշխատանքի կրնայ ղրուիլ որ երկար ատենէ 'ի վեր իմ ձեռքիս տակը աղէկ մը վարժեցաւ. ես ալ ան ատենը, թէ որ հրամանքդ հրաման տաս, կ'երթամ քիչ մը ստակ վաստըկելու որ հրամանքիդ առաջարկութեանը օգնութիւն մը ընեմ։

— Ուրեմն տղաքդ կը ձգես։

— Հիմա բաւական մեծցած են անոնք, ա՛լ կրնան աշխատիլ, Սօլին ալ պզտի աղջկան վրայ հոգ կ'ունենայ որ արդէն հանգարտ ըլլալով անոր նեղութիւն ալ չտար։

— Բայց գիտես որ Լուիզվիլ ասկէ շատ հեռու է։

— Հոգս չէ. գետին վարի կողմերն է, թերեւս անկէ իմ էրիկս ալ շատ հեռուն չէ։

— Չէ, Քլոյէ. Թոմմասը քու երթալու տեղէդ քանի մը հարիւր մղոն աւելի հեռուն է։

Քլոյէի գոյնը աս խօսքիս վրայ մէկէն նետեց։

— Բայց հոգ չէ, ըսաւ խաթունը. թէ որ դու կրնաս երթալու նէ, քու բոլոր վարձքդ ես մէկդի կը դնեմ որ քու էրիկդ ազատելու օգնութիւն մը ըլլայ։

Քլոյէին աչուըները ուրախութենէն սկըսաւ փայլիլ։

— Ո՛հ, խաթուն, շատ բարի սիրտ ունիս, ըսաւ. ես ալ իմ կողմանէս հագուստի ու կօշկի խնայութիւն ընելով ստակ ստակի վրայ կը դնեմ։ Տարուան մէջ քանի՞ շաբաթ կայ։

— Յիսունուերկու։

— Ո՛հ, շաբաթը չորս տոլլարը բոլոր տարին որչափ կ'ընէ։

— Երկու հարիւր ութը։

— Իրա՞ւ. հապա ո՞րչափ ատեն դուրսը պիտի աշխատիմ։

— Չորս կամ հինգ տարի. բայց ամէնն ալ դուն չես հոգար, ես ալ իմ կողմանէս քիչ մը բան վրան կը դնեմ։

— Բայց ես չեմ ուզեր, խաթուն, որ հրամանքդ երաժշտութեան վարպետ ըլլաս կամ ուրիշ աշխատութեան ձեռք զարնես, պարոնը իրաւունք ունէր դէմ դնելու։ Քանի որ աս ձեռուըններս կան, կը յուսամ որ աս տանս մէջ ոչ ոք այդ նուաստութեան կը հասնի։

— Մի՛ վախեր, Քլոյէ, պատասխանեց խաթունը. մեր տանը պատիւը ես ալ կ՚ուզեմ անարատ պահել։ Բայց դու երբ կ՚ուզես երթալ։

— Դեռ չեմ գիտեր. միայն լսեցի որ Սամուէլ մորուկները գետին անդին կողմը տօնավաճառի պիտի տանի, խոստացաւ ալ որ զիս մէկտեղ տանի. անոր համար ես ալ կապոցս պատրաստեցի, թէ որ հրաման կու տաս նէ, խաթուն, վաղը առաւօտ Սամուէլին հետ կ՚երթամ. բայց կ՚աղաչեմ որ ինծի անցագիր* մը ու յանձնարարական թուղթ մըն ալ տաս։

— Շատ աղէկ, երթամ նայիմ, թէ որ էրիկս դէմ չկենայ՝ ամէն ուզածներդ կը կատարեմ։

Երբոր Շէլպի խաթունը նորէն էրկանը քով դարձաւ, Քլոյէ ուրախութեամբ իր տնակը վազեց. պատրաստութիւն տեսնե-

* Տես հատ. Ա. Երես. 75։

լու: Ներս մտածին պէս տեսաւ որ Ցոննիկն ալ վրայ հասաւ որ իրեն այցելութեան եկեր էր:

— Լսեցի՞ր, ըսաւ Ցոննիկին, որ վաղը Լուիզվիլ պիտի երթամ. հոն շաբաթը չորս տոլլար պիտի առնեմ, ու խաթունը աս ստակը մէկղի դնելով իմ խեղճ երիկս պիտի նորէն ձեռք բերենք:

— Շատ աղէկ բան մտածեր ես. որո՞ւ հետ պիտի երթաս:

— Վաղը առաւօտ Սամուէլին հետ: Հիմա նստէ հոս ու էրկանս նամակին պատասխանը շարադրէ:

— Թովմասը քեզմէ թուղթ որ առնելու ըլլայ՝ շատ պիտի ուրախանայ. երթամ տուն՝ կաղամար թուղթ բերեմ:

— Գնա ու շուտ եկուր, ես հիմա քեզի մէկ աղէկ հաւու տապկոց մը կը պատրաստեմ. բայց ափսո՜ս... ես երթալէս վերջը ո՞վ պիտի քեզի այսպիսի համով կերակուրներ եփէ...:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Ցամաքեցաւ խոտն — Թօթափեցաւ ծաղիկն.

Մարդուս կեանքը վաղանցուկ է, և ամէն բան անոր հետ միատեղ շուտ մը կ՚անցնի. այսպէս ալ երկու տարին մեր Թովմասին համար շուտ մը անցան գնացին: Թէպէտ իր ամէն սիրելիներէն հեռու ա-

նոնց կարօտովը կը մաշէր. բայց այսու ամենայնիւ իսկապէս թշուառութիւն մը չունէր։ Մարդուս զգածմունքը քնարի կը նըմանի, որուն մինչև բոլոր թելերն ալ միանգամայն սաստիկ բախմունքէ մը չփրթիննէ՝ ներդաշնակութիւնը բոլորովին չկորսընցըներ։ Այսպէս ալ մարդս որչափ ալ նեղութիւն ունենայ, մէկ կողմէն որ զուարութիւն մը զգայ, բոլոր ունեցած թշուառութեանցը դարման մը կը սեպուի իրեն։ Մէյ մը որ դառնանք մենք ալ մեր կենացը անցեալ ժամանակները քննենք՝ կը տեսնենք որ մեր ամենայն նեղութեանց մէջն ալ մէկ փոքրիկ մխիթարութիւն մ՚ալ պակաս չէ եղած, և մեր խեղճ կարծուած ժամանակնիս ալ՝ երջանկութիւնը մեզմէ հեռու չէր քալեր։

Թովմաս ալ սորվեր էր զոհ ըլլալ իր ո՛ր և է ունեցած վիճակին վրայ, և անոր ինքը զինքը յարմարցընել։

Ինչպէս նախընթաց գլխին մէջ ըսինք, Թովմասին Թղթին գեղեցիկ պատասխան մը գրեց Ցոննիկ. այնչափ մաքուր ու յըստակ գրուած էր՝ որ հեռուանց ալ որոշ կըրնար կարդացուիլ։ Վարդուհիին խորհրդովը Թովմաս առաւ այս թուղթը շրջանակի մը մէջ դրաւ ու քանի որ վրան կը նայէր ու իր ընտանեացն ու տէրանցը որպիսութիւնը կը կարդար՝ սիրտը ուրախութենէն կը ճխար։

Վարդուհին քանի որ կը մեծնար՝ Թով-

մասին վրայ ունեցած սէրն ալ երթալով կը շատնար, վրան կարգէ դուրս գութ մը կը ցուցնէր. Թովմաս ալ իբրև երկնային հողի մը այնպէս կը գրգուրար անոր վրան, ու ամէն ջանք կ'ընէր որ սիրտը չկոտրէ։ Երբոր վաճառանոց կ'երթար՝ առջի բանը Վարդուհիին համար ծաղիկներ ու պտուղներ գնել էր, ու երբոր տուն կը դառնար՝ տեսնես անդիէն Վարդուհին ալ իր գեղեցիկ դեղին մազերով գլուխը պատուհանէն դուրս հանած՝ անոր գալուն կը սպասէր։

Այն տեններ Սէն–Քլէր իր բոլոր ընտանիքովը Նոր–Օռլէանի մօտ՝ Բոնշարգրէն լճին քովը իր գիւղական տունը կը բնակէր, և ամառուան նեղացուցիչ տաքէն խալըսելու համար՝ շատերն ալ այն կողմերն եկեր էին իրենց բնակութիւնը հաստատելու։

Սէն–Քլէրի ամարատունը Հնդկաստանու ոճով շինած էր, չորս կողմէն պամպուի ծառերով պատած ճեմելիքներ, որ դէպ'ի ծաղկանոցներ ու պզտի հրապարակներ կը հանէին։ Տանը մեծ սրահը գեղեցիկ ծաղկըներով զարդարած պարտէզ մը կը նայէր, ուսկից զանազան ծառազարդ ճամբաներով մինչև լճին եզերքը կ'իջցուէր, որ արևուն ճառագայթները ցոլացունելով՝ ժամ ժամուան վրայ նորանոր գեղեցիկ տեսարաններ կը ներկայացունէր։

Արևմուտքի ժամանակ արևուն վերջին դեղին ու ոսկեգոյն ճառագայթները կար-

ծես թէ լճին վրայ ծիրանիէ մոգական վարագոյր մը կ'ինջեցընէին, ուր ճերմակ առագաստներով նաւակները մարդուս երեւակայական մտածութեանց նման կ'անցնէին ու կը դառնային ։

Կիրակի գեղեցիկ իրիկուն մը, Թովմաս ու Վարդուհին լճին եզերքը կանանչներուն վրայ նստեր էին, Վարդուհին Աստուածաշունչ կը կարդար, մէյ մ'ալ դիպուածով Աստուածաշունչին մէջ այս խօսքս կարդալով՝ Եւ եւ տեսի զծով բիւրեղեայ խառնեալ ընդ հուր :

— Նայէ, ըսաւ, Թովմաս, այս լճին պէս,

— Ի՞նչ կ'ըսես, հարցուց Թովմաս ։

— Ձե՛ս տեսներ, պատասխանեց Վարդուհին, մատովը լիճը ցուցընելով. ահա կրակով խառնուած ապակիէ ծովը,

— Իրաւ է, ըսաւ Թովմաս, ու սկսաւ երգել .

Ո՜ տայր՝ դարձեալ ինձ ի թեւս առաւօտու
Դիմել յերկիր ի Քանանու,
Ընդ կապուտակ զլուարթենց եւ ոսկեձեւ
Երթալ ի նորն Երուսաղէմ :

— Աս նոր Երուսաղէմը ո՞ւր է, հարցուց Վարդուհին ։

— Ո՜հ, երկինքը, խաթունիկ, ամպերէն վեր ։

— Կարծես թէ ես ալ կը տեսնեմ, ըսաւ

վարդիկ : Ամպերուն մէջ նայէ , աչքիս մարգարտէ գուներ կ'երեւան . իսկ անկէ անդին , ով անդին ամէն բան ոսկիէ է :

Թովմաս ան ատենը հետագայ երգը սկսաւ երգել .

Գեղածածանեալ անդ հոգւոց դիտեմ ըզդասս
Գերաշխարհիկ փայլեալ ի փառս .
Սպիտակազգեացք ձեռնելով կըրեն ի բռին
Ըզյաղթական արմաւենին :

— Թովմաս , ես զանոնք տեսեր եմ , ըսաւ վարդուհին :

Զարմացաւ Թովմաս , և ոչ ալ զարմացաւ : Թէ որ վարդուհին իրեն ըսեր թէ երկինք գնացեր եմ , ինքը շատ դժուարութիւն չունէր չհաւատալու :

— Այս երանելեաց դասը ես երբեմն քունիս մէջ կը տեսնեմ , կրկնեց վարդուհին , ու աչուըններն դէպ 'ի երկինք յափըշտակուեցան ու քթին տակէն երգին վերջին տունը կրկնեց .

Սպիտակազգեացք ձեռնելով կըրեն ի բռին
Ըզյաղթական արմաւենին :

— Թովմաս , ըսաւ , ես ալ հոն պիտի երթամ :

— Ո՞ւր , խաթունիկ :

Վարդուհին ոտք ելաւ ու ձեռուըները դէպ 'ի երկինք վերցուց :

— Հա՛ն, հոն, ըսաւ, ուր որ երանելիք կը բնակին։

Թովմասին սիրտը կարծես թէ սուր մը խօթեցին։ Վարդուհին վեց ամսէ 'ի վեր կը հիւծէր կը մաշէր, շուտ կը հոգնէր, շունչը կը բռնուէր, ու կարմրուկ երեսները դեղնիլ սկսեր էին. և Թովմաս սկըբան չէր անդրադարձած։ Վարդուհիին այս խօսքը սրտին մէջ տեղիք ըրաւ, ու անկէ վերջը անոր օրէ օր տկարանալը աւելի աչքին կը զարնէր։ Լսեր էր Օփէլիայէն որ տղաք հազ մը կ'ունենան որ շատ վնասակար է. Վարդուհին ալ ջերմութիւն ունէր, բայց խեղճ սեր բոլորովին անոր անուշ խօսակցութեանցը խելքը տուած ըլլալով՝ չէր իմացած։

Եղա՞ծ են արդեօք Վարդուհիին պէս տըղաք. — Եղած են բայց իրենց անունը միայն իրենց գերեզմաններուն վրայ կը յիշուի. անոնց քաղցր խօսակցութիւնները, անուշ նայուածքը, ոսկեղինիկ գանձի մը պէս մարդուս սրտին մէջ կը պահուին կը մնան։ Քանի՛ քանի՛ ընտանեաց մէջ դեռ կը լսուին մեռած գացած տղոցը անուշ գովասանքները։ Կարծես թէ Աստուած մէկ կարգ մը ղրկեր է որ հրեշտակաց խումբ մը իրենց կենաց գարունը այս աշխարհքիս մէջ անցընեն, ու ամենակարծր սըրտերն ալ կակղցունեն։ Ո՛րչափ ազդու, ո՛րչափ անուշ կու գայ պզտի աղու մը իրեն հասակէն վեր ըրած խօսակցութիւնը ու

գողտր կերպը․ կարծես թէ երկնային կնիք մը ունի ճակատը և իր աչուըները անմահութեան լոյս մը կը ծագեն։

Այսպէս ես դու ալ, ո՛վ բարեսունդ և գողտրիկ Վարդուհի, ո՛ գեղեցիկ աստղ երկնից, դու դէպ 'ի արեւմուտք կը խոնարհիս ու քու հայրենիքդ կը հրաժիրուիս, բայց զքեզ սիրողները դեռ չեն իմանար։

Թովմասին ու Վարդուհիին խօսակցութիւնը ընդմիջեցաւ․ Օֆէլիա Վարդիկը ներս կը կանչէր, որ երեկոյեան ցօղէն չվնասուի։

Երկուքն ալ աճապարեցին ու տուն դարձան։

Օֆէլիան Նոր-Անգլիա շատ անգամ հիւանդապահ եղած ըլլալով՝ աղէկ կը ճանչնար այն փտանգաւոր ու ծանրաքայլ հիւանդութեան նշանները, որ լինչ և իցէ մարդկային հնարքներէ չյաղթուելով՝ կամաց կամաց իր փափկասուն որսերը գերեզման կը տանի իրենց ծաղիկ հասակին մէջ։

Վարդիկին չոր հազը ու օր օրուան վրայ տկարանալը և վրան եկած ջերմութիւնը տեսնելով՝ կասկածիլ սկսեր էր Օֆէլիա․ և իր կասկածը Սէն-Քլէրին ալ յայտնեց․ բայց անիկայ բոլորովին անհիմն ցըցուց իր կասկածը։

— Ի՞նչ տխուր գուշակութիւններ կ'ընես, կ'ըսէր, չես տեսներ որ Վարդուհին երթալով կ'երկըննայ․ տղաք հասակ նե-

տեւոյ ժամանակ ընականաբար քիչ մը տը-
կար կ'ըլլան։

— Բայց հազն ի՞նչ կ'ընես...։

— Այն հազը բան մ'ալ չնշանակեր·
թերեւս քիչ մը պաղ առած ըլլայ։

— Եմիզա Յովհաննային, Հեղինէին,
Մարիամին հիւանդութիւններն ալ հազով
սկսան։

— Ո՛հ, պարապ տեղը այս ձախորդ խօս-
քերը մի՛ երկնցըներ։ Կանայք քանի որ կը
պառաւընան կը սկսին այնպիսի խոհեմու-
թիւն մը ստանալ՝ որ տղայ մը հազալու
կամ փռնգալու ըլլայ՝ վրան կը սկսին հա-
զար ու մէկ կասկածներ ընել ու մինչեւ մին-
չեւ ալ կը վճռեն թէ պիտի մեռնի։ Դու
նայէ որ իրիկուան առեն դուրս չելլայ որ
պաղէն չվնասուի եւ շատ ալ չխաղայ, ան
առեն աղէկ կ'ըլլայ։

Սէն-Պիէր այս խօսքերս ըսաւ, բայց
ներսէն անհանգստութիւն մը զինքն առաւ։
Ամէն օր կը դիտէր Վարդուհին, բայց դեռ
միտքը դրեր էր որ ան հազը տղոց սովո-
րական ստամոքսի աւրուածութենէ առաջ
կու գայ։ Ամէն օր հետը մէկտեղ դուրս կը
հանէր կը քալցունէր ու երբեմն երբեմն
զօրացուցիչ բաներ ալ կը բերէր, բայց
միշտ ըսելով որ՝ — Չէ թէ հիւանդ է, հա-
պա զինքը հիւանդութենէ պահելու համար
են այս դեղերը։

Վարդուհիին վրայ ամէն բանէն աւելի
զգալի էր որ օրուան վրայ մտքին բացուի-

լը, և երբեմն այնպիսի ծանր կերպով խօսքեր բերնէն կը հանէր որ Սէն–Քլէր սրտին այլայլութենէն կը դողար։ Սէրն ու գըթութիւնը աղջկան սրտին բնական առաքինութիւններն էին, ատէպ բնական ազդեցութեամբ խօսքեր կ՚ընէր. բայց վերջերը սկսեր էր նախատեսութիւններ ալ ընել։ Առաջուց շատ անգամ՝ կ՚երթար Դօբսիին և ուրիշ սև տղոց հետ կը խաղար, բայց անկէ վերջը աւելի կը կենար կը նայէր, երբեմն մինչև կէս ժամ՝ կը կենար ու զուարճանալով մը Դօբսիին ծաղրածու շարժմունքները կը դիտէր, մէյ մ՚ալ յանկարծակի երեսին գոյնը կը նետէր, աչուըներն կը մթննային, ու խելքը ուրիշ մտածութեանց կ՚երթար։

Օր մ՚ալ մօրը հետ խօսակցելու ժամանակ ըսաւ.

— Մայրիկ, ինչո՞ւ մեր գերիներուն կարդալ ու գրել չենք սորվեցըներ։

— Ի՞նչ զարմանալի հարցմունքներ կ՚ընես. սովորութիւն չկայ, անոր համար չենք սորվեցըներ։

— Ինչո՞ւ սովորութիւն չէ եղած։

— Վասն զի այդ մարդոցը կրթութիւն հարկաւոր չէ. թէ որ բան սորվին՝ ալ չեն աշխատիր, անոնք աշխատելու համար աշխարհք եկած են։

— Բայց Սուրբ Գիրք կարդալը պարտքերնին է որ Աստուծոյ պատուիրանքները գիտնան։

— Թող ուրիշի կարդացընել տան։

— Իրենք իրենցմէ առանց ուրիշի կարօտութիւն ունենալու կարդան նէ՝ աւելի աղէկ չէ՞։

— Դու այս ինչ կարգէ դուրս աղջիկ մըն ես, Վարդիկ։

— Հապա հօրաքոյրս Օփէլիա՝ Դօրսիին կարդալ գրել սորվեցուց։

— Ահա նայէ թէ անիկայ ինչ օգուտ քաղեց։ Ես դեռ Դօրսիին պէս գէշ արարած մը չեմ տեսած։

— Իսկ խեղճ Մամին, որչափ կ'ուզէ աւետարան կարդալ ու չկրնար. որչափ գոհ կ'ըլլար թէ որ կարենար ինքիրմէ քիչ մը կարդալ։ Ի՞նչ պիտի ընէ երբոր ալ ես չկարենամ կարդալու նէ։

Մարիամ որ մէկ դարան մը կը խառնէր, դարձաւ. — Դու Վարդուհի, ըսաւ, օր պիտի գայ որ գերիներուն հոգևոր գիրք կարդալը և ոչ մտքէդ պիտի անցունես. չեմ ըսեր թէ հիմակուան ըրածդ գէշ բան է, երբոր առողջ էի՝ ես ալ կ'ընէի. բայց երբոր ընկերութեան մէջ մտնելու համար ինքզինքդ մտածելու հետ ըլլաս՝ ալ ատեն չես ունենար։ Նայէ աս զարդերը, երբոր մեծնաս ու ընկերութեանց մէջ մտնես, ան ատեն ասոնք քեզի պիտի տամ, ես ասոնք առջի անգամ պարի գնացած ժամանակս գործածեցի, և շատին ալ աչքին զարկաւ։

Վարդուհին ծանրագին զարդարանքնե-

րէն մէկ քանին ձեռքն առաւ, ու պաղ աչքով մը դիտեց։

— Չե՞ս զմայլիր այս ազնիւ քարերուն գեղեցկութեանը, հարցուց Մարիամ։

— Շատ բան կ'արժե՞ն, մայրիկ։

— Ի՞նչ ըսել է, իմ հայրս ասոնք Գաղղիայէն բերել տուաւ. և շատ սուղի ալ նստան մեզի։

— Երանի՜ թէ աս քարերը իմ ուզածիս պէս կարենայի գործածել։

— Ի՞նչ կ'ընէիր։

— Կը ծախէի ու աղատ գաւառներու մէջ երկիր կը գնէի և մեր գերիներն ալ հոն կը տանէի, վարպետ կը բռնէի որ իրենց կարդալ ու գրել սորվեցունէ։

Մարիամ բարձրաձայն ծիծաղեցաւ։

— Դու կրթարա՞ն կ'ուզես հաստատել, հա՛. շա՛տ բան, հարկաւ դու այն ողորմելիներուն նուագարան զարնել, ու թաւշի վրայ բանիլ ալ պիտի սորվեցունես։

— Ես անոնց հոգևոր գիրք կարդալ, ու իրենց եկած նամակներուն պատասխանը գրել կը սորվեցունեմ, ըսաւ համարձակութեամբ Վարդուհին։ Ի՞նչ ցաւալի բան է կարդալ ու գրել չգիտնալը. Թովմաս ու Մամիկ, ուրիշներն ալ կարդալ գրել չգիտնալնուն համար միշտ ցաւի մէջ են, ես ալ կարդալ ու գրել չգիտնալը շատ գէշ բան կը սեպեմ։

— Վարդիկ, դու դեռ տղայ ես, այս բաներուս խելքդ չհասնիր. այս պարապ

խօսակցութիւններդ ալ գլուխս կը ցաւցընեն ։

Մարիամ՝ երբոր իր դիմացը չուզած բաները խօսէին՝ մէկ հատիկ պատճառ գլխուն ցաւը կը բերէր, որ լռեցընէ խօսողները ։ Վարդուհին մէկէն խուցէն դուրս ելաւ, բայց մօրը խօսքին չնայելով, մէկ կողմանէ Մամիին կարգալ սորվեցունելը ձեռքէ չթողուց ։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Գրիգորիկ.

Նոյն տարին ամառուան վերջերը Սէն-Քլէրի եղբայրը Ալփրետոս՝ իր անդրանիկ որդւովը, որ տասուերկու տարեկան կար, Բոնչարդրէն լճին քով եղբօրը ամարատունն եկաւ քանի մը օր մէկտեղ անցունելու ։

Այս երկուորեակ եղբայրները բնութեամբ բոլորովին հակառակ էին իրարու, բայց այսու ամենայնիւ մէկմէկու հետ կարգէ դուրս ընտանութիւն ունէին ։ Թեւ թեւի տուած պարտէզը կը քալէին ․ Օգոստինոս կապոյտ աչուի, շեկ մազերով, զուարթ ու ազնուական կերպ մը ունէր ․ իսկ Ալփրետոս կրակոտ, ուժով, սեւաչուի ու յաղթանդամ կերպարանք մը ունէր ․ երկուքն ալ մէկմէկու ըրածին չէին հաւնէր ու կը

ծիծաղէին մէկմէկու վրայ, բայց մէջերնին ոչ երբէք կռիւ կամ հակառակութիւն հանդիպած էր:

Իսկ Ալփրետոսին մեծ որդին որ Գրիգորիկ կը կոչուէր, կրակոտ, աշխոյժ տղայ մըն էր: Վարդուհիին հետ առաջին անգամ տեսնուելուն՝ սիրտը անոր հետ կապուեցաւ:

Վարդուհին աղուոր ճերմակ մորուկ մը ունէր, հեծնելու շատ դիւրանսաց. Թովմաս գնաց տանն առջև բերաւ, անդիէն նայիս Գրիգորիկին պզտի գերին ալ անոր արաբացի աշխոյժ ձին բերաւ:

— Ի՞նչ է աս, Տոտոյ, ըսաւ Գրիգորիկ գերիին, այս առաւօտ ինչո՞ւ ձիս չես մաքրած:

— Մաքրեցի, պատասխանեց գերին վախնալով մը, չեմ գիտեր ինչպէս նորէն այդչափ փոշի նստեր է վրան:

— Ջայնդ քաշէ, Թշուառական, պոռաց բարկութեամբ խարազանը ձեռքը. այդ ինչ համարձակութեամբ խօսիլ է:

Խեղճ սևուկը որ գեղեցիկ տղայ մըն էր այլայլեցաւ. կարծես թէ երակներուն մէջ ճերմակի արիւն կար, վասն զի երեսները մէկէն կարմրեցան:

— Պարոն Գրիգորիկ, . . . ըսելուն չըմնաց, Գրիգորիկ խարազանով քթին բերնին զարկաւ, ու վերջը ձեռքէն բռնեց չոքել տուաւ, ու անխնայ ծեծեց:

— Գնա՛ հիմա սորվէ ինծի պատաս-

խան տալը անպիտան չուն, ըսաւ. տար սա ձին ու նորէն մաքրէ:

— Պարոն, ըսաւ անգլիէն Թովմաս, կարծեմ խեղճը կ'ուզէր ըսել թէ՝ ձին կրակոտ ըլլալով՝ ախոռէն դուրս ելլալու ատեն ցեխին գլորեցաւ ու բոլոր փոշոտեցաւ: Ես այս առաւօտ տեսայ որ կը մաքրէր:

— Դու ալ լեզուդ քեզի քաշէ, պատասխանեց Գրիգորիկ. ու երբոր քեզի բան մը հարցունեն՝ ան ատենը խօսէ:

Վերջը Վարդիկին քովը գնաց,

— Շատ կը ցաւիմ, սիրելի, ըսաւ, որ աս անպիտան տղուն պատճառաւ այսչափ սպասեցընել կու տամ: Մինչև որ անիկայ դառնայ՝ մենք հոս նստինք . . . . բայց ինչ ունիս, տխուր կ'երևաս . . .

— Այդ ինչ անգութ կերպով կը վարուիս խեղճ Տոտոյին հետը:

— Անգութ . . . ինչ ըսել է անգութ, սիրելի Վարդիկ:

— Քանի որ այդ կերպը ունիս, չեմ ուզեր որ ինծի սիրելի Վարդիկ կանչես:

— Սիրելի, դու աս Տոտոն չես ճանչնար, իրեն հետ վարուելու մէկ հատիկ կերպը աս է. ամէն անգամ ինքզինքը արդարացընելու պատճառանք մը, սուտ մը կը գտնէ. և թէ որ չլռեցընեմ՝ խօսքը լմընցընելիք չունի. հայրս ալ աս կերպս միշտ կը բռնէ:

— Թովմասը քեզի չըսա՞ւ որ գիպուածով եղած բան է. Թովմաս ոչ երբէք սուտ կը խօսի:

— Ուրեմն ան ինչ կարգէ դուրս սև մըն է եղեր այդ Թովմասը. բայց Տօտոն ճշմարիտ խօսելէն աւելի սուտ կը խօսի։

— Դու զինքը վախցունելով ու այդպիսի կերպով հետը վարուելով՝ անոր սուտ ըսելուն պատճառ կ՚ըլլաս։

— Վարդիկ, կը տեսնեմ որ դու Տօտոյին վրայ կարգէ դուրս հոգ մը կը ցուցընես. այդ բանդ աչքիս աղէկ չգարներ։

— Խեղճը փուճ տեղը ծեծեցիր։

— Քանի օր է որ ծեծի արժանի բաներ կ՚ընէր ու չէի ծեծեր, աս անգամ անոնց տեղը Թող սեպէ։ Տօտոյ չար տղայ մըն է, ծեծ պէտք է անոր. բայց որովհետև քեզի վշտի պատճառ կ՚ըլլայ, ա՛լ քու զիմացդ մէյ մ՚ալ չեմ ծեծեր։

Վարդուհին ասով գոհ չեղաւ, և փուճ տեղը երկայն բարակ աշխատեցաւ Գրիգորիկին իր միտքը բացատրելու։ Մէյ մ՚ալ Տօտոն ձին մէկ տեղ վրայ հասաւ։

— Ապրի՛ս, հիմա մաքուր է, ըսաւ քիչ մը անուշ կերպով. երԹանք, խաԹունին ձին բռնէ որ զինքը վրան հեծցընեմ։

Տօտոյ մէկէն հնազանդեցաւ, ու ձիուն երասանակէն բռնեց. բայց աչուըները լեցուած էր, կ՚իմացուէր Թէ խեղճը շատ լացեր էր։

Գրիգորիկ ամենայն ճարտարուԹեամբ Վարդուհին ձիուն վրայ նստեցուց, և երասանակն ալ ձեռքը տուաւ։

Վարդուհին երբոր ձիուն վրայ հեծաւ՝ դէպ ՚ի Տօտոյին կողմը դառնալով,

— Այրի՛ս, ըսաւ, շատ շնորհակալ եմ ըրած ծառայութեանդ։

Տոտոյ ապշած աղջկան երեսը նայեցաւ ու աչուըներէն արցունք սկսան գալ։ Գրիգորիկ աղջիկը հաճեցընելու մտքով՝ Տոտոն քովը կանչեց ու ձեռքը քանի մը ստակ դրաւ որ երթայ ուզածը գնէ, ու ինքը Վարդուհիին հետ մէկ տեղ ճամբայ ելաւ։

Տոտոյ երկա՜յն ատեն անոնց ետեւէն կը նայէր. անոնցմէ մէկը ստակ տուեր էր իրեն. իսկ մէկալը անուշ խօսք մը զուրցեր էր, որ ամէն բանէ աւելի կ'արժէ։ Խեղճը քանի մը ամիս էր միայն՝ որ մօրը քովէն բաժնուեր էր. Ալփրետոս աս տղուն գեղեցիկ կերպարանքին հաւնելով գներ էր, ու Գրիգորիկին ծառայութեան տուեր էր։

Տոտոյին ծեծ ուտելը ու Վարդուհիին զանիկայ պաշտպանելը պարտէզին մէկալ անկիւնէն տեսեր էին Օգոստինոս ու Ալփրետոս։ Օգոստինոս նեղանալէն կարմրեցաւ, բայց իրեն սովորական կծու և անհոգ կերպովը,

— Ա՞յս է, ըսաւ, ձեր տուած հասարակապետական ըսուած դաստիարակութիւնը։

— Ի՞նչ ընեմ, պատասխանեց Ալփրետոս, մէյ մը որ Գրիգորիկին գլուխը տաքնայ՝ ինքզինքը չկրնար բռնել։

— Դու ալ կարծեմ անոր ըրածներուն հաւնիլ կը ցուցընես, վրայ բերաւ Օգոստինոս.

— Դէմ ալ չեմ կրնար դնել. այնպիսի բարկացոտ բնութիւն մը ունի՝ որ ես ալ՝ մայրն ալ չենք կրնար զինքը սանձել։ Բայց Տոտոն ալ զարմանալի բնութիւն մը ունի որ ծեծէն ամենևին չառնուիր։

— Գրիգորիկ քու կերպերէդ կը սորվի ամէն հասարակապետական վարդապետութիւնները, որոնցմէ մէկն ալ է. Ամէն մարդիկ ի բնէ հաւասար ու ազատ կը ծնանին.

— Ապրի՛ս... պատասխանեց Ալփրէտոս, այդ սկզբունքներդ քանի մը գաղղիացի շատախօսներու խօսքերն են, որ շատ ծաղրելի են. և պէտք է մեր մէջէն այդպիսի սկզբունքները վերցունել։

— Ինծի ալ այնպէս կ'երևայ, պատասխանեց Օգոստինոս նշանական կերպով մը Ալփրէտին երեսը նայելով։

— Վասն զի որոշ ու յայտնի գիտենք որ մարդիկ 'ի բնէ ազատ ու հաւասար ծնած չեն. ինծի կ'երևայ թէ հարուստները, իմաստունները ու քաղաքականացեալ մարդիկ միայն պէտք է հաւասար իրաւունք ունենան, չէ թէ այդ անպիտան խառնիճաղանճը։

— Ըսածդ աղէկ է, թէ որ կարենաս միշտ քու կարծեացդ հաւանեցընել այդ խառնիճաղանճը. բայց գիտնաս որ խառնիճաղանճ ըսածդ Գաղղիոյ մէջ իրենց իրաւունքը առաջ տարին։

— Մարդուս հաստատ ու անփոփոխ իր

խօսքին վրայ կենալն ալ վարպետութիւն մըն է, ինչպէս որ ես կ՚ընեմ. նուաճելու է, ճզմելու է զանոնք, ըսաւ Ալփրետոս ոտքը գետին զարնելով, կարծես թէ ոտքին տակը մէկը կը ճզմէր։

— Երբոր խառնիճաղանճը մէյ մը ոտք ելլայ՝ հանդարտեցնելը անկարելի բան է, ըսաւ Օգոստինոս. միտքդ բեր Ս. Տոմինիկոս * կղզւոյն մէջ հանդիպածը։

— Մենք մեր երկրին մէջ խռովութեան գլխացն առնելը գիտենք. պէտք է որ ամենայն կերպով դէմ կենանք հիմակուան նորելուկ ընդհանուր խենդութեանը, որ սևերը դաստիարակելու է, կ՚ըսեն. ստորին աստիճանի մարդիկ պէտք չէ որ կրթուին։

— Ո՛րչափ ալ դէմ կենաս, կամ մէկ կամ մէկալ կերպով անոնք տեսակ մը դաստիարակութիւն կ՚առնուն։ Մեր հիմակուան կերպովը անոնք բոլորովին կը բարբարոսնան. մենք անոնց վրայէն մարդկութեան հետքն ալ մեր աս վարմունքովը կը ջնջենք. այնպէսով կամաց կամաց գազան պիտի դառնան, և թէ որ մէկ օր մը ապստամբին՝ այդ գազաններուն դէմ մենք ինչ պիտի կարենանք ընել...

* Ս. Տոմինիկոս կամ Հայիդի կղզին Ամերիկայի Մեծ Անդիլեան կղզիներէն մէկն է. անուանի է կղզւոյս գերեաց ապստամբութիւնը որ 1791ին գիշերանց խռովութիւն հանեցին ու բոլոր եւրոպացիները թրէ անցուցին։

— Այդ աստիճանին չենք հասնիր, պատասխանեց Ալփրետոս։

— Տեսնանք.... չոգեշարժ մեքենան բոընկցուր, ապահովութեան կափարիչները գոցէ՛, ու դու ալ ելիր վրան նստէ, նայինք ան ատենը ինչ կ՚ընես։

— Շատ աղէկ, տեսնենք... քանի որ կաթսաները ամուր են ու մեքենան աղէկ կը քալէ՝ ես ապահովութեան կափարիչներուն վրայ նստելու չեմ վախեր։

— Լուդովիկոս ԺԶի ատենուան Գաղղիոյ ազնուականներն ալ նոյն բանը կ՚ըսէին. կան մարդիկ որ հիմայ ալ նոյնպէս կը մտածեն. բայց մէկ օր մ՚ալ կաթսաներն որ ճաթին՝ ան ատենը կը տեսնենք թէ ինչ կ՚ըլլաք, ամէնքնիդ մէկէն օդը կ՚ելլէք։

— Աշուրք յայտնեցիս, ըսաւ ծիծաղելով Ալփրետոս։

— Նորէն կը կրկնեմ, Ալփրետոս, հիմակուան ժամանակս ժողովրդեան ապըստամբելը բնութեան օրինաց ուժ մը ունի. քիչ ատենէն վարի աստիճանի մարդիկ ազնուականներէն վեր պիտի ելլան։

— Օգոստինոս, դու կարմիր հասարակապետական ես. ինչու ժողովրդեան տրիբուն չեղար, այդ պաշտօնին մէջ մեծ անուն կրնայիր հանել։ Յուսամ որ այդ քու խառնիճաղանճիդ յաղթանակելուն չեմ հասնիր։

— Խառնիճաղանճ ըսէ, ինչ կ՚ուզես ա-

նուանէ, բայց օր մը ձեր կառավարը պիտի ըլլայ. և ան ատենը դուք ձեր հիմակուան սերմանածը պիտի հնձէք: Գաղղիոյ ազնուապետութիւնը Սան-Քիւլոդ ժողովուրդ մը ուզեց կառավարել, բայց ինքը անոնցմէ կառավարուեցաւ: Հայիդիի ժողովուրդը...:

— Այդ անպիտան Հայիդիի ժողովրդեան վրայ խօսք մի՛ ըներ. Ս. Տոմինիկոսի ճերմակները թէ որ Անկլօ-Սաքսոն ցեղէն ըլլային՝ այդ բաներդ չէին հանդիպեր. Անկլօ-Սաքսոն ցեղը աշխարհքիս տիրելու համար եղած է ու պիտի տիրէ:

— Բայց ինծի կ'երևայ թէ մեր գերիներուն երակներուն մէջ ալ քիչ մը Անկլօ-Սաքսոնի արիւն կը քալէ. գերիներուն շատերը որ ափրիկեցի ցեղէ առաջ եկած են՝ միայն բանի գործի մէջ իրենց տաքութիւննին պահած են: Թէ որ Սուրբ Տոմինիկոսի կղզւոյն պէս հոս ալ մէյ մը ապստամբութեան ձայն մը ելլայ՝ աս Անկլօ-Սաքսոնի ցեղը պիտի ըլլայ՝ որ խռովութիւնը առաջ պիտի տանի. ան տղաքը որ հօր կողմանէ ճերմակներու խառնուրդ են՝ թող պիտի չտան որ ա՛լ զիրենք ծախեն ու գնեն, և պիտի ապստամբին ու իրենց հետ մէկտեղ նաև իրենց մարցը ցեղն ալ ոտք պիտի հանեն:

— Ի՞նչ փուճ ու խենդ խօսքեր են:

— Ես կարդացած եմ, պատասխանեց Օգոստինոս, որ ինչպէս եղաւ Նոյի օրերը,

հիմակ ալ նոյնպէս պիտի ըլլայ․ կ'ուտէին, կը խմէին, կը կարգուէին, մինչև ան օրը որ Ջրհեղեղը եկաւ և զամէնքը ջնջեց ։

— Ո՛, ըսաւ Ալփրետոս ծիծաղելով, Օգոստինոս, Թափառական քարոզիչ մը կրնաս ըլլալ ։ Ամեննին մեր վրայ վախ մի ունենար, մենք կարողութիւն ալ ունինք, ուժ ալ ։ Այս անպիտան ազգը, ըսաւ ոտքը գետին զարնելով, մեր ոտքին տակն է, և հոն պիտի մնայ․ յուսանք որ մեր վառօդը գործածելու կարօտութիւն չենք ունենար ։

— Քու Գրիգորիկիդ պէս դաստիարակուած տղաք աղէկ վառօդ պէտք է պատրաստ ունենան ։ Այդպիսիները շատ անտարբեր ու պաղ արեամբ կը մտածեն, բայց առակը կ'ըսէ թէ․ Ո՛վ որ չգիտեր ինքզինքը կառավարել՝ զուրիշներն ալ չկրնար կառավարել ։

— Շատ դժուարութիւններ կան, պատասխանեց Ալփրետոս մտածելով մը․ մեր այս կերպովը շատ դժուար է տղաք դաստիարակելը․ ասով ախտից ազատ համարձակ ճամբայ մը մենք մեր ձեռքովը կը բանանք իրենց, և դժբաղդաբար մեր կողմերը ախտերը շատ ճարակած են ։ Գրիգորիկ ինծի շատ մտածել կու տայ․ աղէկ սիրտ ունի, բայց գլուխը մէյ մը որ տաքնայ՝ կայծակի պէս կը բռնկի ։ Կը մտածեմ հիւսիսային կողմերը խրկել, ուր ուրիշի խօսքին մտիկ ընելը նորելուկ բան մըն է, հոն իր հաւասարակցացը հետ աւելի վերաբերու-

թիւն ունենալով՝ ատեն չունենար իրմէ վարի աստիճանի մարդոց հետ տեսնուելու ։

— Որովհետեւ դաստիարակութիւնը մարդկային կենաց ամենահարկաւոր բանն է, երբոր մեր դաստիարակութեան ոճը պակասաւոր է՝ ըսել է թէ մեր ընկերութիւնն ալ անկարգ է ։

— Բայց ան ալ օգուտ մը ունի. անով ազգը աւելի կտրիճ կ'ըլլան. և այդ անպիտան սեներուն վրայ երևցած գարշելի ախտերը՝ գողաք անոնց հակառակ առաքինութեանց մէջ աւելի կը կրթեն ։ Օրինակի համար, իմ Գրիգորիկս տեսնելով որ գերիներուն բնութեան տուրք մըն է ստախօսութիւնն ու խարդախութիւնը՝ կարգէ դուրս ճշմարտասէր է ։

— Այդ մտածութիւնդ ալ քրիստոնէավայել խորհուրդ մըն է դաստիարակութեան վրայ ։

— Քրիստոնէավայել է թէ չէ՝ չեմ գիտեր, այս միայն գիտեմ որ ճշմարիտ է ։ Բայց ինչ փուճ տեղը խօսակցութիւննիս կ'երկընցունենք. այս նիւթիս վրայ կարծեմ հարիւր անգամէն աւելի խօսեր ենք ։ Եկուր քիչ մը Նարտ խաղանք ։

Երկուքը մէկ տեղ վեր ելան, ուր պամպուշ սեղանի մը վրայ Նարտախտը կեցեր էր. և մինչ խաղալ սկսելու վրայ էին՝ Ալփրետոս ըսաւ.

— Հաւատա ինծի, Օգոստինոս, որ եթէ

ես ալ քեզի պէս մտածէի, բան մը կ'ընէի։

— Կը հաւատամ, որովհետեւ դու շատ գործունեայ ես. բայց ընելիքդ ինչ է։

— Փորձի համար, գերիներէս մէկ քանին կը դաստիարակէի, պատասխանեց Ալփրետոս հեգնական ծիծաղով մը։

— Այս խորհուրդս, պատասխանեց Սէնքլէր, անոր կը նմանի որ գերիի մը կռնակը լեռ մը բեռնաւորես՝ ու հրամայես որ չիտակ կենայ. ինչպէս կ'ուզես որ գերիները չտկուին՝ քանի որ մարդկային ընկերութեան բեռը վրանին ծանրացած զիրենք ճզմելու հետ է։ Մինակ մէկ մարդ մը այդչափ բազմաթիւ մարդկանց ինչպէս կրնայ դէմ դնել։ Դաստիարակութիւնը օգտակար ըլլալու համար, պէտք է որ տէրութիւնը վրան ձեռք դնէ, կամ գոնէ խել մը մարդիկ մէկ տեղ միաբանին որ այնպիսի գործքը առաջ երթայ։

Հազիւ թէ խաղը սկսեր էին ու առաջ կը տանէին՝ մէյ մ'ալ ձիերուն ոտքին ձայնը լսուեցաւ։

— Տղաքը դարձան, ըսաւ Օգոստինոս, և մէկէն խաղը ձգեց ոտք ելաւ, ու վազեց Վարդիկին օգնելու որ ձիէն վար իջնայ։

Վարդուհիին երեսը քիչ մը գոյն եկեր էր ու կը հեւար. հայրը խեղճին կարճ կարճ շունչ առնելը տեսնելով այլայլեցաւ.

— Այս ինչ է, Վարդիկ, ըսաւ, շատ յոգներ ես, ինչու ձին կը վազցընես, չես գիտեր որ քեզի վնաս կ'ընէ։

— Մոռցայ, պատասխանեց աղջիկը, բան մը չէի զգար, կը զուարճանայի ալ, անոր համար թողուցի ձին որ վազէ։

Օգոստինոս զրկեց աղջիկը ու առաւ տարաւ սրահին մէջ բազմոցի մը վրայ նըստեցուց։ Բայց քիչ մը ատենէն հեւալը անցաւ, հօրն ալ սիրտը հանդարտելով մինակ ձգեց զինքը Գրիգորիկին քովը ու գընաց։

— Շատ կը ցաւիմ, Վարդուհի, ըսաւ Գրիգորիկ, որ հայրս երկու օրէն պիտի երթայ, ես ալ գքեզ երկայն ատեն պիտի չկարենամ տեսնալ։ Թէ որ քովդ կենայի Տոմին հետ աղէկ վարուելով գքեզ գոհ կ՚ընէի. ես ալ չեմ ուզեր չարչըրկել զինքը, բայց ինչ ընեմ, քիչ մը անհամբեր եմ։ Այսու ամենայնիւ երբեմն երբեմն քանի մը սատակ ձեռքը գնելով սիրտը կ՚առնեմ. նայէ թէ ինչպէս մաքուր ալ հագուեցուցեր եմ։ Յուսամ՝ որ ինքն ալ իր վիճակին վրայ գոհ է։

— Դու քու վիճակիդ վրայ գոհ կ՚ըլլայի՞ր, թէ որ քովդ մէկ սրտակից մը չունենայիր։

— Բնական է որ չէ։

— Ուրեմն շատ աղէկ. դու Տոմոն իր բարեկամներէն բաժնեցիր, հիմա քովը մէկ սրտակից մ՚ալ չունի. ինչպէս ուրեմն կրնայ ինքը գոհ ըլլալ։

— Բայց իմ ձեռքէս ինչ կու գայ. ես իրեն մայրը ի՞նչպէս քովը դարձունեմ. ես

չեմ կրնար զինքը սիրել, և զուրիշն ալ չեմ կրնար գտնել որ զինքը սիրէ։

— Ինչո՞ւ դու պիտի չկարենաս զինքը սիրել։

— Ես Տոտո՞ն սիրեմ. անիկայ դու ալ չես ուզեր։ Իրաւ իրմէ կ'ախորժիմ... բայց դու ալ քու գերիներդ չես սիրեր։

— Հաւատա ինծի որ ես կը սիրեմ։

— Այդ ինչ նոր բան է։

— Աւետարանը չապսպրե՞ր որ զամէնքը սիրենք։

— Ո՛հ, Սուրբ Գիրքը դեռ շատ բան կը զուրցէ. բայց դու ալ գիտես, Վարդիկ, որ ոչ ոք կը ջանայ զանոնք պահել։

Վարդուհին սկզբան պատասխան չըտուաւ աս խօսքիս. և քիչ մը մտածելով առջևը նայելէն վերջը,

— Ինչ ալ ըլլայ, կ'աղաչեմ զքեզ, սիրելի, որ զՏոտոն սիրես, ու իմ սիրոյս համար անոր հետ աղէկ վարուիս։

— Քու սիրոյդ համար ինչ որ կ'ուզես կ'ընեմ. որովհետև քեզի պէս ուրիշ մը չեմ տեսած։

Գրիգորիկ մեծ աշխուժով մը ըսաւ աս խօսքս, բայց Վարդուհին պարզ կերպով մը պատասխան տուաւ.

— Շատ ուրախ եմ, սիրելի Գրիգորիկ, յուսամ որ խոստմունքդ չես մոռնար։

Նոյն ատեն սեղանի զանգակն ալ զարնելով՝ խօսակցութիւննին կտրեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Զանող գուշակութիւնք.

Երկու օրէն վերջը Ալփրետոս և Օգոստինոս մէկմէկէ բաժնուեցան: Վարդուհին ալ որ հօրեղբօրորդւոյն հետ իր կարողութենէն վեր շատ աղէկ անդին արշաւանքներ ըրեր էր քաշկռտուելով, կամաց կամաց սկսաւ ուժէ ինկնալ:

Սէն-Բլէր վերջապէս գիջաւ որ բժիշկ կանչուի. մինչև ան ատենը դէմ դրեր էր բժիշկ բերելու, վախնալով որ չըլլայ թէ իր տխուր նախազգացմունքներն ստուգուին. բայց Վարդուհին այնչափ տկար էր որ երկու իրեք օր լուացէն ալ դուրս չկարենալով ելլել՝ բժիշկը կանչուեցաւ:

Իսկ Մարիամ Սէն-Բլէրի կնիկը իր երախայեալ հիւանդութեանցը ուշ դնելով և ոչ իսկ իմացեր էր իր աղջկան օրէ օր տկարանալը, միտքը դրած էր որ ոչ ոք իրեն չափ ցաւ քաշած է, և ոչ ալ կրնայ քաշել, անոր համար ուրիշներուն ո՛ր և իցէ տկարութիւնը բանի տեղ չէր դներ: Կ՚ըսէր ալ միշտ որ ուրիշները ծուլութեամբ ու վախկոտութեամբ հիւանդ կը ձևանան, և թէ որ իրեն քաշած ցաւերը իրենք ալ քաշէին՝ ան ատենը կ՚իմանային թէ ինչ տարբերութիւն կայ:

Օֆէլիա շատ անգամ փորձեր էր որ աղ-

Ջըկան տկարութիւնը մօրը միտքը խոթէ, բայց կարելի չէր եղած ։

— Ես Վարդուհիին վրայ պզտիկ տկարութիւն մ՚ալ չեմ տեսներ, կ՚ըսէր Մարիամ. օրն 'ի բուն խաղալու ու վազելու հետ է ։

— Բայց հազ ունի . . . ։

— Հա՞զ ունի . . . հազի վրայ ինծի հետ խօսք մի ըներ ։ Ես բոլոր կենացս մէջ հազ ունեցեր եմ. Վարդիկին տարիքը ունեցած ժամանակս ամէնքը կը կարծէին որ թոքացաւ ունիմ. Մամի գիշեր ցորեկ քովէս չէր բաժնուեր . . . ։ Վարդուհիին հազը բան մը չէ, հոգ մի ըներ ։

— Բայց երթալով զգալի կերպով տկարանալու վրայ է, շունչն ալ կարճ է ։

— Ես ալ շատ տարի նոյն բանը ունեցեր եմ. ասիկայ ջղային հիւանդութիւն մըն է ։

— Գիշերներն ալ սաստիկ կը քրտնի ։

— Տասը տարի է որ ես ալ բոլոր գիշերները քրտինքի մէջ կը խղդուիմ. և երբեմն, մանաւանդ թէ շատ անգամ, բոլոր վրայի հագուստներս ու սաւաններս այն աստիճանի կը թրջին՝ որ Մամի կը հարկադրէր զանոնք փոխել որ չորնան ։ Վարդիկին քրտնիլը բան մը չէ իմ քրտնելուս քով ։

Օֆէլիա տեսնելով որ ա՛լ ճար չկայ զինքը համոզելու՝ խել մը ատեն լռեց . բայց երբոր Վարդիկին տկարութիւնը յայտնի եղաւ և

ստուգուեցաւ ու բժիշկ ալ կանչուեցաւ, նայիս Մարիամ մէկէն լեզուն փոխեց.

— Շատ ատենէ 'ի վեր ես ալ նոյն բանը կը գուշակէի, կ'ըսէր. ի՞նչ դժբաղդ մայր եմ եղեր, այսչափ քաշածներս բաւական չեն, միթէ մէկ հատիկ սիրելի աղջիկս ալ աչքիս առջև գերեզմա՞ն պիտի դնեմ։ Եւ Մարիամ այս բանս իրեն պատճառանք առնելով խեղճ Մամիկին հոգին բերանը բերաւ. ա՛լ ողորմելին ոչ գիշերը քուն ունէր և ոչ ալ ցորեկը հանգիստ. օրն 'ի բուն Մարիամ հիւանդ եմ, տկար եմ, ըսելով քովէն չէր ուզեր որ հեռանայ և օր օրուան վրայ ալ կարգէ դուրս անտանելի ըլլալ սկսաւ ։

— Մարիամ, սիրելիս, փուճ տեղը ինքզինքդ մի՛ չարչարեր այսչափ, կ'ըսէր Սէն-Քլէր, դեռ ամէն ակնկալութիւն չկտրեցաւ ։

— Դու մօր մը զգացմունք չես ունեցած, Սէն-Քլէր, և ոչ ալ ունենալիք ունիս. անոր համար այսօր ալ իմ ցաւս չես կրնար հասկընալ։

— Այդպիսի գէշ գուշակութիւններ մի՛ ընէր. հիւանդութիւնը անբուժելի չէ ։

— Ես քեզի պէս անտարբեր չեմ կրնար ըլլալ։ Թէ որ դու չես զգացուած այդպիսի վտանգաւոր վիճակի մէջ տեսնելով մեր մէկհատիկ աղջիկը, բայց ես շատ այլայլութեան մէջ եմ։ Այնչափ ցաւերուս վրայ այս ալ մեծ հարուած մ'է ինձի։

— Իրաւ է, ըսաւ Սէն-Քլէր, որ Վար-

դուհին շատ փափուկ կազմուածք ունի․ այնչափ շուտ հասակ նետեց որ ուժէ ինկաւ, շատ վտանգաւոր վիճակի մէջ է․ և հիմա ալ ամառուան տաքէն և իր հօրեղբօրորդւոյն հետ ըրած արշաւանքներէն շատ չարչըրկուելով՝ տկարացաւ․ ՚ի վերայ այսր ամենայնի բժիշկը յոյս կու տայ զինքը վըտանգէն խալըսելու։

— Դուն ալ ամէն բանին միայն աղէկ կողմը կը մտածես․ այս աշխարհքիս մէջ մարդ երջանիկ ըլլալու համար՝ անզգայ ըլլալու է եղեր․ իմ զգացմունքս ալ քիչ մը պակաս ըլլար՝ քեզի պէս իմս ալ հոգս չէր ըլլար։

Մարիամ բոլոր տնեցիքը անզգայի տեղ դրեր էր, և ինքզինքը զգայուն ցուցընելու համար՝ տնեցոց ամենուն հոգին կը հանէր։ Թէ որ մէկը իր դիմացը պզտիկ խօսք մը բանար անտարբեր բանի մը վրայ, մէկէն կը սկսէր գանգատիլ անոնց անզգայութեանը վրայ։ Խեղճ Վարդուհին ալ քանի որ կը լսէր մօրը այս խօսքերը սաստիկ կը վշտանար և մօրը իրեն համար քաշածներուն վրայ առատ արցունք կը թափէր։

Մէկ երկու շաբաթէն Վարդիկ քիչ մը վրայ դրաւ, վասն զի այն անողորմելի հիւանդութիւնը քիչ մը իր ընթացքը դանդաղեր էր և մէկ խաբէբայ առողջութեան յոյս մը ծագեր էր, ուր անդին գերեզմանն իր բերանը բացեր էր։ Ուստի նորէն առջի սովորութեանը պէս Վարդուհին պարտէզ սկսաւ իջնալ, պատուհանը ելլել, խա-

գալ գուարճանալ. հայրն ալ աղջկան առողջութիւնը տեսնելով՝ ուրախութենէն խելքը կը թռցընէր ու միտքն ալ դրեր էր որ քիչ ատենէն աղջիկը իր առջի առողջութիւնը բոլորովին ձեռք պիտի բերէ։

Օֆէլիա ու բժիշկը միայն այս առերևոյթ առողջութենէն չխաբուեցան. ուրիշ մըն ալ կար որ սրտէն նախազգացումն մը կ՚իմանար, և նոյն ինքն էր Վարդուհին։ Ի՞նչ է այն խաղաղական ձայնը որ շատ անգամ կ՚ազդէ մարդուս հոգւոյն թէ իր այս աշխարհքիս վրայ ունեցած պանդխտութեան ժամանակը լմըննալու վրայ է։ Արդեօք ասիկայ անկեալ բնութեան գաղտնի բնական զգացումն է, չէ նէ հոգւոյն առ անմահութիւն կամակար դիմելը որ զինքը կը կոչէ։ Զիարդ և իցէ անշուշտ այս ձայնն էր որ Վարդիկին սրտին խօսեր էր, և կարծես թէ մարգարէական հոգւով մը իմացեր էր որ ա՛լ այս աշխարհքս իրեն համար չէր, և երկինքը իրեն առջև բացուած էր. այս խաղաղական զգացումը արևուն յետին շառագոյն ճառագայթներուն պէս և կամ աշնանային քաղցր ու պայծառ օրերուն պէս Վարդիկին սրտին մէջ մէկ զուարթ խաղաղութիւն մը ձգեր էր. միայն իր սիրելեացը իրեն համար կրելու վշտերուն վրայ կըցաւէր։

Վասն զի ինքը թէ և հոգոց և խնամոց մէջ մեծցեր էր և իր չորս բոլորը եղողները իբր երկնային հոգւոյ մը պէս զինքը կը

պաշտէին, և այս աշխարհքս իրեն մեծամեծ ակնկալութիւններ կը խոստանար, սակայն ինքը աւելի մեռնիլ կ'ուզէր քան թէ ապրիլ :

Շատ անգամ կարդացեր էր իր ծերունի բարեկամին հետ աստուածային վարդապետին զտղաքն առ ինքն կանչելը, զանոնք սիրելն ու գիրկն առնուլը · անոր համար ինքն ալ իր սրտին մէջէն երկնային փափաքով մը կը բորբոքէր դէպ 'ի երկինք թռչելու և աստուածային վարդապետին գիրկն հանգչելու :

Իր աշխարհքիս վրայ ունեցած մէկ հատիկ սէրը իր սիրելիներն էին, մանաւանդ հայրը · և քանի որ կը մտածէր անոր իրեն համար քաշած վիշտերը՝ սիրտը կը կտըրտէր : Զմայրն ալ կը սիրէր, որ 'ի բնէ սիրելու յատկութիւններ ունէր · բայց անոր քանի մը կերպերը քիչ մը աղջկան բնութեան դէմ եկեր էին · բայց այսու ամենայնիւ վարդիկն, մայրս է ըսելով և ոչ պզտի մտածութեամբ մը զինքը մօրէն մեղադրեր էր, և հօրը հաւասար զինքն ալ կը սիրէր :

Ո՛հ · իրեն բարի ու հաւատարիմ գերիներն ալ կը սիրէր, և անոնց վիճակին վրայ կը գթար, և կարծես թէ անոնց լոյսն ու արեգակն էր · գերիներն ալ կերպով մը իրենց թշուառութեանը մխիթարութիւն մը գտեր էին : Տղաք սովորաբար ամենայն բան վեր 'ի վերանց կը մտածեն, բայց վարդուհին

միտքը կարգէ դուրս բացուած էր․ և շուտով ըմբռնեց գերեվաճառութեան չարիքն ու պժգալի հետևանքները և սրտին մէջ անջնջելի տպաւորութիւն ըրեր էին։ Սաստիկ փափաք մը ունէր բոլոր գերեաց ազատութեան ճար մը գտնելու, և իր փափաքին մեծութիւնը կերպով մը հակառակ կու գար իր մատաղ հասակին և տկար բընութեանը։

Մէկ օր մը Թովմասին հետ խել մը Ս․ Գիրքը կարդալէն վերջը, դարձաւ ըսաւ իրեն․

— Հիմա կ'իմանամ, աղբար Թովմաս, թէ ինչո՛ւ Քրիստոս մեզի համար մեռնիլ ուզեց։

— Ինչէ՞ն․․․։

— Վասն զի ես ալ նոյն փափաքը կը զգամ սրտէս։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, աղէկ չհասկըցայ։

— Աւելի չեմ կրնար բացատրել․ բայց աս միայն ըսեմ քեզի․ միտքդ կու գա՞յ Նաւուն մէջի գերիները որ մեզի հետ ճամբայ ըրին, ի՛նչ խեղճութիւն էր, տղան զմայրը կը փնտռէր, մայրը իր տղաքը, եղբայրն իր քոյրը, քոյրն ալ իր եղբայրը, էրիկն իր կինը, կինն ալ իր էրիկը․ և վերջը երբոր խեղճ Բրիւ ապլային ողորմելի մահն ալ որ լսեցի, սրտիս մէկ սաստիկ փափաք մը եկաւ որ մեռնիմ անոնց համար, թէ որ կարելի է իմ մահուամբս զիրենք իրենց թըշուառութենէն ազատել․ իրաւ կ'ըսեմ, աղ-

բար Թովմաս, թէ որ ձեռքս ըլլար՝ իրենց համար սիրով իմ կեանքս կը դնէի։

Աս ըսելով իր պզտի փառուժ ձեռուընները Թովմասին ձեռացը վրայ դրաւ։

Թովմաս ալ ապշած ու զարմացած երեսը կը նայէր, և երբոր հայրը զաղջիկը կանչելով՝ Վարդիկ իր քովէն հեռացաւ, Թովմաս ետևէն նայելով կուշտ մը արցունք կը թափէր։

— Անօգուտ ջանք է ըրածնիս, ըսաւ հայրը քիչ մը ետքը Մամմիին, վասն զի Վարդուհիին ճակատը կարծես թէ աստուածային կնիք մը տպաւորուած է։

— Ես ալ միշտ նոյն բանը կ'ըսէի, պատասխանեց հառաչանօք Մամմի՝ ձեռուըները դէպ 'ի երկինք վերցունելով. ինքը այս աշխարհքիս համար եղած չէ, ես շատոնց խորին խորհուրդներ կը կարդայի իր աչացը մէջ. ես որչափ առաջ ըսի խաթունին, նայէ հիմա ըսածներս կը ճշմարտին, հիմա ամենուն ալ աչքին սկսաւ զարնել...: Խե՛ղճ զաւն օրհնեալ։

Վարդիկ նոյն ատեն վրայ հասաւ։ Արևը որ աղջկան եկած կողմէն կը մտնէր իր վերջին ճառագայթներովը աղջկան չորս դին լուսաւոր պսակ մը ձևացուցեր էր, Վարդիկ իր ճերմակ հագուստներովը, փայլփլուն աչուըներովը ու նազելի քալուածքովը կարծես թէ յաւերժահարսն մըն էր, արևուն ճառագայթներէն դուրս ելած, որ օրուան, ո՜հ, նաև իր կենացը վերջին ողջոյնը տալու կու գար...։

Սէն-Բլէր Վարդուհիին համար պզտի արձան մը գներ էր, ուստի կանչեց որ իրեն ցուցընէ. բայց ներս մտածին պէս՝ աղջըկան տեսքը իրեն սրտին վրայ ցաւալի տպաւորութիւն մը ըրաւ: Տեսակ մը սաստիկ բայց միանգամայն վաղանցուկ գեղեցկութիւն մը կայ, որ մարդ չկրնար տանիլ անոր տեսքին:

Սէն-Բլէր գիրկը առաւ աղջիկը ու սըրտին այլայլութենէն ըսելիքն ալ մոռցաւ.

— Վարդիկ, այսօր աղէկ ես, այնպէս չէ՞, ըսաւ:

— Հայրիկ, պատասխանեց Վարդուհին ծանրութեամբ, շատ ատեն է որ հրամանքիդ հետ քանի մը խօսելու բաներ ունէի, ու հիմա կ'ուզեմ ըսել քանի որ դեռ աւելի չեմ տկարացած:

Սէն-Բլէր դողաց, Վարդուհին հօրը ծնկան վրայ ելաւ նստաւ, ու գլուխը կուրծքին կռթնցընելով ըսաւ.

— Փուճ տեղը, հայրիկ, վրաս շատ խըռնամք կ'ընէք. հրամանքներնիդ անդարձ բաժանման վայրկեանս երթալով կը մօտենայ. ես պիտի երթամ ու ա՛լ պիտի չդառնամ:

Այս ըսաւ ու սկսաւ լալ . . . :

— Ո՛հ, սիրելի Վարդիկ, ըսաւ Սէն-Բլէր դողալով, բայց ջանալով իր զգացմունքը ծածկելու. այսօր ջղերդ ոտք ելեր են ու սրտի կոտրածութիւն մը ունիս. պէտք չէ այդպիսի տխուր մտածութեանց տեղիք

տալ։ Նայէ նայէ, քեզի համար արձան մը գնեցի....։

— Չէ, չէ, հայրիկ ըսաւ Վարդուհին, և ոչ իսկ արձանին վրայ աչքը դարձուց. մի խաբուիր, ես լաւ չեմ, աղէկ գիտեմ, և քիչ ատենէն պիտի երթամ ասկէ.... ոչ ջղերս ուռք ելած են և ոչ սիրտս կոտրած է։ Թէ որ հրամանքիդ վրայ, հայրիկ, ու բոլոր իմ սիրելիներուս վրայ մտածմունք չունենայի՝ շատ աւելի երջանիկ կ'ըլլայի հիմայ և ա՛լ աւելի սիրով կ'երթայի...։ Ես շատ կը փափաքիմ երթալու...։

— Ա՜հ, սիրելի, ուսկի՞ց ալ այդ տխուր մտածութիւնները քու խեղճ պզտի սրտիդ վրայ տիրեցին. քեզի ի՞նչ պակաս է ուրախ զուարթ ու երջանիկ ըլլալու։

— Ես աւելի կը փափաքիմ շուտ մը երկինք երթալու, բայց իմ սիրելեացս համար կ'ուզէի քիչ մ'ալ այս աշխարհքիս վըրայ կենալ։ Սակայն հոս շատ բաներ կան որ ինձի տխրութեան ու վշտաց պատճառ են. լաւ է որ չտեսնեմ. անդին աւելի երջանիկ կ'ըլլամ, բայց զքեզ ալ չուզելով թողուլ սիրտս կը կտըրտի։

— Ի՞նչ են այդ զքեզ վշտացընող բաները, զորոնք կը փափաքիս չտեսնելու։

— Այն ամէն բաները որ անդադար աչքիս առջև կը կատարուին։ Տխրութեանս պատճառը մեր գերիներն են, որոնք սըրտանց զիս կը սիրեն. փափաքս աս է որ ամենքն ալ գերութենէ ազատին։

— Բայց միթէ հոս աղէկ վիճակի մէջ չեն։

— Ո՛հ, հայրիկ, թէ որ հրամանքիդ դըժբաղդութիւն մը հանդիպելու ըլլայ նէ իրենց վիճակը ի՞նչ կ'ըլլայ։ Ուրիշները քեզի պէս չեն, հայրիկ. ոչ Աբիրետոս հօրեղբայրս և ոչ իսկ մայրս։ Մտածէ մէյ մը թէ ո՛վ էր պատառ Բրիւ աբբային տէրը. ի՞նչ սոսկալի եղեռնագործութիւններ կարող են մարդիկ ընելու։

— Սիրելի, դու քիչ մը չափէն աւելի զգայուն ես. ինչպէս ալ այսպիսի ցաւալի դիպուածներ քու ականջդ կը հասցունեն։

— Ահաւասիկ այս է, հայրիկ, որ զիս կը վշտացընէ. չես ուզեր որ ցաւալի բաները իմ ականջս ալ հասնին, որ ես ալ չըցաւիմ. ինչու ան առենը ուրիշներուն ալ վշտերը պիտի չզգային. շատ աղէկ բան՝ որ ես չվշտանամ, իսկ ուրիշները ինչո՞ւ վշտանան։ Կ'ուզեմ որ այնպիսի դիպուածները ես ալ իմանամ, ու ես ալ անոնց հետ վիշտ քաշեմ. անոնց թշուառութիւնը իմ սրտիս վէրք մը եղած է, և խելքս միտքս անոնց վրայ է։ Ճար մը չկա՞յ, հայրիկ, որ սա գերիները ազատ թողուին։

— Դժուար խնդիր մ'է ըսածդ։ Տարակոյս չկայ որ գերութիւնը գէշ բան է, շատ մարդիկ նոյն բանը կը մտածեն, ես ալ նոյնպէս կը մտածեմ. սրտանց կը փափաքիմ որ գերի մ'ալ մեր երկրին մէջ չգըտնուի, բայց ինչպէս կրնամ ընել...։

— Հայրիկ, դու ազնուական ու գթած սիրտ մը ունիս, և ուրիշներուն հետ խօսելու սիրելի կերպ ունիս, չե՞ս կրնար ուրիշներն ալ քու կարծեացդ համոզել: Երբոր ես մեռնիմ, հայրիկ, յուսամ զիս չես մոռնար, ու իմ սիրոյս համար խնդիրքս կը կատարես: Թէ որ ձեռքս ըլլար՝ ես կ'ընէի:

— Երբոր դու մեռնի՛ս, Վարդիկ, ... հառաչելով մը ըսաւ Սէն-Քլէր. ո՛հ, սիրելի, ինչո՞ւ այդպիսի խօսքերը կը կրկնես, ... քեզմէ զատ բան մը չունիմ ես աս աշխարհքիս վրայ:

— Խեղճ Բրիւ ապլային աղջիկն ալ, պատասխանեց Վարդուհի, իր մօրը մէկ հատիկ սիրելի բանն էր այս աշխարհքիս վրայ, բայց այսու ամենայնիւ բռնադատուեցաւ առանց մէկ օգնութիւն մը կարենալու ընել՝ տեսնել ու լսել իր խեղճ աղջկան ճուալը: Այս խեղճերն ալ մեզի պէս իրենց տղաքը կը սիրեն. խեղճ Մամմին ալ, Թովմասն ալ իրենց տղաքը կը սիրեն, և քանի որ մօրերնին կու գան՝ կու լան. ինչ անգութ բան է զիրենք այսպէս իրենց սիրելիներէն բաժնելը:

— Աղէկ, աղէկ, սիրելի, սիրտս մի՛ հաներ, մեռնելու վրայ մի՛ խօսիր: Ես ուզածդ կը կատարեմ:

— Կը խոստանա՞ս սիրելի հայրիկ, որ Թովմասը տուն դառնայ իմ. . . հօս աղջըկան լեզուն բռնուեցաւ, և քիչ մը կենալէն վերջը, ըսաւ.

— Իմ երթալէս շուտ մը վերջը։

— Հա, հա, սիրելի, ուզածդ բոլորն ալ կը կատարեմ։

— Սիրելի հայրիկ, ըսաւ, երեսը հօրը երեսին մօտեցընելով, կը փափաքէի որ երկուքնիս մէկ տեղ երթայինք։

— Ո՞ւր, սիրելի։

— Ուր որ մեր Փրկիչը կը բնակի. ուր որ միշտ սէրն ու խաղաղութիւնը կը թագաւորէ։

Նազելի աղջիկը երկնից վրայ այնպիսի գիտութեամբ մը կը խօսէր, որ կարծես թէ շատոնց 'ի վեր հոն բնակած ըլլար։

— Ինծի հետ չե՞ս ուզեր գալ, հարցուց նորէն։

Սէն-Քլէր գլուխը գրկին մէջ սխմած կեցեր էր առանց պատասխան տալու։

— Բայց քիչ ատենէն դու ալ կու գաս գիս կը գտնես, կրկնեց Վարդուհին այնպիսի վստահութեամբ մը, որ կարծես թէ երկնքէն իրեն յայտնուեր էր։

— Ես ալ կու գամ քու ետեւէդ, պատասխանեց հայրը, ես զքեզ չեմ թողուր։

Երթալով մթնցեր էր, Սէն-Քլէր աղջիկը գիրկը մութին մէջ նստած՝ ալ չէր տեսներ իր սիրելի աղջկան դէմքը, բայց անոր խօսքերը իբրեւ երկնային ձայն մը իր սրտին մէջ կը տպաւորուէին. բոլոր իր անցեալ կեանքը քննել սկսաւ, միտքը եկան իր մօրը աղօթքները, ու իր ան ատենուան բարի բարի առաջադրութիւնները, և ան-

ցեղոյն ու ներկային մէջ այն խեղ մը տարիները, զորոնք ընդունայնութեամբ ու անտարբերութեամբ անցուցեր էր....: Մարդուս մտքէն մէկ վայրկենի մէջ ինչե՜ր կ'անցնին....:

Սէն-Քլէրի մտքէն շատ բան անցաւ, բայց բան մ'ալ չըսաւ. գիշերն ալ վրայ հասած ըլլալով՝ աղջիկը իր պառկելու խուցը տարաւ ու ծառաները ճամբելէն վերջը, աղջիկը գիրկը նստաւ մինչև որ անոր քունը տարաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Դաս.

> *Ի նմին ժամու ցնծացաւ Յիսուս հոգւովն սրբով և ասէ. գոհանամ զքէն, Հայր, Տէր երկնից և երկրի, զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց և 'ի գիտնոց, և յայտնեցեր տղայոց. այո, Հայր, զի այսպէս հաճոյ եղև առաջի քո:*
>
> ՂՈՒԿ. Ժ. 21.

Կիրակի օր մը Սէն-Քլէր կէս օրուան կերակուրէն ետև պամպուէ շինած աթոռի մը վրայ երկընցած ծուխ կը քաշէր: Մարիամն ալ խուցին պատուհանին դիմացը բազմոցի մը վրայ երկընցած էր ու չորս դին բարակ շղաշատեէ առագաստ մը պատած

էր մժեղներէն պաշտպանուելու համար։ Ձեռքը անհոգաբար գեղեցիկ կազմուած աղօթագիրք մը ունէր· և թէ որ պատճառը հարցունես՝ վասն զի կիրակի էր, անոր համար ձեռքն էր այն գիրքը· միտքն ալ գրեր էր որ կը կարդար, թէպէտ և աչուըները քունէն ծանրացած կը մրափէր։

Օֆէլիա Վարդուհին առեր Թոմմասին հետ կառքով քաղաք էր գնացեր։ Մարիամ խել մը ատեն մրափելէն վերջը·

— Օգոստինոս, ըսաւ, կ'ուզեմ իմ առջի բժիշկս կանչել տալ, ստոյգ գիտեմ որ սըրտի հիւանդութիւն մը պիտի ունենամ։

— Ինչու՞ անիկայ կանչել տաս· Վարդիկին բժիշկն ալ շատ վարպետ կ'երևայ ինծի։

— Վտանգաւոր վիճակի մէջ գտուած ժամանակս ես անոր չեմ վստահիր· և կըրնամ ըսել ալ որ հիմա նոյնպիսի վիճակի մը մէջ եմ։ Երկու իրեք գիշեր է որ այս բանս մտածելով քունս չտանիր· սաստիկ ցաւեր կը զգամ։

— Մարիամ, չըլլայ թէ խաբուիս· սրտի հիւանդութիւն չեմ կարծեր թէ ունենաս։

— Գիտէի որ պիտի չհաւատաս, ըսաւ Մարիամ· թէ որ Վարդիկը քիչ մը հազայ, կամ պզտիկ տկարութիւն մը ունենայ, մէկէն կ'այլայլիս· բայց երբոր իմ տկարութեանցս վրայ խօսք ըլլայ՝ հոգդ ալ չըլլար։

— Թէ որ դու կ'ուզես ու կը փափաքիս

սրտի հիւանդութիւն ունենալ, ըսաւ Սէն-Քլէր, ես քեզի ինչպէս դէմ կրնամ դնել. կ'ուզես նէ ես ինքզինքս բանի համոզեմ որ դու սրտի հիւանդութիւն ունիս. չէի գիտեր որ սրտիդ մէջ այդպիսի փափաքներ ունենաս:

— Կը փափաքիմ որ օր մը քու անզգայութեանդ վրայ չզղջաս, պատասխանեց Մարիամ: Կ'ուզես հաւտա, կ'ուզես մի հաւտար, Վարդիկին համար քաշած վիշտերս և իրեն վրայ ունեցած աշխատանքներս այնչափ զիս հիւծեցին որ այս վտանգաւոր հիւանդութիւնը եկաւ վրաս, զորն որ չատոնցուընէ 'ի վեր կը կասկածէի:

Ընթերցողը անշուշտ պիտի զարմանայ թէ ինչ էր արդեօք Մարիամին իր աղջկանը համար քաշած վիշտերը և ունեցած աշխատանքները, որուն և ոչ խուցը կը հանդիպէր: Սէն-Քլէր ալ նոյն բանը մտածելով՝ ձայնը քաշեց ու լռիկ ծուխը կը քաշէր, սպասելով որ Վարդիկը տուն դառնայ: Մէյ մ'ալ կառքը տանը բակն երևցաւ, Վարդիկ ու Օֆէլիա կառքէն ինջան: Օֆէլիա ըստ իր սովորութեանը մէկէն խուցը գնաց գլխարկը ու շալը ձգելու. իսկ Վարդիկ վազեց գնաց հօրը գիրկը. և անոր ծնկանը վրայ նստած՝ այն օրուան տեսածներն ու լսածները կը պատմէր անոր:

Անդիէն սաստիկ բարկանալու ձայն մը լսուեցաւ, որ Օֆէլիային խուցէն կու գար. և ինքն էր որ մէկու մը կընեղանար:

— Ո՛ գիտէ, ըսաւ Սէն-Քլէր, արդեօք նորէն ինչ ըրեր է Դոբսին, Օֆէլիան անշուշտ անոր կը բարկանայ:

Քիչ մը ատենէն նայիս Օֆէլիա բարկացած՝ քաշկռտելով ներս խօթեց յանցաւորը:

— Եկուր, եկուր, կ'ըսէր, տիրոջդ կ'ուզեմ ըսել:

— Ի՞նչ եղաւ նորէն, հարցուց Սէն-Քլէր:

— Ա՛լ անկարելի է այս անպիտանին համբերել. ա՛լ չեմ կրնար. երկնքի հրեշտակ մ'ալ չէր կրնար ասոր ըրածներուն համբերել: Զինքը խուցիս մէջ փակեր էի, ու ձեռքը պզտի երգ մըն ալ տուեր էի որ բերնուց սորվի: Գիտե՞ս ինքն ինչ ըրեր է. բանալիներս գտեր է, դացեր դարանին մէկը բացեր ու գլխարկի համար եզերքները բանած քօղս առեր կտոր կտոր ըրեր է, ու իր պաճուճապատանքին զգեստ շիներ է. իմ կենացս մէջ ես այսպիսի չարաճճի տղայ չեմ տեսած:

— Ըսեր էի ես միշտ քեզի, պատասխանեց անդիէն Մարիամ, թէ առանց խըստութեան ասոնք սանձելը անկարելի է: Թէ որ իմ ձեռքս ըլլար, ըսաւ ծուռ ծուռ Սէն-Քլէրին նայելով, ատիկայ այնպէս ծեծել կու տայի՝ որ ոսկորները կոտրտէին և ոտքի վրայ չկարենար կենալ:

— Չեմ տարակուսիր, պատասխանեց Սէն-Քլէր: Ի՛նչ աղէկ ձեր կանացի բնու-

թեանը համեմատ քաղցրութիւն կը տեսնուի վրանիդ. ձեր դիմացը կենդանի մը կամ գերի մը սպաննելը հաւասար է. քիչ կնիկ տեսեր եմ որ իրաւցընէ կանանց վայել քաղցրութիւն ցուցնեն վրանին։

— Քու ճոռոմաբանութիւններդ քեզի պահէ, պատասխանեց Մարիամ. տալս Օփէլիա գլուխ ունեցող կնիկ մ'է, անիկայ իմ ըսածիս իրաւունք կու տայ։

Օփէլիա սաստիկ կարգ ու կանոն սիրող ըլլալով՝ պզտիկ բանին ալ կը նեղանար. անոր համար Դոբսիին անկարգ գործոցը վրայ ալ շատ նեղացեր էր. բայց երբոր տեսաւ որ Մարիամ իր չափէն դուրս ելաւ՝ մէկէն ինքզինքը բռնեց։

— Ես չեմ ուզեր, ըսաւ, այդպէս խիստ վարուիլ ասոր հետ, բայց կը տեսնեմ ալ որ ճար չկայ. խրատեցի, պատժեցի, ծեծեցի, ամէն հնարք 'ի գործ դրի. բայց այս ամէնն ալ անօգուտ բան է, անիկայ ինքն իր չարութենէն ետ կենալիք չունի։

— Հոս եկուր, կապիկ, ըսաւ Սէն-Քլէր։

Դոբսի առաջ եկաւ. իրեն կլոր ու փառփառուն աչուըներէն չարաճճիութիւնն ու միանգամայն վախը կ'երևար։

— Ինչո՞ւ խելօք չես կենար, ըսաւ Սէն-Քլէր, որ տղուն ծիծաղաշարժ կերպերէն խնտալը չէր կրնար բռնել։

— Վասն զի, պատասխանեց Դոբսի, չար սիրտ մը ունիմ. Օփէլիա խաթունն ալ այնպէս ըսած է ինծի։

— Չե՞ս տեսներ որչափ քու վրադ հոգ ունի Օֆէլիա խաթունը։ Ա՛լ ինքը յուսահատեր է զքեզ մարդ ընելէն։

— Իրաւունք ունիս. իմ առջի խաթունս ալ նոյն բանը կ'ընէր, ինքը զիս շատ աւելի կը ծեծէր, մազերէս կը քաշէր, գլուխս դռներուն կը զարնէր, բայց այս ամէնն ալ անօգուտ եղան ինծի։ Կարծեմ որ եթէ բոլոր մազերս ալ փեթթած ըլլար, զիս պիտի չկարենար կրթել։ Ես չար եմ, և սևի մը ամէն պակսութիւններն ունիմ։

— Վերջապէս պիտի բռնադատուիմ, ըսաւ Օֆէլիա, զինքն երեսէ ձգել. վասն զի ա՛լ չեմ կրնար համբերել։

— Քեզի բան մը ըսեմ, ըսաւ Սէն-Քլէր Օֆէլիային։

— Ի՞նչ։

— Երբոր ըսաւ, քու Աւետարանդ այսպիսի հեթանոս աղջիկ մ'ալ չկրնար փրկել նէ, ինչ փուճ բան է ան առենը ձեր քարոզիչներուն ըրած ջանքը որ կ'երթան այսպիսի վայրենիներ կրթելու. վասն զի այս աղջկանէս կրնամ ենթադրել նաև բոլոր սևերուն ցեղը։

Օֆէլիա այս խօսքիս մէկէն պատասխան չտուաւ։

Վարդուհին մինչև ան առենը լուռ կեցեր մտիկ կ'ընէր, մէյ մ'ալ Դոբսիին աչքով նշան մ'ըրաւ ու առաւ հետը պզտի խուց մը տարաւ։ Սէն-Քլէրի հետաքրքրութիւնը շարժելով ետևէն գնաց նայելու թէ ինչ

պիտի ընեն։ Կամացուկ մը դրան վարագուրին ծայրէն ներս նայեցաւ, նշանացի Օֆէլիան ալ քովը կանչեց։

Այս երկու աղջիկները դիմացէ դիմաց գետնին վրայ նստեր էին. Դորսի իր սովորական անհոգ ու չարաճճի կերպովը, իսկ Վարդուհի՝ սիրտն ելած ու աչուըները լեցուած։

— Ինչո՛ւ, կ'ըսէր, խելօք չես կենար, Դորսի. դու մէկու մը վրայ ալ սէր չունիս։

— Ե՛ս. ես սիրել ինչ ըսել է չեմ գիտեր. իմ սիրած բաներս են անուշեղէն, շաքարեղէն։

— Բայց պէտք չէ՞ որ հայրդ ու մայրդ սիրես։

— Ես քեզի քանի՛ անգամ ըսած եմ, որ ես հայր ու մայր ունեցած չեմ։

— Ո՛հ, աղէկ կ'ըսես, պատասխանեց Վարդիկ. բայց ունեցած չե՞ս ամենևին եղբայր մը, քոյր մը, մօրաքոյր մը, կամ...։

— Չէ, չէ, մարդ մ'ալ ունեցած չեմ։

— Բայց թէ որ ուզենաս խելօք կենալ, աղէկ ըլլալ՝ կրնաս, քու ձեռքդ է։

— Որչափ ալ աղէկ կենամ, դարձեալ միշտ սև եմ. թէ որ ձեռքս ըլլար այս մորթըս փոխել ու ճերմակ մորթ հագնիլ, ան ատենը թերևս խելօք կը կենայի։

— Դու սև ալ ըլլաս աղէկութեամբդ ուրիշի կրնաս սիրելի ըլլալ, ան ատեն իմ հօրաքոյրս ալ զքեզ կը սիրէ, ու վրադ աւելի սրտանց հոգ կը տանի։

Դոբսի այս խօսքերս չհաւատալով ծիծաղեցաւ ։

— Ձե՞ս հաւատար ըսածիս, հարցուց Վարդիկ ։

— Ձէ. անիկայ զիս չկրնար սիրել, սև գորտի մը պէս ինձմէ կը զզուի ։ Ոչ որ սևերը կը սիրէ, սևերն ալ աղէկ բան մը չեն կրնար ընել. բայց իմ հոգս ալ չէ ։

— Խե՛ղճ Դոբսի, ըսաւ գթութեամբ Վարդուհին փափուկ ու փառուց ձեռուըները Դոբսիին ուսին վրայ դնելով ։ Խեղճ Դոբսի, ես կը սիրեմ զքեզ, վասն զի դու ոչ հայր, ոչ մայր և ոչ բարեկամ ունիս. վասն զի խեղճ ու երեսէ ձգուած աղջիկ մ'ես. կը սիրեմ ես զքեզ ու կը փափաքիմ որ խելօք կենաս ։ Ես հիւանդ եմ, Դոբսի, և ինծի կ'երևայ որ ա՛լ երկայն ալիտի չապրիմ. քու գէշ վարքդ զիս շատ կը վշտացընէ ։ Նայէ որ գոնէ իմ սիրոյս համար քանի որ դեռ ողջ եմ՝ աղէկ կենաս ։

Եւ աղջկան կլորակ ու փառփռուն աչուըները մէկէն արցունքով լեցուեցան, ու սկսան Վարդուհիին ձեռուըներուն վրայ վազել ։ Նոյն վայրկենին այն հեթանոս հոգւոյն խաւարին մէջ հաւատոյ ու սիրոյ լոյս մը ծագեց, ու գլուխը ծնկուըներուն վրայ դրած բարձր ձայնով սկսաւ լալ ու հառաչել. Վարդուհին ալ գլուխը անոր վըրան կախած, կարծես թէ երկնքէն իջած հրեշտակ մըն էր որ մեղաւորի մը օգնելու եկեր էր ։

— Խե՛ղճ Գոբսի, ըսաւ Վարդիկ, չե՞ս գիտեր որ Յիսուս զամէնքնիս ալ հաւասարապէս կը սիրէ։ Ինչպէս ես զքեզ կը սիրեմ, Ինքն ալ զքեզ կը սիրէ. բայց Ինքը աւելի կը սիրէ, վասն զի Ինքն է մեր տէրը։ Կ'օգնէ Ինքը քեզի որ Ինքզինքդ ուղղես, անով երկինք ալ օր մը կրնաս երթալ ու ճերմակներուն պէս դու ալ հրեշտակ կըրնաս ըլլալ։ Ասոնք մտածէ, Գոբսի. դու ալ Թովմասին երգերուն մէջ յիշատակուած լուսաւոր հոգիներէն մէկը կրնաս ըլլալ։

— Ո՜հ, սիրուն Վարդիկ, պատասխանեց սեւիկը, կը ջանամ, ա՛լ առաջուան պէս անհոգ չեմ կենար...։

Նոյն միջոցին Սէն-Քլէր վարագոյրը ձգեց ու հեռանալու ժամանակ՝ ըսաւ Օփէլիային.

— Քանի որ սա աղջիկս կը տեսնեմ, մայրս միշտ միտքս կու գայ. ո՛րչափ իրաւունք ունէր Ինքը՝ երբոր կ'ըսէր թէ երբ կ'ուզենք կոյրերուն աչքը բանալ՝ պէտք է որ Յիսուսին ըրածին պէս կոյրը դիմացնիս կանչենք ու ձեռքերնիս վրան դնենք։

— Ես միշտ հակակրութիւն մը ունեցած եմ սեւերուն, պատասխանեց Օփէլիա. իրաւ է որ կը զզուէի աս սեւ աղջիկէն ու չէի ուզեր որ և ոչ քովս մօտենայ, բայց չէի կարծեր որ Ինքը անդրադարձած ըլլայ։

— Ամենէն տարակոյս մի՛ ունենար, ըսաւ Սէն-Քլէր, տղայ մը անկարելի է որ

այդպիսի կերպերէն անդրադարձութիւն չըլնէ : Ո՛րչափ ալ տղու մը վրան հոգ ու խընամք ունենաս , քանի ինքը կը զգայ որ իրմէ կը զարնես , անկարելի է որ անոր սրտին մէջ երախտագիտութեան կայծ մ'ալ գտնուի : Կարգէ զուրս բան մը կ'երևայ , բայց այս այսպէս է :

— Չեմ գիտեր , ինչպէս այս զարնելը փարատեմ . սևերուն շատ հակակրութիւն ունիմ , մանաւանդ սա Դոբսիին . ինչպէս ընելու է . . . :

— Վարդիկ կ'երևայ թէ կերպը սորված պիտի ըլլայ :

— Ինքը կարգէ զուրս սէր ունի անոնց վրայ . . . . միով բանիւ Յիսուսի մէկ օրինակն է , ըսաւ Օֆէլիա . . . երանի՜ թէ ես ալ անոր պէս ըլլայի . հիմակուան լածներս ինծի դաս մը եղան :

— Եթէ այդպէս է , այս առաջին անգամ չէ որ պզտի աղջիկ մը տարիքը առած աշկերտի մը բան սորվեցուցած ըլլայ , ըսաւ Սէն-Քլէր :

ԳԼՈՒԽ ԻԶ․

Մահ․

Մի՛ լաք անոնց վրայ, զորոնք մահուան քօղը իրենց կենացն արշալոյսին ժամանակ ձեր աչքէն կը ծածկէ․

Վարդուհիին պառկելու խուցը ընդարձակ էր, և տանը մէկալ խուցերուն այնս դէպ 'ի սրահ կը հանէր։ Մէկ կողմանէ իրեն հօրն ու մօրը խուցերուն հետ հաղորդակցութիւն ունէր, մէկալ կողմանէ ալ Օփէլիային խուցին հետ։

Սէն-Քլէր ամէն կերպով ջանացեր էր որ աղջկան հաճոյից յարմար խուցն ալ զարդարէ։

Պատուհաններուն վարագոյրները վարդագոյն ու ճերմակ բարակ կտաւէ էին․ գետինը Բարիզու գեղեցիկ գորգ մը փռած էր, որուն չորս անկիւնը վարդի կոկոնի փունջեր նկարուած էին, մէջ տեղն ալ ամբողջ բացուած վարդի մեծկակ փունջ մը․ ասոր օրինակը Սէն-Քլէր ինքը տուեր էր։ Անկողինը, աթոռները, բազմոցը բոլոր պամպուկի փայտէ փառաւոր բանուած էին։

Անկողնին գլխին վրայ ալապաստրէ թեւերը գոցած գեղեցիկ հրեշտակ մը կար երկու ձեռքովը մրտենիէ պսակ մը բռնած, ուսկից կախուած էր արծաթէ չուրքով վարդագոյն փափուկ վարագոյր մը, զարդ-

ջիկը մժեղներուն խածուածքէն պաշտպանելու համար :

Բազմոցները բոլոր կարմիր ծիրանի պատած, և չորս դին հրեշտակներով զարդարած էին, անկողնոյն վրայինին պէս ձեռքերնէն փափուկ վարագոյրներ կախած :

Խուցին մէջ տեղը պամպուէ կլոր սեղան մը կար, վրան Պարոսի մարմարիոնէ շուշանի ձևով ծաղկաման մը. և չորս կողմն ալ Վարդուհիին գիրքերը և հօրը տուած ոսկիէ արծաթէ զարդարանքները շարած էին :

Կրակարանին վրայ Յիսուսի աղուոր արձան մը կար որ պզտի տղաքը կ'օրհնէր, և երկու կողմն ալ ծաղկամաններ, որոնց մէջ Թովմաս ամէն օր թարմ ծաղկըներ կը դնէր. պատերէն ալ քանի մը տղու յարմար գեղեցիկ պատկերներ կախուած էին : Միով բանիւ մէկ նայուածքով մարդ այն սենեկին մէջ խաղաղութեան, անմեղութեան ու գեղեցկութեան տեսարան մը կը տեսնէր. առաւօտը աղջիկը արթննալուն պէս աչքը արևուն լոյսը չտեսած՝ աս իր սիրելի ու քաղցր զարդարանքները կը տեսնէր :

Այն առերևոյթ ոյժը՝ որով քիչ մը առեն Վարդուհին ողի առեր էր, կամաց կամաց սկսաւ պակսիլ : Ոչ դուրս կ'ելլէր և ոչ ալ պարտէզ կ'իջնէր. շատ անգամ պատուհանին դիմացը մեծ աթոռի մը վրայ նստած անշարժ աչուըներով լճին վրայ կը նայէր :

Մէկ օր մըն ալ իրիկուան դէմ էր այս-

պէս նստեր էր, մէյ մ'ալ դուրսի սրահէն մօրը ձայնը լսեց, որ Գոքսիին սրդողելով կ'ըսէր.

— Ի՞նչ չարութիւն ըրեր ես Նորէն, անպիտան, ինչու աս ծաղկըները փրցուցեր ես. և մէկ ապտակի ձայն մը լսուեցաւ:

— Խաթուն, Վարդիկին համար փրցուցի, կ'ըսէր աղջիկը լալով:

— Վարդիկին համար, աղէկ պատճառանք գտար. կարծես թէ անիկայ քու ծաղկըներո՞ւդ կարօտ է. կորսուէ սըկէց:

Վարդուհին ցատքեց մէկէն դուրս ելաւ:

— Մայրիկ, այդ ծաղկըները կը փափաքիմ ունենալ, թող որ ինծի բերէ, ըսաւ:

— Բայց խուցդ ծաղկըներով լեցուն է:

— Ո՛րչափ ալ շատ ըլլայ՝ ես կը սիրեմ. ինծի բեր Գոքսի ծաղկըներդ. Գոքսի տըխուր ու գլուխը կախած ետև ետև քաշուեր էր, վախնալով մը մօտեցաւ ու ծաղկին փունջը Վարդիկին ձեռքը տուաւ:

— Այս ի՞նչ գեղեցիկ փունջ է, ըսաւ Վարդուհի:

Եւ իրաւցընէ աղուոր փունջ մըն էր, զորն որ Գոքսի մասնաւոր Վարդիկին սիրած ծաղկըներովը կապեր էր:

— Շատ աղէկ ծաղիկ կը կապես եղեր, Գոքսի, ըսաւ Վարդիկ. ասկէ ետքը կ'ուզեմ որ ամէն օր ինծի մէյմէկ փունջ բերես:

— Ի՞նչ կարգէ դուրս երեւակայութիւն ունիս, ըսաւ մայրը. այդ ծաղկըներէն ինչ համ կ'առնես:

— Ո՛հ, մայրիկ, թող տուր, որ Գոբսին բերէ, ինչ կ'ըլլայ։

— Երբոր դու կ'ուզես՝ թող ինքը բերէ, ըսաւ մայրը. Գոբսի լսեցի՞ր Վարդիկին ըսածը, ասկէ ետքը նայէ որ իրեն խօսքին հնազանդիս։

Գոբսի գլուխը ծռեց ու յարգութիւն մը ընելով մէկէն հեռացաւ. Վարդիկ տեսաւ որ աչուըները լեցուեր էին։

— Տեսա՞ր, մայրիկ, ըսաւ Վարդիկ. ես գիտէի որ խեղճ Գոբսին կ'ուզէ ինծի ծառայութիւն մը ընել։

— Կը խաբուիս. ինքը չարութեան համար ամէն բան կ'ընէ. վասն զի արգիլած են՝ անոր համար ծաղկըները կը փրցընէ. բայց երբոր դու կ'ուզես որ փրցընէ, ես դէմ չեմ կենար։

— Ինծի կ'երեւայ թէ Գոբսին առջինին պէս չէ, հիմա շատ ջանք կ'ընէ խելօք կենալու։

— Շատ ատեն պէտք է որ անիկայ խելօքնայ, պատասխանեց Մարիամ արհամարհանօք։

— Գիտես որ խեղճը ինչուան հիմա գէշ կրթութիւն առեր էր։

— Բայց չէ թէ հոս. իր վրայ ամէն հոգ տարին հոս, ամէն կարելի ջանք ըրին, բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ ինչ որ էր՝ այն մընաց. կարելի բան չէ որ այդ անպիտանը կրթութիւն առնու մարդ ըլլայ։

— Բոլորովին տարբեր բան է որ ինծի

պէս ինքն ալ կրթութիւն առած ըլլայ · զիս ամէնքը պզտիկուց 'ի վեր սիրեր ու վրաս գուրգուրացեր են, իսկ խեղճը հոս գալէն առաջ միշտ չարչարանքի մէջ մեծցած էր ։

— Իրաւ է, պատասխանեց Մարիամ յօրանջելով․․․ ։ Այս ինչ կարգէ դուրս տաք է օդը ։

— Մայրիկ, Գոբսին թէ որ քրիստոնեայ ըլլար, չէ՞ր կրնար ինքն ալ հրեշտակ մը ըլլար, իբրև թէ մեզմէ մէկն ըլլար ։

— Գոբսի՞ն, այդ ինչ տեսակ երևակայութիւն է, զոր դու միայն կրնաս ունենալ · բայց ըստ ինքեան անկարելի բան չէ ։

— Բայց մայրիկ, Աստուած մեզի ալ, իրեն ալ հաւասարապէս հայր չէ՞ · Յիսուս իրեն ալ փրկիչը չէ՞ ։

— Կարելի է · ես կ'ենթադրեմ թէ Աստուած է ամենայն մարդ ստեղծողը․․․․ բայց ո՞ւր է իմ վարդի եղի շիշս․․․ ։

— Ո՜հ․․․ ի՜նչ գէշ բան է․․․ ի՜նչ գէշ բան է․․․ ըսաւ ինքիրեն Վարդուհին, երեսը դէպ 'ի հեռուի լիճը դարձընելով ։

— Ո՞ր բանը, հարցուց Մարիամ ։

— Մտածելը, պատասխանեց Վարդիկ, որ այնչափ հոգիներ, որոնք կրնային մէյմէկ հրեշտակ ըլլալ ու յԱստուած վայելել, հիմա այսպէս երեսի վրայ ձգուած են ։

— Մեր ձեռքէն բան մ'ալ չգար, անոր համար հոգ ալ ընել չարժեր ։ Ի՞նչ կըրնայինք ընել · գոհ պէտք է ըլլանք որ գոնէ անոնցմէ այսչափ օգուտ կրնանք քաղել ։

— Ես քանի կը մտածեմ որ ասոնք կենաց մէկ դիւրութիւն մ՚ալ չունին՝ սիրտս կտոր կտոր կ՚ըլլայ։

— Դուն տարբեր կարծիքներ ունիս, ըսաւ Մարիամ. իմ կրօնքս ինծի երախտագէտ ըլլալ կ՚ապսպրէ հիմակուան ունեցած կենացս դիւրութեանցն համար։

Վարդուհին խօսքը փոխեց.

— Մայրիկ, կ՚ուզեմ, ըսաւ, մազերս քիչ մը կտրել տալ։

— Ինչո՞ւ։

— Կ՚ուզեմ, քանի որ դեռ կրնամ, իմ բարեկամներուս մէյմէկ քիչ բաժնել. կըրնամ հօրաքրոջս կանչել որ կտրէ։

Մարիամ, առանց տեղէն ալ շարժելու, Օֆէլիան կանչեց որ քովի խուցն էր։ Օֆէլիա երբոր ներս մտաւ՝ Վարդուհին բազմոցին վրայ ելաւ նստաւ, գեղեցիկ ոսկեթել մազերը քակեց, և ծիծաղելով մը Օֆէլիային ըսաւ.

— Հօրքոյր, եկուր սա ոչխարը խուզէ։

Նոյն ատեն Սէն–Քլէր ներս մտաւ ձեռքը Վարդիկին համար քանի մը պտուղ առած.

— Ի՞նչ կայ, հարցուց։

— Հայրիկ, պատասխանեց Վարդիկ, հօրքրոջս աղաչեցի որ մազերէս քիչ մը կտրէ, վասն զի աճեր են և աս տաքուն գլուխս շատ կը նեղեն. մէյմէկ քիչ ալ բարեկամներուս կ՚ուզեմ տալ, որ քովերնին յիշատակ մը ձգեմ։

Օֆէլիա մկրատը առաւ ու աղջկան մօտեցաւ։

— Նայէ, ըսաւ Սէն-Քլէր, մազերուն շուրջը չարես, տակէն կտրէ որ չերևայ։ Վարդիկին գանգուրները ինծի պարծանք մըն են։

— Ո՛հ, հայրիկ, հառաչեց Վարդուհին։

— Անանկ է, կրկնեց Սէն-Քլէր զուարթութեամբ, կ'ուզեմ որ, երբոր հօրեղբօրդ երկիրներն երթանք Գրիգորիկը գտնելու՝ մազերդ աղուոր ըլլան։

— Ես հոն երթալիք չունիմ, պատասխանեց աղջիկը. ես աւելի լաւագոյն երկիր մը պիտի երթամ։ Չե՞ս հաւատար. չե՞ս տեսներ, հայրիկ, որ օր օրուան վրայ երթալով կը տկարանամ։

— Ինչու այդպիսի մտածմունքներով գիս կը վշտացընես, ըսաւ հայրը։

— Վասն զի ստոյգ բան է, հայրիկ... և թէ որ հաւատայիր՝ ինծի պէտք էր որ ուրախակից ըլլայիր։

Սէն-Քլէր լուռ կեցաւ, ու տխուր աչքով կը նայէր աղջկան աղուոր մազերուն վրայ, զորոնք Օֆէլիա կը կտրէր Վարդիկին կուտար, ան ալ մատուըներուն մէջ կարգաւ կը շարէր, ու երբեմն երբեմն աչուըները տխրութեամբ հօրը վրայ կը դարձընէր։

— Ահա ինչ որ կը գուշակէի նէ, հառաչեց Մարիամ, եղաւ. և այս է իմ առողջութեանս աւրուելուն պատճառը, որ գիս կամաց կամաց գերեզման պիտի տանի, և մէ-

կու մ՚ալ հողը չէ . բայց ես, Սէն-Բլէր, այս բանս շատ ատենէ 'ի վեր գուշակեր էի , և վերջապէս քու խելքդ պիտի պառկի որ ըսածիս իրաւունք ունիմ եղեր :

— Որն որ քեզի մեծ մխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ , պատասխանեց Սէն-Բլէր դառնութեամբ սրտի :

Մարիամ այս խօսքիս այլայլեցաւ ու աթոռին վրայ փռուեցաւ , և երեսը թաշկինակով գոցեց : Վարդուհին այս միջոցիս իր կապուտակ աչուըները մէյ մը հօրը , մէյ մ՚ալ մօրը վրայ կը դարձընէր : Հանդարտ և պարզ նայուածք մ՚էր . և հոգին երկրաւոր կապանքներէ արձակուած , պայծառ կը տեսնէր ու կ՚իմանար իր հօրն ու մօրը մէկմէկէ ունեցած տարբերութիւնը :

Հօրը ձեռքով նշան մը ըրաւ , ան ալ շուտ մը ցատքեց գնաց քովը նստաւ :

— Սիրելի հայր իմ, ըսաւ , որ օրուան վրայ կը տեսնեմ որ ուժս կը պակսի , և կամաց կամաց կը հիւծիմ: Շատ բան ունիմ ըսելիք ու ընելիք . . . հրամանքդ չես ուզեր որ ես այսպիսի բաներու վրայ խօսք ընեմ, բայց պէտք է որ ըսեմ. ա՛լ չեմ կրնար ուշացընել . հրաման տուր որ խօսիմ և մըտքիններս ըսեմ:

— Հրաման քեզի , սիրելի , պատասխանեց Սէն-Բլէր մէկ ձեռքով արտասուալից աչուըները գոցելով, մէկալովն ալ աղջկան ձեռքը բռնած :

— Շատ աղէկ ուրեմն , կ՚ուզեմ որ հիմա

մեր գերիները բոլոր հոս կանչես, անոնց բան մը ունիմ ըսելիք․

— Թող գան, ըսաւ Սէն-Փլէր ցաւագին կերպով։

Օֆէլիա մէկէն մարդ մը խրկեց որ գերիները կանչէ․ նայիս շուտ մը բոլոր գերիները ժողուեցան։ Վարդուհին բարձին կռթընած էր ու մազերը երեսին երկու կողմէն անհոգ կերպով ձգած, ջերմէ այլագունած կէս կարմիր երեսին գոյնն ալ սըրտաշարժ ու տխուր տեսարան մը կ՚ուելցընէր վրան․ իսկ ինքը մէկիկ մէկիկ գամէնքը աչքէ կ՚անցունէր։ Գերիները սըրտերնին ելած կարգաւ կեցեր էին։

Անմեղ աղջկան դէմքը, որուն վրայ ալ երկրաւոր բան մը չէր մնացած, կտրտած մազերը, հօրը իր աղջկան քովը նստած երեսը զոց կեցուածքը, մօրը լալը, այնպէս ազդեցութիւն մը ըրին սևերուն դիւրազգաց սրտին վրայ՝ որ ամէնքը լալ սկսան։ Կարգաւ երբոր ներս կը մտնէին մէկմէկու երես կը նայէին, ու տխրութեամբ գլուխնին կը շարժէին․ և ամէնուն վրայ ալ գերեզմանական լռութիւն մը տիրած էր։

Վարդուհին ելաւ նստաւ, ու երկայն ատեն անոնց երեսը նայելէն վերջը դարձաւ ըսաւ․

— Ուզեցի ձեզ ղամէնքնիդ ալ մէյմը տեսնել, իմ սիրելի բարեկամներս, վասն զի կը սիրեմ ձեզ։ Ձեզ ղամէնքնիդ ալ կը սիրեմ․ ձեզի քանի մը բան ըսելիք ու-

նիմ... և կը փափաքիմ որ չմոռնաք զա- նոնք...: Ես ձեզմէ պիտի բաժնուիմ և քանի մը շաբթէն ա՛լ զիս պիտի չտեսնէք ամեննին:

Այս խօսքիս աղջկան ձայնը գերիններուն լացէն ու հեծութիններէն խափանուեցաւ. Վարդիկ քիչ մը լռեց, վերջը լալերնին դա- դրեցունելով ըսաւ.

— Թէ որ զիս կը սիրէք, այդ կերպով իմ խօսքս մի՛ կտրէք, ինծի մտիկ ըրէք, ես ձեր հոգւոյն վրայ քանի մը խօսք ունիմ ը- սելիք..: Ձեզմէ շատը, իրեն հոգւոյն վրայ ամեննին չմտածեր..: Դուք այս աշխարհ- քիս բաներուն վրայ միայն կը մտածէք, բայց կ'ուզեմ յիշեցունել ձեզի՝ որ աս աշ- խարհքէս աւելի ուրիշ գեղեցիկ աշխարհք մը կայ, ուր Յիսուս կը բնակի, ուր ես ալ պի- տի երթամ, և թէ որ ուզէք դուք ալ կրնաք գալ: Երկինքը ամենուս համար է, ինչպէս ինծի նոյնպէս ալ ձեզի. բայց թէ որ կ'ու- զէք հոն երթալ, պէտք է որ քրիստոնեայ ըլլաք: Գիտցած եղիք որ՝ եթէ ուզէք կըր- նաք դուք ալ մէյմէկ հրեշտակ ըլլալ և յա- ւիտեան հրեշտակ մնալ: Թէ որ դուք ձեր կողմանէ փափաք ունենաք, Աստուած ալ ձեզի կ'օգնէ, ու ան ատենը ձեր փափաքին հասնելով՝ կրնաք դուք ալ երկնից փառաց արժանի ըլլալ:

— Աստուած տայ, ըսին Թովմասն ու Մամմին և որոնք որ քրիստոնեայ էին. իսկ մէկալնոնք լուռ կեցած կու լային:

— Գիտեմ որ, կրկնեց Վարդիկ, դուք ամէնքնիդ ալ զիս կը սիրէք։

— Հա՛, հա՛, ի՛նչ ըսել է. Աստուած օրհնէ զքեզ, պոռացին ամէնքը։

— Դուք ամէնքնիդ ալ զիս կը սիրէք, և միշտ ինծի հետ աղէկ վարուած էք. հիմա ես ալ ձեզի մէյմէկ յիշատակ կ՚ուզեմ թողուլ. մազերէս մէյմէկ կտոր ձեզի կու տամ որ միշտ քովերնիդ պահէք ու քանի որ տեսնէք՝ զիս յիշէք, որ զձեզ սիրեցի, և երկինք գնացի, ուր կը յուսամ զձեզ ալ տեսնելու։

Անկարելի բան է այս տեսարանը նկարագրել։ Բոլոր գերիները լալով, հառաչելով աղջկան չորս կողմը առին. ամէնքը կը ջանային որ բուն իր ձեռքէն այն գեղեցիկ յիշատակն ընդունին, որ իրենց համար Վարդիկին սիրոյն վերջին նշանակն էր։ Ծնկան վրայ եկան ամէնքն ալ, կը հեծէին, կ՚աղօթէին, և հագուստին ծայրերը կը պագնէին։ Անոնցմէ ծերագոյնները, որոնք Վարդիկին ծնունդը տեսեր էին, սիրոյ և օրհնութեան խօսքեր կը զրուցէին։

Օֆէլիա տեսնելով որ ասոր ծայրը գէշի պիտի երթայ, ու վախնալով ալ որ խեղճ հիւանդին վրայ կարգէ դուրս այլայլութիւն մը չգայ, մէկիկ մէկիկ առնողները դռնէն դուրս կը հանէր։ Վերջապէս Թովմասը ու Մամմին մնացին։

— Ա՛ռ քեզի ալ, աղբար Թովմաս, ըսաւ աղջիկը, որչափ կ՚ուրախանամ երբոր կը

մտածեմ որ զքեզ երկինքը պիտի տեսնեմ։ Դու ալ Մամմի, դու ալ երկինք պիտի գաս, ըսաւ. ու իր հին խնամածուին ճիտը պըլլուեցաւ։

— Ո՛հ, Վարդիկ, առանց քեզի ինչպէս ողջ պիտի մնամ, ըսաւ Մամմի. ա՜լ այս աշխարհքիս վրայ ամէն բանէ զրկուեցայ. — ու սկսաւ լալ։

Օֆէլիա կամացուկ մը զինքն ալ Թոմմասն ալ դռնէն դուրս հանեց. մէյ մ'ալ ետին դարձաւ տեսաւ որ դեռ Դոբսին հոն է։

— Ուսկի՞ց հոս եկար, հարցուց բարկութեամբ։

— Ես հոս էի, պատասխանեց աղջիկը լալով, վերջը Վարդիկին դարձաւ ըսաւ. գիտեմ որ ես չար աղջիկ մ'եմ, բայց ինծի ալ մազերէդ գոնէ քանի մը թել չե՞ս տար։

— Ա՛ռ դու ալ, Դոբսի. քանի որ վրան նայիս՝ յիշես որ ես զքեզ միշտ սիրեցի, ու միշտ ջանացի որ աղէկ ու բարի աղջիկ մը ըլլաս։

— Կը ջանամ որ ասկէց ետքը ըլլամ, պատասխանեց Դոբսի ծանրութեամբ. բայց ի՜նչ դժուար բան է եղեր խելօք կենալն ալ, վարժած չեմ ամեննին։

— Աստուած քեզի կ'օգնէ, Դոբսի, վասն զի ինքն ալ չուզեր որ դու չար մնաս։

Դոբսի գոգնոցովը երեսը գոցած ու առած մազերը ծոցը պահելով՝ աչուըները լեցուած դուրս ելաւ։

Երբոր ամէնքը դուրս ելան Օֆէլիա դուռը գոցեց ։ Խեղճ կնիկը շատ անգամ աս սրտաշարժ տեսարանիս առեն աչուըները սրբեց . և կը վախէր թէ այս տեսարանս չըլլայ թէ այլայլութիւն մը պատճառէ հիւանդին վրայ , որ իրեն յոգնաջան խնամոցը յանձնուած էր ։

Իսկ Սէն-Քլէր այն տեսարանին ժամանակ , և գերիները երթալէն վերջն ալ ձեռուըներովը երեսը գոցած լուռ կեցեր էր ։

— Հայրիկ , ըսաւ Վարդուհին քաղցրութեամբ մը , ու ձեռքը հօրը ձեռացը վրայ դրաւ ։

Սէն-Քլէր գլուխը վեր վերցուց , բայց սրտին այլայլութենէն պատասխան չկըրցաւ տալ ։

— Հա՛յր , կրկնեց աղջիկը ։

— Չեմ կրնար , չեմ կրնար , հառաչեց Սէն-Քլէր , այս ցաւերուս դիմանալ ։ Ամենակարողն Աստուած շատ անգութ կերպով իր բարկութիւնը իմ վրաս կը թափէ . այո՛ շատ անգութ կերպով , կրկնեց դառնացեալ սրտիւ ։

— Օգոստինոս , ըսաւ Օֆէլիա , Աստուած տէր չէ՞ իր կամացը . ամէն բան իր կամացը կը հպատակին , ուստի ինքն ալ իր ուզածին պէս կը տնօրինէ զանոնք ։

— Կրնայ ըլլալ . բայց ասով իմ ցաւս չպակսիր , ըսաւ Սէն-Քլէր , և սրտին դառնութենէն աչուըներէն կաթիլ մըն ալ արցունք չէր գար ։

— Հայրիկ, սիրտս կտոր կտոր կ'ընես, ըսաւ Վարդուհին ու հօրը գիրկն ինկաւ. այսպիսի խօսքեր ինչո՞ւ կ'ըսես:

Խեղճ աղջիկը այնպէս սաստիկ կու լար ու կը հեծէր, որ ամէնուն ալ սիրտը շարժեց. հայրը անոր սիրտը հանդչեցունելու համար, կերպը փոխեց:

— Հանդարտ կեցիր, Վարդիկ, ըսաւ, սխալեցայ, կը ճանչնամ սխալմունքս. ասկէ ետեւ ինչպէս որ դու կ'ուզես այնպէս կ'ընեմ, բաւական է թէ դու չվշտանաս ու չլաս. ես ալ ինքզինքս Աստուծոյ կամացը կը յանձնեմ. իրաւցունէ այսպիսի խօսքերուս համար յանցաւոր եմ:

Վարդուհին յոգնած աղաւնոյ մը պէս հօրը գիրկը հանգչեր էր, հայրն ալ գլուխը անոր վրայ ծռած սրտաշարժ խօսքերով աղջկան սիրտը հանդարտեցունել կը ջանար:

Մարիամ Նստած տեղէն ելաւ ու պառկելու խուցը գնաց և մէկէն ջղացաւով անկողին ինկաւ:

— Վարդիկ, քու մաղերէդ կտոր մը ինծի ալ չես տար, ըսաւ Սէն-Քլէր տխուր ծիծաղով մը:

— Բոլորն ալ հրամանքներուդ ու մօրս են, ժպտելով պատասխանեց աղջիկը. իսկ հօրքոյրս ալ որչափ ուզէ նէ տուէք: Կամաւ ուզեցի ես ձեռքովս մեր գերիներուն բաժնել, վասն զի մեռնելէս վերջը զանոնք յիշող չըլլար, և իրենց ալ դժուարաւ մըտ-

քերնին կը մնամ. ասով յուսամ թէ գլս չեն մոռնար . . ։ Հայրիկ, հրամանքդ քրիստոնեայ ես, այնպէս չէ՞, հարցուց աղջիկը տարակուսանօք ։

— Ինչո՞ւ կը հարցընես ։

— Ես ալ չեմ գիտեր ։ Հրամանքդ այնչափ բարեսիրտ ես որ անկարելի է որ քրիստոնեայ չըլլաս ։

— Քրիստոնեայ ըսելով ինչ կ'իմանաս, աղջիկս ։

— Ան կ'իմանամ որ է զՅիսուս ամէն բանէ աւելի սիրել ։

— Դու այնպէս կը սիրես, Վարդիկ ։

— Ո՛հ, 'ի հարկէ . . . ։

— Բայց ամենևին տեսած չես զինքը ։

— Փոյթ չէ, ես իրեն կը հաւատամ, և քիչ օրէն ալ զինքը պիտի տեսնեմ։

Այս խօսքիս վրայ աղջկան երեսը ուրախութեան նշոյլ մը ծագեց ։ Մէն-Քլէր պատասխան չտուաւ . այսպիսի կրօնական զգածմունքներ ինքն իր մօրը վրայ ալ տեսեր էր, բայց իր սրտին մէկ թելն ալ չէին շարժած ։

Այն օրուընէ վերջը Վարդուհին շատ շատ իրեն մուտքը կը խոնարհէր . ա՛լ ամէն տարակոյս վերցուեր էր. սէրն ալ չէր կըրնար աներևոյթ յոյս մը ունենալ ։ Իր պստիկելու զեղեցիկ խուցը ամէնուն աչքին մեռնելի խուց մը դարձեր էր ։ Օֆէլիա գիշեր ցորեկ քովէն չէր հեռանար, ամենևին մըտադրութիւն ու հոգ մը պակաս չէր ըներ ։

Արթնութիւնը, կարգաւորութիւնն ու ճարպըկութիւնը՝ որով այնպիսի անխռով կերպով հիւանդութեան ցաւալի դիպուածները կը պարտըկէր, և բժիշկին ըսածները մանրամասնաբար 'ի գործ կը դնէր՝ որ ամէնքը կը զարմանային։ Անոնք ալ որ առաջ Օֆէլիայի պզտի բաներու մէջ ալ ճշտութիւն սիրող բնութիւնը տեսնելով վրան կը ծիծաղէին, վասն զի հարաւային կողմիններուն անհոգութեանը շատ հակառակ բան կ'երևար, մէկ բերան կ'ըսէին՝ որ իրմէ զատ անկարելի էր ուրիշ մ'ալ գտնել որ կարենար այսպիսի պարագայից մէջ հիւանդին քովը կենալ։

Աղբար Թովմաս շատ անգամ Վարդուհիին խուցն էր. խեղճ աղջիկը սաստիկ ջղացաւութենէ կը տանջուէր, ու գրկի վըրայ տարուելով՝ դիւրութիւն մը կը զգար։ Թովմասին մեծ ուրախութիւն էր Վարդուհին գիրկն առած պտըտցունելը. երբեմն խուցին մէջ, երբեմն դուրսը սրահը կ'ելլէր, երբեմն ալ լճին վրայէն փչած առաւօտեան զով բարակ քամիին՝ կ'առնէր պարտէզ կը տանէր, ու նարընջենիներուն տակը անկիւն մը կը նստէր ու աղջկանը քանի մը սիրած երգերը կ'երգէր։ Հայրն ալ շատ անգամ կ'ուզէր այսպէս գրկել զինքն ու պտըտցունել, բայց փափուկ կազմուածք ունենալուն՝ երբոր կը յոգնէր,

— Հայրիկ, կ'ըսէր աղջիկը, թող տուր որ հիմա ալ աղբար Թովմասը զիս գրկէ.

խեղճ մարդը զիս գրկել ու քալցընել կ'ախորժի . այս ծառայութիւնը հիմա միայն կրնայ ընել ինծի , ու դու ալ գիտես որ միշտ կը փափաքի ինծի ծառայութիւն մը ընել :

— Հապա ես , պատասխանեց հայրը :

— Ո՛հ , հայրիկ , հրամանքդ ինծի համար շատ կ'աշխատիս , գիշեր ցորեկ քովս ես , ինծի կը կարդաս և ամէն հոգ վրաս կ'ընես : Բայց Թովմաս ուրիշ բան չկրնար ընել եթէ ոչ այսպէս զիս գրկել ու իր գիտցած երգերը երգել . ուրիշ կողմանէ ալ ինքը աւելի ուժով է , և զիս դիւրաւ կրնայ գրկել :

Թովմասը միայն չէր որ կը փափագէր խեղճ Վարդիկին օգնութիւն մը , ծառայութիւն մը ընել . բոլոր գերիներն ալ նոյն փափաքը ունէին ու կ'ուզէին որ բան մ'ալ իրենք ընեն :

Իսկ խեղճ Մամմին իր սիրուն աղջկանը վրայ սիրտը կը կտրէր . բայց Մարիամ գիշեր ցորեկ քովէն չէր հեռացըներ զինքը . և ըստ իրեն կարծեացը ուրիշները ամենևին պէտք չէ հանգչին երբոր ինքն անհանգիստ է : Գիշերը քանի անգամ Մամմին կը հարկադրէր մէյ մը ոտուըները շփել , մէյ մը ճակտին պաղ ջուր զարնել , մէյ մը թաշկինակը փնտռել , մէյ մը Վարդիկին խուցը շըշնկոց մը կայ՝ անոր պատճառը իմանալ . մէյ մը վարագոյրները գոցել՝ վասն զի շատ լոյս կ'ընեն , մէյ մ'ալ բանալ՝ մութը պատճառելով . ցորեկն ալ երբոր խեղճ Մամմին սրտին մէջ կ'եփէր որ մէյ մը

Վարդուհիին քովը երթայ՝ Մարիամ ամենայն հնարք ու պատճառանք կը գտնէր զինքը քովէն չհեռացընելու, անանկ որ հազիւ թէ Մամմի գողունի կերպով քիչ մը ժամանակ Վարդուհիին քով կրնար գալ։

— Իմ աղջկանս վրայ ունեցած հոգէս յոգնած՝ կը տեսնեմ, կ'ըսէր Մարիամ, որ վրաս խնամք ունենալու կարօտութիւն ունիմ։

— Իրաւցունէ, սիրելի, կ'ըսէր Սէն-Քլէր քթին տակէն ծիծաղելով, կը կարծէի թէ մեր Օֆէլիան բաւականապէս վրայէդ այդ հոգը ու խնամքը կը թեթեւցընէր, ու զքեզ ազատ կ'ընէր աշխատանքէ։

— Դուն էրիկ մարդու պէս կը խօսիս, պատասխանեց Մարիամ։ Մայր մը կրնա՞յ ամենեւին խնամք չունենալ երբոր տեսնէ որ իր մէկ հատիկ աղջիկը այդ վիճակին մէջն է ինկեր։ Բայց խօսելս ալ անօգուտ է. ոչ ոք կրնայ իմ զգացածս իմանալ, ես քեզի պէս անզգայ չեմ, և ամէն բանի վրայ վեր 'ի վերանց չեմ կրնար մտածել։

Սէն-Քլէր այս խօսքիս վրայ ծիծաղեցաւ..... խեղճ հայր, դեռ կրնաս ծիծաղիլ...։

Վարդուհին աշխարհքիս իր վերջին բարեը կու տար այնպիսի քաղցր ու զուարթ վստահութեամբ մը որ անկարելի էր կարծելը թէ պիտի մեռնի, վասն զի շատ մեղմ ու քաղցրաշունչ էր յաւիտենականութեան քամին որ իրեն թեթեւընթաց նաւակը դէպ

'ի երկնից նաւահանգիստը կը մղէր։ Նեղութիւնները դադրեր էին, միայն հանդարտ ու անուշ տկարութիւնը օր օրուան վրայ կ'աւելնար. այնպէս սիրալիր, այնպիսի վստահ, այնպիսի զուարթ կերպը իր ունեցած անմեղութենէն ու խաղաղ սրտէն առաջ կու գային։

Սէն-Քլէր կարգէ դուրս սրտի հանդարտութիւն մը կը զգար. ոչ յոյսն էր և ոչ համակերպութիւնը. բայց այն հանդարտութիւնը Վարդուհիին առջիկայ վիճակին վրայ հաստատեալ՝ թող չէր տար որ ապագան մտածէ։ Իրեն զգածմունքը կը նմանէին աշնան անտառներուն մեղամաղձոտ տեսքին, երբոր տերևները կը սկսին դեղնիլ, երբոր առուակներուն եզերքը ծըլած վերջին ծաղկըները կը սկսին թոռմիլ. և այս գեղեցկութիւնը այնչափ սաստիկ է, որչափ որ կը մտածէ մարդ թէ քիչ ատենէն ա՛լ պիտի չտեսնուին...։

Վարդուհիին բոլոր բարեկամացը մէջ Թովմասն էր միայն որ անոր նախազգածմանցն ու մտածութեանցը տեղեակ էր. ինքը իր հօրը չըսածները վախնալով որ անոր սիրտը չկոտրէ, Թովմասին կ'ըսէր. կը պատմէր Թովմասին խորհրդաւոր ազդմունքները, որ կը զգայ հոգին երբոր երկրաւոր կապերը կը սկսին լուծիլ։

Վերջապէս չուզեց Թովմաս ա՛լ իր խուցը պառկիլ, ու բոլոր գիշերը Վարդիկին խուցին դուրսը կ'անցընէր, որ կարենայ կանչուելուն պէս շուտ մը ներս մտնել։

— Բայց աղբար Թօվմաս, ինչո՞ւ համար չան մը պէս դանէն դուրս գետինը կը պառկիս, ըսաւ Օֆէլիա. ես կը կարծէի թէ դու կանոնաւորեալ կեանք սիրող մարդ մ'ես, ու կարգաւորեալ անկողնոյդ մէջ կը սիրես քնանալ:

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց Թօվմաս նշանաւոր ձայնով մը, բայց հիմա . . . :

— Աղէկ. հիմա ի՞նչ կայ:

— Կամաց խօսինք. պարոնը չիմանայ... բայց Օֆէլիա խաթուն, հրամանքդ ալ գիտես որ պէտք է մէկը արթուն կենայ ու փեսային գալստեանը սպասէ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, Թօվմաս:

— Գիտես հրամանքդ ալ որ Աւետարանը ինչ կ'ըսէ. Ի մէջ գիշերի եղև բարբառ, ահա փեսայ գայ. Ուստի, խաթուն, ամէն գիշեր կը սպասեմ, ու թէ որ հեռու ըլլամ՝ քուն չեմ կրնար ըլլալ, վախնալով որ չըլլայ թէ փեսան գայ նէ՝ չլսեմ:

— Ո՞վ ըսաւ քեզի թէ փեսային գալուստը մօտ է:

— Վարդիկն ինծի ըսաւ. Աստուած իրեն հոգւոյն կը խօսի. կ'ուզեմ, խաթուն, որ ես ալ մօտ ըլլամ, վասն զի երբոր այս երջանիկ հոգին Աստուծոյ արքայութիւնը մտնելու ըլլայ՝ դուները այնչափ պիտի բացուին՝ որ մենք ալ պիտի կարենանք այն երկնաւոր բնակարանին մէջ մէյ մը նայիլ:

— Թօվմաս, սա ըսէ ինծի թէ Վարդիկ

բան մը ըսա՞ւ քեզի այս առաւօտ որ դէշ կը զգայ։

— Ոչ, պատասխանեց Թովմաս. բայց այս առաւօտ ըսաւ ինծի որ ատենը կը մօտենայ։ Հրեշտակներն են որ իրեն իմաց կու տան. — ի ձայն փողոյ աւետման զգայուստ առաւօտուն, — վրայ բերաւ Թովմաս իր սիրած երգերէն մէկը կրկնելով։

Թովմասին ու Օֆէլիային մէջ եղած այս խօսակցութիւնը հանգիպեցաւ գիշերուան տասնին ու տասնըմէկին միջոցները. երբոր Օֆէլիա ամենայն պատրաստութիւնները տեսած, եկեր էր որ դուները գոցէ, մէյ մ'ալ Թովմասը դուրսը փռուած գտաւ։

Օֆէլիա խաթունը ոչ ջղային և ոչ երևակայոտ բնութիւն ունէր, բայց Թովմասին այնպիսի ծանր զուրցուածքը վրան շատ տպաւորութիւն ըրեր էր։ Նոյն իրիկունն ալ Վարդուհին սովորականէն աւելի գեղեցիկ ու զուարթ կերպ մը ունէր։ Անկողնոյն մէջ նստած, բոլոր արծաթեղէն ու ոսկեղէն զարդերը բերել տուաւ ու մէկիկ մէկիկ մէկզի դրաւ զատեց ինչ որ իր բարեկամներուն յիշատակ պիտի ձգէր։ Ամէնքն ալ այս իր զուարթութեանը ու աշխուժութեանը վրայ կը զարմանային, ձայնն ալ աւելի իր բնական կերպն առեր էր։ Հայրը նոյն իրիկունը խուցը քաշուելու ատենը գիտեր էր որ Վարդուհին քանի որ հիւանդացեր էր՝ այսպիսի զուարթ միջոց մը չէր ունեցած, ու զինքը պագնելէն վերջը, դարձաւ Օֆէլիային

— Ցուսամ, ըսաւ, վերջապէս զինքը կըրնանք խալըսել ։

Եւ ուրիշ անգամներէն աւելի նոյն իրիկունը յուսով ու հանդարտ սրտիւ անկողին գնաց ։

Բայց կէս գիշերուն, այն անակնունելի ու խորհրդաւոր ժամուն, երբ անստոյգ ներկան յաւիտենական ապագայէն ծածկող քօղը կը սկսի բարակնալ՝ փեսան երևցաւ.... ։

Հիւանդին խուցը շշնկոց մը.... ոտնաձայն մը լսուեցաւ... Օֆէլիան էր, որ բոլոր գիշերը աղջկան քով ոտքի վրայ կեցած հսկեր էր. և նոյն միջոցին հիւանդին վըրայ վտանգաւոր նշաններ տեսեր էր ։ Դուռը բացուեցաւ, և Թովմաս որ արթուն կեցեր էր, մէկէն վեր ցատքեց ոտք ելաւ ։

— Թովմաս շուտ վազէ բժիշկը կանչէ, ըսաւ Օֆէլիա դէպ 'ի Սէն-Քլէրի խուցը երթալով ։

— Շո՛ւտ. եկո՛ւր, ըսաւ Օֆէլիա Սէն-Քլէրին դուռը զարնելով ։

Այս խօսքս Սէն-Քլէրին սրտին վրայ այնպէս ինջաւ՝ ինչպէս ափ մը հողը դագաղի մը վրայ կ'իջնայ ։

— Ինչո՞ւ... ի՞նչ կայ... ըսաւ, ու շուտ մը խուցէն դուրս ցատքեց ու Վարդիկին խուցը վազեց, տեսաւ որ աղջիկը հանգիստ քուն կ'ըլլար ։

Բայց ի՞նչ տեսաւ արդեօք որ այդպէս յանկարծ սրտին բաբախմունքը բռնուե-

ցաւ. . .: ինչո՞ւ բառ մըն ալ բերնէն չկըրցաւ հանել: Դու միայն կրնաս ըսել պատճառը որ նոյն զգածումը ունեցեր ես քու մէկ հատիկ սիրելի զաւկիդ վրայ. . . այն անխօսուն տեսարանը ա՛լ ամէն յոյս կ'ոչընչացունէր, և իմաց կու տայ քեզի որ սիրոյդ առարկան ա՛լ քուկդ չէ. . .:

Այսու ամենայնիւ այս տեսարանիս մէջ ահաւոր բան մ'ալ չկար. մանաւանդ թէ արքայութեան երախայրիք մը, հոգւոյ այլակերպութիւն մը, և անմահական կենաց քաղցր արշալոյս մը կը ծագէր:

Սէն-Քլէր ու Օֆէլիա այնպիսի խոր լըռութեամբ մը կը դիտէին զհիւանդը, որ ժամացուցին ճօճանակին ձայնն անգամ սաստիկ կու գար: Քանի մը վայրկենէն Թովմաս ալ բժիշկը հետը վրայ հասաւ. մէյ մը հիւանդին վրայ նայեցաւ բժիշկը ու մէկալնոնց պէս ինքն ալ լուռ ու անշարժ մնաց:

— Ե՞րբ հանդիպեցաւ այս փոփոխութիւնը, հարցուց ցած ձայնով Օֆէլիային:

— Ճիշդ կէս գիշերուն, պատասխանեց:

Մարիամ բժշկին գալէն արթննալով՝ ցատքեց մէկէն ու հիւանդին խուցը եկաւ:

— Օգոստինոս, Օֆէլիա ի՞նչ կայ, ի՞նչ բան եղաւ, հարցուց այլայլած ձայնով:

— Կամաց, կամաց, պատասխանեց Սէն-Քլէր խղդուկ ձայնով մը, մեռնելու վրայ է. . .:

Մամմի այս բանս լսածին պէս վազեց

մէկէն բոլոր գերիներուն իմաց տուաւ ։
Մէյ մ'ալ նայիս բոլոր տնեցիք ոտք ելան,
չորս կողմն ոտքի ձայն կար, բոլոր խուցե-
րուն մէջ լոյս տեսնուեցան, խել մը բազ-
մութիւն գուրսը սրահին մէջ ժողովեցան,
և կեցած՝ դրան ապակիներէն հիւանդին
խուցը կը նայէին․ բայց Սէն–Քլէր ոչ
ձայն մը լսեց, ոչ ալ բան մը տեսաւ....
բաց 'ի այն խորհրդաւոր երևութէն որ աղ-
ջկան երեսին վրայ կը փայլէր ։

— Ո՜հ, թէ որ մէյ մը արթըննար, ըսաւ,
և գոնէ բառ մըն ալ կարենար արտաբե-
րել ։

Ու անկողնոյն վրայ ծռելով անուշ ձայ-
նով մը հիւանդին ականջէն

— Վարդի՛կ... կանչեց ։

Վարդուհիին կապոյտ խոշոր աչուըները
բացուեցան, և մէկ ծիծաղ մը դէմքին վրայ-
էն սահեցաւ անցաւ․ ջանաց գլուխը վեր
վերցընել, բայց չկրցաւ ։

— Զիս կը ճանչնա՞ս, Վարդիկ ։

— Հայրիկ, ըսաւ խղդուկ ձայնով մը
ինքիրէն ուժ տալով, և ուզեց ձեռուընե-
րովը հօրը վիզը պըլլուիլ, բայց ձեռուընե-
րը վար ինկան ։

Եւ գլուխը վեր վերցընելու ժամանակ
նշմարեց Սէն–Քլէր խեղճին երեսին վրայ
հոգեվարքի տագնապը․ խեղճը դժուարաւ
շունչ կ'առնուր ու պզտիկ ձեռուըները կը
թօթափէր ։

— Տէ՛ր Աստուած, այս ի՛նչ սրտատաշոր

տեսարան է, հառաչեց Սէն-Քլէր Թովմասին ձեռքը բռնելով՝ առանց գիտնալու թէ որու ձեռքը կը բռնէ։

Թովմաս տիրոջը ձեռքը իր ձեռացը մէջ սխմած՝ աչուըներէն վազած արցունքը իր սև երեսները կը թրջէին․ իր ամէն վշտացը մէջ առ Աստուած ապաւինող աչուըները նորէն երկինք վերցուց ու անկէ օգնութիւն խնդրեց։

— Աղօթք ըրէ, Թովմաս, որ այս խեղճին ցաւերը շուտ մը լմըննան, ըսաւ հառաչելով Սէն-Քլէր․ սիրտս կտոր կտոր կ՚ըլլայ։

— Ո՛հ, օրհնեալ է Աստուած, հառաչեց Թովմաս, ամէն բան լըմնցաւ․ հիմա նայէ տէր իմ։

Վարդուհին շնչասպառ՝ բարձին վրայ տագնապեալ գլուխը գրած խոշոր աչուըները դէպ ՚ի երկինք դարձուցեր էր․ աշխարհքս իրեն համար վճարեր էր․ երկրաւոր վշտերը ա՛լ լմընցեր էին, դէմքէն այնպիսի կարգէ դուրս, ու փառաւոր և յաղթական ճաճանչ մը կը ցոլանար, որ յորդ արտասուքներն ու դառն հեծեծանքներն անգամ կը լռեցընէին։

Ամէնքն ալ շնչերնին բռնած անկողնոյն չորս կողմը չարուեր էին։

— Վարդի՛կ.... ըսաւ դարձեալ Սէն-Քլէր դաշն ձայնով մը․ իսկ անիկայ չըլսեց....։

— Վարդիկ, ըսէ մեզի, ինչ կը տեսնես, կրկնեց հայրը։

Զուարթ ու յաղթական ծիծաղ մը նորէն երեսին վրայ երեւցաւ :

— Ո՛հ, սէր . . . խնդո՛ւթիւն . . . խաղաղութիւն . . .

Թեթև ու անուշ հառաչանք մը արձակեց և այս մահկանացու կեանքէս յաւիտենական կեանքն անցաւ . . . :

Երթաս բարո՛վ, սիրեցեալ մանկիկ, երկնից դռները գոցուեցան ետեւէդ, ու ա՛լ պիտի չտեսնենք քու քաղցր դէմքդ . . . : Զուառակա՛ն են անոնք որ քու երկինք մտնելդ տեսնելէն վերջը՝ աչքերնին պիտի դարձունեն նորէն այս արտասուաց հովիտը, և կենաց ցուրտ ու տխուր մթնոլորտին մէջ նորէն պիտի գտնեն իրենք զիրենք, զորն որ յաւիտեան թողուցիր դու և գնացիր . . . :

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Կակիծ.

Վարդուհիին խուցին արձաններն ու պատկերները ճերմակ քօղով մը ծածկուած էին. հոն ուրիշ բան չէր լսուէր բայց եթէ ներս մտնող ելլողներուն շունչ առնել տալերնին, և անցուդարձի թեթև ոտնաձայնը, ուր հաղիւ կիսաբաց վանդակաւինդկերէն տկար լոյս մը կը թափանցէր:

Անկողինը ճերմակ քօղով մը պատած էր, ու անկողնոյն գլխին վրայի հրեշտակին հովանւոյն տակը ուրիշ հրեշտակ մը կը քնանար դքունն յաւիտենից:

Իր կենդանութեանը առննուան պէս պարզ ճերմակ հագուստ մը միայն հագուցեր էին իրեն, և լոյսն ալ պատուհանին կարմիր վարագուրներէն անցնելով՝ երեսին մահուան պաղ գունաթափութեանը վրայ վարդագոյն կարմրութիւն մը տուեր էր. երկայն ընքուինները ճերմակ երեսին վրայ տարածուած ծանրացեր էին, և գլուխըն ալ քիչ մը դէպ 'ի մէկ կողմը ծռած՝ կարծես թէ բնական քունի մէջ էր. բայց երեսին դծագրութենէն երկնային խաղաղութիւն մը ու խնդութիւն մը կը փայլէր, որով կ'իմացուէր թէ երկրաւոր և ժամանակաւոր քուն չէ, այլ յաւիտենական ու

սուրբ հանգիստ մը, զոր Աստուած իր սիրելեացը միայն կը պարգևէ:

Քու նմանեացդ համար մահ չկայ, Վարգինի. անոնց մահը ոչ խաւար ունի և ոչ ստուեր. հապա արշալուսոյն ոսկեփայլ ճառագայթներէն ծածկուող առաւօտեան աստղին պէս կը նուաղի: Յաղթանակեցիր առանց պատերազմելու, պսակուեցար առանց ասպարէզ մտնելու:

Այսպէս կը մտածէր Սէն-Քլէր, երբոր թեւերը կրծոցը վրայ ծալլած՝ լուռ մեռելոյն անկողնին քով կեցեր վրան կը նայէր: Բայց ով կրնայ իրեն ամէն մտքէն անցածները պատմել: Այն վայրկենէն որ լսեց այս խօսքս թէ «Մեռաւ», մութ ամպ մը վրան իջաւ, ու վշտացեալ սիրտը խոր խաւար մը պատեց:

Չորս կողմէն խառնափնդոր ձայներ կը լսէր, իրեն այլ և այլ բաներ կը հարցունէին, ինքն ալ մեքենայի պէս անոնց ամենուն պատասխան կու տար. հարցուցին իրեն թէ երբ թաղման հանդէսը կատարեն և ուր կ'ուզէ որ թաղեն իրեն աղջիկը, ինքն ալ անհամբերութեամբ մը հոգս չէ, ինչ կ'ուզէք ըրէք, պատասխանեց:

Ատոլփոս ու Սրբուհին մեռելին խուցը կարգի դրին. իրենց տղայամտութեանը հետ փափուկ ու զգայուն սիրտ մը ունէին, ու երբ Օֆէլիա գլուխնին կեցած՝ կը նայէր որ ամէն բան կարգաւորեալ մաքուր ըլլայ՝ իրենք երկուքը խուցին քաղ-

ցըր ու բանաստեղծական երեւոյթ մը ջանացին տալ, որպէս զի մահուան նշան չմնայ : Չորս կողմը անուշահոտ ու ազնիւ ծաղկըներով զարդարեցին : Վարդիկին պզտի սեղանն ալ ճերմակ փռոցով մը ծածկած՝ վրան սովորական չուչանաձեւ ծաղկամանը դրուած էր, մէջն ալ ճերմակ գեղեցիկ վարդ մը : Պատուհաններուն վարագոյրներուն ալ աղուոր ծալքերով մասնաւոր ձեւեր տուին :

Երբոր Սէն–Քլէր իր տխուր խորհրդածութեանց մէջ ընկղմած անկողնին քով նստեր էր, Սրբուհին ներս մտաւ ձեռքը կողով մը ծաղիկ. զտէրը տեսնելով առջի բերան նա քաշուեցաւ ու քիչ մը ատեն անշարժ դրան դիմացը կեցաւ, բայց տեսնալով որ Սէն–Քլէր իրեն ուշ չդներ՝ համարձակեցաւ առաջ եկաւ, ու սկսաւ մեռելին անկողինը ծաղիկներով զարդարել : Սէն–Քլէր երազի մը պէս տեսաւ Սրբուհին որ Վարդուհիին մատուըններուն մէջ ծաղկած յասմիկի ճիւղ մը կը խօթէր, ու անոր անկողնոյն չորս կողմը ծաղկըներ կը շարէր :

Դուռը նորէն բացուեցաւ, ու մէյ մ'ալ նայիս Դոբսի ներս մտաւ, աչուըները ուռած, գոգնոցին տակն ալ բան մը բռնած : Շուտ մը Սրբուհին իրեն նշան ըրաւ որ դուրս ելլէ, բայց անիկայ առաջ եկաւ :

— Դուրս կորսուէ, ըսաւ Սրբուհի ցած ձայնով՝ բայց խիստ կերպով մը, հոս ինչ բան ունիս :

— Թող տուր որ ես ալ դամ, ծաղիկ մը բերի, աղուոր ծաղիկ մը, կրկնեց Դօբսի կիսաբաց գեղեցիկ վարդ մը ցուցընելով․ գոնէ թող տուր որ քովը դնեմ։

— Դուրս կորսուէ ըսի, կրկնեց Սրբուհի աւելի խիստ կերպով։

— Թող տուր, մէկէն կանչեց անդիէն Սէն-Քլէր ոտքը գետին զարնելով, կ՚ուզեմ որ ինքն ալ հոս մնայ։

Սրբուհին մէկդի քաշուեցաւ, ու Դօբսին ալ տարաւ բերած ընծան իր պզտի տիրուհւոյն ոտքին քովը դրաւ․ և յանկարծ սուր ու սաստիկ ձայն մը հանելով գետին ինկաւ անկողնոյն քով ու սկսաւ լալ ու պոռալ։ Օֆէլիա վազեց որ զինքը գետնէն վերցունէ ու ձայնը կտրել տայ, բայց անօգուտ։

— Ո՛վ Վարդիկ, ո՛վ խաթունիկս, ես ալ կ՚ուզէի մեռնիլ․ երանի թէ ես ալ մեռած ըլլայի քեզի հետ։

Այս սուր ու սաստիկ ձայնէն Սէն-Քլէրի արիւնը երեսը զարկաւ, և առաջ որ մարմարիոնի պէս պաղեր մնացեր էր, մէյմ՚ալ վրան կենդանութիւն մը եկաւ․ ու Վարդուհիին մահուընէն վերջը՝ աչքէն այս առաջին անգամ արտասուաց կաթիլներն սկսաւ բղխել։

— Ելիր, ելիր, աղջիկս, ըսաւ Օֆէլիա դաշն ձայնով մը, մի լար․ Վարդիկը երկինք գնաց, հիմա ինքը հրեշտակ մը եղեր է։

— Բայց ես ա՛լ պիտի չտեսնեմ զինքը,

կ՚ըսէր Գորսի. ա՜լ չտեսնեմ պլիտի . . . ։ Եւ նորէն լալ ու ողբալ սկսաւ ։

Քիչ մը ատեն լռութիւն պատեց ։

— Ինքը ըսեր էր ինծի, կրկնեց Գորսի, որ կը սիրէ զիս. ինքը ըսեր էր ինծի. վա՜յ ինծի, ա՜լ զիս սիրող մը չմնաց այս աշխարհքիս վրայ ։

— Իրաւունք ունի խեղճը, դարձաւ ըսաւ Սէն-Քլէր Օֆէլիային, բայց ջանա՛ քիչ մը մխիթարել զինքը ։

— Երանի՜ թէ աշխարհք եկած չըլլայի, ըսաւ լալով Գորսի, ո՜ւր էր թէ աշխարհք եկած չըլլայի, և չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ համար ծներ եմ ես ։

Օֆէլիա կամացուկ մը զինքը գետնէն վերուց ու առաւ դուրս տարաւ, իրեն ալ աչուըները լեցուեր էին ։

— Խեղճ Գորսի, ըսաւ իր խուցը տանելով զանիկայ, խեղճ աղջիկս, մի՛ յուսահատիր, թէպէտ այն սիրելի աղջկանն ալ չկրենամ նմանիլ, բայց ես ալ կրնամ սիրել զքեզ. և իրմէ սորվեցայ ես ալ Յիսուսի սէրը ունենալ. ես ալ կրնամ զքեզ սիրել, ու կը սիրեմ ալ. հաւատա ինծի, ու պիտի օգնեմ քեզի որ դու ալ բարեպաշտ ու քրիստոնեայ աղջիկ մը ըլլաս ։

Օֆէլիայի ձայնը խօսքերէն աւելի նշանակութիւն ունէին, ու թափած անկեղծ արցունքները ա՜լ աւելի ուժ մը տուին ըսածներուն քան թէ ձայնը ։ Այն վայրկենէն խեղճ աղջկան սրտին վրայ այնպիսի ազ-

դեցութիւն մը ստացաւ որ մինչև վերջը անջնջելի մնաց :

— Ո՛հ, իմ Վարդուհիս, կը մտածէր անգլին Սէն-Քլէր, դու այս աշխարհքիս վրայ քիչ մը ատեն բնակելովդ այսչափ բարիք ըրիր, ես ի՛նչ համար պիտի տամ իմ երկայն կենացս վրայ :

Քիչ մը ատենէն թեթև ոտնաձայն լսուեցաւ :

Բոլոր տնեցիք էին որ եկեր էին վերջին անգամ հանգուցելոյն հրեշտականման կերպարանքը տեսնելու : Վերջը դագաղը բերին, և յուղարկաւորութեան հանդէսն սկըսաւ : Խել մը կառքեր տանը դիմացը կանգ առին, և շատ մը օտարականներ մեծ սրահին մէջ ժողովեցան: Յուղարկաւորութեան հանդէսը կատարուելու ատեն Սէն-Քլէր լուռ ու մունջ արցունքը ցամքած ու բռնուած վեր վար կը պտըտէր ·

Սկզբէն մինչև վերջը իր աչքին երևցած միակ բանը՝ դագաղին մէջ պառկած աղջըկանը խոպոպիկներով զարդարուած պզտի գլուխն էր, բայց քիչ մը ատենէն ան ալ տխուր քօղով մը ծածկեցին, և կափարիչն ալ գոցեցին, և ինքն ալ մէկալ յուղարկաւորելոց հետ մինչև պարտէզին ծայրը մէկտեղ գնաց · ուր Թօմմաս շատ անգամ Վարդիկը գրկած կը տանէր կը նստեցընէր ու իր երգերովը կը զուարճացընէր զինքը : Հոն փորեր էին գերեզմանը, Սէն-Քլէր գերեզմանին եզերքը կեցաւ, ու մթնցած ա-

չուըներով մէյմը մէջը նայեցաւ . տեսաւ որ գագաղը մէջը կ՚իջեցունեն , լսեց խառնիխուռն այս ահաւոր խօսքերը . Ես եմ յարութիւն և կեանք , որ հաւատայ ինձ թէպէտ մեռանի՝ կեցցէ . ու երբոր հողով ալ ծածկեցին գերեզմանը , չէր կրնար հաւատալ թէ իր սիրելի Վարդուհին էր որ իր աչքէն կը ծածկուէր յաւիտեան ։

Եւ յիրաւի Վարդուհին չէր ծածկուողը , այլ իր փառաւորեալ և անմահական հոգւոյն ապականացու գեղեցիկ բնակարանը , որով Աստուծոյ դիմացը պիտի ելլէ յաւուրն յետնում ։

Վերջը ամէնքը իրենց տեղը ցրուեցան , ու վշտացեալ սիրտերը միայն այն տունը դարձան , ուր ա՛լ պիտի չտեսնէին իրենց սիրելի Վարդուհին ։

Մարիամ խցին փեղկերը գոցել տուաւ , ինքն ալ անկողնոյն վրայ ինկած՝ կը հեծէր ու կը հառաչէր , և չէր ուզեր մխիթարուիլ . և կը պահանջէր որ ամէնքն ալ վրան հոգ ու մտադրութիւն ունենան ։ Լալու ժամանակ չէր տար անոնց . և ինչու անոնք պիտի լային . վասն զի վիշտ՝ միայն իրեն վիշտն էր . և ամենայն կերպով համոզուած էր որ աշխարհքիս մէջ ոչ ոք իրեն պէս ու իրեն զգացածին չափ կրնայ զգալ ։

— Մէն-Փլէր կաթիլ մ՚ալ արցունք չի թափեց , կ՚ըսէր , և հիմա ալ ամենեւին կարեկից չըլլար իմ վշտացս ։ Ցիրաւի կարգէ

դուրս բան է իրեն սրտին անզգայութիւնը ու անտարբերութիւնը․ գիտնալով ալ թէ ես ինչ կը քաշեմ։

Շատ անգամ մարդուս տեսածն ու լսածը վրան կարգէ դուրս տպաւորութիւն մը կ՚ընեն․ այսպէս ալ տանը ծառաներէն շատը իրաւցընէ հաւտացեր էին որ իրենց խաթունէն աւելի այս դժբաղդութեանս վրայ զգածուող մը չկար․ մանաւանդ երբոր Մարիամ կրած ջղացաւին վրայ գանգատելով բժիշկը կանչել տուաւ ու ինքզինքը մահուան դուռը հասած կը սեպէր․ ա՛լ տունը տակն ու վրայ ըլլալ մըն էր որ եղաւ․ խոհանոցէն խուցը, խուցէն խոհանոցը վազող վազողի, մէկը ջուր կը տաքցընէր, մէկալը ասուի (Ֆլանէլ) կը չորցընէր, ասով քիչ մը իրենց տրտմութիւնը մոռցան։

Բայց Թովմասին սրտին խորը բան մը կար, որ զինքը միշտ իր տիրոջը քով կը մղէր․ ուր որ երթար ինքն ալ ետևէն կ՚երթար, ու տրտմութեամբ կը դիտէր զինքը․ և երբոր կը տեսնէր որ Սէն-Քլէր Վարգիկին խուցը կ՚երթար հանդարտ ու գոյնը նետած կը նստէր, ծնկանը վրայ ալ այն խեղճ աղջկան Աւետարանը դրած, թէ և անոր մթնցած աչուըները գիրերն անգամ չէին կրնար տեսնել թող թէ կարդալ, Թովմաս այն հանդարտ ու անշարժ և ցամքեալ աչուըներուն վրայ աւելի խոր տրտմութիւն կը տեսնէր, քան թէ Մարիամին հեծեծանաց և հառաչանացը մէջ։

Քանի մը օրէն Սէն-Քլէրի ընտանիքը քաղաք դարձան․ Օգոստինոս իր կրած վշտերուն ջղացուէ անհանգիստ ըլլալով կ'ուզէր կենաց փոփոխութիւն մը ընել, որպէս զի քիչ մը մտածմունքներն ալ փարատին։ Ուստի ձգեցին այն տունը այն պարտէզը ուր էր այն պզտի գերեզմանը ու Նոր-Օռլէան դարձան։ Սէն-Քլէր ինքզինքը քաղաքային կենաց աղմուկներուն հոսանքին մէջ ձգեց, ջանալով որ իր սրտին դատարկութիւնը գոնէ շարժմունքով ու բանի գործքի մէջ մտնելով ելլելով լեցունէ։ Ճամբան և ուրիշ հասարակաց տեղուանք զինքը տեսնողները գլխարկին վրայի սև քօղէն միայն կ'իմանային իր ըրած անդարմանելի կորուստը․ վասն զի ինքը այնպէս կը կենցաղավարէր, կը ծիծաղէր, լրագիր կը կարդար, քաղաքական ու առևտուրի նիւթոց վրայ կը խօսէր, ինչպէս թէ ամենևին դժբաղդութիւն մը վրան եկած չըլլար։ Ո՞վ կրնար հաւատալ որ այդպիսի արտաքին զուարթ ու հանդարտ կերպարանքը՝ խոր գերեզմանի մը պէս իր մէջը տխուր սիրտ մը բովանդակէ։

—Սէն-Քլէր կարգէ դուրս մարդ մըն է, կ'ըսէր Մարիամ Օփէլիային գանգատանօք, ատեն մը կը կարծէի թէ ինքը աշխարհքիս վրայ թէ որ կարելի ըլլար զմէկը սիրել՝ միայն մեր սիրելի Վարդիկն էր․ բայց կ'երևայ թէ հիմա բոլորովին մոռցեր է զինքը․ չկրցայ բերնէն անոր վրայ մէկ

խօսք մը լսել ։ Շիտակը, ես կարծէի թէ զգայուն սիրտ մը ունենայ ։

— Հանդարտ ջրերը աւելի խոր կ'ըլլան, կ'ըսեն, պատասխանեց Օֆէլիա ծանրութեամբ ։

— Ես չեմ հաւատար այդ առակին. երբոր մէկը կը զգայ նէ՝ դրսէն ալ կը ցուցընէ, վասն զի չկրնար պարտըկել. բայց ո՛րչափ ալ թշուառ է մարդ, երբոր ալ կարգէ դուրս զգայուն սիրտ մը ունենայ. շատ աւելի կ'ուզէի որ Սէն-Քլէրի պէս անզգայ ըլլայի, վասն զի իմ սաստիկ զգայութիւնս զիս զերեզման կը տանի ։

— Այս ստոյգ է, խաթուն, վրայ բերաւ Մամմին, որ մեր տէրը օր օրուան վրայ կմախք կը դառնայ. կ'ըսեն թէ ամենևին բան չուտեր. և ես գիտեմ ալ որ միշտ Վարդիկին վրայ կը մտածէ... ։ Ո՞վ կըրնայ ալ մոռնալ այն գեղեցիկ ու երջանիկ արարածը, կրկնեց Մամմին արցունքը սըրբելով ։

— Միով բանիւ, Սէն-Քլէր վրաս ամենևին հոգ չունի. ինծի կարեկցութեան խօսք մ'ալ ըսած չունի, և պէտք էր գիտնալ՝ որ մայր մը էրիկ մարդէն աւելի կը կրէ ։

— Ամէն մարդ իր սրտին դառնութիւնները միայն գիտէ, պատասխանեց Օֆէլիա ծանրութեամբ մը ։

— Ես ալ այն կը մտածեմ, ես միայն գիտեմ իմ քաշածներս. ոչ ոք գիտէ և ոչ ալ

կրնայ երեւակայել․ Վարդիկ միայն կ՚ըմբռնէր, բայց հիմա ան ալ չկայ․․․։

Այս խօսքիս Մարիամ բազմոցին վրայ երկընցաւ ու ճերմակ թաշկինակը ձեռքը՝ սկսաւ լալ հառաչանօք։

Մարիամ այն դժբաղդ մահկանացուներէն էր, որ բանի մը յարգը կորսընցընելէն վերջը կը ճանչնան․ քանի որ բան մը ձեռքն էր՝ վրան պակասութիւններ կը գըտնէր․ բայց երբոր կը կորսունցընէր՝ ա՛լ գին չունէր։

Մինչդեռ Մարիամին խուցը այս խօսակցութիւններս կ՚ըլլային՝ անդին Սէն-Քլէրին խուցը ուրիշ տեսարան մը բացուեր էր։

Թովմաս, որ մեծ ջանքով իր տիրոջը ամէն շարժմունքները կը դիտէր, տեսաւ որ քանի մը ժամ առաջ անիկայ խուցը մըտաւ։ Երկայն ատեն փուճ տեղը սպասելէն վերջը որ դուրս ելլայ՝ համարձակեցաւ պատճառանքով մը ներս մտնելու․ կամացուկ մը դուռը բացաւ ու տեսաւ որ Սէն-Քլէրը խցին մէկ անկիւնը բազմոցի մը վըրայ երկընցեր էր թեւին կռթնած, քովն ալ Վարդիկին Աւետարանը բաց․ զգուշութեամբ մը մօտեցաւ քովը ու երբ չփոթած վրան կը նայէր՝ Սէն-Քլէր մէյմ՚ալ յանկարծ գլուխը վեր վերցուց։ Թովմասին համեստ ու իրաւցընէ վշտացեալ կերպարանքը և սիրոյ և յարգութեամբ լցեալ աղաչական կերպը տիրոջը վրայ մեծ տպա-

ւորութիւն մը ըրին. Թովմասին ձեռքը բռնեց ու գլուխը վրան կռթընցուց:

— Ո՛վ Թովմաս, աշխարհքս ինծի համար ձուոյ մը դատարկ պատիճը դարձաւ:

— Գիտեմ, տէր իմ, գիտեմ, պատասխանեց Թովմաս. բայց թէ որ մէյմը կարենայիր աչուըներդ դէպ 'ի վեր վերցունել ուր կը բնակի Վարդուհին.... դէպ 'ի երկինք ուր է Քրիստոս...:

— Թովմա՛ս, ըսածիդ պէս աչուըներս դէպ 'ի երկինք կը վերցունեմ, բայց դըժբաղդաբար բան չեմ տեսներ: Շա՛տ կը փափագէի տեսնել:

Թովմաս խորին հառաչանք մը արձակեց:

— Ինծի կ'երևայ թէ, կրկնեց Սէն-Քլէր, անմեղ տղոց և քեզի պէս պարզ ու համեստ սրտերու տրուած է տեսնել՝ զորն որ մենք չենք կրնար տեսնել:

— Զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց և 'ի գիտնոց և յայտնեցեր տղայոց. վրայ բերաւ Թովմա՛ս. այո՛, Հայր, զի այսպէս հաճոյ եղև առաջի քո.

— Թովմաս, ես չեմ հաւատար, ու չեմ ալ կրնար հաւատալ. սովորութիւնս է ամէն բանի վրայ տարակուսիլ. կ'ուզէի ինչ որ Ս. Գիրքը կը սորվեցընէ մեզի՝ հաւատալու, բայց չեմ կրնար:

— Տէր իմ սիրելի, գիմէ առ Փրկիչն մեր բարերար, և ըսէ. Հաստատեա՛ տէր, օգնեա՛ անհաւատութեանս իմոյ.

— Ո՛ գիտէ, և ո՛վ դարձաւ անդիէն... ըսաւ Սէն-Քլէր, տարտամ կերպով աչուըները ասդիս անդին պտըտցունելով, և ինքն իրեն խօսելով։ Այս գեղեցիկ սէրը, այս մաքուր հաւատքը մարդկային զգացմանց յարափոփոխ երևոյթ մը չե՛ն արդեօք, որ հաստատութիւն մը չունին, և կենաց չնչին հետ մէկտեղ կը ցնդին։ Ուրեմն ա՛լ ոչ Վարդուհի կայ, ոչ երկինք, և ոչ Փրկիչ։

— Ո՛վ սիրեցեալ տէրդ իմ, այդ ամէն ըսածներդ կան, ես ստոյգ գիտեմ, ու ապահով եմ, ըսաւ Թովմաս՝ տիրոջն ոտքն իյնալով. հաւատա՛, տէր իմ, հաւատա՛։

— Դու ինչպէս կրնաս գիտնալ որ Փըրկիչ մը կայ. զոր ոչ երբէք տեսած ես։

— Ես իմ սրտէս կը զգամ, տէր իմ, հիմա ալ կը զգամ։ Ո՛հ, տէր, երբոր զիս ծախեցին, երբոր բաժնեցին զիս իմ խեղճ կնոջմէս ու տղոցմէս, ես բոլորովին յուսահատեր էի. կը կարծէի՝ թէ ա՛լ աշխարհքիս վրայ բան մը չունիմ. ան ատեն իմ բարերար Փրկիչս քովս եկաւ ու ըսաւ հոգւոյս. « Մի վախնար Թովմաս ». խեղճ ողորմելույս սիրտը լուսով և ուրախութեամբ լցոյց ու վրաս խաղաղութիւն մը ծագեց։ Եւ հիմա երջանիկ եմ, զամէնքն ալ կը սիրեմ. և ինքզինքս Աստուծոյ յանձներ եմ, կ'ուզեմ Աստուծոյ կամքը կատարել, և ո՛ւր որ կ'ուզէ՝ հոն կ'երթամ։ Գիտեմ որ այս մտածմունքս ինծմէ չէ, վասն զի ես խեղճ ու ողորմելի և միշտ գանգատելու ենթա-

կայ արարած մըն եմ. Աստուած է որ տուաւ ինծի այս փոփոխութիւնս. և գիտեմ որ նոյն բանը պատրաստ է հրամանքիդ ալ շնորհելու։

Թովմաս այս խօսքերս ըսելու ատեն յորդ արցունք կը թափէր, ու ձայնը երբեմն երբեմն կը բռնուէր։

Սէն-Քլէր գլուխը իրեն հաւատարիմ ծառային ուսին վրայ կռթնցուցած էր, և անոր սև ու կոշտ ձեռքը կը սխմէր։

— Թովմաս կը սիրես զիս, ըսաւ։

— Այսօր ըլլայ՝ կեանքս կու տայի, բաւական է թէ զհրամանքդ տեսնէի որ քրիստոնեայ եղեր ես։

— Խեղճ բարեմիտ, պատասխանեց Սէն-Քլէր գլուխը քիչ մը վեր վերցնելով, ես արժանի չեմ քեզի պէս բարի ու հաւատարիմ սիրտ ունեցողի մը սիրոյն։

— Ո՛վ տէր, ես մինակ չեմ որ կը սիրեմ զքեզ, մեր աստուածային Տէրը Յիսուս ալ կը սիրէ զքեզ։

— Իրա՞ւ կ'ըսես. դու ուսկից գիտես, Թովմաս։

— Ես իմ սրտիս խորը կը զգամ, տէ՛ր իմ. Յիսուսի սէրը խելքէ մտքէ վեր բան է։

— Կարգէ դուրս բան մըն է, ըսաւ Սէն-Քլէր երեսը անդին դարձընելով, որ մարդու մը պատմութիւնը որ ասկէ հազար ութը հարիւր տարի առաջ ապրեցաւ ու մեռաւ՝ այսչափ տպաւորութիւն ընէ այս խեղճ մարդկանց վրայ. բայց մարդ պիտի

չըլլայ անիկայ . . . կրկնեց նորէն. Հասարակ մարդ մը ոչ երբէք այնչափ զօրաւոր ու տեւողական զօրութիւն կրնայ ունենալ . . . Ո՛հ, ինչու չեմ կրնար հաւատալ մօրս ինծի սորվեցուցած բաներուն . . . ինչու հիմա չեմ կրնար աղօթք ընել, ինչպէս տըղայութեանս ատենը կ'ընէի :

— Շնորհք կ'ընեմ, տէր իմ, վրայ բերաւ Թովմաս Աւետարանը ցուցընելով, այս գլուխը կարդաս. Վարդուհին շատ աղէկ կը կարդար, ու իր երթալէն վերջը՝ ոչ ոք դեռ կարդաց ինծի :

Յովհաննու աւետարանչի ԺԱ. գլուխն էր ուր Ղազարու յարութեան սքանչարժ պատմութիւնը գրուած էր : Սէն-Քլէր բարձր ձայնով սկսաւ կարդալ, ու ատէպ ատէպ կը կենար սրտին այլայլութենէն : Թովմաս խաղաղ դէմքով, ձեռնամած չոքած կեցեր էր, և երեսին վրայ հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ զգացմունքները կը փայլէին :

— Թովմաս, հարցուց տէրը, դու այս ամէն բաները իբրև ճշմարտապէս եղած կը սեպես :

— Կարծես թէ աչքով կը տեսնեմ, պատասխանեց Թովմաս :

— Կ'ուզէի ես ալ քու աչքդ ունենալ ու քեզի պէս տեսնել :

— Աստուա՛ծ տար :

— Բայց գիտես, Թովմաս, որ ես քեզմէ աւելի ուսեալ եմ: Երբոր լսես թէ ես

Յ. Գրոց մէկ խօսքին ալ չեմ հաւատար, դու ինչ կ՚ըսես։

— Ա՛հ, տէր իմ, հառաչեց Թովմաս ձեռուըները դէպ ՚ի երկինք վերցունելով։

— Ի՞նչ, միթէ այս խօսքովս քու հաւատքդ կը դրդուի՞։

— Ամենևին չէ։

— Եւ սակայն, Թովմաս, պիտի գիտնաս, որ ես քեզմէ աւելի ուսեալ եմ։

— Զլսեցի՞ր քիչ մը առաջ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, որ Յիսուս ինքը զինքը իմաստուններէն ու գիտուններէն կը ծածկէ և տղայոց կը յայտնէ։ Բայց անտարակոյս այս խօսքերը մտաց համոզմամբ չես ըսեր, կրկնեց Թովմաս տագնապեալ սրտիւ։

— Ոչ, Թովմաս, մտաց համոզմամբ չէ. ես բոլորովին անհաւատ չեմ, և աղէկ համոզուած եմ որ հաւատալու շատ պատճառներ կան, այսու ամենայնիւ տակաւին ես չեմ հաւատար։ Շատ գէշ սովորութիւն մըն է ասիկայ, որ վրաս տիրեր է։

— Եթէ, տէր իմ, կամք ունենայիր միայն աղօթելու....։

— Ինչէ՞ն գիտես որ ես աղօթք չեմ ըներ։

— Աղօթք կ՚ընե՞ս։

— Կ՚ընէի, թէ որ գիտնայի թէ աղօթելու ժամանակս քովս մէկը կայ. բայց ինծի կ՚երեւայ թէ ոչ ոք կը լսէ ձայնս երբոր աղօթքի կը սկսիմ։ Քու աղօթք ընելդ տես֊

նելու եմ որ ես ալ սորվիմ թէ ինչպէս պէտք է աղօթք ընել։

Թովմասին սիրտը լեցուեր էր․ և սկսաւ եռանդեամբ աղօթելու։ Իր կերպէն յայտնի կը տեսնուէր, որ եթէ լսեն կամ չլսեն իրեն ձայնը, ինքը հաստատապէս կը հաւատար թէ կայ մէկը որ իրեն մտիկ կ՚ընէ։ Սէն-Քլէրին վրայ խորին տպաւորութիւն մը ըրին գերւոյն հաստատուն հաւատքը և եռանդուն սէրը, կը կարծէր որ ինչուան երկնից դուռը հասեր է ու Վարդիկին մօտեցեր է։

— Շնորհակալ եմ, բարեկամ, դարձաւ ըսաւ Թովմասին՝ երբոր անիկայ ոտք ելաւ, կ՚ուզեմ ուրիշ անգամ ալ լսել աղօթքդ․ հիմա գնա ու զիս մինակ թող, ուրիշ անգամ կը դառնանք նորէն խօսելու մէկտեղ։

Թովմաս լռիկ մնջիկ խուցէն դուրս ելաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ․

Վերադարձ․

Օրերն ու շաբաթները հետզհետէ կը սահէին ու կ՚անցնէին Սէն-Քլէրի ընտանեաց վրայէն, և կենաց ալիքները Վարդիկին թեթևընթաց պզտի նաւակը կլլելէն ետև՝ նորէն իրենց բնական ընթացքն առին։ Կենաց պիտոյքները, ո՜հ, ինչպէս գութ չունին մեր ցաւոցը վրայ․ անողոքելի կեր-

պով վրայ կը հասնին և անտարբերաբար իրենց շրջանն առաջ կը տանին ու կը ստիպեն զմեզ ոտքի տակ առնուլ մեր ամենափափուկ զգացմունքներն ալ: Բարոյական նեղութեանց ու վշտաց մէջ ալ պէտք է որ ուտենք, խմենք, պառկինք, ելլենք, առնունք, տանք, գնենք ու վաճառենք, հարցունենք ու պատասխանենք, և ասոնց նըման հազար ու մէկ գործողութիւններ կատարենք. և մարդս կենաց քաղցրութիւնն ու անուշութիւնը կորսնցընելէն վերջն ալ՝ ապրելու ցուրտ ու մեքենական վարժութիւնը կը մնայ քովը:

Սէն-Բլէրի բոլոր ակնկալութիւններն ու բոլոր էութիւնը իրեն աղջկանը վրայ կեդրոնացեր էին. Վարդիկին համար էր որ իր հօրենական ժառանգութեանը վրայ հոգ կը տանէր, և անոր համար բովանդակ իր ժամանակը կ՚անցունէր, կը կարգաւորէր, կը փոփոխէր. բոլորն ալ իր աղջկանը համար կ՚ընէր. և այս սովորութիւնս այն աստիճանի վրան տիրացեր էր որ հիմա աղջիկը մեռած ըլլալով՝ կարծես թէ ա՛լ մըտածելու բան չմնաց, ա՛լ ընելու գործք մը չմնաց:

Բայց մէկ ուրիշ կեանք մը կայ, որ եթէ մէյմը ընդունուի՝ ահաւոր և նշանական թուանշանի մը պէս մեր էութեան զրոներուն աջակողմը կը դրուի, և անոնց խորհրդաւոր ու անթարգմանելի թուոյ մը զօրութիւն կու տայ: Սէն-Բլէր ալ աղէկ գի-

տէր այս բանս, և շատ անգամ իր տխրութեան ու առանձնութեան ժամերուն մէջ այն անուշ ու մանկական ձայնը կը լսէր որ երկնքէն զինքը կը կանչէր, և պզտի փափուկ ձեռք մ'ալ կը տեսնէր որ կենաց ճամբան իրեն կը ցուցընէր. բայց ցաւոց խորին թմրրութիւնը կը ճնշէր զինքը և չէր կրնար վեր ելլել:

Սէն-Քլէր այն եղական բնաւորութիւն ունեցողներէն մէկն էր, որոնք կրօնից բաները իրենց բնական ազդեցութեամբն ու լոկ իմացականութեամբը քան զբազում ունեալ ու բարեպաշտ քրիստոնեայս առաւել լաւագոյն ու պայծառ կ'ըմբռնեն: Բարոյական ճշմարտութեանց յարգը ճանչնալու կարողութիւնը շատ անգամ այնպիսի մարդկանց տրուած կ'ըլլայ, որոնք կարծես թէ ամենևին կամք չունին իրենց գործքերը անոնց յարմարելու: Ինչպէս Մուր, Պայրըն և Կէօթէ կրօնից վրայ խօսելու ատեննին շատ անգամ ամենայն հաւատարմութեամբ այնպիսի փափուկ զգացմունքներ բացատրեր են, որ կրօնից պատուէրները ամենայն անարատութեամբ պահողներն անգամ չեն կրնար այն աստիճանի զգալ: Այսպիսի մարդկանց կրօնքն արհամարհելը սարսափելի մատնութիւն մըն է, ահագի՛ն մեղք է:

Սէն-Քլէր ամենևին դիտաւորութիւն չէր ունեցած ինքը զինքը կրօնական սկզբամբ մը ուղղելու: Կազմուածքին տեսակ մը

փափկութիւնը քրիստոնէական պարտուց որոշ ու ճիշդ գաղափար մը տուեր էր իրեն մտացը, և աղէկ գիտէր որ եթէ յանձն առնուր այս պարտքերը կատարել՝ ինչ բաներ կը պահանջէ իրմէ իւր խիղճը, անոր համար միշտ հեռու կը փախչէր։ Այսպիսի է մարդկեղէն բնութեան թիւր հետևութիւնը, որ լաւագոյն կը համարի բանի մը ձեռք չըզարնել, քան թէ սկսիլ ու ծայրագոյն կատարելութենէն վար մնալ։

Այսու ամենայնիւ Սէն-Քլէր շատ նըկատմամբ բոլորովին տարբեր մարդ եղեր էր. ամենայն մտադրութեամբ ու բարի հաւատքով իր Վարդիկին Աւետարանը կը կարդար. գոհ չէր իր անցելոյն ու ներկային վրայ, և կը մեղադրէր ինքը զինքը իրեն գերիններուն վրայ ունեցած անհոգութեանը համար։ Ուստի Նոր-Օռլէան դառնալէն քիչ մը վերջը ետևէ եղաւ Թովմասին օրինաւոր ազատութեանը։ Օր օրուան վրայ այն հաւատարիմ ծառային հետ սիրտը կը կապուէր, և աշխարհքիս վրայ մէկը չկար որ Թովմասէն աւելի իրեն մտացը մէջ Վարդիկին յիշատակը զարթուցանէ. անոր համար կ'ուզէր որ քովէն չհեռանայ, և թէպէտ իր ներքին զգացմունքները սովորաբար կը կեղծէր, բայց Թովմասէն չէր կրնար ծածկել։ Եւ զարմանք չէ որ Թովմաս ալ այնպիսի կարգէ դուրս սէր ու գութ ցուցընէր իր տիրոջը վրայ։

— Ուրեմն, Թովմաս, ըսաւ Սէն-Քլէր

անոր ազատութեան գիրը պատրաստելուն երկրորդ օրը, կ'ուզեմ քեզի ազատութիւն պարգեւել, ուստի ճամբու սնտուկդ պատրաստէ որ քիչ ատենէն Քէնդըքի դառնաս:

Ուրախութեան լոյս մը ծագեց Թովմասին երեսը, և ձեռուըները երկինք վերցունելով՝ — Աստուած օրհնէ զքեզ, ըսաւ:

Թովմասին այս յանկարծական ուրախութենէն Սէն-Քլէր այլայլեցաւ, և կարծես թէ դժուարին եկաւ անոր քովէն երթալ ուզելը:

— Հոս այնչափ թշուառ չէիր որ այդչափ կ'ուրախանաս ազատութեանդ լուրն առնելուդ, ըսաւ Սէն-Քլէր պաղ կերպով:

— Չէ, չէ, տէր իմ պատասխանեց Թովմաս, ուրախութեանս պատճառն այդ ըսածդ չէ, քաւ լիցի. հապա ազատութիւն ունենալս է:

— Չես մտածեր որ հոս աւելի երջանիկ էիր, քան թէ ազատ ըլլայիր:

— Չէ, տէր իմ, չէ շիտակը, պատասխանեց Թովմաս արիութեամբ:

— Բայց, Թովմաս, պարզ քու աշխատանօքդ իմ տանս մէջ հագածդ յաւիտեան չէիր կրնար վաստըկել:

— Գիտեմ, տէր իմ, գիտեմ որ հրամանքդ ինծի շատ բարիք ըրեր ես, և կ'ընեսսակայն, տէր իմ, ես աւելի կ'ընտրեմ աղքատին հագուստներ հագնիլ ու խեղճուկ տնակ մը ունենալ, միայն կարենամ ըսել

թէ իմս են. քան թէ փառաւոր հագուստներ հագնիլ և աղուոր տուն մը ունենալ, որ ուրիշի ըլլան. ինծի առջինը լաւագոյն կ'երևնայ, տէր իմ, և կարծեմ որ մարդուս ալ բնական է այսպիսի զգացմունք ունենալ:

— Ես ալ այնպէս կը կարծեմ Թովմաս. ուստի ասկէ ամիսէ մը գիս կը թողուս ու կ'երթաս, ըսաւ Սէն-Քլէր պաղութեամբ մը: Ու ո՛վ կրնայ զքեզ մեղադրել այսպիսի փափագ ունենալուդ համար, վրայ բերաւ ու ոտք ելաւ և սկսաւ քալել:

— Քանի որ հրամանքդ վշտաց մէջ ես չեմ ուզեր թողուլ զքեզ, կրկնեց Թովմաս. և ասկէ հոն չեմ երթար քանի՛ որ օգտակար կրնամ ըլլալ հրամանքիդ ու պէտքիդ կու գամ:

— Գիտե՞ս ո՛րչափ ատեն պիտի տևեն իմ վշտերս, կրկնեց Սէն-Քլէր տխուր աչուըներովը պատուհանէն դուրս նայելով: Ե՞րբ իմ վշտերս վերջ պիտի ունենան:

— Երբոր քրիստոնեայ ըլլաս, տէր իմ:

— Ի՞նչ, մինչև այն օրը գալո՞ւն պիտի սպասես, ըսաւ Սէն-Քլէր կէս մը ծիծաղելով ու ձեռքը Թովմասին ուսին վրայ դնելով: Ա՜հ, Թովմաս, շատ բարեսիրտ ես, չեմ ուզեր ես զքեզ այնչափ երկայն ատեն քովս բռնել. դարձիր կնոջդ ու որդւոցդ քով, և ինձմէ ալ շատ շատ բարև ըրէ անոնց, ու ըսէ թէ վրանին մեծ գութ ունիմ:

— Հաստատուն հաւատք ունիմ որ այն օրը շատ հեռու չէ, կրկնեց Թովմաս ելած սրտով ու արտասուալից աչուըներով. Աստուած հրամանքիդ պաշտօն մը տուեր է կատարելու։

— Ի՞նչ պաշտօն, ըսէ նայիմ, Թովմաս, վրայ բերաւ Սէն-Քլէր. ի՞նչ կը հասկընաս պաշտօն ըսելով, ինծի բացատրէ։

— Թէ որ ինծի պէս խեղճ մարդ մը կրընայ Աստուծոյ համար աշխատիլ նէ, ըսաւ Թովմաս, ո՛րչափ ես աւելի հրամանքդ, տէր իմ Սէն-Քլէր, որ այնչափ ուսեալ ես, հարուստ ես, բարեկամներ ունիս։

— Թովմաս, ինծի կ'երեւայ թէ դու միտքդ դրեր ես որ Աստուած կարօտ է որ մարդիկ իրեն համար աշխատին, պատասխանեց Սէն-Քլէր ծիծաղելով։

— Աստուծոյ համար աշխատած կ'ըլլանք, երբոր իրեն արարածոցն համար աշխատելու ըլլանք նէ, ըսաւ Թովմաս։

— Այս է ահա ճշմարիտ աստուածաբանութիւնը. սակայն մեր ճոռոմ վարդապետներուն քարոզածէն շատ գերազանց է, կրկնեց Սէն-Քլէր։

Նոյն միջոցին քանի մը նիւթերու վրայ գալով՝ խօսակցութիւնը ընդմիջեցաւ։

Մարիամ Սէն-Քլէր ալ շատ ցաւեր էր Վարդիկին մահուանը վրայ, ո՛րչափ կըրնար ցաւիլ նէ. եւ որովհետեւ շատ ճարտար էր իր վիշտերը ուրիշներուն վրայ ալ ծանրացընել, տան ծառաները շատ աւելի

պատճառ ունէին ցաւելու իրենց խաթունիկին մահուանը վրայ, վասն զի ինքն էր որ իր անուշ խօսքերովը և միջնորդելովը իրեն մօրը անձնական բարուցը և անկարեկիր ընաւորութեանը դէմ շատ անգամ պաշտպաններ էր զիրենք։ Մանաւանդ խեղճ Մամմին, որ իր ընտանիքէն դառնապէս բաժնուելէն վերջը՝ իր մէկ հատիկ մխիթարութիւնը Վարդիկն էր, ամէնքէն աւելի կը ցաւէր անոր մահուանը վրայ։ Գիշեր ցորեկ կու լար կ'ողբար, որով չէր կրնար առաջուան պէս ամենայն հոգւով իր տիրուհւոյն համար աշխատիլ, անոր համար ալ անդադար յանդիմանութիւններ ու մահացուցիչ խօսքեր կը լսէր, և մէկը չկար որ զինքը պաշտպանէր։

Օֆէլիա ալ սաստիկ ցաւեր էր Վարդիկին մահուանը վրայ, բայց անոր օրինակը իրեն բարի ու զգայուն սրտին վրայ յաւիտենական կենաց հարկաւոր տպաւորութիւններ ըրեր էր։ Անկէ ետև աւելի քաղցրութեամբ կը վարուէր գերիներուն հետ. և թէպէտ առջինին պէս ճիշդ էր իր պարտուց կատարմանը մէջ, բայց աւելի չափաւոր էր ու քիչ խստութիւն կը բանեցնէր։ Մեծ ջանքով Դոբսիին կրթութեանը փոյթ կը տանէր, և ա՛լ անկէց չէր զզուեր ու չէր դարշեր, և անոր վրայ սիրոյ աչքով կը նկատէր անմահ արարած մը, որն որ Աստուած իրեն ձեռքը յանձներ էր առաքինութեան ճամբուն մէջ կրթելու զինքը,

և երկնից փառացն առաջնորդելու իրեն։ Իրաւ Գոբսին շատ շուտով չմտաւ առաքինութեան ճամբուն մէջ, բայց Վարդիկին վարքն ու մահը անոր վրայ մեծ փոփոխութիւն մը ըրին։ Իրեն չափազանց անտարբերութեանը փոխանակեցին զգայունութիւն, և ջանասիրութիւն 'ի բարին. և թէպէտ երբեմն երբեմն այս իրեն ջանքը կ'ընդհատէին ու կը տկարանային, բայց նորէնոր առաջադրութիւններով կը զօրացունէր ինքը։

Օր մը Օֆէլիա Գոբսին կանչելու ժամանակ՝ Սրբուհին որ զինքը փնտռելու ելեր էր՝ տեսաւ որ անիկայ փութալով գոգնոցին տակը բան մը պահեց։

— Ի՞նչ կ'ընես, ըսաւ Սրբուհին խիստ երեսով. նորէն արդեօք բա՞ն մը գողցար, և հասաւ վրան ու թևէն բռնեց։

— Թող զիս, Սրբուհի, ըսաւ Գոբսի անոր ձեռքէն փախչելով, .քու գիտնալու բանդ չէ անիկայ։

— Խելօք, ըսաւ Սրբուհին, տեսայ որ բան մը պահեցիր, և գիտեմ՝ թէ ինչ խարդախ ես։

Սրբուհին վազեց ու նորէն բռնեց թևէն, և կը ջանար պահած բանը դուրս հանել. իսկ Գոբսի ոտքով ձեռքով դէմ կը դնէր կատաղաբար և թող չէր տար որ Սրբուհին պահած բանը դուրս հանէ։ Այս աղաղակէն ու շփոթութենէն Օֆէլիա և Սէն-Քլէր դուրս վազեցին։

— Բան մը գողցեր է, ըսաւ Սրբուհին։

— Սուտ է, սուտ է, կը պոռար Գոբսի լալով։

— Ինչ ալ ըլլայ, տուր ինծի տեսնեմ, ըսաւ Օփէլիա հրամայական կերպով։

Գոբսի չէր ուզեր տալ, բայց երբոր հրամանը կրկնուեցաւ՝ գոգնոցին տակէն հին գուրպայի մը մէջ պլլած կապոց մը հանեց դուրս։ Օփէլիա մէկէն առաւ բացաւ. մէջէն պզտի գրքոյկ մը ելաւ, որ Վարդուհին Գոբսիին տուեր էր, որուն ամէն մէկ երեսին մէջ տարւոյն իւրաքանչիւր օրերուն համար Ս. Գրքէն մէյմէկ տուն գրուած էր, թուղթի մը մէջ ալ փունջ մը մազ պլլած էր, զոր Վարդիկ իր վերջին բաները տալու այն յիշատակաց արժանի օրը Գոբսիին տուեր էր։

Սէն-Քլէրի սաստիկ սիրտն ելաւ, պզտի գրքոյկը սև քօղի մը կտորի մէջ պլլուած էր, զոր անշուշտ Գոբսի սգոյ հագուստէ փրցուցեր էր։

— Ինչո՞ւ այդ գրքոյկը սև քօղի մէջ պլլեր ես, հարցուց Սէն-Քլէր Գոբսիին։

— Վասն զի... վասն զի... վասն զի այդ գիրքը Վարդիկ խաթունիկկիս էր։ Օ՜, կ՚աղաչեմ, ձեռքէս մի առնէք ըսաւ Գոբսի. ու գետինը նստած՝ գոգնոցովը երեսը գոցեց և սկսաւ բարձրաձայն լալ։

Սրտաշարժ ու միանգամայն ծիծաղաշարժ տեսարան մըն էր ասիկայ. այն հին գուրպան, այն սև քօղը, այն պզտի գրքոյ-

կը, այն խարտեաշ մազերուն փունջը և Գորսիին յուսահատական լացը տեսնողներուն ծիծաղն ու գութը կը շարժէր։

Սէն-Քլէր ժպտիլ ձևացուց, բայց աչուըները լեցուած դարձաւ ըսաւ աղջկան․

— Մի՛ լար, մի՛ լար․ ձեռքէդ չեն առներ։

Եւ բոլորն ալ ժողվեց նորէն կապոց մը ըրաւ ու Գորսիին գոգը նետեց․ և ինքը Օփէլիան առած խուցը մտաւ։

— Կը հաւատամ իրաւցունէ որ աս աղջկան վրայ ունեցած աշխատութիւնդ պարապը չէ ելած, ըսաւ Սէն-Քլէր ձեռքովը Գորսին ցուցընելով։ Սիրտ մը որ ճշմարիտ ցաւ մը զգալու ընթակայ է՝ բարւոյ ընդունակ է։ Նայէ այդ աղջիկը բանի մը բերես։

— Ինչուան հիմայ շատ փոխուեցաւ այդ աղջիկը դէպ 'ի բարին, պատասխանեց Օփէլիա, կը յուսամ որ բոլորովին ուղղուի։ Բայց, Օգոստինոս, կրկնեց ձեռքը անոր թևին վրայ դնելով, քեզի մէկ խնդիրք մը ունիմ․ այդ աղջիկը քո՞ւկդ է, չէ նէ իմս է։

— Ես քեզի ընծայ ըրի, ըսաւ Սէն-Քլէր։

— Այո․ բայց օրինաւորապէս չէ․ կը փափագիմ որ օրինաւորապէս բոլորովին ինծի տաս զանիկայ։

— Շա՜տ զարմանք, ըսաւ Օգոստինոս․ ինչ պիտի ըսէ գերեաստացից ընկերութիւնը թէ որ իմանայ թէ գերի մը ստացեր ես․ անշուշտ օր մը ծոմ պիտի պատուիրէ պա-

հելու ամէնուն՝ այդ մեղքդ ապաշխարելու համար․․․ ։

— Հոգ չէ․ կ՚ուզեմ որ այդ աղջիկը օրինաւորապէս իմ ըլլայ, որպէս զի օր մը զինքը ազատ երկիր մը տանելու իրաւունք ունենամ ու իրեն ազատութիւն տամ, որպէս զի իրեն համար քաշած այսչափ աշխատանքս պարապը չերթայ ։

— Բայց, սիրելի, առնել զչարն զի եկեսցէ բարին, ինչ սարսափելի հերետիկոսութիւն է․ իրաւցունէ ես չեմ կրնար այդ բանիդ հաւանիլ ։

— Կատակը մէկդի թողունք ու քիչ մըն ալ խելքով մտածենք, պատասխանեց Օֆելիա ։ Անօգուտ բան է բոլորովին՝ որ ես այս աղջկան սրտին մէջ քրիստոնէութեան սկզբունք սերմանեմ թէ որ չկարենամ ազատել միանգամայն և պահպանել զինքը գերութեան չար հետևանքներէն, ու վըտանգներէն․ և թէ որ յիրաւի կ՚ուզես ինծի բաշխել՝ կը փափագիմ որ օրինաւոր գրով մը տաս ։

— Շատ լաւ, շատ լաւ, ըսաւ Սէն-Քլէր, կը հաւանիմ ըսածիդ․ և նստաւ լրագիր մը ձեռքն առաւ ։

— Բայց ես կը փափագիմ որ հիմա շուտ մը ընես, ըսաւ Օֆելիա ։

— Բայց ինչո՞ւ այդչափ կը փութաս ։

— Վասն զի ներկան միայն ձեռքերնիս է, և անոր մէջ ապահով ենք թէ բան մը կրնանք ընել, ըսաւ Օֆելիա ։ Ահաւասիկ

գրիչ, կաղամար ու թուղթ, նստէ գրէ տեսնեմ:

Սէն-Բլէր, ինչպէս նաև իրեն նման բընաւորութիւն ունեցողները չեն սիրեր ամենևին մի և նոյն ժամանակը մտածել ու գործադրել. անոր համար Օֆէլիայի պընդելն իրեն ծանր եկաւ:

— Ուրիշ ի՞նչ կ՚ուզես, ըսաւ, խօսք տալը բաւական չէ՞. գիս այսպէս նեղը խոթելդ տեսնողը կ՚ըսէ թէ անշուշտ հրեայէ մը սորվեր ես:

— Ես իմ իրաւունքս ապահովցունել կ՚ուզեմ, ըսաւ Օֆէլիա. թէ որ դու յանկարծ մեռնիս կամ բացը ելլես... Գոքսին կրնայ աճուրդի հանուելով ծախուիլ՝ թէ և ես բիւր ընդդիմադրութիւններ ընեմ:

— Իրաւցունէ դու կարգէ դուրս նախատես ես. աղէկ աղէկ, մէյմը որ սա ձեռքդ ինկայ՝ ա՛լ ազատում չկայ ինչուան որ ուզածդ չկատարեմ:

Ու նստաւ Սէն-Բլէր օրինական կերպով շուտ մը Գոքսին Օֆէլիային ընծայ ընելու գիրը գրեց և խոշոր գրերով ալ տակն ստորագրութիւնը դրաւ:

— Ա՛ռ, ըսաւ Օֆէլիային, ահաւասիկ ուզածդ կատարեցի:

— Դու շատ աղէկ մարդ ես, պատասխանեց Օֆէլիա ծիծաղելով. բայց վկայի մ՚ալ ստորագրութիւնը պէտք չէ՞:

— Իրաւ ան ալ պէտք է եղեր, պատասխանեց Սէն-Բլէր, ու իր կնոջը խցին

դուռը բանալով Մարիամ, ըսաւ, տալդ քու ձեռագիրդ կ'ուզէ, եկուր սա Թղթին տակը ստորագրութիւնդ դիր։

— Ի՞նչ բան է, հարցուց Մարիամ Թուղթը շուտ մը աչքէ անցընելով. ատ ի՞նչ ծաղրական մտածութիւն է։ Ես տալս կը կարծէի որ բարեպաշտ ըլլալով՝ այսպիսի սարսափելի բանի ձեռք չզարներ, կրկնեց անտարբերութեամբ մը Թղթին տակը ստորագրելով։ Ի՞նչ և իցէ, վրայ բերաւ, Թէ որ հրամանքիդ սիրտը փառաւոր է այդ արարքին վրայ, ես ալ ամէն սիրով քեզի վկայ կ'ըլլամ, ու ատոր վրայ ունենալիք մտածմունքէ ինքզինքս կը խալըսեմ։

— Հիմա բոլորովին հոգւով ալ մարմնով ալ քուկդ է ատ աղջիկը, ըսաւ ծիծաղելով Սէն-Քլէր ու ստորագրուած Թուղթը Օֆէլիային ձեռքը տուաւ։

— Մանաւանդ Թէ, պատասխանեց Օֆէլիա, հիմա առջինէն աւելի իմս չէ։ Աստուած միայն իշխանութիւն ունի անիկայ ինծի շնորհելու. բայց հիմա գոնէ կրնամ զանիկայ պաշտպանել։

— Գոնէ, վրայ բերաւ Սէն-Քլէր, ատ աղջիկը օրինական կեղծեօք մը քուկդ եղաւ. ու Նորէն տեղը դարձաւ և լրագիրը ձեռք առաւ։

Օֆէլիա ալ որ չէր սիրեր ամենևին Մարիամին ընկերութիւնը՝ Սէն-Քլէրին ետևէն ինքն ալ Մարիամին լոցէն դուրս ելաւ, ու դաշնագրութեան Թուղթը ծալլելէն ու պա-

հելէն վերջը՝ դարձաւ Սէն-Քլէրին քով, կէս հիւսուած զուրպան ձեռքն առաւ ու

— Օգոստինոս, ըսաւ, գերիներուդ ապագայ վիճակին վրայ բան մը մտածե՞ր ես, կրնայ ըլլալ որ մահը վրայ հասնի։

— Չէ, պատասխանեց Սէն-Քլէր կարդալն առաջ տանելով։

— Այն ատենը՝ քու ներողամտութիւնդ որով անոնց հետ կը վարուիս՝ կրնայ օր մը անգթութեան փոխուիլ։

Սէն-Քլէր ալ շատ անգամ նոյն բանը մտքէն անցուցեր էր, բայց անհոգ կերպով մը պատասխան տուաւ.

— Միտք ունիմ, այդ բաներն ալ կարգի մը դնելու մօտերս, թէ որ ատեն մը գըտնամ։

— Ե՞րբ, հարցուց Օփէլիա։

— Այս օրերս։

— Իսկ թէ որ յանկարծ կարգի չդրած մեռնելու ըլլաս....։

— Ի՞նչ բաներ մտքէդ կ՚անցընես, պատասխանեց Սէն-Քլէր լրագիրը վար դնելով ու Օփէլիային երեսը նայելով։ Ի՞նչ է, վրաս մաղձացաւի կամ դալուկի նշա՞ն տեսար, որ այսչափ խնամքով մահուընէս վերջը հանդիպելիք բաներուն վրայ հոգ կ՚ունենաս։

— Ո՛ և իցէ ատեն մահը կրնայ վրանիս հասնիլ։

Սէն-Քլէր ոտք ելաւ, լրագիրը թողուց և դռնէն դուրս ելաւ, որպէս զի այս իրեն չսի-

բած խօսակցութիւնը շատ չերկննայ ։ ինքնիրենը կը կրկնէր անդադար մահ բառը, ու պատշգամին դիմացի երկաթէ վանդակին կոթընած աղբիւրին փրփրադէզ ջրերը կը դիտէր, որ դէպ 'ի վեր ցնցղկելով արծաթէ անձրևի պէս վար կը թափէին, և այն փոշետեսակ կաթիլներուն մէջէն ծառերը, ծաղկըները և ծաղկանոցները բարակ մշուշով մը պատած կ'երևային ։ Իսկ ինքը մէկ կողմանէ կը կրկնէր մտքին մէջէն այս խորհրդաւոր և ամենուն բերան հասարակ եղած ահաւոր խօսքը՝ մահ ։

— Ի՞նչ կարգէ դուրս բան է, կ'ըսէր ինքնիրեն, որ այսպիսի բառ մը իր մը ըլլայ՝ ու մենք կարենանք մոռնալ զայն. և մարդ մը որ այսօր առողջութեամբ և խընդութեամբ ծաղկեալ է, և ակնկալութիւններով և փափագանօք լի, մէկ օրուան մէջ կ'աներևութանայ աշխարհքիս վրայէն, և կ'աներևութանայ անդարձ յաւիտեան ։

Տաք ու գեղեցիկ իրիկուն մըն էր, գաւթին մէկ անկիւնը նստած Թովմաս Աւետարան կը կարդար, և մատովն ալ ամէն մէկ արտաբերած բառին վրայէն կ'անցնէր ։ Սէն-Բլէր ալ քովը գնաց նստաւ ։

— Կ'ուզե՞ս, Թովմաս, որ ես կարդամ ։

— Թէ որ հաճելու ըլլաս, պատասխանեց Թովմաս, շատ շնորհակալ կ'ըլլամ. վասն զի հրամանքդ որոշ կը կարդաս ։

Սէն-Բլէր գիրքը ձեռքն առաւ ու բացուած երեսը մէյմը աչքէ անցուց, և Թովմասին հասած տեղէն սկսաւ կարդալ .

« Յորժամ եկեսցէ որդի մարդոյ փառօք
» իւրովք՝ և ամենայն հրեշտակք ընդ նմա,
» յայնժամ նստցի յաթոռ փառաց իւրոց։
» Եւ ժողովեսցին առաջի նորա ամենայն
» ազգք, և մեկնեսցէ զնոսա 'ի միմեանց,
» որպէս հովիւ զի մեկնեսցէ զօդիս յայ-
» ծեաց »։

Սէն-Քլէր ընթերցմունքն առաջ տարաւ
մինչև այն տունը ուր կ'ըսէ Տէրն մեր.

« Յայնժամ ասասցէ (Թագաւորն) և ցայ-
» նոսիկ՝ որ ընդ ահեկէն իցեն. երթայք
» յինէն անիծեալք 'ի հուրն յաւիտենա-
» կան, որ պատրաստեալ է սատանայի և
» հրեշտակաց նորա։ Զի քաղցեայ՝ և ոչ ե-
» տուք ինձ ուտել, ծարաւեցի՝ և ոչ ար-
» բուցիք զիս. օտար էի՝ և ոչ ժողովեցիք
» զիս. մերկ էի՝ և ոչ զգեցուցիք զիս, հի-
» ւանդ և 'ի բանտի՝ և ոչ տեսիք զիս։
» Յայնժամ պատասխանի տացեն և նոքա՝
» և ասասցեն. տէր, երբ տեսաք զքեզ
» քաղցեալ՝ կամ ծարաւի կամ օտար կամ
» մերկ կամ հիւանդ կամ 'ի բանտի, և ոչ
» պաշտեցաք զքեզ։ Յայնժամ պատաս-
» խանի տացէ նոցա՝ և ասասցէ. ամէն ա-
» սեմ ձեզ, որովհետև ոչ արարէք միում 'ի
» փոքրկանցս յայսցանէ՝ և ոչ ինձ արա-
» րէք »։

Այս վերջի տունս Սէն-Քլէրի վրայ կար-
գէ դուրս տպաւորութիւն մը ըրաւ, նորէն
նորէն կարդաց բառերը մէկիկ մէկիկ կը-
շռելով։

— Թովմաս, ըսաւ, անոնք որ այդպիսի խիստ դատաստան ընդունեցան նէ, ամենևին ինծի նման հեշտին, · դիւրակեաց կեանք մը ունեցեր են, առանց հոգ մը ընելու թէ իրենց եղբարց մեծագոյն մասը անօթի կամ ծարաւ, հիւանդ կամ բանտն են :

Թովմաս պատասխան չտուաւ :

Սէն-Քլէր ոտք ելաւ ու վեր վար սկսաւ քալել, և այն աստիճան մտածութեանց մէջ ընկղմած էր՝ որ երկու անգամ իմաց տուաւ իրեն Թովմաս թէ թէյ խմելու զանգակը զարնուեցաւ :

Թէյ խմելու ժամանակ ալ Սէն-Քլէրի միտքը վրան չէր : Թէյէն ետև լուիկ մնջիկ Մարիամ, Օֆէլիա, և ինքը հասարակաց ժողովելու խուցը գնացին · Մարիամ բազմոցի մը վրայ երկընցաւ, և մժղարգել մետաքսեայ քօղով պաշտպանուելով շուտ մը խոր քուն մտաւ · Օֆէլիա լուռ իրեն գուլպան կը հիւսէր · իսկ Սէն-Քլէր ալ դաշնակին դէմն անցած սկսաւ անուշ ու տըխուր եղանակներ չալել, ընկերելով միանգամայն եւողեան ըսուած քնարն ալ : Խորունկ մտածութեանց մէջ ընկղմած կ'երևար, և կարծես թէ երաժշտութեամբ ինքն իրեն հետ կը խօսակցէր : Վրան շատ չանցաւ՝ ելաւ պզտի դարան մը բացաւ և մէջէն երաժշտութեան հին տետրակ մը դուրս քաշեց, որուն թղթերն հնութենէն դեղներ էին, և սկսաւ թղթատել :

— Ասիկայ, ըսաւ Օֆէլիային, իմ մօրս երաժշտութեան տետրակներէն մէկն էր, նայէ սըւիկայ ինքն իր ձեռքովը գրած է, և Մոձարդի* զՀանգիստ յաւիտենական ըսուած երաժշտութենէն առած կարգի գըրած է:

Օֆէլիա ոտք ելաւ նայելու:

— Շատ անգամ կ՚երգէր այս եղանակս, շարունակեց Սէն-Քլէր, կարծես թէ դեռ ձայնը ականջիս մէջ կը խօսի:

Սէն-Քլէր դաշնակին դիմացն անցաւ նորէն և քանի մը վսեմ նախերգանքներէն ետև սկսաւ լատինացւոց Օր բարկութեան ըսուած հին ու գեղեցիկ տաղն երգել ու չալել:

Թովմաս, որ դրսէն մօտիկ կ՚ընէր, կամաց կամաց խցին դրան մօտեցաւ ու սաստիկ զգացուած ուշ կը դնէր: Թէպէտ բառերը չէր հասկընար, բայց Սէն-Քլէրի երգելէն և երաժշտութեան ձայնէն սիրտը շատ շարժեցաւ, մանաւանդ ամենէն ազ-

* Մոձարդ **Mozart** գերմանացի երևելի երգահանը ծնած է Սալցպուրկ քաղաքը 1756ին. վեց տարուընէ սկսաւ ինքը զինքը երաժշտութեան արուեստին տուաւ: Իրեն գործոցը մէջ անուանի է զՀանգիստ յաւիտենական ըսուած ննջեցելոց պատարագին եղանակը. զորն որ շարադրելու ատեն իրեն այնպէս եկեր է իբր թէ իրեն համար կը շինէ: Այս երևակայութեան տաքութենէն, կ՚ըսեն թէ մեռած ըլլայ, 1791ին, 35 տարուան. շինած երգը առջի անգամ իրեն համար երգեցուեցաւ:

դու կտորներուն: Ա՛լ աւելի կ'ուզէր Թովմասին սիրտը թէ որ կարող ըլլար այս գեղեցիկ խօսքերուն իմաստն հասկընալ.

Գորովագութ յիշեա Յիսուս
Զիս որ կենաց քոց եմ առիթ
Մի յայնմ աւուր յաւչաց բողուս.
Խոնջ ի խնդիր յիմ անդ նստար
Եւ փրկեցեր մահու խաչիւ,
Մի լիցի ջան քո վայրապար.

Սէն-Քլէր այս տողերը խորին ու սըրտաշարժ զգացմամբ մը կ'երգէր. կարծես թէ անցած տարիներուն ստուերը փարատեր էր, ականջին այնպէս կու գար թէ մօրը ձայնը կը լսէ որ իրեն ձայնին կ'առաջնորդէր: Սէն-Քլէրի ձայնն ու դաշնակը իրարու հետ այնպէս աղէկ յարմարեր էին՝ որ կարծես թէ Մոձարդի երգին իր վըրայ պատճառած զգացմունքը նորոգուեր էին:

Սէն-Քլէր երգը լմընցունելէն ետև գլուխը ձեռքին դրած խել մը ատեն իր նստած տեղը անշարժ մնաց. վերջէն ոտք ելաւ սկսաւ խուցին մէջ վեր վար քալել:

— Ի՞նչ վսեմ մտածութիւն մըն է, ըսաւ, վերջին դատաստանը. բոլոր դարերուն պակասութեանց հատուցումն մըն է, ուր անսխալ իմաստութեամբ բարոյական ամէն խնդրոց և առաջարկութեանց լու-

ծունն պիտի տրուի։ Եւ յիրաւի ինչ վսեմ ու զարմանալի տեսարան է . . . ։

— Մեզի նմաններուն միանգամայն սարսափելի ու ահաւոր տեսարան մըն է, ըսաւ Օֆէլիա։

— Ինծի համար ալ այնպէս պիտի ըլլայ կարծեմ, ըսաւ Սէն-Քլէր, մտածութեամբ մը կանգ առնելով. քիչ մը առաջ Թովմասին Մատթէի մէկ գլուխը կարդացի, որուն մէջ վերջին դատաստանին ստորագրութիւնը կ'ընէր, վախն ու սարսափը վրաս պատեց։ Մարդ կը կարծէ թէ երկնքէն դուրս մնալու համար մեծամեծ մեղքեր ունենալու է. բաւական է թէ մէկուն բարիք ըրած չըլլայ, այս ալ շատ է զինքը դատապարտելու. վասն զի բարիք չընելով ամէն մեղաց պարտական կ'ըլլայ։

— Գուցէ կարելի չըլլայ, ըսաւ Օֆէլիա, որ մէկը բարիք չընէր նէ՝ չարիք չըգործէ։

— Իսկ անիկայ, պատասխանեց Սէն-Քլէր այլայլած, ինչ պիտի ընէ ան ատենը որ իրեն սիրտը, առած կրթութիւնը, ընկերութեան պիտոյքը զինքը ազնուական գործոց հրաւիրեր են. և ինքը անհոգ և անփոյթ կեցեր դիտեր է իր եղբարց վիշտն ու տառապանքը, կրած անիրաւութիւններն ու զրկանքները. և ձեռքէն եկած օգնութիւնը չէ ըրած։

— Ինծի հարցունելու ըլլար այդ մարդը, ըսաւ Օֆէլիա, իրեն խորհուրդ կու տայ

որ մէկէն զզջար ու մէկէն ձեռք զարներ բարիք ընելու։

— Դու ալ գործք կ'ըսես ու կ'երթաս, ըսաւ Սէն-Քլէր ժպտելով. ինծի ամենևին մտածելու ժամանակ չես թողուր. և միշտ զիս ներկային վրայ կը բանես, և քու հիմադ լըմըննալիք չունի։

— Ներկայն միայն ձեռքս է, պատասխանեց Օֆէլիա։

— Սիրեցեալդ իմ, խե՛ղճ Վարդուկ, ըսաւ Սէն-Քլէր, միտքը դրեր էր որ իր պզտի և պարզուկ սրտովը զիս լաւագունի պիտի կարենայ փոխել։

Վարդուհին մեռնելէն վերջը այս առաջին անգամն էր որ Սէն-Քլէր վրան կը խօսէր, և կը ջանար սրտին այլայլութիւնը բռնել։

— Ես այսպէս կ'ըմբռնեմ քրիստոնէութիւնը, վրայ բերաւ, թէ ամենևին մարդ մը չկրնար կատարեալ քրիստոնեայ ըլլալ առանց դէմ դնելու իր բոլոր զօրութեամբը մեր ընկերութեանը հիմն սեպուած հրէշաւոր անիրաւ դրութեանը, թէ և ընկճուելու ալ հարկ ըլլայ։ Ինծի կ'երևայ թէ ուրիշ կերպով չեմ կրնար քրիստոնեայ ըլլալ, թէպէտ և շատ լուսաւորեալ քրիստոնեաներ տեսեր եմ որ այսպէս չեն մտածեր։ Աս ալ կը խոստովանիմ որ կրօնասէր սեպուած ոմանց անտարբերութիւնն այս նիւթիս վրայ, այսչափ անիրաւութեանց անզգայ ըլլալնին, որոնք զիս կը սարսա-

մեցունեն, այնչափ ըրին որ զիս ալ սկեպտիկեան մը դարձուցին*։

— Երբոր այս ամէն բանը գիտես նէ, ըսաւ Օֆէլիա, ինչո՞ւ դու՛ի գործ չես դներ։

— Ո՛հ. վասն զի բոլոր իմ բարիք ուզելս ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ բազմոցի մը վրայ երկըննալ ու բովանդակ զղերը անիծել, ըսելով թէ՝ ինչու իրենք զիրենք չեն զոհեր այս բանիս համար։ Դիւրին է տեսնել, ինչպէս դու ալ գիտես, թէ ուրիշներն ինչպէս կը զոհեն իրենք զիրենք։

— Շա՛տ աղէկ ուրեմն, ասկէ ետև կերպըդ փոխէ։

— Աստուած միայն գիտէ, ըսաւ Սէն–Քլէր. հիմայ առաջինէն աւելի արիասիրտ եմ, վասն զի ամէն բան կորսնցուցի. և անիկայ որ ա՛լ կորսնցունելու բան չունի՝ ամէն վտանգի կրնայ դիմադրաւել։

— Ի՞նչ պիտի ընես ուրեմն։

— Իմ պարտքս պիտի կատարեմ որ առ աղքատս և առ տառապեալս, և նախ իմ գերիններէս պիտի սկսիմ, որոնց համար մինչև այս օրս բան մըն ալ չեմ ըրած։ Գուցէ օր մըն ալ բոլոր իրենց ազգին բարիք մը հասցունեմ. և ազատեմ հայրենիքս այս ատելի և նուաստացուցիչ վիճակէն,

* Սկեպտիկեան կ'ըսուին այն աղանդաւորները որ ամէն բանի կը տարակուսին, և էապէս ու դրականապէս ճշմարտութիւն չկայ կ'ըսեն։

որ քաղաքակիրթ ազգաց առջև մեծ ամօթ մըն է մեզի։

— Ի՞նչ կը կարծես, բոլոր ազգը յանձն կ'առնո՞ւ գերեաց ազատութիւն տալ, հարցուց Օֆէլիա։

— Ձեմ գիտեր, ըսաւ Սէն-Քլէր. ազնուամտութիւնն ու անշահասիրութիւնը աշխարհքիս վրայ տեղ տեղ կ'երեւան։ Դարս մեծամեծ շարժմանց դար է. Հունգարացի ազնուապետները դրամական մեծամեծ զոհերով բիւրաւոր ստրուկներ ազատեցին։ Գուցէ մեր մէջ ալ գտուին այնպիսի ազնուամիտ մարդիկ որ պատիւն ու արդարութիւնը տոլլարէն վեր սեպեն։

— Հաւատալս չգար, պատասխանեց Օֆէլիա։

— Բայց գնենք թէ վաղը այս բոլոր գերիներուն ազատութիւն տանք, ո՞վ է որ այսչափ բիւրաւոր մարդկանց կրթութիւն տալ յանձն առնու, և սորվեցունէ անոնց ազատութիւննին վայլելու։ Մեզմէ ոչ ոք այդ աշխատութիւնդ յանձն կ'առնու. մենք ծոյլ ենք, անփորձ ենք, և չենք կրնար տալ անոնց գործունէութեան և աշխատասիրութեան այն բարձր գաղափարը, որ իրենց հարկաւոր է մարդկանց կարգն անցնելու համար։ Պէտք է որ հիւսիսային գաւառներն անցնին, ուր աշխատութիւնը նորելուկ սովորութիւն մըն է, և կերպիւ խելք նաև ընդհանուր. և ըսէ ինծի տեսնեմ, հիւսիսային գաւառներուն մէջ բաւական քրիստոնէա-

կան մարդասիրութիւն կայ, որ այս դաստիարակութեան և բարոյական կրթութեան յանձնառուներ ալ գտնուին։ Հազարաւոր տոլլար կը խրկէք քարոզութեան գնացողներուն, բայց յանձն կ'առնո՞ւք որ այս հեթանոսները գան ձեր քաղաքներն ու գեղերը բնակին։ Կը ղրկէք ձեր ժամանակը, ձեր միտքը, ձեր ստացուածքը զատոնք 'ի պատիւ քրիստոնէութեան ամբառնալու։ Ես այս կ'ուզեմ գիտնալ։ Թէ որ մենք ազատութիւն տանք, դուք ալ կրթութիւն կու տա՞ք։ Քանի՞ ընտանիք կրնան գտուիլ ձեր երկիրը որ յանձն առնուն սև մարդ մը և սև կին մը տներնին ընդունելու, կրթելու, անոնցմէ չզզուելու և ամէն ջանք ընելու որ քրիստոնեայ ըլլան։ Ո՞ր վաճառականը սա Ադոլփոսը քովը կ'առնու, թէ որ ես ուզեմ տալու, և կամ ո՞ր արուեստաւորը՝ թէ որ ես ուզեմ որ արուեստ մը սորվի։ Թէ որ ես ուզէի Ցովհաննան ու Սրբուհին դպրոց խրկել նէ, ձեր երկիրը կա՞ն այնպիսի դպրոցներ որ ուզեն զանոնք ընդունել։ Ո՞ր ընտանիքը կ'ուզէ զանոնք քովը պահել և կերակրել։ Եւ սակայն ասոնք թէ՛ հիւսիսային և թէ հարաւային կանանցմէ շատերէն աւելի ճերմակ են։ Կը տեսնե՞ս, սիրելի, ես կը փափաքիմ որ մեզի ալ քիչ մը իրաւունք տաք. դէշ դրքի մը մէջ ենք։ Սևերուն յայտնի հարստահարող մենք միայն կը սեպուինք. բայց հիւսիսայնոց ալ քրիստոնէի անվայել նախա-

պաշարմունքներն ալ ոչինչ նուազ անգութ հարստահարութիւններ են ։

— Ես ալ գիտեմ, ըսաւ Օֆէլիա, վասն զի ես ալ նոյն նախապաշարմունքն ունեցեր եմ, ինչուան որ ճանչցայ անոնց յաղթելու պարտականութիւնս ։ Եւ հիմա վըստահութեամբ կրնամ ըսել թէ յաղթեցի, Աստուծոյ փառք, և կարծեմ թէ հիւսիսականաց մէջ ալ շատերը կը գտուին որ ուրիշ բանի կարօտութիւն չունին բայց եթէ իրենց պարտքը ճանչնալ, որպէս զի ինձի պէս կարող ըլլան 'ի գործ դնելու ։ Եւ յիրաւի աւելի մեծ զոհ է հեթանոսները մեր քովն առնուլ քան թէ անոնց քարոզիչներ խրկել․ բայց ես կարծեմ թէ մենք աստ ալ յարմար ենք ։

— Դուն խրատցունէ յարմար ես, ըսաւ Սէն-Քլէր․ դու ո՛ր բանը պարտքդ ըլլալը իմբռներ ես ու չես կատարած․ ես կ'ուզէի գիտնալ թէ ո՛ր բանը պարտքս է ըսեր ու չես կատարած ։

— Ես ուրիշներէն լաւագոյն չեմ, պատասխանեց Օֆէլիա․ ուրիշներն ալ նոյնպէս կ'ընեն թէ որ իրենք ալ ինծի պէս բանին էութիւնը հասկընան ։ Միտք ունիմ Դորսին ալ հետս Նոր-Անգղիա տանելու․ դուցէ առջի բերան զարմանան, բայց վերջը վերջը իրենք ալ իմ կարծիքէս կ'ըլլան ։ Գիտեմ ալ որ հիւսիսականաց մէջ կը գըտուին մարդիկ, որոնք ըսածիդ պէս գերիներուն ընդունելութիւն կու տան ։

2

— Այո․ բայց քիչ են այգպիսիները․ և թէ որ մենք մէյմը սկսինք մեր գերիները խումբ խումբ ազատել, ան ատեն կը տեսնէք թէ ինչ նեղութիւն կը քաշէք։

Օֆէլիա պատասխան չտուաւ ու քիչ մը ժամանակ լռութիւն եղաւ․ և Սէն–Քլէրի կերպարանացը վրայ տխրութիւն մը պատեց։

— Ձեզ գիտեր ինչէն է արդեօք որ այս իրիկուն կարգէ դուրս կերպով խելքս միտքս մորս վրայ կ՚երթայ, ըսաւ․ շատ զարմանալի զգացմունք մը եկեր է վրաս․ կարծեմ թէ մայրս քովս մօտ է․ ինչ որ ատեն մը ինծի կ՚ըսէր, հիմայ բոլոր միտքս ինկեր են։ Երբեմն անցեալը կենդանի գոյներով մեր մտաց դէմը կ՚ելլէ։

Քիչ մը ատեն ալ խուցին մէջ վեր վար քալելէն ետև, ըսաւ․

— Երթամ նայիմ, այս իրիկուն ինչ նոր լուր կայ։

Եւ գլխարկն առաւ տնէն դուրս ելաւ։

Թովմաս ինչուան փողոցին դուռը ետևէն գնաց, և հարցուց թէ կ՚ուզէ արդեօք որ ինքն ալ հետը մէկտեղ գայ։

— Ոչ, պատասխանեց Սէն–Քլէր, սակէ ժամէ մը կը դառնամ։

Աղուոր իրիկուն մըն էր․ լուսինը երկնից երեսը կը փայլէր։ Թովմաս դուռին մէկ անկիւնը նստած աղբիւրին ջրոյն ցայտքին ու վար թափիլը կը դիտէր և խոխոջալու անուշ ձայնէն կը զմայլէր։ Իր տը-

նակը կը մտածէր ու իրեն շուտով ագա-տիլն ու ընտանիքը գտնելը կ'երազէր . մըտքէն կնիկն ու տղաքը գնելու հաշիւներ կ'ընէր , և ուրախութեամբ զօրաւոր բազուկները կը շօշափէր , որոնք քիչ ատենէն իրենը պիտի ըլլային , և անոնցմով կարող պիտի ըլլար կինն ու տղաքը գնել ։ Նոյն ատենը իր ազնուամիտ տէրը միտքն ինկաւ , և սկսաւ իր սովորական աղօթքն ընել անոր համար . ետքէն գեղեցիկ Վարդիկը միտքն ինկաւ , որ հրեշտակաց կարգն անցեր էր . և ո՛րչափ վրան կը մտածէր իրեն այնպէս կու գար թէ անոր գեղեցիկ դէմքը , ոսկեթել զանգուրները աղբիւրին ջրոյն փոշետեսակ կաթիլներէն ձևացած մշուշին մէջէն կը տեսնէ ։ Այսպիսի զմայլմամբ քունը տարաւ , և երազ տեսաւ որ Վարդիկ գլուխն յասմիկէ պսակով զարդարած , թուշերը վարդագոյն վառած ու աչուըներէն զուարթութիւն ու խնդութիւն փայլելով՝ դէպ 'ի իրեն կու գար վազելով ըստ իր սովորութեանը . և ո՛րչափ որ անոր կը նայէր , իրեն այնպէս կ'երևար թէ անիկայ երկրէս երկինք կը վերանայ , թուշերը այլագունեցան , աչուըները խորին ու երկնային խաղաղութիւն մը կը ցոլացունէին և լուսաւոր ոսկեղէն պսակ մը գլուխը՝ աներևոյթ եղաւ ։ Փողոցի դրան կրկին և կրկին զարնուածքէն և բազմութեան ձայնէն արթընցաւ Թովմաս և վազեց բացաւ դուռը ։

Շատ մը մարդիկ կամաց կամաց խօսելով և ծանր քայլելով ներս մտան, պատգարակով վերարկուի մէջ պլլուած մարդ մը կը բերէին: Լապտերին լոյսը վիրաւորելոյն երեսը զարկաւ, և Թովմաս զարմանաց և յուսահատութեան այնպիսի աղաղակ մը վերուց, որ բոլոր տունը թունդ ելաւ, իսկ պատգարակը շալկողները դէպ 'ի հասարակաց խուցին դուռը գնացին ու ներս մտան. ուր Օֆէլիա նստեր դեռ գուրպայ կը հիւսէր:

Սէն–Քլէր երեկոյեան լրագիրներ կարդալու համար խահուէի խանութ մը մտեր էր: Կարդալուն ատենը երկու հոգի կէս գինով սկսան հոն կռուիլ. Սէն-Քլէր, հետն ալ մէկ երկու հոգի մէջ մտան ու կը ջանային այս երկուքն իրարմէ բաժնել, և մինչդեռ ինքը անոնցմէ մէկուն ձեռքէն որսի դանակը քաշեմ առնում կ'ըսէր, կշտին մահացու հարուած մը ընդունեցաւ:

Մէկէն տունը ողբով, լացով և գոռում գոչումով տակն ու վրայ եղաւ. գերիները մազերնին կը փեթթէին, գետնին վրայ կը տապըլտըկէին. և իրենք զիրենք կորսընցուցած վեր վար կ'երթային կու գային աղաղակ փրցունելով: Թովմաս ու Օֆէլիա միայն իրենք զիրենք ամուր բռնած կ'երեւային, վասն զի Մարիամ ալ ջղին ցաւը բռնած անկողնոյն մէջ կը տանջուէր: Շուտ մը Օֆէլիա բազմոցներէն մէկը առաջ քաշել տուաւ, որուն վրայ Սէն–Քլէ-

րին արիւնաթաթաւ մարմինը դրին ։ Ցաւէն ու արեան սաստիկ պակսելէն Սէն-Ֆըլէր ինքը զինքը կորսընցուցեր ու մարեր էր · բայց Օֆէլիա դեղ տալով զգայութիւնը վրան եկաւ, աչուըները բացաւ ու մարած նայուածքով մը խցին չորս կողմը պտըտցուց, և պատին վրայ կախած մօրը պատկերը տեսնելով՝ աչքն անոր վրայ մնաց ։

Բժիշկը վրայ հասաւ, վէրքը զննեց նայեցաւ . և դէմքին վրայ ցուցըցած այլայլութենէն յայտնի իմացուեցաւ որ ա՛լ յոյս չկայ · այսու ամենայնիւ Թովմասին ու Օֆէլիայի օգնութեամբը սպեղանիք մը դրաւ վէրքին վրայ · իսկ գերիները անդին յուսահատական աղաղակներով, լացով բոլոր օդը կը թնդացունէին ։

— Հիմա, ըսաւ բժիշկը, պէտք է որ ամէնքը դուրս ելլեն, վասն զի հիւանդին վիճակը հանգիստ լռութիւն ու խաղաղութիւն կ'ուզէ ։

Սէն-Ֆըլէր աչուըները բացաւ ու այս խեղճ լքելոց վրայ նայեցաւ, զորոնք Օֆէլիան և բժիշկը դուրս հանել կը ջանային ։ — Խեղճ մարդիկ, ըսաւ քթին տակէն . և երեսին վրայ դառնագին սողոտանաց ցաւ մը երեցաւ ։ Ադոլփոս չէր ուզեր անկէ հեռանալ · սրտին ցաւէն բոլոր զգայութիւնը կորսընցուցած գետինն ընկեր փռուեր էր և չէր ուզեր ելլել · մէկալնոնք համոզեց Օֆէլիա թէ իրենց տիրոջը առողջութիւնը

իրենց հանդարտութենէն ու հնազանդութենէն կը կախուի, ուստի հնազանդեցան դուրս ելան։

Սէն-Քլէր հազիւ կրնար բառ մը արտաբերել. երկընցած պառկեր էր, աչուըները գոց, բայց հարկաւ միտքը դառն խորհուրդներու մէջ կը ծփար։ Քիչ մը ետքը ձեռքը Թովմասին ձեռքին վրայ դրաւ, որ քովը չոքած կեցեր էր, և ըսաւ իրեն.

— Խե՛ղճ Թովմաս։

— Ի՞նչ կ'ուզես, տէր իմ, հարցուց Թովմաս։

— Ահա կը մեռնիմ, ըսաւ Սէն-Քլէր անոր ձեռքը սղմելով։ Աղօթք ըրէ ինծի համար։

Թովմաս բոլոր սրտանց և արտասուալից աչօք աղօթք ըրաւ այն խեղճ հոգւոյն համար որ մարմնէն բաժնուելու հետ էր, այն հոգւոյն համար, որ կարծես թէ անքթիթ և ցաւագին՝ այն կապոյտ ու տխուր աչուըներուն մէջէն զինքը կը դիտէր։

Երբոր Թովմաս աղօթքը լմընցուց, Սէն-Քլէր նշան տուաւ որ վեր ելլէ, ու ձեռքէն բռնած կաթոգին աչօք երեսը կը նայէր, առանց բառ մը ըսելու։ Աչուըները գոցեց, բայց Թովմասին ձեռքը չթողուց. վասն զի յաւիտենականութեան դրան քով սև ձեռքն ալ, ճերմակ ձեռքն ալ հաւասար սիրով մէկզմէկ կը սղմեն։ Ընդհատ ընդհատ ինքն իրեն կը հեկեկար.

Գորովագութ՝ յիշեա Յիսուս

. . . .

Մի յայնմ աւուր յաչաց քողուս .
Խոնջ ի խնդիր յիմ անդ եղատար

Յայտնի է որ նոյն լրիկսաւան երգած երգին բառերը միտքը կու գային , որ առ անհուն Գթութիւնն ուղղեալ են : Երբեմն երբեմն շրթունքները կը շարժէին ու այն սըրբազան երգին բառերը կը կրկնէին :

— Ինքը զինքը ալ կորսնցուցեր է , ըսաւ բժիշկը :

— Ոչ , վերջապէս ճամբաս գտայ , ըսաւ Սէն-Բլէր ինքն իրեն ոյժ մը տալով : Վերջապէս . . . վերջապէս :

Այս տուած ուժէն՝ բոլորովին նուաղեցաւ . մահուան գոյնը երեսին վրայ պատեց , բայց անոր հետ մէկտեղ կարծես թէ աներևոյթ ոգի մը թևերը բացած անուշ խաղաղութիւն մը սփռեց անոր դէմքին վրայ :

Քանի մը վայրկեան այսպէս մնաց . յայտնի կը տեսնուէր որ Աստուծոյ ամենակարող ձեռքը վրան էր . և այն պահուն որ հոգին ալ արձակուելու վրայ էր՝ աչուըները բացաւ , որոնք յանկարծ խնդութեամբ վառեցան , իբրև թէ իր սիրելիներէն մէկը կ՚երևար իրեն :

— Մա՛յր իմ , մա՛յր իմ գոչեց , և հոգին աւանդեց :

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Երեսէ ձգուածները.

Շատ անգամ խօսելու նիւթ եղած է թէ գերիները ինչ մեծ ցաւ կը քաշեն երբոր իրենց բարեսիրտ տէրը կորսնցունելու ըլլան: Եւ շատ իրաւացի է այս իրենց ցաւը. վասն զի աշխարհքիս վրայ արարած մը չկայ որ այնպէս երեսէ ձգուած ու թշուառ ըլլայ ինչպէս այդպիսի վիճակի մը մէջ գտնուող գերի մը:

Տղան թէ որ իր հայրը կորսնցունէ՝ բարեկամներ ունի, օրէնք կայ որ իրեն կռնակ կը կենան, բանի մը տեղ կը դրուի, ձեռքէն բան մը կու գայ, օրինաւոր վիճակ մը ունի, աշխարհածանօթ իրաւունքներ ունի. իսկ գերին ասոնցմէ մէկն ալ չունի, օրինաց ամէն պաշտպանութիւններէն զուրկ է, և իբրև ապրանք կը համարուի օրինաց առջև: Բայց որովհետև իբրև մարդկեղէն արարած ինքն ալ իրեն փափագներն ու պիտոյքներն ունի, ասոնք կատարելու իրաւունքը տիրոջը բացարձակ իշխանութենէն և անպատասխանատու հաճոյիցմէ կը կախուի, և երբոր այս տէրն իրմէ վերնայ, գերիին քով ա՛լ բան չմնար:

Քիչ մարդ կը գտուի որ այս իրենց անպատասխանատու իշխանութիւնը գիտնան վայելուչ և մարդասէր կերպով բանեցու-

նել ։ Այս բանս ամէնքը կը ճանչնան, մանաւանդ գերին ամենէն աւելի գիտէ. և համոզուած է որ տասը այլ և այլ տեարց ձեռք իյնելով՝ ինն անիրաւ և բռնաւոր կը գտնէ, և հազիւ թէ մէկը արդար և բարի. ատոր համար է որ եթէ բարի տէր մը կորսնցունելու ըլլան՝ իրենց ցաւն ալ այնպէս երկար ու անմխիթար կ'ըլլայ ։

Երբոր Սէն-Քլէր իր վերջին շունչը տըւաւ ցաւն ու յուսահատութիւնը տիրեց իրեն գերեացը վրայ ։ Մահուան սուր մանգաղը յանկարծ կտրեց իր կենաց թելը առուգութեան և ծաղիկ հասակին մէջ. բոլոր տունը լացով և ողբով լեցուեցաւ ։

Մարիամ, որուն ջղային կազմուածքը տկարացեր էր վրան եղած այնչափ խնամքէն, ա՛լ վրան զօրութիւն չէր մնացեր այս վերջին հարուածին ալ տանելու. և երբ իր ամուսինը վերջին շունչը կու տար, ինքը մարմրուքներու մէջ ինկեր էր, որով չկըրցաւ յաւիտենական բաժանման ետքի բարեն ընդունելու անկէ, որուն հետ ամուսնութեան սրբազան կապովը միացեր էր ։

Օֆէլիա իրեն եղական սրտապնդութեամբը և անխռով հանդարտութեամբը ինչուան վերջին վայրկեանը հօրեղբօրորդւոյն քով էր, մտադիր, փութաջան ամէն ձեռքէն եկած օգնութիւնը կ'ընէր անոր, մէկ կողմանէ ալ բոլոր սրտով խեղճ Թօմասին սրտաշարժ և եռանդուն աղօթիցը ձայնակից կ'ըլլար, որ մահուան դուռը հա-

սած տխրօջն հոգւոյն համար դէպ 'ի երկինք կը վերառաքէր ։

Երբոր անոր եղծանելի մարմնոյն վերջին հանգստեան պաշտօնը կը կատարէին, կուրծքին վրայ պզտի մետալ մը գտան, որ զսպանակով գոցուած էր. այս մետալին մէկ կողմը մանրանկար գեղեցիկ և ազնուական կնկան դէմք մը քաշուած էր, հակառակ կողմն ալ ապակիին տակ սև մազի փունջ մը ։ Նորէն այն մետալը իրեն անկենդան կուրծքին վրայ դրին, հողն հողին վրայ. և յիրաւի հող և մոխիր մնացորդ այն երիտասարդական ցնորքներուն, որ ատենօք այնչափ կրակներ վառեր էին այն սրտին մէջ որ հիմա սառեր է ։

Թովմաս բոլոր մտքովը յաւիտենականութեան մէջ ընկղմեր էր, այն անշնչացեալ կաւոյն իր վերջին պարտքն հատուցանելու ժամանակ և ոչ անգամ մըն ալ միտքէն անցաւ թէ այս անակնկալ հարուածով որպիսի յուսահատ գերութեան մը մէջ ինկեր էր ։ Սէն-Բլէրի փրկութեանը վրայ տարակոյս մը չունէր, վասն զի այն ահաւոր ժամուն յորում երկնաւոր հօր ծոցը իր աղօթքը կը թափէր, հոգւոյն՝ խաղաղութեան պատասխան մը ընդուներ էր ։ Իրեն սիրալիր բնութեան խորերը կրցեր էր աստուածային սիրոյն լիութենէն կայծ մը վառ պահել. վասն զի հին պատգամն ալ կ'ըսէ. Որ կայ ի սէրն՝ բնակեալ է յԱստուած, և Աստուած ի նմա բնակէ. Թովմաս

ալ կը յուսար յԱստուած և անոր կ'ապաւինէր, որով և խաղաղութեան մէջ էր:

Յուզարկաւորութիւնը կատարուեցաւ սովորական արարողութեամբք, սգոյ հագուստներով, աղօթիւք և ցաւակցութեան այցելութիւններով. ետքէն օրական կենաց ցուրտ ու պղտոր ալիքներն դարձեալ իրենց սովորական ընթացքն առին, և շուտ մը մէջ տեղն ինկաւ այն անվերջանալի և դառն հարցմունքը. Հիմա ինչ պիտի ընենք:

Այս հարցմունքս Մարխամին միտքն ինկաւ, որ առաւօտեան հագուստով երկայն բազմոցի մը վրայ նստած, չորս դին դերիները մտադիր կեցած, սգոյ հանդերձից համար զանազան դիպակներու օրինակները կը զննէր: Նոյնպէս Օֆէլիային ալ միտքն ինկաւ այս հարցմունքս, որուն մտածութիւնները սկսեր էին դէպ'ի իր հիւսիսային հայրենիքը դառնալ: Տան բոլոր գերիներուն ալ միտքն ինկաւ այս հարցմունքս, և գերեզմանական սարսափ մը պատեց զիրենք. վասն զի աղէկ գիտէին իրենց տիրուհւոյն անգութ և բռնաւորական բնաւորութիւնը, որուն հիմա ձեռքը մնացեր էին: Շատ լաւ գիտէին որ իրենց վրայ եղած ներողամտութիւնը տէրերնէն էր և ոչ թէ խաթունէն, և ասկէ ետև մէկը չկար որ զիրենք պաշտպանէ անոր բռնաւորական վարմունքէն, որ սրտին ցաւէն ալ աւելի գաժանացեր էր:

Յուղարկաւորութեան վրայ տասնըհինգ օր մը անցեր էր, Օֆէլիա խուցն աշխատելու ատեն լսեց որ մէկը կամացուկ մը դուռը կը զարնէր. ելաւ բացաւ և տեսաւ որ Սրբուհին էր, այն մանկահասակ և վայելչադէմ խառնածինը որուն վրայ ուրիշ անգամներ ալ խօսք եղեր է. մազերը խառնափնդոր, աչուըները լալէն ուռած։

— Ո՜հ, Օֆէլիա խաթուն, ըսաւ, ոտքն ինկաւ և փէշերուն պլլուեցաւ, կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ, գնա խաթունիս ինծի համար միջնորդ եղիր։ Զիս կ'ուզէ ծեծ ուտելու ղրկել. ա՛ռ նայէ, ըսաւ ու Օֆէլիային ձեռքը թուղթ մը տուաւ։

Այս թուղթը Մարիամ իր ձեռքովը գրեր էր, որով հրաման կու տար ուղղութեան դպրոցի* մը կառավարին որ այն տոմսակը բերողին խարազանի տասնըհինգ հարուած տայ։

— Ի՞նչ ըրեր ես, հարցուց Օֆէլիա։

— Գիտես, Օֆէլիա խաթուն, իմ գէշ բնաւորութիւնս, որ ինծի շատ անգամ թըշուառութեան պատճառ եղեր է։ Երբոր խաթունիս նոր հագուստ մը կը փորձէի՝ ինծի ապտակ մը զարկաւ. ես ալ առանց մտածելու իրեն դէմ պատասխան տուի, չափս չգիտցայ. ան ատեն ինքն ալ ինծի «կեցիր ըսաւ ես խելքդ քու գլուխդ կը բերեմ, յանդուգն պատասխան տալն ինչ ը-

* Calabouse.

սել է՝ կը սորվիս »։ Եւ նստաւ այս տոմսակը գրեց ու ինծի տուաւ որ ում ուղղեալ է նէ անոր տանիմ։ Ո՛հ, աւելի կ'ընտրէի որ հոն ինքը գլխ զարնէր սպաննէր։

Օֆէլիա Թուղթը ձեռքը սկսաւ մտածել։

— Իմ վախս այն չէ, ըսաւ Արբուհի, որ ծեծ պիտի ուտեմ. թէ որ խաթունս կամ հրամանքդ զարնելու ըլլայիր՝ հոգս չէր ըլլար. բայց գետին կ'անցնիմ ամօթէս երբոր կը մտածեմ թէ էրիկ մարդ մը գլխ պիտի ծեծէ, և այնպիսի սոսկալի մարդ մը։

Օֆէլիա լաւ գիտէր որ այն երկրին ընդհանուր սովորութիւնն էր կնիկներն ու աղջիկներն ուղղութեան տունը խրկել և ամենէն ցած մարդկանց ձեռքը տալ զանոնք. ցած կ'ըսեմ այսպիսի արուեստ մը բանեցունելնուն համար, որոնք մերկացունելով զանոնք այդպիսի անարգ կերպով կը խրատէին։ Շատոնցուընէ գիտէր Օֆէլիա այս բանս, բայց վրան շատ անդրադարձութիւն չէր ըրած, և այս առաջին անգամն էր որ կը տեսնէր մատաղ ու փափուկ Արբուհին այս բանիս դատապարտուած։ Իրեն կանացի պարկեշտ բնութիւնը խռովեցաւ, և իր Նոր-Անգղիոյ ազատ արիւնը երեսը զարկաւ, ու իրեն զայրացեալ սիրտը սկսաւ թունդ թունդ նետել. բայց իր բնատուր խոհեմութեամբը ինքը զինքը բռնել գիտնալով սանձեց բարկութիւնը, և ձեռքին մէջ Թուղթը ճմռելով ըսաւ Արբուհւոյն.

— Դու նստէ հոս ինչուան խաթունիդ երթամ դառնամ։

— Ի՞նչ ամօթալի, ի՞նչ անգութ բան է, կ'ըսէր ինքնիրեն սրահէն անցնելով։

Ներս մտաւ տեսաւ որ Մարիամ երկայն բազմոցին վրայ նստեր էր. Մամմին քովը կեցած մազերը կը սանտրէր, և Յովհաննան ալ գետինը ծռած՝ ոտուըները կը տաքցունէր։

— Այսօր ինչպէս ես, հարցուց Օֆէլիա։

Մարիամ խոր հառաչանք մը արձակեց և նուաղելով մը աչուըները գոցեց. այս եղաւ իրեն առաջին պատասխանը, վերջէն ըսաւ.

— Ո՛հ, չեմ գիտեր, սիրելի, միշտ նոյն վիճակին մէջն եմ։

Աս ըսելով ճերմակ թաշկինակով մըն ալ աչուըները սրբեց. որուն չորս եզերքը սև գունով լայն երիզ մը պատած էր։

— Եկայ, ըսաւ Օֆէլիա ու պզտիկ մը հազաց, որ դժուարին խնդրոյ տեսակ մը յառաջաբան է. եկայ որ միջնորդութիւն ընեմ խեղճ Արբուհիին համար։

Մարիամ աչուըները մէկէն պատռտելով մը բացաւ, և դալկահար երեսները շուտ մը կարմրեցան։

— Լաւ, ի՞նչ կայ որ, ըսաւ խիստ կերպով մը։

— Ըրած յանցանացը վրայ սաստիկ զըղջացեր է։

— Իրա՛ւ կ՚ըսես. դեռ ինքը շատ պիտի զղջայ։ Ա՛լ բաւական համբերեցի իրեն աներեսութեանը, կ՚ուզեմ զինքը ինչուան գետին խոնարհեցունել ու քիթն հողին քըսել։

— Բայց ուրիշ կերպով չէի՞ր կրնար պատժել զինքը, որ այս աստիճան նուաստութեան չհասնի։

— Ուզածս ան է որ քիթը քիչ մը կոտրի. խելքը միտքը փափկութեան, գեղեցիկ դէմքին ու կոտրուելու տուեր է. ինչ ըլլալը մոռցեր է։ Կ՚ուզեմ սորվեցունել իրեն որ չափէն դուրս չելլէ։

— Բայց լաւ մտածէ, մէյմը որ աղջիկ տղուն վրայէն պարկեշտութիւնն ու ամօթխածութիւնը վերցունես, անկէ ետև բոլորովին կ՚ապականի։

— Ամօթխածութի՛ւն, ըսաւ Մարիամ արհամարհական ծիծաղով մը, չնայիս ինչպէս ալ կը վայելէ այդպիսի աներեսի մը։ Իրեն ցուցընեմ թէ ան կոտրտուելներովը փողոցն ինկած վատահամբաւ կնիկներէն ալ ցած է իմ առջևս. և սորվի թէ ինչպէս պէտք է եղեր վարուիլ հետս։

— Բայց այդ անգթութեանդ համար Աստուծոյ պատասխան պիտի տաս, ըսաւ Օֆէլիա։

— Անգթութի՛ւն. կ՚ուզէի գիտնալ թէ այս բանիս մէջ ինչ անգթութիւն կայ։ Հրամայեցի որ տասնըհինգ հարուած միայն զարնեն, ան ալ շատ ուժով չէ. հիմա այս բանիս մէջ ի՞նչ անգթութիւն կայ եղեր։

— Ի՞նչ անգթութիւն կայ, պատասխանեց Օֆէլիա, ինծի հարցունես նէ աղջիկ տղու մը համար աւելի լաւ է մեռնիլ քան թէ այդպիսի անարգանաց մէջ իյնալ։

— Հրամանքդ կը կարծես թէ ամէնքն ալ քեզի պէս կը մտածեն. բայց այս աներեսները ծեծի վարժած են, անով միայն ճամբու կու գան։ Մէյ մը որ սկսինք իրենց կոտրտուքներուն և փափկութեանցն ականջ կախել նէ, ծայրը չգար, գլուխնիս կ'ելլեն, ինչպէս որ ըրին մինչև հիմա իմ գերիներս։ Ես ալ ասկէ ետև գիտեմ ընելիքս. ով կ'ուզէ ըլլայ, թէ որ չզգուշանան՝ մէկէն զիրենք ծեծի պիտի խրկեմ, որպէս զի խելքերնին գլուխնին գայ։

Այս ըսելով Մարիամ աչուըները չորս դին կը պտըտցունէր։

Յովհաննա այս խօսքերս լսելով գլուխն աւելի վար ծռեց, վասն զի իմացաւ որ մասնաւորապէս իրեն համար ալ էին այս ըսածները։ Օֆէլիա քիչ մը նստաւ, և կարծես թէ ներսի դին թնդանօթ մը լեցուեր էր, և ճաթելու վրայ էր. բայց ետքէն տեսնելով որ անօգուտ բան է այդպիսի բնաւորութիւն մը ունեցողին հետ վիճելը, լուռ կեցաւ ու ինքը զինքը ժողվելով դուրս ելաւ։

Շատ ծանր կ'երևար իրեն երթալ Սրբուհիին ըսել թէ ամէն ջանքը պարապ ելան։ Անմիջապէս ետևէն գերի մը եկաւ իմացունելու որ խաթունն իրեն ապսպըրեր է

Արբուհին առնուլ և ուղղութեան տունը տանիլ. և առանց ամենևին անոր արցունքներուն ու աղաչանքներուն մտիկ ընելու՝ քաշեց տարաւ։

Քանի մը օր վերջը երբոր Թովմաս պատուհանին քով կեցեր կը մտածէր, Ադոլփոս եկաւ, որ տիրոջը մեռնելէն ետև ամենևին մխիթարութիւն մը չէր գտած։ Ադոլփ գիտէր որ Մարիամ հետը միշտ ընդդիմութիւն մը ունեցեր է, բայց քանի որ տէրը ողջ էր՝ ամենևին հոգը չէր եղած։ Հիմա որ տէրը մեռեր էր, անդադար ահու դողի մէջ էր, չէր գիտեր թէ գլխուն ինչ գալիք կար։ Մարիամ շատ անգամ իր փաստաբանին հետ խորհրդակցեր էր, և տագերը Սէն-Քլէրի եղբօրը կարծիքն իմանալէն ետև որոշեց որ կալուածքն ու գերիները ծախէ, և զանոնք միայն պահէ որ իրեն յատուկ ստացուածքն էին, զորոնք միտք ունէր հետը մէկտեղ հօրը տունը տանիլ։

— Գիտե՞ս Թովմաս, որ ամէնքնիս ալ պիտի ծախուինք, ըսաւ Ադոլփոս։

— Ուսկի՞ց իմացար այս բանս, հարցուց Թովմաս։

— Երբոր խաթունը փաստաբանին հետ կը խօսէր՝ ես վարագուրին ետևը պահուըտած բոլոր մտիկ ըրի։ Քիչ օրէն ամէնքնիս ալ աճուրդի պիտի հանուինք։

— Աստուծոյ կամքը օրհնեալ ըլլայ, ըսաւ Թովմաս ձեռուըները կուրծքին վրայ

ծալլելով ու խորին հառաչանք մը արձակեց։

— Մեր տիրոջը նման ուրիշ մ՚ալ պիտի չկարենանք գտնել, ըսաւ Ատոլփ վշտագին կերպով մը. բայց ինչ ալ ըլլայ, աւելի կ՚ընտրեմ ծախուիլ քան թէ այդպիսի կընկան մը իշխանութեան տակը մնալ։

Թովմաս ձգեց հեռացաւ. սիրտը լեցուեր էր։ Ազատութեան յոյսը, և հեռաւոր կնոջն ու որդւոցը յիշատակը իրեն համբերատար հոգւոյն դիմացը նորոգուեցան. Նման այն նաւաստւոյն որ նաւահանգիստ մտնելու ատենը կը նաւաբեկի և տխուր ալիքներուն վրայէն իր հայրենեաց աշտարակները և բարձր շէնքերը կը տեսնէ, միայն անոնց վերջին բարև մը տալու համար։ Ուժով մը ձեռուըները կուրծքին վըրայ ծալլեց, գառն արցունքները բռնեց և ջանաց աղօթք ընել։ Խեղճը ազատութեան այնպիսի կարգէ դուրս փափագ մը ունէր, որ չէր կրնար զայն սրտէն խլել, որ և իրեն սաստիկ հարուած մը եղաւ. և որչափ եղիցին կամք քո, կ՚ըսէր, այնչափ աւելի ցաւ կը զգար։

Ելաւ Օփէլիային գնաց, որ Վարդիկին մեռնելէն ետև հետը մասնաւոր սիրով ու խնամքով կը վարուէր։

— Օփէլիա խաթուն, ըսաւ, տէրս Սէնքլէր ինծի խոստացեր էր որ զիս ազատ ընէ, և ըսեր ալ էր ինծի թէ ազատութեանս հարկաւոր բաները սկսեր է կարգի

գնել: Թէ որ հիմա հրամանքդ ինծի մեծ շնորհք մը ընելով խաթունին հետ խօսելու ըլլաս, գուցէ յանձն առնու այս բանս առաջ տանելու, վասն զի տիրոջս Սէն-Քլէրին փափագն ալ այս էր:

— Շատ լաւ, կը խօսիմ քեզի համար, ու ձեռքէս եկած ջանքը 'ի գործ կը դնեմ, ըսաւ Օֆէլիա· բայց թէ որ այս բանս Սէն-Քլէր խաթունին կամքէն կը կախուի նէ, ես շատ յոյս չունիմ· 'ի վերայ այսր ամենայնի մէյմը փորձեմ:

Այս խօսակցութիւնս Սրբուհիին դիպուածէն քանի մը օր ետև հանդիպեցաւ, երբ Օֆէլիա կը պատրաստուէր իր հայրենիքը դառնալու:

Առաջին անգամ Մարիամին հետ ըրած խօսակցութեանը վրայ մտածելով Օֆէլիա տեսաւ որ գուցէ շատ տաքութեամբ խօսած ըլլայ· ուստի միտքը դրաւ որ այս անգամ ամէն ջանք ընէ իր սրտին եռանդը չափաւորելու և ըստ կարի ինքը զինքը խաղաղ ցուցընելու: Անոր համար ինքզինք ժողվըտեց, և գուրպայ հիւսելով ելաւ չիտակ Մարիամին խուցը գնաց, առաջադրութիւն դնելով որ ամէն անուշ կերպ ցուցընէ, և իր ամէն քաղաքավարական ճարտարութեամբը Թովմասին բանը յաջողեցունէ:

Տեսաւ որ Մարիամ իր բազմոցին վրայ երկընցեր էր, և արմունկովն ալ բարձին կռթըներ էր, դիմացն ալ Յովհաննան քա-

նի մը սև ազնիւ դիպակներու օրինակներ բերեր կը ցուցնէր։

— Ասիկայ գէշ չէ, ըսաւ Մարիամ, անոնցմէ մէկն ընտրելով. միայն կ'ուզէի գիտնալ թէ արդեօք սուղի յարմա՞ր են։

— Բայց, խաթուն, ըսաւ Յովհաննա շուտ մը իրեն դառնալով, անցեալ ամառ Ա. Ա. զօրապետին կնիկն ալ երկանը մեռնելէն ետև այդ նիւթէն հագեր էր, և շատ լաւ ալ վայլեր էր իրեն։

— Հրամանքդ ի՞նչ կը մտածես, հարցուց Մարիամ Օֆէլիային։

— Ասիկայ Նորելուկի (մօտայի) վերաբերեալ բան մ'ըլլալով, պատասխանեց Օֆէլիա, կարծեմ հրամանքդ ինձմէ լաւ դատաստան կրնաս ընել։

— Այս իրաւ է, ըսաւ Մարիամ, որ հագնելու շնորհքով զգեստ մը չունիմ. և որովհետև գալ շաբաթ ճամբայ պիտի ելլեմ ու ասկէ պիտի երթամ, ուստի պէտք է որ շուտով հագուստ մըն ալ շինել տամ ինծի։

— Ի՞նչ .... այդպէս շուտով երթալու միտք ունիս։

— Հապա ինչ ընեմ. տագրս ինծի կը գրէ որ ինքն ու իր գործակալը լաւագոյն կը համարին գերիներն ու տան կահ կարասիքը աճուրդի հանել ծախել, և տունն ալ գործակալին ձեռքը յանձնել։

— Կ'ուզէի հրամանքիդ հետ բանի մը վրայ խօսիլ, ըսաւ Օֆէլիա։ Օգոստինոս

Թովմասին խոստացեր էր որ զինքն ազատէ, և սկսեր ալ էր ամէն հարկաւոր բաները կարգի դնել։ Կը յուսամ թէ հրամանքդ այս բանս առաջ կը տանիս ու գլուխ կը հանես։

— Շիտակը, ես ալ այդպիսի բան ընելու ամենևին կամք չունիմ, ըսաւ Մարիամ կծու կերպով մը։ Թովմաս այն գերիներէն է՝ որ շատ կ՚արժեն. ես չեմ կրնար այդ զոհն ընել։ Բայց ասկէ, ինչ պէտք է իրեն ազատութիւն, աւելի լաւ չէ՞ իրեն այս վիճակը։

— Բայց ինքը սաստիկ կը փափագի ազատութեան, և տէրն ալ խօսք է տուեր իրեն, ըսաւ Օփելիա։

— Կը հաւատամ թէ կը փափագի ազատութեան, կրկնեց Մարիամ. մէկը չկայ որ չուզէ. և այս մարդիկն ամենևին գոհ չեն ըլլար, այն բանին կը փափագին որ չունին։ Բայց ասկէ, գերեաց ազատութիւն տալը, որ և իցէ կերպով ալ ըլլայ, իմ սկզբանցս դէմ է։ Գերին իր տիրոջը խընամքին տակ երջանիկ է. մէյմը ազատութիւն տուր իրեն, կը տեսնես որ ծոյլերուն, դատարկապորտներուն և գինովներուն գլուխը կ՚ըլլայ. մէկ խօսքով ապականութեան մէջ կը թաղուի։ Եւ այս բանիս փորձը հազար անգամէն աւելի տեսեր եմ. անոնց ազատութիւն տալը օգտակար բան մը չէ իրենց, մանաւանդ թէ շատ անգամ փորձով տեսեր եմ որ վնասակար կ՚ըլլայ անոնց։

— Բայց Թովմաս շատ ժուժկալ, աշխատասէր ու բարեպաշտ է։

— Ես ալ գիտեմ թէ այդպէս է. իրեն պէս շատերը տեսեր եմ որ քանի իրենց տիրոջը հսկողութեանը տակն են աղէկ կ'երթան, բայց վերջէն ամէն բան կը մոռնան։

— Աս ալ մտածելու է, ըսաւ Օֆէլիա, որ եթէ գինքը վաճառքի հանես՝ կրնայ ըլլալ որ գէշ տիրոջ մը ձեռքն իյնայ։

— Այդ ըսածներդ ամէնն ալ բան մը չեն նշանակեր, պատասխանեց Մարիամ։ Հազարին մէկն հազիւ կ'ըլլայ որ գերի մը գէշ տիրոջ մը ձեռքն իյնայ։ Ի՛նչ որ ալ ըսեն, տէր եղողները մեծագոյն մասամբ լաւ մարդիկ են։ Ես հարաւային կողմերը բնակեր եմ, հոն մեծցեր եմ, և ոչ մէկը տեսեր եմ որ իրեն գերիներուն հետ աղէկ չվարուի, այսինքն գոնէ այնչափ աղէկ որչափ որ արժանի են անոնք։ Այս կողմանէ խիղճս հանգիստ է։

— Լա՛ւ, վրայ բերաւ Օֆէլիա ուժգնութեամբ մը, բայց ես գիտեմ որ էրկանդ վերջին փափագներէն մէկն ալ աս էր որ Թովմասին ազատութիւն տայ, և այս բանս ազնիւ Վարդիկին ալ խոստացեր էր անոր մահուան անկողնոյն մէջ, և ես չէի կրնար կարծել որ հրամանքդ ասոնք ամէնն ալ արհամարհես։

Այս խօսքիս վրայ Մարիամ ձեռքի թաշկինակովն երեսը գոցեց և սկսաւ հեծել ու

անուշահոտ շիշը անդադար քթին տանիլ։

— Ամէնքն ալ ինծի դէմ ելեր են, կանչեց լալով, և մէկու մըն ալ փոյթը չէ. կըսկիծներս նորոգեցիր, ու միտքս այդպիսի դառն յիշատակներ ձգեցիր. ամէնքը, ամէնքը... մի՞թէ Հրամանքդ ալ։ Մարդ մը չկայ որ քիչ մը ըմբռնէ թէ ես ինչ կը քաշեմ. մէկհատիկ աղջիկ մ'ունէի, ձեռքէս թռաւ. էրիկ մ'ունէի, որուն հետ ամենայն կերպով յարմարեր էի, ես որ շատ դժուարաւ ինծի յարմար մարդ մը կը գտնեմ, անկէ ալ յանկարծակի զրկուեցայ ու մինակ մնացի։ Եւ Հրամանքդ ամենևին գութ չունի՞ս իմ վրաս, որ եկեր սրտիս կրակը կը բորբոքես, գիտնալով ալ թէ ինչ անմըխիթար վիճակի մը մէջ եմ։ Կը հաւատամ թէ միտքդ բարի է, բայց այդ ըրածդ ալ քիչ մը անխոհեմութիւն է...։

Այս կ'ըսէր Մարիամ, և սաստիկ կը հեծէր ու կը հառաչէր. Մամմին կանչեց որ պատուհանները բանայ, քափրախառն օղիին շիշն իրեն բերէ, ճակատը շփէ, ու հագուստները թուլցունէ։

Այս շփոթութեանս ժամանակ Օֆէլիա ձգեց խուցը քաշուեցաւ. տեսաւ որ ա՛լ անօգուտ է այս բանիս վրայ երկընցունել. վասն զի Մարիամ այնպիսի զգայուն ջղեր ունէր որ ամէն բան անոնց կը զարնէր։ Եւ ամէն անգամ որ գերիներուն նկատմամբ իր էրկանը կամ Վարդիկին յետին կամքը հեռուէն մէջ կը բերուէր, Մարիամին մար-

մրուքը պատրաստ էր վրայ հասնելու ։ Անոր համար Օֆէլիա ալ Թովմասին ուրիշ օգնութիւն չկրնալով ընել, Նաստաս Շէլպի խաթունին նամակ մը գրեց, Թովմասին խեղճ վիճակը նկարագրելով, և միանգամայն կ'աղաչէր որ ձեռքէն եկած օգնութիւնն ընէ անոր ։

Երկրորդ օրը Թովմաս, Ադոլփ և մնացած գերիներէն ալ վեց եօթը հոգի գերեաց համբարանոցը տարուեցան. և վաճառականի մը յանձնուեցան, որ ասդիէն անդիէն այլևայլ ապրանքներ ժողվելով կը պատրաստուէր աճուրդի հանել զանոնք ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Համբարանոց գերեաց.

Համբարանոց գերեաց. զուցէ ընթերցողներէն ոմանք այսպիսի տեղւոյ մը անունը լսելով՝ սարսափելի գաղափար մը ունենան, և աղտեղի ու խաւարչտին այր մը կամ տարտարոս մը երևակայեն ։ Սակայն կը խաբուին. վասն զի հիմակուան ատենս գէշութիւնը վայելչութեամբ ընելու կերպը գտեր են մարդիկ, որպէս զի հասարակաց աչքը չխայթէ ։ Մարդկեղէն ապրանքը ծանր գին ունի վաճառանոցը, անոր համար ամէն փոյթ կ'ըլլուի զանոնք աղէկ սնուցանելու, լաւ մը մաքրելու, որպէս զի երբոր վաճառանոց ելլեն՝ մաքուր, ուժով

լաւ վիճակի մէջ գտուին ։ Նոր–Օռլէանի մէջ ալ գերեաց համբարանոցը արտաքուստ ուրիշ տեղիններէն ամենևին տարբերութիւն չունի . փայելուչ ու մաքուր է , և դիմացը տախտակամած յարկի մը տակ ամէն օր քանի մը էրիկ մարդ ու կնիկ մարդ կը շարեն , իբր նշան ու ցոյց ներսը պահուած վաճառքներուն ։

Քաղաքավար երիտասարդ մը հոն կեցած զքեզ ներս կը հրաւիրէ , ուր կը տեսնես խումբ մը արանց , կանանց , եղբարց , քերց , հարց , մարց և մանրիկ տղայոց , որոնք կամ առանձին առանձին և կամ մէկ քանին մէկտեղ կը ծախուին , ա՛լ ինչպէս որ գնողին ձեռք կու տայ նէ , և այն անմահ հոգին՝ որ Որդւոյն Աստուծոյ արեամբն ու չարչարանքներովը գնուեցաւ այն օրը , երբ երկիրս դողաց , ժայռերը պատռտեցան ու գերեզմանները բացուեցան , այն անմահ հոգին կրնայ ծախուիլ , վարձու տրուիլ , գրաւի առնուիլ , գաղթականութեան բերքերովը և կամ ուրիշ վաճառքներով փոխանակուիլ , ինչպէս որ վաճառականութիւնը կը բերէ և կամ գնողին շահուն ձեռք կու տայ ։

Մարիամին ու Օֆէլիային մէջերնին ըրած խօսակցութենէն մէկ երկու օր ետև Թօվմաս , Ադոլփ և Սէն-Քլէրի տան մնացած գերիներէն վեց եօթը հոգի Սգէյկ անունով պարոնի մը խնամոցն յանձնուեցան , որ Նոր–Օռլէանի փողոցներուն մէ-

կուն մէջ համբարանոցի մը վերակացու էր, որպէս զի երկրորդ օրը աճուրդի հանուին։

Թովմաս ու իր ընկերներէն շատը հետերնին մէյմէկ սնտուկ ունէին մէջը իրենց հագուստներով լեցուն։ Զիրենք մէկ մեծ սրահ մը մտուցին որ գիշերն հոն անցունեն, ուր ուրիշ խել մը մարդիկ ալ ժողված էին ամէն տարիքէ, ամէն հասակէ և ամէն գունէ, որոնք բարձրաձայն կը ծիծաղէին և իրենք զիրենք յիմարական և յուսահատ զուարճութեանց տուեր էին։

— Հա՛, հա՛, սանկ. ձեզ տեսնեմ, տըղաքս, ապրիք մնաք, ըսաւ Սգէյկ. իմ ձեռքիս տակն եղողները միշտ ուրախ կ՚ըլլան. Սամպո՛յ քեզ տեսնեմ, նայէ որ ընկերութիւնը ուրախ պահես։

Իսկ Սամպոն յաղթանդամ սև մըն էր, որ անհամ անժուր ծաղրածութիւններով ուրիշներուն ծիծաղը կը շարժէր։ Թովմաս ալ նոյն միջոցին ներս մտաւ, և որովհետև ինքը այդպիսի զուարճութիւններէ համ չէր առնուր, անոր համար ո՛րչափ որ կարելի էր նէ անոնցմէ հեռու դրաւ սնտուկը ու ինքն ալ երեսը պատին դարձուցած վրան նստաւ։

Անոնք որ մարդկեղէն մարմնոյ առուտուր կ՚ընեն՝ ամենայն ջանք և հնարք կը բանեցունեն որ իրենց համբարանոցին մէջ ուրախութեան ձայները պակաս չըլլան, որպէս զի ամեննին մտածելու չտան իրենք զիրենք, և իրենց թշուառ վիճակին

անզգայ ըլլան ։ Այն վայրկենէն որ գերի մը հիւսիսակողման վաճառանոցներուն մէջ կը ծախուի ու ինչուան որ հարաւ հասնի, ամենայն կարելի հնարք կը բանեցունեն վաճառականք զանիկայ անզգայ, անփոյթ ընելու և անբանացունելու ։ Գերեաց վաճառականը Վիրճինիոյ և կամ Քէնդըքիի մէջ իր խումբը կը կազմէ, ու կ՚առնու առողջարար և զուարճալի տեղ մը կը տանի, շատ անգամ ջրարբի տեղուանք, ու հոն զանոնք կը գիրացունէ ։ Ամէն օր հոն իրենց առատ ուտելիք կը տրուի, և որպէս զի չըլլայ թէ մէջերնէն ոմանք իրենց տըղաքը, իրենց ընտանիքը յիշելով տրտմին ու մաղձոտին, սովորաբար հետերնին նըւագածու մը կը գնեն որ զիրենք զուարճացունէ, և ստէպ պար բռնել կու տան անոնց. իսկ որոնք որ չեն ուզեր ուրախանալ՝ այնպիսիները իբր վտանգաւոր կը սեպուին, և անգութ ու անպատասխանատու տիրոջ մը ամենայն խստութեանցը ենթակայ կ՚ըլլան ։ Անոր համար ամէն ջանք կ՚ընեն իրենք զիրենք ուրախ, զըւարթ ու աշխոյժ ցուցընելու, մանաւանդ երբոր զիրենք տեսնողներ գալու ըլլան նէ, յուսալով թէ գուցէ աղէկ տիրոջ մը ձեռքն իյնան, և կամ վախնալով որ եթէ չծախուին սաստիկ տանջանք պիտի քաշեն վաճառականին ձեռքէն, ու ծեծի տակ պիտի չարչարուին ։

Երբոր Ագէյկ այն խուցէն դուրս ելաւ,

— Ի՞նչ կ՚ընես հոտ, ըսաւ Սամպօ Թովմասին մօտենալով. ծօ ի՞նչ կը մտածես:

— Կը մտածեմ, ըսաւ Թովմաս հանդարտութեամբ, որ վաղը աճուրդի պիտի ելլեմ:

— Աճուրդի պիտի ելլե՞ս. հա՛, հա՛. մարդի՛կ, տղա՛ք, տեսէ՛ք տեսէ՛ք թէ ի՛նչ նոր բան կ՚ըսէ աս մարդս. ծօ ո՛ւր էր թէ ես ըլլայի քու տեղդ. հաւատա զամէնքն ալ կը ծիծաղեցունէի: Բայց ի՛նչ, ամէնքնիդ ալ վաղը պիտի ծախուի՞ք, ըսաւ Սամպօ ձեռքը ընտանեբար Ատոլփին ուսին վրայ զարնելով:

— Հանդիստ թող զիս, խնդրեմ, ըսաւ Ատոլփ սաստիկ մը թօթուելով:

— Ծօ՛, հոս եկէ՛ք, հոս եկէ՛ք. սև ճերմակ մը գտայ, կաթի գունով, ըսաւ Սամպօ Ատոլփին մօտենալով և զինքը հոտուըտալով. վա՜յ թշուառութեանս, ինչ անուշ ալ կը հոտի. ծխախոտ ծախողի մը կը վայլէ ասիկայ, և մինակ բաւական է բոլոր խանութը անուշ հոտեցունելու և գնողներ հրաւիրելու:

— Հանդիստ թող զիս ըսի, կանչեց Ատոլփ բարկութեամբ:

— Սև ճերմակներն այս ինչպէս դիւրագրգիռ են. ինծի նայէ, ըսաւ Սամպօ և սկսաւ միմոսաբար Ատոլփին ձեւն ընել. ինչպէս կրցա՜յ աղէկ ձեւ ընել: Ինծի կ՚երևայ թէ աղէկ ընտանիքի մը քով եղած պիտի ըլլաս:

— Հրամմեր ես, ըսաւ Ատոլփ, տէր մը ունէի ես որ զձեզ ամէնքնիդ ալ կրնար գնել։

— Տեսնես ուրեմն, պատասխանեց Սամպոյ, ինչ մեծ մարդ ենք եղեր մենք ալ։

— Սէն-Քլէրի ընտանեաց քովն էի ես, ըսաւ Ատոլփ պարծելով մը։

— Իրա՛ւ։ Գլուխս կը կտրեմ թէ որ տէրդ հիմա առաջինէն աւելի երջանիկ չէ նէ։ կարծեմ զքեզ քանի մը կոտրտած ամաններուն հետ մէկտեղ ծախելու հաներ են, ըսաւ Սամպոյ հեգնաբար։

Ատոլփին համբերութիւնը ծայրն հասաւ, և կատաղաբար հակառակորդին վրան հասաւ ու սկսաւ հայհոյելով աղէկ մը ծեծել։ Անդին մէկալնոնք սկսան ծիծաղիլ բարձրաձայն ու ծափ զարնել, մինչև այս աղաղակէն Սգէյկ ներս վազեց տեսնելու թէ ինչ կայ․

— Ի՞նչ կ'ընէք, տղաք, խելօ՛ք, խելօ՛ք, պոռաց երկայն խարազանը շողացունելով։

Ամէնքը ծակէ ծակ փախան, միայն Սամպոյ մէջ տեղը մնաց ծաղրածուի արտօնութիւն ունենալուն համար, և ամէն անգամ տիրոջը խարազանը դէպ 'ի իր կողմը կու գար նէ ծիծաղաշարժ կերպով մը կը փախչըտէր անկէ։

— Մենք չենք․ մենք խելօք կը կենանք․ աս նոր եկողներն են որ խելօք չեն կենար ու գլուխնիս կը ցուցունեն։

Սգէյկ բոլոր բարկութիւնը Թովմասին ու

Ատոլփին վրայ թափեց, և առանց քաղաքավարութեան ոտքով ու բռնցի քանի մը հատ զարկաւ անոնց, և ամէնուն ապսպրեց որ խելօք ու հանդարտ կենան և երթան պառկին. իսկ ինքը թողուց զուրս ելաւ։

Մինչդեռ այս տեսարանս էրիկ մարդկանց ժողովարանին մէջ կը կատարուէր, զուցէ ընթերցողին հետաքրքրութիւնը կը շարժի կանանց ժողովարանն ալ տեսնելու։ Գետնին վրայ փռուած խառնափնդոր պառկեր էին բազմութիւն թշուառ արարածոց ամէն գունէ, ողնխաղի պէս սևէն սկսեալ ինչուան ճերմակը, և ամէն հասակէ, տղէն սկսեալ ինչուան պառաւը։ Հոս տասը տարուան գեղեցիկ աղջիկ տղայ մը, որուն մայրը ցորեկը ծախուեր էր, լալով ողբալով քնացեր էր, և մէկը չկար որ վրան հոգ ունենար։ Հոն տարիքն առած պառաւ մը, որուն վաստուժ բազուկներն ու փապարեալ ձեռուընները բաւականապէս կը ցուցընէին թէ ինչ ծանր աշխատութիւններ կրեր է, կը սպասէր որ վաղը իրրև աւրուած ապրանք մը ոչինչ գնով ծախուի։ Անդին քառասուն ու յիսուն հոգի իրարու վրայ ինկած կը քնանային, ոմանք գլուխնին լաչակ մը առած, ոմանք ալ հագուստներուն ծայրովը ծածկած։ Բայց խուցին մէկ անկիւնը, ուրիշներէն քիչ մը հեռու երկու հոգի կային, որոնց արտաքին կերպարանքը տեսնողին մասնաւոր հե-

տաքրքրութիւնը կը շարժէին ։ Անոնցմէ մէկը մաքուր հագուած խառնածին մըն էր, քառասունն անցած, որուն անուշ նայուածքը ու փայլուն դէմքը ուրիշին գութը կը շարժէին. գլուխն ազնիւ կարմիր լաչակ մը կապեր էր, և վրայի հագած բարեձև ու կոկիկ հագուստէն կ՚իմացուէր թէ աղէկ տնէ մը ելած պիտի ըլլայ, ուր ամէն խընամք վրան պակաս չեն եղած ։ Քովինն ալ իրեն աղջիկն էր, տասնըհինգ տարեկան, խառնածին հօրէ ըլլալով՝ մօրմէն աւելի ճերմակ էր, թէպէտ մօրը շատ նըման. աչուըներն անոր աչուըներուն պէս սև ու անուշ նայուածք մ՚ունէր, իսկ ընքուիներն քիչ մը աւելի երկայն, մազերն ալ գանգրաւոր ու սև ։ Ինքն ալ մաքուր հագուեր կապուեր էր, և սպիտակ ու փափուկ ձեռուըներէն կ՚իմացուէր որ ամենևին ծառայական աշխատութեանց մէջ չէ մտած ։ Այս երկուքն ալ Սէն-Քլէրի ծառայից հետ մէկ տեղ երկրորդ առաւօտ ծախու պիտի ելլէին. իրենց տէրը Նոր-Եօրքի եկեղեցւոյն պաշտօնեաներէն մէկն էր ։

Ասոնցմէ մէկուն անունն էր Շուշան, մէկալինը՝ Եմմէլինէ, և Նոր-Օռլէան ազնիւ ու բարեպաշտ խաթունի մը քովն էին, որ ամէն խնամքով զիրենք սնուցեր ու կրթեր էր. իրենց կարդալ գրել սորվեցուցեր էր. կրօնքի ճշմարտութիւնները սորվեցուցեր էր, և ամէն կողմանէ երջանիկ կեանք մը

կ՚անցունէին: Բայց իրենց բարերար խաթունին մէկ հատիկ որդին բոլոր ստացուածոյն ազատ մատակարարութիւնն ունէր, որ իր անհոգութեամբն ու շռայլութեամբը ծանր պարտքերու տակ ինկաւ, և քիչ ատենէն ալ սնանկացաւ: Գլխաւոր պարտատէրներէն մէկն ալ էր Նոր-Եօրքի մէկ վաճառական մը. ասիկայ Նոր-Օռլէան իրեն գործակատարին գրեց որ իր պարտապանին ձեռքէն բոլոր շարժական ստացուածներն առնու, որոնց գլխաւորներն էին այս երկուքը և քանի մը աշխատաւոր գերիներ. գործակատարն առած հրամանն 'ի գործ դրաւ և ետքէն Նոր-Եօրք գրեց: Իսկ այն վաճառականը, ինչպէս որ ըսինք, քրիստոնեայ և ազատ նահանգի մը բնակիչ ըլլալով, խղճմտանք ըրաւ այս բանիս վրայ. տարակոյս չկար թէ գերեաց և մարդու հոգւոց առուտուրը չէր սիրեր. բայց երեսուն հազար տոլլար առնելիքն ալ պզտիկ գումար մը չըլլալուն, շատ էր մէկ մտաւոր սկզբան մը զոհելու. ուստի աղէկ մը մտածելէն ետև, և բարեկամաց խորհուրդ հարցունելէն ետև՝ գրեց գործակատարին որ ինչպէս որ իրեն պատշաճ կ'երևայ այնպէս ընէ, և զանոնք ծախելէն ետև ստակն իրեն ձեռքն հասցունէ:

Այս թուղթը Նոր-Օռլէան հասնելուն երկրորդ օրը Շուշան և Եմմէլինէ ձեռուընին կապած գերեաց համբարանոցը խըրկուեցան, որպէս զի հետևեալ օրուան ա-

ռաւօտուն հասարակաց աճուրդին ելլեն։ Մինչդեռ լուսնի լուսով կը տեսնենք զիրենք, որ վանդակապատ պատուհանէն ներս զարկեր է, կենանք քիչ մը խօսակցութիւններնին մտիկ ընենք։ Երկուքն ալ կուլան, բայց մեկմեկէ գաղտուկ, վախնալով որ չըլլայ թէ մեկմեկու սիրտը կոտրեն։

— Մայրիկ, գլուխդ ծնկուըններուս վրայ դիր ու քիչ մը քուն եղիր, ըսաւ աղջիկը ինքը զինքը բռնելով։

— Սիրտս առաջ չերթար քնանալու, անկարելի է․․․, քունս չտանիր․ ասիկայ վերջին գիշերն է որ մեկտեղ պիտի անցունենք։

— Ա՜հ, մայրիկ, այդ բանդ մի ըսեր․ գուցէ երկուքնիս մեկտեղ ծախուինք․ ո՞վ գիտէ․․․։

— Թէ որ այդ ըսածդ շատ անգամ եղած բան ըլլար նէ, ես ալ յոյս մը կ'ունենայի․ բայց ձեռքով դրամի պէս գիտեմ որ զքեզ պիտի կորսընցունեմ։

— Ինչո՞ւ, մայրիկ․ մարդն ըսաւ թէ երկուքնիս ալ աղէկ կերպ ունինք, ուստի ծանր գնով կը ծախուինք։

Շուշանին միտքն ինկան այն մարդուն գիտողութիւններն ու ըսած խօսքերը․ սըրտէն արիւն կ'անցնէր երբոր կը յիշէր թէ ինչպէս այն մարդը Եմմէլինէին ձեռուըները զններ էր, գանգուըները նայեր ու ըսեր էր թէ ասիկայ առաջին կարգի ապրանք մըն է։ Շուշան քրիստոնէական կրթութիւն մ'առեր էր, ուստի

երբոր կը մտածէր թէ իրեն դստրիկը ամենայն նախատալից կենաց կրնայ ենթակայ ըլլալ, կը զարհուրէր ու կը սարսափէր, ինչպէս որ բնական է մէկ քրիստոնեայ մօր մը. բայց ինքը ոչ յոյս մ՚ունէր և ոչ ապաւէն մը։

— Մայրիկ, մի վախեր. կրնայ ըլլալ որ բաղդերնիս բանի, ու երկուքնիս մէկտեղ մէկ ազնիւ ընտանիք մը գնէ. զքեզ իբր խոհարար, զիս ալ իբրև աղախին կամ իբր կար կարող։ Ուստի ամենայն կերպով ջանանք զմեզ ուրախ զուարթ բռնել, հարցնողներուն պատմենք ինչ որ գիտենք ընել, գուցէ ասով բաներնիս յաջողի, ըսաւ Եմմէլինէ։

— Վաղը բոլոր մազերդ սանտրէ ու ամէնն ալ ետև տար, ըսաւ Շուշան։

— Ինչո՞ւ, մայրիկ. այսպէս աւելի աղէկ չէ՞։

— Աղէկ է. բայց այնպէս աւելի լաւ կը ծախուիս։

— Ես պատճառ մը չեմ տեսներ, ըսաւ աղջիկը։

— Ազնիւ ընտանիք մը աւելի կ՚ընտրէ գնել զքեզ թէ որ վրադ պարզութիւն ու պարկեշտութիւն տեսնէ, քան թէ գեղեցիկ երևնալու ջանք մը։ Ես այնպիսիները քեզմէ աւելի կը ճանչնամ, ըսաւ Շուշան։

— Լաւ, մայրիկ, ուզածիդ պէս կ՚ընեմ։

— Ինծի մտիկ ըրէ, Եմմէլինէ. թէ որ ասկէ ետև մէյմ՚ալ մէկզմէկ չտեսնենք,

թէ որ ես մէկ կողմն երթամ, դու մէկալ
կողմը՝ միտքդ բեր պզտիկուց 'ի վեր ա-
ռած դաստիարակութիւնդ ու մի մոռնար
մեր խաթունին քեզի տուած պատուէրնե-
րը։ Աւետարանդ ու հոգևոր երգերու տե-
տրակդ հետդ առ, և թէ որ դու հաւատա-
րիմ ըլլաս առ Աստուած, Աստուած ալ
զքեզ ձեռքէ չթողուր յաւիտեան։

Այսպէս կը խօսէր խեղճ կնիկն իրեն
աղջկանը. վասն զի գիտէր թէ վաղը առա-
ւօտ առաջին եկողը, որչափ ալ ցածազգի
և վատ մարդ մ'ըլլայ, որչափ ալ անբա-
րիշտ ու խիստ ըլլայ, կրնար իր խեղճ աղ-
ջըկան մարմնոյն և հոգւոյն տէրն ըլլալ,
թէ որ բաւական ստակ ունենար ձեռքը
զանիկայ գնելու, և ան ատեն ինչպէս կըր-
նայ այս խեղճ աղջիկն հաւատարիմ ըլլալ
առ Աստուած։ Մայրն ասոնք մտածելով
գիրկը կը սխմէր իրեն աղջիկը, և շատ կը
փափագէր որ այսչափ գեղեցիկ ու այսչափ
բարեկիրթ եղած չըլլար։ Եւ երբ կը մտածէր
աղջկան մաքրասիրութիւնը, հոգեսիրու-
թիւնն ու առած դաստիարակութիւնը՝ սիր-
տը կտոր կտոր կ'ըլլար։ Ուրիշ բան չէր
գար ձեռքէն, բայց եթէ աղօթել։ Ա՜հ, ա-
սոր նման քանի քանի հառաչանքներ ելեր
են այս գերեաց բանտերէն առ Աստուած.
հառաչանքներ՝ զորոնք Աստուած չէ մոռ-
ցած. որոնց հանդէս պիտի ընէ դատաս-
տանին օրը, որ մեզմէ շատ հեռու չէ.
վասն զի գրուած է. « Որ ոք գայթակղե-

» ցուցէ զմի 'ի փոքրկանցս յայսցանէ յիս » հաւատացելոց , լաւ է նմա եթէ կախիցէ » երկան իշոյ ընդ պարանոց նորա և ընկղ- » մեսցի 'ի խորս ծովու » :

Լուսնին հեզիկ ու տխուր ճառագայթները հոն քնացող գերեաց վրայ պատուհանին վանդակները կը նկարէին : Մայր և աղջիկ տխուր և այրած ձայնով մէկտեղ երգ մը կ'երգէին , զորն որ գերիները յուղարկաւորութեան օրը կ'երգեն .

Ո՞ւր է Մարիամ, զոր լուայք հեծել ,
Ո՞ւր է Մարիամ, զոր լուայք հեծել .
Թռեաւ նա բերև. յերկիրն երջանկաց .
Ոչ ևս է այլ , գնաց նա յերկինս ,
Ոչ ևս է այլ , գնաց նա յերկինս ,
Թռեաւ նա բերև. յերկիրն երջանկաց .

Այս սրտառուչ խօսքերը , որ տխուր եղանակով մը այն եղկելեաց սրտէն կը բըղխէին , բանտին պատերէն անդրադառնալով՝ այս արտասուաց հովտէս դէպ 'ի երկինք կը վերանային գիշերուան լռութեան միջէն :

Ո՞ւր են Պօղոս և Եղիշա ,
Ո՞ւր են Պօղոս և Եղիշա .
Ելին տարաղեալ յանմահից կայանս .
Ոչ ևս են այլ . գնացին յերկինս ,
Ոչ ևս են այլ , գնացին յերկինս .
Ելին տարաղեալ յանմահից կայանս .

Երգեցէք, խեղճ մայրիկ և դստրիկ, երգեցէք, վասն զի գիշերը կարճ է, առաւօտը մօտենալու վրայ է, որ զձեզ պիտի բաժնէ մէկմէկէ յաւիտեա՛ն:

Առաւօտն եկաւ հասաւ, և ամէնքն սկըսան պատրաստութիւն տեսնել: Սգէյկ կը մտնէր կ'ելլէր, մեծ գործողութեան մէջ էր: Կրակի պէս գերեաց վրան գլուխը զննեց տեսաւ թէ ամէն բան կարգի է. և ամէնուն ալ ապըսպրեց որ իրենք զիրենք ուրախ զուարթ բռնեն. վերջին անգամ զանոնք մէկիկ մէկիկ աչքէ անցունելէն ետև՝ պատրաստ կեցէք, ըսաւ անոնց, վաճառատեղին երթալու: Իսկ ինքը գլուխն արմաւենիէ գլխարկ մը, բերանն ալ ծխախոտ՝ վեր վար կը վազէր ապրանքին վերջին ձեռքը տալու:

— Ի՞նչ է այդ, ըսաւ Շուշանին ու Եմմէլինային դառնալով, ո՞ւր է գանգուրներդ, Եմմէլինա:

Աղջիկը վախնալով մօրն երեսը նայեցաւ, որն որ մէկէն պատասխանեց.

— Ես ըսի իրեն երէկ իրիկուն որ մազերը սանտրէ ու գանգուրները ետին ժողվէ. կարծեմ այսպէս աւելի պարկեշտ է:

— Այդ ի՛նչ անմտութիւն է, պոռաց Սգէյկ աղջկան դառնալով. գնա շուտ գանգուրներդ շինէ. դու ալ գնա իրեն օգնելու, ըսաւ մօրը: Գանգուրներն հարիւր տոլլարի տարբերութիւն կ'ընեն գնոյն վրայ:

Բոլորաձև գեղեցիկ յարկի մը տակ ամէն ազգէ մարդիկ ժողովեր էին, և մարմարապատ յատակին վրայ վեր վար կ'երթային կու գային: Ասդին անդին այլ և այլ պզտի պզտի ամբիոններ կային մունետիկաց և գընահատից համար: Ասոնցմէ երկուքին վըրայ, որ դիմացէ դիմաց էին, երկու պարոնայք ելեր էին, որոնք կէս անգղիերէն կէս գաղղիերէն հոն դրուած այլ և այլ ապրանքներուն տրուած գիները կը պոռային: Երրորդ ամբիոնի մը վրայ դեռ մարդ չէր ելած, որուն չորս կողմը դերեաց բազմութիւն մ'առած՝ աճուրդին սկըսելուն կը սպասէին: Հոն էին նաև Սէն-Քլէրի ծառաները, Թովմաս, Ատոլփ և մէկալնոնք. հոն ամբիոնին առջև նստեր էին Շուշան ու Էմմէլինէ և անձկանօք ու տառապեալ սրտի իրենց կարգին կը սպասէին: Այլևայլ հանդիսատեսներ ժողովեր էին ոմանք գնելու մտքով, ոմանք տեսնելու մտքով, կը շօշափէին, կը զննէին, անոնց յատկութեանց վրայ կը վիճէին ամենայն ազատութեամբ, ինչպէս այլ և այլ ձիապաններ մէկտեղ եկած ձիու մը յատկութեանցը վրայ կը վիճեն:

— Դու հոս ինչ բան ունիս, Ալփրետ, ըսաւ ազնուական երիտասարդ մը ուրիշ մաքուր հագուած երիտասարդի մը ուսը ծեծելով, որ ակնոցը դրած Ատոլփը կը զննէր:

— Սեննեկապանի մը կարօտութիւն ունիմ, և լսեցի թէ Սէն-Քլէրի ծառաները ծախելու հաներ են: Եկայ որ տեսնեմ թէ....:

— Թէ որ խելքս կորսընցունելու ըլլամ նէ, ան ատեն Սէն-Քլէրի ծառաներէն մէկը կը գնեմ. վասն զի անոնք ամէնն ալ երես ելած են ու լիրբ են:

— Փոյթ չէ, ըսաւ առաջինը, ես թէ որ զանոնք գնելու ըլլամ շուտով խելքերնին գլուխնին բերել կու տամ: Կը հասկըցունեմ իրենց թէ ես Պ. Սէն-Քլէր չեմ: Ի՞նչ կ'ըսես, սա մանչը կ'ուզեմ գնել:

— Քիչ ատենէն զքեզ մոխրի վրայ կը նստեցունէ. աղէկ ստակ մսխել գիտէ:

— Ինծի հետ չկրնար խաղալ. քանի մը անգամ ուղղութեան տունը իրեն այցելութիւն ընել տալէս ետև տեսնես ինչպէս ճամբու կու գայ: Թէ որ ես ատոր խելքը գլուխը չբերեմ, ինչ կ'ուզես տամ քեզի. շատ չանցնիր տեսնես ինչպէս իր չափը կը գիտնայ:

Թովմաս իրեն չորս կողմի բազմութիւնը կը դիտէր. և կը փնտռէր թէ արդեօք ով պիտի ըլլայ անոնց մէջէն իր տէրը: Թէ որ դու ալ, ով ընթերցող, հարկադրէիր երկու իրեք հարիւր հոգւոյ մէջէն քեզի տէր մը ընտրել, որ վրադ բացարձակ և անսահման իշխանութիւն մը պիտի ունենայ, քանի՜ հոգի կրնայիր գտնել որոնց վրայ սիրտդ կապուէր: Թովմասին առջևէն

ամէն տեսակ մարդ կ՚անցնէր․ հաստը, բարակը, խոժոռադէմը, երկայնը, կարճը, ամէնն ալ գրեթէ վարի աստիճանի մարդիկ․ որոնք այնպիսի անտարբեր կերպով կը գնեն իրենց նմանները, որ իբր թէ կրակը նետելու տաշեղ ըլլային։ Թովմաս այսպիսի շատ մարդիկ տեսաւ, բայց անոնց մէջէն մէկ Սէն-Բլէր մ՚ալ չգտաւ։

Աճուրդն սկսելէն քիչ մը առաջ կարճահասակ ու յաղթանդամ մարդուն մէկը բազմութիւնը կտրելով առաջ կ՚անցնէր․ գունաւոր շապիկ մը հագեր էր վրայէն, կուրծքը բաց, վարտիքն աղտոտ ու հին․ գերիներուն քով գալով սկսաւ զանոնք մէկիկ մէկիկ քննել՝ գնողի աչքով։ Թովմասը զասիկայ տեսածին պէս սիրտը դող ելաւ, և քանի որ այս մարդն իրեն կը մօտենար՝ վախն երթալով կ՚աւելնար։ Թէպէտ կարճ էր հասակաւ՝ սակայն հսկայի ուժ ունէր․ գլուխը կլորակ ցլու նման, մոխրագոյն փայլուն աչուըներով, չէկ ընքուիներով, դէմքը պղնձագոյն և արևէն այրած։ Լայն բերնին մէջ ծխախոտ կը ծամէր և երբեմն երբեմն ուժով մը կը թքնէր։ Խոշոր ձեռուըներ ունէր, մազոտ, արևէն այրած, կոշտացեալ, երկայն ու աղտոտ եղունգներով։ Սկսաւ մէկիկ մէկիկ զամէնքն ալ քննել․ երբոր կարգը Թովմասին եկաւ, ծնօտէն բռնեց բերանը բանալ տուաւ որ ակռաները նայի, թևը բանալ տուաւ որ ջղերը տեսնէ, ասդին դարձուց, անդին

դարձուց, ցաքել տուաւ, վազելը փորձեց, անոր արագաշարժութիւնն հասկընալու համար։

— Ո՞ւր մնցեր ես, հարցուց անոր քննութիւնը լմընցունելէն ետև։

— Քէնդըքիի մէջ, պարոն, պատասխանեց Թովմաս։

— Ի՞նչ կ'ընէիր։

— Տիրոջս տունը կը հոգայի։

— Զարմա՜նք, ըսաւ ու առաջ անցաւ։

Ատոլփին քով եկաւ նէ՝ քիչ մը կանգ առաւ և անոր փայլուն մաքուր կօշիկներուն վրայ խուխ մը արձակեց, քթին տակէն մրմռալով։ Ետքէն Շուշանին ու Եմմէլինէին քով եկաւ, և հաստ ու աղտոտ ձեռքն երկընցուց ու աղջիկն իրեն քաշեց. սկսաւ անոր վիզն ու կուրծքը շօշափել, Թևերը նայիլ, ակռաները քննել, և ետքէն դէպ 'ի մայրը հրեց, որուն այլայլած դէմքէն յայտնի կը տեսնուէր այն տգեղ օտարականին ամէն մէկ շարժմունքէն կրած վախն ու սարսափը։ Խեղճ աղջիկն ալ վախէն այլայլեցաւ ու սկսաւ լալ։

— Հիմայ լալու ժամանակը չէ, կանչեց ծախողն աղջկան, հոս լալու տեղ չէ. աճուրդն սկսի պիտի։

Եւ աճուրդն սկսաւ. Ատոլփը ծանր գնով գնուեցաւ այն երիտասարդէն, որն որ առաջ կ'ըսէր թէ կ'ուզէ զանիկայ գնել. Սէն-Քլէրի մէկալ ծառաներն ալ այլևայլ մարդիկ գնեցին գացին։

— Հիմա կարգը քեզի եկաւ, ըսաւ մունետիկը Թովմասին։

Թովմաս պատուանդանին վրայ ելաւ, և անձկանօք սկսաւ չորս դին նայիլ. մունետիկին ձայնը, որ անգղիացի և գաղղիացի լեզուաւ ապրանքին առաւելութիւնները կը համրէր, գինը բարձրացուցողներուն այս երկու լեզուաւ աղաղակը, խառն և չփոթ ականջները կը թնդացունէին. քիչ մը վերջէն ուրագին յետին հարուածն որոտաց, և տոլլար բառին վերջին վանկը լսուեցաւ, որով մունետիկն անոր գինը կ'իմացունէր, և Թովմասին գինը կտրուեցաւ, մէկն իրեն տէր ելաւ։

Պատուանդանին վրայէն վար իջաւ, ցլու գլխով կարճահասակ մարդն ուսէն բռնեց զինքը մէկդի քաշեց. և կերկերեալ ձայնով մը — Հոս կեցիր — ըսաւ անոր։

Թովմաս հազիւ կ'իմանար թէ իր չորս դին ինչ բան կ'ըլլար։ Աճուրդն առաջ կ'երթար, և բազմութեան աղաղակը երթալով կը բարձրանար. ուրագը նորէն որոտաց. — Շուշանն ալ ծախուեցաւ. պատուանդանէն վար իջաւ ու քիչ մը կանկ առած ողորմուկ աչուըներով ետին նայեցաւ դէպ 'ի աղջկանը. ան ալ ձեռուըները դէպ 'ի իրեն երկընցուցեր էր։ Ետքէն յուսահատական աչք մը ձգեց զինքը գնողին վրայ, որ հասակն առած մարդ մ'էր շարժմունքը ծանր ու կերպը անուշ։

— Ո՛հ, պարոն, կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ հրամանքիդ, աղջիկս ալ գնէ։

— Կ'ուզէի գինքն ալ գնել, բայց վախեմ թէ պիտի չկարենամ, պատասխանեց պարոնը գթալից աչուըներով աղջիկը դիտելով, որ պատուանդանին վրայ կ'ելլէր և ահով դողով չորս դին կը նայէր:

Գժբաղդաբար Եմմէլինէին արիւնը երեսին զարնելով՝ այտերը վարդի պէս վառեցան, որ ինչուան այն ատեն մոխիր դարձեր էին. աչուըները կարգէ դուրս կենդանացան, և մայրը տեսնելով աղջկան այս անսովոր գեղեցկութիւնը, զոր ոչ երբէք տեսեր էր, հառաչանք մը արձակեց սրտին խորէն: Մունետիկն այս առաւելութիւններս տեսնելով՝ բերանը փրփրած ապրանքին յատկութիւնները մէջ կը բերէր գաղղիացի և անգղիացի լեզուաւ, որով չուտ մը գինն սկսաւ բարձրանալ:

— Ես ալ ձեռքէս եկած գինը կու տամ, ըսաւ այն պարոնը՝ ինքն ալ բարձրացունելով: Բայց քիչ ատենէն Եմմէլինէին գինը այս պարոնին միտքը դրածէն շատ աւելի վեր ելաւ. ինքն ալ լռեց: Մունետիկն աւելի ոգեւորեցաւ, բայց նախանձորդներն սկսան քիչնալ. կռիւը Նոր-Օռլէանցի ազնուականի մը և այն ցլու գլխով մարդուն մէջ միայն մնաց. ազնուականը հետզհետէ բարձրացուց գինը, արհամարհելով իր հակառակորդը. բայց այն աղտոտ ու ցլու գլխով մարդը իրմէ աւելի յամառ և քսակը մեծ գտնուեցաւ. շատ չանցաւ կռիւը դադրեցաւ, ուրագն որոտաց... աղջիկն այս

եաքինիս ինկաւ, մարմնով և հոգւով. Աստուած հետն ըլլայ:

Այս աղջկան տէրն էր Պ. Լըկրին, որ կարմիր գետոյն եզերքը բամպակի կալուածք մ'ունէր: Եմմէլինէն այն խումբին մէջ էր, ուր էին Թովմասն և ուրիշ երկու գերիներ. և լալով բաժնուեցաւ հօն տեղէն:

Այն բարեսէր պարոնը շատ վշտացաւ, բայց այսպիսի դիպուածներ ամէն օր կը պատահին. ամէն օր կը տեսնենք որ մայրն իրեն զաւկէն կը բաժնեն. ճար չկայ: Ինքն ալ իր ապրանքն հետն առած ճամբայ ելաւ:

Նոր-Եօրք վերոյիշեալ քրիստոնեայ վաճառականին գործակատարը երկու օրէն ետև ստակն իրեն խրկեց: Դաշնագրոյն ետին ահաւոր համարակալին այս խօսքերն ալ գրենք, որուն օր մը իրենք ալ համար պիտի տան:

Ի դատել զամբարիշտս, ոչ անտես արասցէ զաղաղակ տառապելոց.

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Անցք.

Սուրբ է ակն քո 'ի տեսանելոյ զչարիս, և հայել յաշխատութիւնս ոչ կարասցես։ Զմէ՞ հայեցար յարհամարհոտս և ստունգանեցեր 'ի կլանել ամպարշտի զարդարն։

ԱՄԲԱԿ. Ա. 13։

Թովմաս մէկ պզտի խեղճ նաւու մը վարի կողմը նստեր էր, որ կարմիր գետէն դէպ 'ի վեր կ'ելլէր։ Ձեռքը շղթայ, ոտքը շղթայ, բայց սրտին վրայ ալ աւելի ծանրագոյն շղթաներ կը կրէր։ Իրեն երկնքին երեսէն ամէն բան անհետացաւ. ոչ լուսին կը փայլէր և ոչ աստղ. ինչպէս հիմա գետին ափունքներն ու ափանց վրայի ծառերը շուտ շուտ կը փախչին, այսպէս ալ ամէն յոյս և ակնկալութիւն իրմէ հեռացեր էին յաւիտեան։ Մնաս բարեաւ Քէնթըքի, մնաս բարով աղքատին տնակդ, մնացէք բարեաւ Քլոյէ, Մովսէս և Պետրոս։ Վերացաւ իրմէ Սէն-Քլէրի տունը բոլոր իր մեծագործութիւններովն ու զարդերովը, վերացան իրմէ Վարդիկին ոսկեփայլ գլուխը և անուշ նայուածքները, վերացաւ իրմէ այն կորիճ, զուարճախօս և

գեղեցիկ Սէն–Բլէրը, որ արտաքուստ անհոգ կ'երևար, բայց ներքուստ շատ բարեսիրտ էր. վերացան իրմէ հանգստեան և ազատութեան այն ժամերը, ու անոնց տեղը ի՞նչ փոխանակեցին...:

Գերութեան ամենադառն հետևանքներէն մէկն ալ այս է որ գերի մը բնութեամբ զգայուն ու ամենուն հետ շուտով յարմարող, ազնիւ ընտանեաց մը մէջ ապրելէն ու անոնց բոլոր սովորութիւններն ու ըզգացմունքներն առնելէն ետև, ամէն վայրկեան վտանգի մէջ է խիստ ու անասնաբարոյ տիրոջ մը ստացուածք ըլլալու. ամենևին նման աթոռի մը կամ սեղանի մը որ փառաւոր խուցի մը զարդ ըլլալէն վերջը՝ գործածուած ու հինցած աղտոտ պանդոկի մը և կամ անառակութեանց տխուր որջի մէկ անկիւնը կը ձգուի: Բայց հոս տարբերութիւնն այս է որ աթոռը կամ սեղանը բան մը չզգար. իսկ գերին կ'իմանայ և կը զգայ իրեն բնութեանը դէմ եղած անպատուութիւնը. վասն զի այն օրէնքը որ զինքը իբրև կահ կարասի մը գնել վաճառել կը վճռէ, չկրնար իրմէ հոգին վերցունել և ոչ մտքէն իր յիշատակները, ակընկալութիւնները, սէրը, փափագները և երկիւղը ջնջել:

Սիմոն Լըկրի, Թովմասին տէրը Նոր-Օռլէանի այլ և այլ կողմերը ութը գերի գըներ էր, որոնց ձեռքը շղթայ զարկած և երկու երկու իրարու կապած Աւազակ (Py-

rate) ըսուած շոգենաւուն մէջ դրած կը պատրաստուէր Կարմիր գետէն դէպ 'ի վեր ելլալու ։

Շոգենաւուն մէջ գերիներն աղէկ մը տեղաւորցընելէն ետև երբոր ճամբայ ելան, իրեն բնական գործունէութեամբը եկաւ գերիները մէյմը աչքէ անցունելու ։ Թովմասին զիմացը կանկ առնելով տեսաւ որ մաքուր հագուեր էր, կօշիկներն ալ փայլուն.

— Ո՛տք ելիր, ըսաւ անոր խստութեամբ մը ։

Թովմաս ոտք ելաւ ։

— Հանէ՛ այդ վզնոցդ ։

Թովմաս որովհետև ձեռուըները շղթայակապ էր՝ չէր կրնար շուտ մը քակել վզնոցը, Լըկրի օգնութեան եկաւ, և կոպիտ կերպով քաշեց վզէն հանեց ու գըրպանը դրաւ ։ Ետքը գնաց Թովմասին սընտուկը բացաւ, զորն որ ուրիշ անգամ արդէն կողոպտեր էր, և մէջէն հին վարտիք մը ու մաշած բաճկոն մը դուրս հանեց, զորոնք Թովմաս ախոռն աշխատելու ժամանակ կը հագնէր. և ձեռաց շղթաները քակելով՝ անոր անկիւն մը ցուցուց սնտուկներուն մէջ տեղը ։

— Գնա հոն հագիր սըւոնք, ըսաւ ։

Թովմաս հնազանդեցաւ, և գնաց հագաւ եկաւ ։

— Կօշիկներդ հանէ, ըսաւ Լըկրի ։

Թովմաս հնազանդեցաւ ։

— Հիմա սըւոնք հագիր, ըսաւ Լըկրի, և զոյգ մը հաստ ու ամուր ոտքի աման առջևը նետեց։

Այս արագ այլափոխութեանս մէջ ալ Թովմաս սիրելի Աստուածաշունչը չէր մոռցած հետն առնելու։ Աղէկ որ հետը մէկտեղ առեր էր. վասն զի Լըկրի Թովմասին ձեռուընները նորէն շղթայի զարնելէն ետև սկսաւ անոր հանած հագուստներուն գըրպանները մէկիկ մէկիկ նայիլ։ Մետաքսէ լաթի մը կտոր գտաւ ու մէկէն իր գրպանը դրաւ. ետքէն քանի մը հատ ալ տղայական խաղալիքներ գտաւ. որոնք Վարդուկին ըլլալով՝ Թովմաս խնամքով կը պահէր. զասոնք աչքէ անցունելէն ետև քթին տակէն մռմռալով գետը նետեց։

Երգի տետրակ մըն ալ գտաւ, զորն որ Թովմաս հագուստները շուտ շուտ փոխելու ատեն գրպանը մոռցեր էր։

— Հո՛մ... կ'երևայ թէ շատ ջերմեռանդ ես։ Անունդ ի՛նչ է։ Ուրեմն քրիստոնեայ ես, հա՞։

— Հրամմեր ես, պարոն, ըսաւ Թովմաս աներկիւղ։

— Լաւ. քիչ ատենէն ես քեզի մոռցունել կու տամ։ Ես իմ կալուածներուս մէջ այնպիսի սևեր չեմ ուզեր որ պոռան կանչեն, աղօթք ընեն, երգեն. ուստի աղէկ միտքդ պահէ։ Ուշ դիր ըսածներուս, վրայ բերաւ Լըկրի ոտքը գետին զարնելով և խեղճ Թովմասին վրայ կատաղի նայուածք

մը արձակելով․ տակէ ետև ես եմ քու կրօնքդ, հասկըցա՞ր․ իմս ես, ինձի պէտք է որ հնազանդիս։

Թովմասին սրտէն մէկը ոչ պատասխանեց, և այս անտեսանելի ձայնս շատ անգամ կրկնուելով՝ հին պատգամի մը այս խօսքերն ալ լսեց, զորն որ Վարդուհին շատ անգամ իրեն կարդացեր էր․ «Մի ․երկնչիր, զի ես փրկեցի զքեզ, յանուանէ կոչեցի զքեզ, իմ ես դու․

Սիմոն Լըկրի ձայն մըն ալ չլսեց, և ոչ ալ լսելիք ունի․ քիչ մը ատեն ալ գերուոյն յուսահատ ու տխուր երեսը նայեցաւ և ձգեց հեռացաւ։ Թովմասին սնտուկն ալ հետը մէկտեղ տարաւ, որուն մէջ քանի մը կտոր մաքուր հագուստներ կային, երբոր տեսան նաւաստիները մէկէն Լըկրիին չորս կողմն առին, և սկսան մէկը մէկալը Թովմասին հագուստները գնել, և պարապ սնտուկն ալ աճուրդի հանեց։ Այս բանս անոնց համար աղէկ խնդալու նիւթ մըն էր, և Թովմասին երեսը նայելով բարձրաձայն կը ծիծաղէին, վասն զի կը տեսնէին որ խեղճ մարդը այրած սրտով իրեն հագուստներուն ծախուելուն կը նայէր։

Սնտուկին աճուրդի ելլելն աւելի զուարճալի եկաւ իրենց, և սկսան բերաններնուն եկածն ըսել ու ծիծաղիլ։

Սիմոն այս պզտի առուտուրս լմընցունելէն ետև, չուա մը իրեն ստացուածքին քովն եկաւ ու ըսաւ․

— Ի՛նչպէս որ տեսար, Թովմաս, զքեզ քու աւելորդ կարասիներէդ ազատեցի․ նայէ հագուստներուդ հոգ տանիս, վասն զի երկայն ատեն ձեռքդ ուրիշ հագուստ պիտի չանցնի․ ես մասնաւոր կատարելութիւն մը ունիմ, որ սևերուն խնայող ըլլալ կը սորվեցունեմ։ Իմ կալուածոցս մէջ հագուստ մը ամբողջ տարի մը պիտի գիմանայ։

Սիմոն դէպ 'ի Էմմէլինէին կողմը գնաց որ ուրիշ կնկան մը հետ կապուած էր։

— Քեզ տեսնեմ, ըսաւ երեսը չոյելով, ուրախ կեցիր։

Աղջիկը ակամայ սարսափած ու ատելութեամբ մը երեսը նայեցաւ, Սիմոն այս բանս տեսնելով՝ ընքուիներն ամփոփեց բարկութեամբ։

— Նայէ որ անուշ դէմքդ ինծի ցուցընես, աղջիկս, երբոր քեզի հետ խօսելու ըլլամ, հասկըցա՞ր։ Դու ալ հինցած դեղինցած կաշի, ըսաւ Էմմէլինային հետ կապուած խառնածին կնկան, նայէ որ կերպըդ փոխես, երեսս նայէ, քեզի կ'ըսեմ։

Եւ քիչ մը ետև ետև քաշուելով,

— Ձեզի կ'ըսեմ, ըսաւ գերիներուն, ինծի նայեցէք, երեսս նայեցէք, աչուըներուս մէջ նայեցէք, և ամէն մէկ ըսելուն մէյմը ոտքը գետին կը զարնէր։

Ամէնքն ալ աչուընին Սիմոնին փայլուն ու կանաչագոյն աչուըներուն մէջ տնկեցին։

— Իսկ հիմա այս բուռս կը տեսնէ՞ք, ըսաւ ու գարբնի ուռան նման աճագին բուռը վեր վերցունելով, ասիկայ կը տեսնէ՞ք · նայէ ծանր է, ըսաւ Թովմասին ձեռքին վրայ դնելով · աղէկ նայեցէք սա ոսկորները, երկաթի պէս պնդացեր են գերինները ծեծելով : ինչուան հիմա սև մը չեմ գըտած որ մէկ հարուածով մը գլինքը ջախջախած չըլլամ, ըսաւ ու ձեռքը այնպէս Թովմասին երեսին մօտեցուց որ անիկայ վախէն ետ ետ քաշուեցաւ : Ես ձեր վրայ գրուած խեղճ ողորմելի վերակեցուներուն վրայ ամենևին համարում չունիմ · ես անձամբ վերակեցութիւն կ'ընեմ և աչքէս բան չփախչիր, ապահով գիտնաք : Բերանս բացածիս պէս ամէնքնիդ ալ պատրաստ պիտի ըլլաք ըսածներս մէկէն 'ի գործ դնելու · այս կերպով միայն կրնաք աչքս մտնելու · ինձմէ ամենևին աչք գոցել, չտեսնելու զարնել մի սպասէք : Հասկըցա՞ք · սրտիս մէջ ամենևին գութ չունիմ ու չեմ ալ կրնար ունենալ :

Խեղճ կնիկները վախերնէն հազիւ թէ ունչ կրնային առնուլ, և ամէնքն ալ տըխուր ու յուսահատ դէմքով առջևնին կը նայէին : Սիմոն քովերնէն հեռացաւ ու գնաց գաւաթ մը օղի անկեց :

— Ահաւասիկ ես այս կերպով գլուխ կ'ելլեմ իմ գերիններուս հետ, ըսաւ Սիմոն քովի մէկուն որ իրեն այն ճառախօսութիւնը մտիկ ըրեր էր · իմ ոճս է սաստիկ

խոստութեամբ սկսիլ, որպէս զի ամէնքն ալ առաջուց գիտնան ընելիքնին։

— Իրա՛ւ կ'ըսես, պատասխանեց օտարականը ուշի ուշով Լըկրիին երեսը նայելով, նման այն բնապատումին որ կարգէ դուրս երեւոյթի մը վրայ զննութիւն կ'ընէ։

— Հրամմեր ես, ես այսպէս կ'ընեմ։ Ես ձեր կնամորդի կալուածատէրներուն չեմ նմանիր, որոնց ձեռուըները շուշանի պէս ճերմակ են, և իրենց խեղճ ողորմելի գործակալներէն կը խաբուին։ Իմ յօղուածներս մէյմը շօշափէ նայէ, բուռս նայէ, ատոնց միսը գերիներու վրայ գործածելէս քարի պէս պնդացեր են։ Շօշափէ, մէյմը տես։

Օտարականը մատով Լըկրիին թեւը շօշափեց, և պարզութեամբ մը ըսաւ.

— Իրաւցունէ, բաւական պինդ են. և կ'ենթադրեմ թէ վարմութիւնը սիրտդ ալ պնդացուցած պիտի ըլլայ։

— Ի՞նչ ըսել է, ատոր խօսք չկայ, պատասխանեց Սիմոն ծիծաղելով։ Շիտակը կարծեմ ինձի պէս քիչ զգացողութիւն ունեցող մարդ չգտուիր. քիթս մէկու մ'ալ ձեռքը չեմ տուած. և գերիներս ալ ոչ իրենց վարպետութիւններովը, և ոչ իրենց շողոքորթութեամբքը զիս չեն կրցած խաբել։

— Հոս սևերու լաւ խումբ մը ունիս։

— Հրամմեր ես. մանաւանդ սա Թովմասը, զորն որ իբրև սակաւագիւտ բան

մը ինձի տուին. քիչ մը սուղի ալ նստաւ. իմ միտքս է գինքը կառավար կամ թէ աշխատողաց վերակացու դնելու: Միայն պէտք է որ իրեն մօքին գաղափարները փոխէ. վասն զի իրեն մեծ պակասութիւնն է այնպիսի կերպ մը բռնել որ ամէնէն գերւոյ մը չվայլեր. ապա թէ ոչ շատ լաւ մարդ կ'երևայ: Իսկ այն դեղնորակ կինը փախեամ շատ պիտի չապրի, հիւանդոտ կ'երևայ. 'ի վերայ այսր ամենայնի կրցածիս չափ գինը կը նայիմ հանել. մէկ երկու տարի հազիւ կրնայ դիմանալ: Ես սովորութիւն չունիմ գերիներուն վրայ խնամք տանելու. կրցածիս չափ կը գործածեմ, և թէ որ մեռնելու ըլլայ՝ տեղն ուրիշ մը կը գնեմ: Ասով շատ հոգ ալ չքաշեր ընելիք, և համոզուած ալ եմ որ եթէ հաշուի նստելու ըլլանք՝ կարծեմ այս կերպով աւելի շահաւոր կ'ելլեմ:

Աս խօսքիս վրայ Լըկրի պուտ պուտ զաւաթ մը օղի նորէն տնկեց:

— Ընդհանրապէս ո՞րչափ կը դիմանան գերիներդ, հարցուց օտարականը:

— Ճիտակը աղէկ չեմ գիտեր. այս բանս իրենց կազմուածքէն կը կախուի: Զօրաւոր կազմուածք ունեցողները վեց եօթը տարի կը դիմանան. իսկ տկարները երկու երեք տարիէն աւելի չեն դիմանար: Սկզբան շատ կ'աշխատէի կեանքերնին երկարելու, երբոր կը հիւանդանային՝ դեղեր կու տայի, հագուստ է, ծերմակեղէն է,

ծածկոյթ է, ես ինչ գիտնամ ամէն բան
իրենց կը ճարէի. որպէս զի վայելուչ ու
մխիթարեալ կեանք մը ունենան. բայց այս
ամէն բանս ինծի շատ ստակի կը նստէին,
և վրայէս ալ հոգ պակաս չէր ըլլար: Բայց
հիմա, ինչպէս որ կը տեսնես, հիւանդ ա-
ռողջ՝ զամէնքն ալ առաջ կը մղեմ: Երբոր
սներէն մէկը մեռնի՝ ուրիշ մը տեղը կը
գնեմ, և ամէն կողմանէ կը տեսնեմ որ
այս կերպս աւելի դիւրին ու աւելի շահա-
ւոր է:

Օտարականը կռնակը դարձուց գնաց
ուրիշ պարոնի մը քով նստաւ, որ բոլոր
այս խօսակցութիւններս զայրացմամբ մը-
տիկ ըրեր էր:

— Պարոն, ըսաւ օտարականը ասոր,
պէտք չէ այս մարդէն չափես բոլոր հիւսի-
սակողման կալուածատէրները:

— Ես ալ այնպէս կը յուսամ, պատաս-
խանեց երիտասարդ ճանապարհորդը:

— Ասիկայ մէկ վատ, զարշելի, և կա-
տաղի մարդուն մէկն է, ըսաւ առաջինը:

— Այսու ամենայնիւ ձեր օրէնքները
թող կու տան որ խել մը մարդկեղէն արա-
րածներ ասոր կամացը բռնաւորական իշ-
խանութեանը տակ հեծեն, առանց մէկ
պաշտպանութեան մը յոյս ունենալու. և
որչափ ալ այդ մարդը զարշելի ու վատ սե-
պես՝ չես կրնար ըսել թէ այս արուեստին
մէջ ինքն է միայն այսպէս, ուրիշներն ալ
այսպէս չեն:

— Իրաւ է, պատասխանեց առաջինը. բայց կալուածատեարց մէջ շատեր ալ կան որ գթած ու մարդասէր են:

— Թող ըսածիդ պէս ըլլայ, ըսաւ երիտասարդը, բայց ըստ իմ կարծեացս, դուք որ գթած և մարդասէր մարդիկ կը սեպուիք և ազդեցութիւն ալ ունիք, դուք պատասխանատու էք այս խեղճերուն դէմ եղած անգթութեանցն ու անիրաւութեանցը, վասն զի առանց ձեր յայտնի հաւանութեանն ու ձեր ցուցըցած ազդեցութեանը այս բանս և ոչ վայրկեան մը կրնար դիմանալ: Թէ որ բոլոր կալուածատէրները այս մարդուս պէս ըլլային, մատովը Լըկրին ցուցընելով՝ որ կռնակն իրենց դարձուցեր էր, այս ամէն բաներս կը ջընջուէին ու անհետ կ'ըլլային: Ձեր մարդասէր ու գթած կերպն է որ այսպիսի գազանամիտ մարդկանց համարձակութիւն կու տայ:

— Կ'երևայ թէ վրաս մեծ համարում ունիս, ըսաւ ծիծաղելով կալուածատէրը, բայց խորհուրդ կու տամ որ այդպէս բարձր ձայնով չխօսիս. վասն զի այս նաւուս մէջ այնպիսի մարդիկ կրնան գտուիլ որ ինծի պէս քու կարծիքներուդ աչք չեն գոցեր: Սպասէ քիչ մ'ալ ինչուան իմ կալուածներս հասնինք. հոն կրնաս ուզածիդ չափ գէշ խօսիլ մեր վրան:

Երիտասարդ պարոնը կարմրեցաւ ու սկսաւ ծիծաղիլ, ու երկուքը մէկտեղ սատրինճ խաղալու նստան:

Ասոնց խօսելու ատենը նաւուն մէկալ ծայրը ուրիշ խօսակցութիւն մը կ'ըլլար Եմմէլինային ու իրեն կապուած խառնածին կնկան մէջ. մէկ մէկու, ինչպէս սովորաբար կը պատահի, իրենց պատմութիւնը կը պատմէին :

— Դու որո՞ւն քովն էիր, հարցուց Եմմէլինա :

— Իմ տէրս Էլլիս կ'ըսուէր, Լէվի Թաղը կը բնակէր, գուցէ տունը տեսար ·

— Քեզի հետ աղէկ կը վարուէ՞ր, հարցուց Եմմէլինա :

— Հրամմեր ես, բայց վրան հիւանդութիւն մը եկաւ ու բնութիւնը բոլորովին փոխուեցաւ : Վեց ամիս գիշեր ցորեկ մէկն ալ հանգիստ չթողուց · ամենուն վրայ ալ պակասութիւն կը գտնէր, և մարդ մըն ալ չկար որ զինքը գոհ ընէր : Օր աւուր վրայ աւելի անտանելի եղաւ, և բոլոր գիշերները զիս քովը արթուն կը պահէր : Քիչ ատենէն ամէն ուժէ ինկայ և չկրցայ քունի դէմ դնել, և որովհետև օր մըն ալ զիս քունս տարած գտաւ, սաստիկ բարկացաւ ինծի, և սպառնացաւ որ զիս խիստ տիրոջ մը ծախէ · վերջը խոստացաւ որ զիս ազատէ, բայց մահը վրայ հասնելով՝ առաւ տարաւ զինքը :

— Բարեկամ ունէ՞իր, հարցուց Եմմէլինա :

— Երիկս ունէի, որ դարբին է · սովորաբար տէրս զինքը դուրս վարձու կու

տար։ Զիս այնպէս շուտ մը յափշտակեցին որ ժամանակ չունեցայ զինքը մէյմ'ալ տեսնելու, չորս հատ ալ զաւակ ունիմ։ Ո՛հ, տէր Աստուած իմ, հառաչեց խեղճ կնիկը ձեռուըներովն երեսը գոցելով։

Ցաւալի պատմութիւն մը լսողը սովորաբար բնական ազդեցութիւն մը կ'ունենայ քանի մը մխիթարական խօսքեր գտնելու։ Էմմէլինա ալ կը փափաքէր քանի մը մխիթարական խօսքեր ըսել, բայց չէր կըրնար գտնել։ Եւ ի՛նչ կրնար ըսել։ Լռին ու գաղտնի միաբանութեամբ մը երկուքն ալ զգուշացան այն զարհուրելի մարդուն վրայ խօսք բանալու, որ իրենց տէրն եղեր էր։

Միայն կրօնքն է որ այսպիսի տխուր վայրկեաններուն մէջ ալ մխիթարութիւն մը կը գտնէ։ Խառնածին կինը քրիստոնեայ էր, և թէպէտ կրօնական բաներուն մէջ շատ ուսեալ չէր, սակայն անկեղծ բարեպաշտութիւն մը ունէր։ Էմմէլինային վրայ աւելի հոգ տարուած էր. կարդալ գրել գիտէր, և իրեն բարեպաշտ ու ազնիւ խաթունը կրօնական դաստիարակութիւն մը տուեր էր իրեն։ Այսու ամենայնիւ հաստատուն հաւատքով քրիստոնէի մը համար ալ դժուարին փորձութիւն մը չէ՞ արդեօք տեսնել ինքը զինքը, գէթ առ երևոյթս, Աստուծոյ երեսէն ինկած ու դառն բռնութեան տակ ընկճած։ Ո՛րչափ ևս առաւել այսպիսի մէկ փորձութիւն մը չզրգուեր ար-

դեօք այնպիսի խեղճ քրիստոնէի մը հաւատքը որ չափաւոր գիտութիւն ալ չունի, ու տղայ է հասակաւ։

Շոգենաւը այս ցաւագին բեռներով ծանրացած՝ կապտագոյն ու տղմուտ գետին վրայէն առաջ կ'երթար։ Խել մը տխուր աչքեր իրենց հոգնած նայուածքը գետին սեպացեալ մթագոյն կաւէ ափանցը վրայ կը դարձունէին, որոնք հետզհետէ կը փախչէին։ Վերջապէս շոգենաւը մէկ պզտի քաղաքի մը դիմաց կանգ առաւ, ուր Լըկրի իր գերիներովը ցամաք ելաւ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Տխուր տեղուանք.

Թովմաս ու իր ընկերները սաստիկ նեղութեամբ սայլի մը ետեւէն կ'երթային. ճամբան ալ շատ անհարթ էր։ Սիմոն Լըկրի կառքը նստեր էր, և այն երկու կնիկները իրարու կապուած միշտ, կառքին ետեւը խառնափնդոր բեռներուն հետ դրեր էր. և ամէնքը մէկտեղ դէպ 'ի իրեն կալուածները կ'երթային, որ անկէ շատ հեռու էր։

Այս ճամբան անապատ ու անկոխ էր, և երբեմն անմշակ դաշտերու մէջէն կ'անցնէր, ուր բարձր եղևին ծառեր բուսած էին որոնց մէջէն քամին հեծելով կը սուլէր. ու երբեմն ալ մանր թուփերով պատած ու ճախճախուտ տեղերէ կ'անցնէր,

ուր բարձր նոճիները իրենց տխուր կատարքը մինչև յամպս կ'ամբառնային, ճիւղերը սև մամուռէ պատկներով զարդարուած էին. գետինը տեղ տեղ ծառերու կոճղներով ու մացառներով ծածկուած էր, որոնք օձերուն բնակարան էին և հոն թացութեան մէջ կը փտէին:

Այսպիսի ճամբաները տխուր ու ամայի կ'երևան այն ճանապարհորդին որ քակը ստակով լեցուն, աղէկ ձիու մը վրայ հեծած աճապարելով կ'անցնի իր գործոցը կ'երթայ. բայց որչափ աւելի սոսկալի կ'երևայ շղթայակապ գերիի մը աչքին, երբոր կը մտածէ թէ ամէն մէկ քայլն առնելուն ու առաջ երթալուն՝ ա՛լ աւելի կը հեռանայ իր սիրելիներէն:

Ո՞վ չէր կրնար իմանալու այս խեղճերուն ունեցած ցաւը, երբոր դիտէր այն զունաթափ երեսներուն վրայ նկարուած յուսահատութիւնն ու համբերատար տըրտմութիւնը, որով իրենց ցաւալից աչուընները այս թշուառ ճամբորդութեան մէջ պատահած առարկաներուն վրայ կը դարձունէին:

Ընդհակառակն Սիմոն ամէնևին ուրիշ մտածութիւն չունէր, և երբեմն երբեմն օղին շիշը գրպանէն հանելով պուտ պուտ բերանը կը թրջէր:

— Ծօ տղաք, ըսաւ ետին դառնալով և գերիներուն տխուր կերպը տեսնելով, ձեզ տեսնեմ մէկ երգ մը երգեցէք որ ես ալ մտիկ ընեմ, հա՛ նայիմ:

Գերիներն իրարու երես սկսան նայիլ։

— Ձեզ տեսնեմ, շո՛ւտ ըրէք, պոռաց նորէն Լըկրի խարազանը շառաչեցունելով։

Թովմաս հոգեոր երգ մը սկսաւ.

Երուսաղէմ, ո՛վ ցանկալի հայրենիք,
Յանուն քո քաղցր հալի սիրտ իմ անձկայ-
(րեաց·
Ե՞րբ լըռեսցեն դառըն մեր կեանք և ցաւք·
Ի քում խորան....

— Լա՛ւ կեցիր, ձայնդ քեզի քաշէ, անիծած ծեր, պոռաց Լըկրի բարկութեամբ. ինչ կը կարծես միթէ ես այդ քու դժոխային երգերուդ կարօտութիւն ունիմ։ Զըւարճալի բան մը երգեցէք, հա՛ տղաք ձեզ տեսնեմ։

Անդիէն մէկալ գերիներէն մէկը սկսաւ անիմաստ երգ մը երգել, որ սեերուն մէջ սովորական է.

Ձեռքըս ձագար մը ունէրս երբ զիս տեսաւ
Երեկ իրիկուն,
Այն որչափ խնդաց, կարծես մարեցաւ.
Լուսինն է փայլուն.
Ո՜, արդար, բուէք դուք, պար բռնած բուէք
Միասին բուէք դուք· (դուք

Այս երգիչը առանց իմաստին ուշ դնելու՝ միայն յանգին նայելով կը ջանար յանկարծական նոր բաներ ստեղծելու, և բոլոր մէկալ գերիներն ալ ընդհատ ընդհատ աս տողերը կը կրկնէին.

Ծօ, տըղաք, բռէք դուք, պար բռնած բռէք
Միաբան բռէք դուք. (դուք

Սաստիկ աղաղակաւ կ'երգէին և իրենք զիրենք կը բռնադատէին ուրախ զուարթ ցուցընելու. բայց ոչ յուսահատութեան հառաչանքները, և ոչ եռանդագին աղօթից խօսքերը չէին կրնար այս վայրենի երգին եղանակէն աւելի այսպիսի խորին ցաւ մը բացատրելու: Կարծես թէ այս համր խեղճ սրտերը սպառնալեաց և շըղթայից տակ ճմլած, երաժշտութեան սահմանները կ'ապաւինէին, և հոն իրենց լեզու մը կը գտնէին առ Աստուած ամբառնալու իրենց սրտին տառապանքները: Ասիկայ աղօթք մըն էր, որ խեղճ սրտերէ առ Աստուած կը վերանար, զորն որ Լըկրի չէր կրնար հասկընալ: Ինքը միայն անոնց ձայնն ու աղաղակը կը լսէր, և կը զուարճանար, և կը կարծէր թէ գերիներուն վըրայ զուարթութիւն բերաւ:

— Ահա, սիրելիս, ըսաւ Լըկրի Նըմմէլինային դառնալով ու ձեռքն անոր ուսին վրայ դնելով, տուն հասնելու քիչ մնաց:

Երբոր Լըկրի կը բարկանար ու կը հայ-

հոյէր՝ Էմմէլինա կը սարսափէր․ բայց երբոր ձեռքը վրան կը դնէր ու այս կերպով հետը կը խօսէր նէ, աւելի կ՚ընտրէր ծեծ ուտել քան թէ անոր այն անուշ կերպը տեսնել։ Լըկրիին նայուածքէն դող կ՚ելլէր ու մազերը կը տնկուէին․ առանց ուզելու ետ ետ քաշուեցաւ ու խառնածին կնկան քով կծկեցաւ, իբր թէ անիկայ իր մայրն ըլլար։

— Դու ամենևին օղ գործածած չունիս․ հարցուց Լըկրի կոշտ ձեռուըներով անոր ականջին ծայրէն բռնելով։

— Չէ, պատասխանեց Էմմէլինա դողալով ու դէպ 'ի գետին նայելով։

— Լաւ ուրեմն, կրկնեց Լըկրի, տուն հասնելնուս պէս ես քեզի զոյգ մը օղ կու տամ, բաւական է թէ դու աղէկ ըլլաս։ Այնչափ մի վախեր, ես զքեզ ծանր աշխատութիւններու տակ հոգնեցունելու միտք չունիմ։ Ինծի հետ երջանիկ կ՚ըլլաս, ու խաթունի մը պէս կ՚ապրիս, միայն թէ աղէկ ըլլաս։

Լըկրի այնչափ խմեց որ կամաց կամաց կարծես թէ առջի գաժանութիւնը վրայէն փարատեցաւ։ Հեռուէն սկսան իրեն կալուածներն ալ տեսնուիլ․ ատենով ատոնք հարուստ ու կիրթ ճաշակ ունեցող պարոնի մը էին որ շատ խնամքով զարդարեր էր։ Պարտքի տակ մեռած ըլլալով զանոնք բոլոր Լըկրի գնեց, և ուրիշ վախճան չունէր այս բանիս մէջ, բայց եթէ քանի մը ստակ

ւելի չահելու. անոր համար ալ հիմայ ամէն բան աւերակ դարձեր էին, և ան խընամքով զարդարուած տեղուանքը երեսի վրայ թողուեր էին։

Տանը դիմացի կանաչազարդ ու թաւիշի նման գորգի մը պէս ընդարձակ դաշտը, որուն մէջ ատենօք ցրիւ ասդին ասդին գեղեցիկ թփեր զարդ կ'ընէին, հիմայ խառնափնդոր խոտեր բուսեր երկընցեր են։ Այն զարդարուն ծառերուն տեղը ձի կապելու ցիցեր տնկուած էին, և չորս կողմն ալ մայիդի յարդով ծածկած կամ թէ ուրիշ աղտեղութիւններով։ Կործանած խոյակներուն մէջէն դեռ թարշամեալ գլուխնին կ'ամբառնային յասմիկն ու այծախոտը։ Այն գեղեցիկ ու ընդարձակ պարտէզը բոլոր վայրենի ու անպիտան խոտերով ծածկուեր էր, որոնց մէջ դեռ քանի մը օտար կլիմայի բոյսեր մոռցուած մնացեր էին։ Այն ջերմանոցը ողջ պատուհան մըն ալ չունէր, և իրեն փտտած պատուանդաններուն վըրայ դեռ քանի մը թաղար մնացեր էին, որոնց մէջի չորցած ճիւղերէն ու տերեւներէն կ'իմացունէր որ ատենօք հոն ազնիւ բոյսեր կը պահուին եղեր։

Կառքը քարուտ ու անպիտան խոտերով ծածկուած ճամբայ մը մտաւ, որ ատենօք աւազապատ էր, երկու կողմանէ ալ կարգաւ Չինաստանի ծառեր կային, որոնց գեղեցիկ ձեւը և մշտադալար տերեւները միայն այն տխուր ամայութեան մէջ դեռ

անագարտելի և անփոփոխ մնացեր էին․ նման այն ազնուախոհ սրտերուն, որոնց մէջ առաքինութիւնը այնչափ խորին արմատ արձակեր է, որ ինչ և իցէ դժբաղդութիւն ու չարիք չեն կրնար խախտել անկէ։

Տունը ատենօք մեծ ու գեղեցիկ էր, և ընդհանրապէս հարաւակողման շէնքերուն ոճովը շինած, բոլոր շէնքին չորս կողմը երկու կարգ հովանոցներ կային, որոնց վրայ կը բացուէին դրսի դուները, և ստորին կարգի հովանոցը աղիւսեայ սիւներու վրայ շինած էր։

Բնակութիւնը տխուր ու ամայի տեսարան մը կ'ընծայէր․ պատուհաններէն շատը տախտակով փակուած էին, ոմանց ալ ապակիները կոտրած, և փեղկերն ալ մէկ մէկ ծխնիի վրայ կեցած, վերջապէս ամէն բան երեսէ ձգուած էին, և վերջին աստիճանի խեղճութեան մը մէջ կ'երեւային։

Ամէն դի տախտակի կտորուանքներ, կոտրտած տակառներ ու հինցած արկղներ կը վխտային։ Իրեք չորս հատ ալ կատաղի շներ, կառքին ձայնը լսելով մէկէն դուրս վազեցին, և անոնց ետևէն վազող պատառած հագուստով սևերը հազիւ կըրցան արգիլել զանոնք որ Թովմասին ու անոր ընկերացը վրայ չյարձակին։

— Տեսէք, ինչ բարեկամներ ունիք, ըսաւ Լըկրի շները սիրելով Թովմասին ու

անոր ընկերացը, տեսէք թէ որոնց հետ պիտի խաղաք թէ որ փախչիլ ուզենաք։ Ատոնք սևերն որսալու աղէկ վարժած են, ձեզմէ ո՛վ որ ալ ըլլայ իրենց կերակուրին պէս կը լափեն. ուստի աչուընիդ չորս բացէք։ Հիմա, ըսէ տեսնեմ Սամպօ, դարձաւ հարցուց սևի մը որ պատըռտած ըզգեստներով, ու աղտոտ և հինցած գլխարկ մըն ալ գլուխը տիրոջը դիմացը կեցած՝ կարգէ դուրս գործունէութիւն կ՚ուզէր ցուցընել, Նայինք, ըսաւ, հիմա իմ հօս չեղած ատենս մեր բաները ինչ ջուրի վրայ էին։

— Շա՜տ աղէկ վիճակի մէջ են, պարոն։

— Քուիմպօ, ըսաւ Լըկրի ուրիշ դերիի մը դառնալով՝ որ ամէն ջանք կ՚ընէր իր տիրոջն աչքը իր վրան ալ դարձունել տալու. յանձնարարութիւններս միտքդ պահեցի՞ր։

— Հրամմէր ես, պարոն. ինչ ըսել է։

Այս երկու սևերը, Սամպօ և Քուիմպօ, Լըկրիին կալուածոց գլխաւոր դերիներն էին։ Լըկրի իրեն շներուն պէս զատոնք ալ վայրենութեան ու գազանութեան վարժեցուցեր էր, և երկայն ատեն կրթելով՝ զանոնք ալ շներուն հաւասար կատաղի ըրեր էր։ Շատ անգամ դիտուած է որ սև վերակեցուները միշտ ճերմակներէն աւելի բռնաւոր ու անգութ կ՚ըլլան։ Ու այս ուրիշ բանէ առաջ չգար՝ բայց եթէ սևը ճերմակէն աւելի ընկճուած ու հարստահարած ըլլալէն։ Այս բանս ամէն ընկ-

ճուած ու հարստահարեալ ցեղերու վրայ յայտնի կը տեսնուի ։ Գերի մը երբոր բռնաւորութեան պաշտօնի մը մէջ դրուի, միշտ բռնաւոր կ՚ըլլայ ։

Լըկրի պատմութեանց մէջ յիշուած քանի մը բռնաւորներու պէս, իր կալուածքը իրարու հակառակ ընդդիմամարտ զօրութիւններով կը կառավարէր ։ Սամպոյ և Քուխմպոյ զիրար սրտանց սաստիկ կ՚ատէին. միւս ցեղերն ալ իրենց սրտերնուն խորը սաստիկ ատելութիւն կը կրէին թէ մէկին և թէ մէկալին դէմ. անոր համար Լըկրի ապահով էր որ զասոնք մէկ մէկու դէմ գործածելով ինչ կ՚ըլլար չէր ըլլար՝ բոլորն ալ կ՚իմանար ։

Մարդ ընկերական հաղորդակցութենէ դուրս չկրնար ապրիլ. այն պատճառաւ Լըկրի ալ իրեն այս երկու սև արբանեակներուն մէջ տեսակ մը պաղ ընտանութիւն կը ջանար անուցանել. այնպիսի ընտանութիւն որ վայրկեանէ վայրկեան կրնար երկուքին մէկուն թշուառութեանց դուռ բանալ. վասն զի ոչինչ գրգռմամբ մը, տիրոջը մէկ նշան մը տալուն՝ պատրաստ էր մէկը մէկալին վրայ ելլել ու տիրոջը վրէժխնդրութեան գործիք մը ըլլալ ։

Այսպէս Լըկրիին դիմացը կեցած ատեննին մարդ կրնար անոնց վրայ յայտնի տեսնել այս խօսքիս ճշմարտութիւնը. թէ անբանացեալ մարդը անասուններէն ալ աւելի անբան կ՚ըլլայ ։ Իրենց կօշտ, տխուր ու

խիստ կերպարանքը, նախանձոտ ու չարասրտութեամբ լի աչուըները, հաստ ու կոկորդային ձայներնին, որ ամենևին մարդու ձայնին չէր նմաներ, պատառատուն հագուստնին՝ որ հովէն կը ծածանէին, իրենց չորս կողմը եղած աղտեղի ու պըժգալի տեսարանին հետ շատ աղէկ յարմարութիւն ունէին:

— Սամպո՛յ, ըսաւ Լըկըր, սա մարդիկն իրենց բնակութիւնը տար. ահա այս կնիկն ալ քեզի համար գնեցի, ըսաւ ու խառնածին կինը Եմմէլինայէն բաժնեց և դէպ 'ի Սամպոյին առջև քշեց: Միտքդ կու գա՛յ, երթալու ժամանակս քեզի կին մը խոստացեր էի:

Խեղճ կնիկը զարհուրած՝ ետ ետ քաշուեցաւ:

— Տէր իմ, ըսաւ, ես իմ էրիկս Նոր-Օռլէան թողուցի:

— Ի՞նչ կ՚ըլլայ եղեր... հոս ուրիշ մըն ալ պէտք չէ՞ քեզի... կարճ կապէ, գնա բանդ, ըսաւ Լըկըր խարազանը շարժելով:

— Դու ալ, խաթունիկ, ըսաւ Եմմէլինային, հոս ինձի հետ եկուր:

Այս միջոցիս տանը պատուհանէն դաժան ու վայրենի դէմք մը երևցաւ, և երբոր Լըկըր դուռը բացաւ ներս պիտի մըտնէր, բարկութիւնը բրդած կնկան մը ձայն լսուեցաւ: Թովմաս, որ մասնաւոր կարեկցութեամբ Եմմէլինային ետևէն կը նայէր երբոր անիկայ տանը դռնէն ներս կը մըտ-

նէր, այս մասնաւոր բանս դիտեց, և լսեց որ Լըկրի բարկութեամբ կ'ըսէր. — Դու ձայնդ քեզի քաշէ. ես ինչ որ կ'ուզեմ այն կ'ընեմ:

Թովմաս ուրիշ խօսք չկրցաւ լսել, վասն զի պէտք եղաւ որ Սամպոյին ետեէն գերեաց բնակութիւնն երթայ. այս ըսած բընակութիւննիս տունէն բաւական հեռու դիմացէ դիմաց երկու կարգ տխուր ու խեղճ խրճիթներ էին. ասոնց երեւոյթը Թովմասին վրայ ցաւալի տպաւորութիւն մը ըրաւ. ինքն այլ յուսով մխիթարուեր էր որ գոնէ չափաւոր տնակ մը տան իրեն որուն արտաքին տեսքը թէ և կոշտ ալ ըլլայ, ինքը կարգի դնէ ու մաքուր և խաղաղ բնակարան մը կազմէ իրեն համար, ուր դարան մը ունենայ Աստուածաշունչը դնելու, և օրական աշխատութիւններէն ետև միայնութիւն ու հանգիստ գտնայ: Ասոնցմէ շատը դիտեց, տեսաւ որ բոլորն ալ դատարկ խրճիթներ են, և ուրիշ կահ կարասի չունին բայց եթէ աղտեղութիւններով լեցուն կոյտ մը յարդ գետնին վրայ խառնաբնդոր ցրուած. և գետինն ալ հոն բնակող անթիւ տառապելոց ոտնակոխ ըլլալէն բոլորովին քար դարձեր պնդացեր էր:

— Այս խրճիթներէն ո՞րն է իմս, հարցուց խոնարհաբար Սամպոյին:

— Ես ալ չեմ դիտեր ինծի կ'երեւայ թէ հոս կրնաս մտնել, ըսաւ Սամպոյ: Կար-

ծեմ անդին ուրիշ պարապ խրճիթներ ալ կան. ասոնց ամէն մէկուն մէջ բաւական սեներ կան. ես ալ չեմ գիտեր թէ այս նոր եկողներն ո՞ր ծակը խոթեմ:

Իրիկունը կոխեր էր, ժամանակը ուշ էր. գերիները յոգնած դադրած, այր և կանայք իրենց խրճիթները կը դառնային. հագուստնին աղտոտ ու պատառատուն, երեսնին տխուր ու կախած, և նոր եկող հիւրերուն և ոչ բարև մը տալու կամք ունէին: Բոլոր այս պզտի գիւղիս մէջ ուրախական ձայն մը չէր լսուեր. միայն ձեռքի ջաղացքներուն քով կերկերեալ ու կոկորդախօս ձայներ կը վիճէին իրենց մայիզն աղալու, որպէս զի երեկոյեան կերակուրնին պատրաստեն: Առաւօտուընէ մինչև իրիկուն դաշտերուն մէջ աշխատեր էին իրենց վերակեցուին խարազանին տակ: Վասն զի տաք եղանակն հասեր էր ու բամբակ ժողվելու ատենն էր, և ամէն միջոց 'ի գործ կը դրուէր որ ամէն մէկ գերիէն ըստ կարելւոյն օգուտ քաղուի:

Բայց բամբակ քաղելը, պիտի ըսէ պարապորդ քաղաքացւոյն մէկը, շատ ծանր աշխատութիւն մը չէ: Այնպէս կը կարծես. գլխուդ վրայ կաթիլ մը ջուր կաթիլը խիստ ու ծանր բան մը չէ. և սակայն ատեն մը յանցաւորաց տրուած ամենէն անգութ տանջանքն էր՝ ամբաստանելւոյն գլխուն վրայ մի և նոյն տեղը կաթիլ կաթիլ

ջուր կաթեցունել ընդհատ ընդհատ բայց միակերպ։ Ամենէն թեթև աշխատութիւնն ալ ամենածանր կ'ըլլայ՝ երբոր մարդ պարտաւորուի առանց շունչ մը առնելու, անփոփոխելի և հարկեցուցիչ կարգաւ մը կատարելու զայն, մտածելով որ ամենևին կարող չէ ինքը զինքը անկէ խալըսելու։ Զուր տեղը Թովմաս քովէն անցնող գերեաց խումբին մէջ իրեն կարեկիր մէկ դէմք մը կը փնտռէր։ Բոլոր տեսածները տխուր, աղտոտ ու անբան դարձած մարդիկ էին. կնիկներն ալ տկար, վհատեալ, կամ թէ իրենց կանացի բնութենէն դուրս ելած էին. զօրաւորներն զտկարները կը մղէին. մարդուս անձնահաճ կամքը ու անսահման շահասիրութիւնը, որոնցմէ բարւոյ մը յոյս և ակնկալութիւն չկրնար ըլլալ, մարդկեղէն արարածները անբանի հաւասարեցուցեր էին։ Ջեռքի ջաղացքները գրեթէ ինչուան կէս գիշեր կը ճռընչէին, վասն զի գերիներուն բազմութեանն համեմատ ասոնք շատ սակաւաթիւ էին, ու տկարներն և ուժէ ինկածները զօրաւորներէն ետև կը մղուէին, որով ամենէն վերջը կը մնային։

— Ահաւասիկ քեզի ալ, ըսաւ Սամպոյ խառնածին կնկան մօտենալով ու զիմացը պարկ մը մայիզ նետելով, անունդ ինչ է, ըսէ տեսնեմ։

— Լուչիա է, պատասխանեց կնիկը։

— Լաւ ուրեմն, Լուչիա, դու հիմա իմ

կինս ես. գնա սա մայիգն աղա ու ինծի ընթրիք պատրաստէ. իմացա՞ր:

— Ես քու կինդ չեմ, և չեմ ալ ուզեր ըլլալ, պատասխանեց խեղճը յանկարծական արիութեամբ ու յուսահատ կերպով մը: Գնա քովէս:

— Անանկ է նէ ես քեզի կը հասկըցունեմ, ըսաւ Սամպոյ սպառնալով ու ոտքը վեր վերցունելով:

— Թէ որ կ'ուզես զիս կրնաս սպաննել ալ. և ո՛ւր էր թէ շուտ մը զիս սպաննէիր. լաւ է մեռնիլ քան թէ այս կեանքս, ըսաւ կինը:

— Սամպո՛յ, պարապ տեղը քու ցած վարմունքովդ գերիները նեղը կը խոթես, հիմա կ'երթամ տիրոջս կ'ըսեմ, պոռաց ներսէն Քուիմպոյ որ քանի մը տկար ու յոգնած կնիկմարդիկ դուրս վռնտելով ջաղացքէն՝ իրենց կարգն առեր ինքը կ'աղար:

— Ես ալ կ'ըսեմ թէ դու ալ կ'արգելուս կնիկմարդիկը ցորեննին աղալէն, ըսաւ Սամպոյ. և կարգիդ չես սպասեր:

Թովմաս այն երկայն ճամբորդութենէն յոգնած՝ անօթի սիրտը կը մարէր:

— Առ քեզի ալ, ըսաւ Քուիմպոյ Թովմասին առջև հաստ պարկով չափ մը մայիգ նետելով. ա՛ռ ասիկայ, և նայէ որ խնայութեամբ գործածես, վասն զի բոլոր շաբաթը պիտի բաւեցունես:

Թովմաս երկայն բարակ սպասեց որ ջա-

դացքներուն մէկուն իրեն ալ կարգը գայ · և տեսնելով որ երկու կնիկ բոլորովին ուժէ ինկած ու յոգնած չէին կրնար աղալ, գութը շարժեցաւ ու իրենը ձգած՝ նախ անոնց մայիզն աղաց, և կէս մարած կրակն ալ արծարծեց, որուն վրայ ուրիշներն հացերնին եփեր էին, և այս խեղճերուն համար պատրաստելէն ետև՝ իրեն մայիզն աղալու ձեռք զարկաւ:

Սիրոյ գործ մը, ո՛րչափ ալ պզտիկ ըլլայ՝ այս տեղւոյս համար կարգէ դուրս բան մըն էր · խեղճ կնիկներուն սիրտը ելաւ, և երախտագիտութիւննին իրենց խորշոմեալ երեսաց վրայ նկարուեցաւ: Թովմասին հացն ալ իրենք շաղուեցին և եփուելուն ալ իրենք ուշ դրին: Թովմաս ալ կրակին քով նստած Աստուածաշունչը դուրս հանեց որ քիչ մը անոր լուսովը կարդայ · վասն զի ընկճեալ սիրտը շատ կարօտ էր մխիթարութեան:

— Ատիկայ ինչ բան է, հարցուց կնիկներէն մէկը:

— Աստուածաշունչն է, ըսաւ Թովմաս:

— Ա՜հ, ա՜հ, Քէնդըքի նահանգը ձգելէս ետև մէյմ՚ալ Աստուածաշունչ չէի տեսած:

— Ի՞նչ, հարցուց Թովմաս հետաքրքրութեամբ, դու Քէնդըքիէն ես:

— Հրամմեր ես, և աղէկ ալ դաստիարակութիւն առած. ամենևին չէի կարծեր որ այս խեղճութեան մէջ իյնամ, ըսաւ կինը հառաչելով:

— Վերջապէս այդ գիրքն ինչ բան է, հարցուց միւս կինը։

— Աստուածաշունչն է ըսի։

— Աստուածաշո՞ւնչ... բայց ինչ բան է այդ Աստուածաշունչ ըսածդ, ըսաւ կինը։

— Ի՞նչ, չե՞ս գիտեր, ամեններին չես լսած Աստուածաշնչին ինչ ըլլալը, հարցուց առջի կինը։ Քէնդըքի եղած ժամանակս երբեմն խաթունս ինծի կը կարդար. բայց հոս սպառնալիքէ ու հայհոյութենէ զատ ուրիշ բան չենք լսեր։

— Ուրեմն քիչ մը կարդա մեզի, ըսաւ միւս կինը հետաքրքրութեամբ, տեսնելով որ Թովմաս ուշադրութեամբ կը թղթատէր։

Թովմաս սկսաւ կարդալ. Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ.

— Այս ի՛նչ գեղեցիկ խօսքեր են, ըսաւ կնիկը. ո՞վ է գրուցեր ասոնք։

— Աստուած, պատասխանեց Թովմաս։

— Շատ կը փափաքէի գիտնալ թէ արդեօք ո՞ւր կը գտուի Աստուած, ըսաւ կինը. իրեն քով կ'երթայի, վասն զի կարծեմ հոս ա՛յլ հանգստութիւն պիտի չգտնեմ։ Բոլոր մարմինս ցաւագար է, և անդադար դողի մէջ եմ. Սամպոյ ալ հոգէառի պէս գլխուս վրայ կեցած միշտ կը սպառնայ որ շուտ շուտ բամբակ ժողվեմ։ Իրիկունն ալ հազիւ թէ կէս գիշերն անցած ընթրիքս կրնամ պատրաստել, և քիչ մը աչքս գոցեմ կ'ը-

սեմ մէյմ՛ալ եղջերեայ փողին ձայնը կը լսեմ որ զմեզ ելլելու ու աշխատելու կը կանչէ ։ Թէ որ գիտնայի թէ արդեօք Աստուած ո՛ւր կը գտուի , ո՛հ , կ՚երթայի այս ամէն բաներս իրեն կը պատմէի ։

— Աստուած հոս է , Աստուած ամէն տեղ է , ըսաւ Թովմաս ։

— Փուճ տեղը մի՛ աշխատիր , չես կրնար ինծի հաւատացունել · ես որոշ գիտեմ որ Աստուած հոս չէ , ըսաւ կինը ։ Բայց ինչ բանի կու գայ այսչափ երկար խօսիլը ։ Հիմայ երթամ քիչ մը երկըննամ , զուցէ կըտոր մը քունս տանի ։

Կնիկները խրճիթնին քաշուեցան , ու Թովմաս մինակ կրակին քով մնաց , որ մարելու վրայ էր , և շառագոյն լուսով անոր երեսը կը լուսաւորէր ։

Քիչ մը ատենէն արծաթափայլ լուսինը խաղաղ ու կապոյտ երկնից կամարին վըրայ սկսաւ բարձրանալ , և իր հանդարտիկ ու լռիկ ճառագայթները , Աստուծոյ աչացը նման , այս ցաւոց ու տառապանաց տեսարանին վրայ դարձուց ։ Իրեն քաղցր լոյսը այն միայնիկ խեղճ սեւին վրայ տարածեր էր , որ թեւերը կուրծքին վրայ ծալլած , Աստուածաշունչը գիրկը գետինը նըստեր էր ։

— Աստուած հո՞ս է արդեօք , խեղճ Թովմաս ինքն իրեն հարցուց ։ Ի՞նչպէս կրնայ մէկ պարզ ու տգէտ սիրտ մը անխախտ պահել իր հաւատքը տեսնելով որ այսպիսի

անիրաւ բռնութիւնը և անօրէնութիւնը յայտնի կը յաղթանակէ ։ Այս պարզ սըրտին մէջ սարսափելի պատերազմ մը փըրթաւ․ անիրաւութեան սրտաճմլիկ զգացումը, վշտալից ու ցաւագին կենաց պատկերը, իրեն անցեալ ակնկալութեանց անհետանալը, աչացն առջև կը ծփէին ։ Նըման այն նաւաստւոյն որ անդնդոց խորն ինջնելու ժամանակը կը տեսնէ կնոջը, որդւոյն, բարեկամին անշնչացեալ դիակները, որ տխուր ալեաց երեսը կը տատանին ։ Կրնա՞ր արդեօք հաստատուն հաւատքով հաւատալ քրիստոնէական վարդապետութեան այս խօսքին՝ Թէ Աստուած ամէն տեղ է, և վարձահատոյց պիտի ըլլայ անոնց, որոնք սրտի մտօք զինքը կը փնտռեն ։

Թովմաս սրտաբեկ ոտք ելաւ և քաշկըռտելով դէպ 'ի իրեն ցուցուած խրճիթը գնաց ։ Գետնին վրայ խել մը հոգի յոգնած փռուեր կը քնանային․ օդն ալ այնպէս ապականեր էր որ Թովմաս մէկէն չկրցաւ ներս մտնել ։ Բայց գիշերուան ցօղը ցուրտ էր, և ինքն ալ յոգնածութենէն ոտքի վըրայ չէր կրնար կենալ․ ուստի պատռտած վերմակի մը պլլուեցաւ, որ բոլոր այն էր իրեն անկողինը, ու յարդին վրայ երկնցաւ ։

Երազին մէջ կարծէր Թէ անուշ ձայն մը անկըճին կու գար․ Բոնշարդրէն լճին քովի պարտէզին մէջի մամռապատ նըստարանին վրայ նստեր էր․ և Վարդուկն

ալ խոր աչուըներն անոր դարձուցած Աստուածաշունչ կը կարդար· այս խօսքերս լսեց· Երբոր ջրերուն մէջէն անցնիս՝ ես քեզի հետ եմ, և ալիքները պիտի չընկղմեն զքեզ· երբոր կրակին մէջէն անցնիս՝ պիտի չայրէ զքեզ, և կրակին բոցը քեզի պիտի չհասնի· վասն զի ես եմ քու Աստուածդ, Սուրբն Իսրայէլի, քու Փրկիչդ։

Կամաց կամաց այս խօսքերս սկսան որոշ չհասկըցուիլ, և կարծես թէ երկնային քաղցրաձայնութեանց փոխուեցան· աղջիկն անոր վրայէն խորին նայուածքը վերուց, և մէյ մըն ալ գթութեան աչուըներով նայեցաւ, որով Թովմաս սրտին մէջ եռանդեան և մխիթարութեան ճառագայթ մը ծագելը զգաց։ Ետքէն աղջիկը երկնային քաղցրաձայնութիւններէն յափշտակուած՝ այնպէս երևցաւ անոր իբր թէ լուսափայլ թևերով կը թռչէր, ուսկից աստղերու նըման ոսկիէ կայծակներ և շանթեր կը թօթափէին· և աներևոյթ եղաւ։

Արթընցաւ Թովմաս։ Տեսածն արդեօք երա՞զ էր։ Դնենք թէ այնպէս ըլլայ։ Բայց ո՞վ կրնայ ըսել թէ այն մատաղ ու փափուկ հոգին, որ իր կենդանութեան ժամանակ այնչափ փափագ ունէր վշտացեալները մխիթարելու և սփոփելու, մահուընէն վերջն ալ Աստուծմէ հրաման առած չըլլայ նորէն իր առաջին պաշտօնը կատարելու։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Գէսսի.

Շատ չանցաւ Թովմաս շուտ մը իմացաւ որ այս նոր կենացս մէջ ուսկէ աւելի վախնալիք ունէր, և ուսկէ աւելի յուսալիք։ Ճարտար ու գործունեայ աշխատասիրութեամբը ձեռք զարկած բանը կը յաջողցունէր. ամէն բանի պատրաստ և հաւատարիմ էր թէ ունակութեամբ և թէ սկըզբամբ։ Խաղաղ ու անուշ բնաւորութեամբը կը յուսար որ իր անխոնջ ջանքովը վիճակին յարակից չարեաց գոնէ մէկ մաս մը թեթեցունէ։ Այնչափ թշուառութիւններն ու դէշ վարմունքները տեսնելով՝ սիրտը խոր կը խոցէր. բայց միտքը դրաւ որ քրիստոնէական համբերութեամբ իր կրցած ջանքն ընէ և յոյսն անոր վրայ դնէ որ միայն իմաստութեամբ կը դատէ, յուսալով միանգամայն որ գուցէ ազատութեան միջոց մը առջևն ելլէ։

Լըկրի գոհ սրտով Թովմասին աղէկ յատկութիւնները կը դիտէր, և իրեն առաջին կարգի աշխատաւորներէն մէկը կը սեպէր զինքը, այսու ամենայնիւ ծածուկ հակակրութիւն մը կ՚իմանար ներսէն անոր դէմ, — հակակրութիւն չարին ընդդէմ բարույն —։ Շատ աղէկ անդրադարձեր էր որ երբոր տկարաց դէմ անգթութիւն ու խըս-

տուԹիւն կը բանեցունէր՝ Թովմաս ամէն բան ուշի ուշով կը դիտէր․ վասն զի կարծեաց մԹնոլորտը այնպէս բարակ է որ առանց խօսելու անգամ մարդ կրնայ զգալ, և նոյն իսկ գերւոյ մը կարծիքն ալ շատ անգամ կրնայ տիրօջն անհաճոյ ըլլալ։ Այլ և այլ պարագաներու մէջ Թովմաս իրեն գերեկցացը վրայ գուԹ ու խնամք կը ցուցընէր․ որն որ անոնց համար կարգէ դուրս ու նոր բան մը էր, և Լըկրի նախանձու աչօք կը դիտէր։ Թովմասը գնելու ատեն ինքը միտք դրեր էր որ տեսակ մը վերակացու ընէ զանիկայ, և քանի մը օրուան համար կալուածներէն հեռանալու ժամանակ անոր յանձնէ իրեն գործողուԹիւնները, և ըստ իրեն խելացը այս պաշտօնիս հարկաւոր առաջին, երկրորդ ու երրորդ յատկուԹիւնն է խստուԹիւն։ Ուրիշ կողմանէ ալ Լըկրի կ'երևակայէր Թէ Թովմաս ինչուան այն օրը իրեն կամացն ընդդիմուԹիւն մը ըրած չըլլալուն՝ կամաց կամաց կրնայ գինքը խստացունել, և Թովմասին գալէն քանի մը շաբաԹ ետև Լըկրի ձեռք զարկաւ անոր կրԹուԹեանը։

Առաւօտ մը երբոր բոլոր գերիները կարգաւ շարուեր էին աշխատելու համար դաշտ երԹալու, Թովմաս զարմացմամբ նորեկ մը տեսաւ, որուն կերպարանքը շատ նշանաւոր էր։ Ասիկայ բարձրահասակ ու վատուժ կնիկ մ'էր, կանոնաւորեալ ձեռուըներով․ կոկ ու մաքուր հագուած։ Երեսէն

երեսունըհինգ քառասուն տարուան մը կ'երևար. և այնպիսի գծագրութիւն մը ունէր որ զինքը տեսնողը մէյմ'ալ չկրնար մոռնալ: Առաջին նայուածքին մարդ կարգէ դուրս, ցաւալից ու խեղճ պատմութիւն մը կարծես կը կարդար անոր դէմքին վրայ: Ճակատը բարձր, կարակնաձև ընքուններով, քիթն արծռունգն ու բարեձև, բերանը վայելուչ. և գլխուն ու վզին գեղեցիկ շրջապատէն կ'իմացուէր որ ատենօք շատ տեսքով եղած պիտի ըլլայ. բայց ցաւէ խորշոմած երեսին վրայ ամէն բան արհամարհող ու դառն համակամութիւն մը կը տեսնուէր: Երեսին գոյնը դեղին ու վատառողջ, թուշերը ներս մտած, դէմքը կռնճմռած, և վերջի աստիճանի նիհար: Բայց վրան ամէն բանէ աւելի նշանաւոր՝ խոշոր ու սաստիկ սև աչուըներն էին, սև ու երկայն արտևանունքները, ուսկից վայրենի ու տխուր յուսահատութիւն մը կ'անդրադառնար: Դէմքին բովանդակ գծագրութեանը վրայ, շրթանց ամէն մէկ խորշոմներուն մէջ ու մարմնոյն ամէն շարժմանցը մէջ ամբարտաւանութիւն մը, ամէն բանի արհամարհութիւն մը կ'երևար. բայց նայուածքին մէջ այնպիսի խորին անձկութիւն մը, անդարմանելի ցաւ մը նըկարուած էր, որ իրեն ամէն բան արհամարհող կերպին հետ ամենևին չէր միաբանէր:

Ուսկի՞ց եկեր էր այդ կինը. արդեօք ո՞վ

էր ։ Թովմաս ամենևին բան մ՚ալ չէր գիտեր ։ Այս առաջին անգամն էր որ գինքը կը տեսնէր, և առաւօտեան շաղին մէջ՝ չիտակ ու հանդարտ քովէն կ՚երթար ։ Բայց միւս գերիները զանիկայ կը ճանչնային ․ ամէնքն աչուընին ու գլուխնին դէպ ՚ի անոր դարձուցին ․ և չորս կողմն եղող պատըռտած հագուստով ու սովալըլուկ խեղճերը անձայն ու լռիկ՝ բայց առերևոյթ ուրախութիւն մը ունեցան ։

— Վերջապէս ատիկայ ալ այս վիճակիս հասաւ, շատ ուրախ եմ, ըսաւ գերիներէն մէկը ։

— Հի՜, հի՜, հի՜, խնտաց ուրիշ մը ․ հիմա կը տեսնես, խաթուն, թէ ինչ աղէկ վիճակ ունինք եղեր ։

— Նայինք թէ ինքն ալ ինչպէս պիտի աշխատի, վրայ բերաւ երրորդ մը ։

— Կ՚ուզէի գիտնալ թէ ինքն ալ մեզի պէս այս իրիկուն իր խարազանին մասը պիտի ընդունի՞ արդեօք ։

— Ի՞նչպէս կ՚արժէր տեսնել որ ինքն ալ չոքէր խարազան ուտելու համար, ըսաւ մէկ ուրիշ մը ։

Կնիկն այս հեգնական խօսքերուն ամենևին ուշ չէր դներ, և այնպիսի զայրացեալ ամբարտաւանութեամբ ու արհամարհանօք քալուածքն առաջ կը տանէր որ իբրև թէ ամենևին բան մը լսած չըլլար ։ Թովմաս իր կեանքը բարեկիրթ ու ազնուական մարդկանց մէջ անցուցած ըլլա-

լով ամենևին դժուարութիւն չքաշեց տասը կերպէն ու քալուածքէն գուշակել թէ ինքն ալ այս կարգի մարդկանցմէ պիտի ըլլայ։ Բայց թէ արդեօք ինչպէս այսպիսի նուաստ ու թշուառ վիճակի մը մէջ ընկեր է, այս բանս չէր կրնար կերպով մը իմանալ։ Կնիկը թէպէտ խրճիթներէն ինչուան դաշտը Թովմասին քովէն չբաժնուեցաւ ու բոլոր ճամբան միշտ հետը մէկտեղ կը քալէր, բայց և ոչ մէյմը անոր երեսը նայեցաւ և ոչ մէկ խօսք մը ըսաւ անոր։

Թովմաս մէկէն աշխատիլ սկսաւ. և որովհետև կնիկն իրմէ շատ հեռու չէր երբեմն երբեմն գաղտուկ անոր կը նայէր, երբոր անիկայ աշխատութեան զբաղած էր։ Եւ վրան բնական ճարպկութիւն, արագութիւն մը տեսաւ, որով աշխատութիւնն ալ ուրիշներէն աւելի իրեն կը դիւրանար։ Շուտ շուտ ու վայելուչ կերպով բամբակը կը ժողվէր, բայց միշտ նոյն արհամարհական եղանակաւը, իբր թէ կ'արհամարհէր միանգամայն այս տեսակ աշխատութիւնն ու իրեն վրայ դրուած այս նուաստութիւնը։

Նոյն օրը Թովմաս աշխատելով իրեն հետ գնուած խառնածին կնկան քով հասաւ։ Խեղճը շատ նեղութիւն կը քաշէր, և երբոր կը դողդղար, կը գանգաչէր ու կարծես թէ մարելու ինկնալու վրայ էր, Թովմաս բերնէն աղօթքի հառաչանքներ կը լսէր։ Կամացուկ մը այս կնկան քով մօտեցաւ ու քանի մը բուռ բամբակ անոր կողովին մէջ դրաւ։

— Ա՜հ, չէ, չէ, աղէկ չէ ըրածդ, աղէկ չէ ըրածդ, ըսաւ կնիկը զարմացմամբ. այս բանիս համար պատիժ կրնաս ուտել:

Նոյն միջոցին Սամպոյ վրայ հասաւ. կարծես թէ այս կնոջս դէմ մասնաւոր ատելութիւն մը ունէր. խարազանը շողացունելով խստութեամբ պոռաց երեսն՚ի վեր. — Ի՞նչ կ՚ընես, Լուչիա, ինչո՞ւ չես աշխատիր: Խօսքին գործքն յաջորդեց և ոտքով կից մը զարկաւ անոր, և խարազանն ալ Թովմասին քթին բերնին ինջեցուց:

Թովմաս լռիկ մնջիկ նորէն իր աշխատութեանը ձեռք զարկաւ. բայց կնիկը բոլորովին ուժէ իյնալով ընկաւ մարեցաւ:

— Ես հիմա զինքը կը սթափեցունեմ, ըսաւ զազանական ծիծաղով մը անգութ զաւհիճը. ես հիմա իրեն քափուրէն աւելի ազդու դեղ մը կու տամ: Եւ հագուստին թևին վրայէն երկայն գնդասեղ մը հանելով ինչուան ոսկորները կնկան միսը խոթեց: Ողորմելին ցաւագին ճիչ մը հանեց ու թիզ մը վեր ցատքեց: — Ելի՛ր, աշխատէ՛, փո՛ւճ կենդանի. ապա թէ ոչ տուած դեղս դարձեալ նորէն կու տամ:

Խեղճ կնիկը քիչ մը ժամանակ կարծես թէ կարգէ դուրս զօրութիւն մը զգեցաւ և սկսաւ յուսահատ կերպով շուտ շուտ աշխատիլ:

— Նայէ որ այսպէս շարունակես, ըսաւ Սամպոյ, ապա թէ ոչ այս իրիկուն մահդ կը գտնես:

— Ես ալ այն կը փափաքիմ, հառաչեց կնիկը։ Թովմաս լսեց այս խօսքս, ինչպէս նաև տեսաւ որ կինը քթին տակէն կը մըրմռար. — Ո՛հ, Տէր, ինչուան երբ այս նեղութիւնս պիտի քաշեմ. ո՛հ, Տէր, ինչու ինծի օգնութեան չես հասնիր։

Թովմաս առանց նայելու թէ ինչ վըտանգի մէջ կը ձգէ ինքը զինքը, նորէն այս խեղճ կնկան քով մօտեցաւ, և բոլոր ժողված բամբակները Լուչիային կողովը լեցուց։

— Ո՛հ, չէ, չէ, մի ըներ, ըսաւ կնիկը. դու չես գիտեր թէ այդ ըրածիդ համար գլխուդ ինչ փորձանքներ կրնան գալ։

— Ես քեզմէ աւելի կրնամ տանիլ անոնց, ըսաւ Թովմաս, ու նորէն առջի տեղը դարձաւ. այս բանս մէկ երկու վայրկեան քշեց։

Մէյմ՚ալ յանկարծ այն անծանօթ կինը, զորն որ քիչ մը առաջ ստորագրեցինք, և աշխատելով առաջ եկեր էր և այնչափ մօտեցեր էր որ Թովմասին վերջի խօսքերը լսեց, խոշոր սև աչուըները վերուց ու քիչ մը ատեն դիտելով անոր երեսը նայեցաւ. և ետքէն իրեն կողովին մէջէն խել մը բամբակ առաւ ու Թովմասին կողովին մէջ նետեց։

— Դու չես գիտեր, ըսաւ Թովմասին, թէ ո՛ւր ես, ապա թէ ոչ ինչ որ ըրիր նէ չէիր ըներ։ Դու ալ ամիս մը թէ որ հոս մնաս, ա՛լ ուրիշի օգնել մտքէդ չանցնիր.

և ոչ իսկ քու կաշիդ պիտի կարենաս պաշտպանել :

— Աստուած պահէ, խաթուն, ըսաւ Թովմաս՝ ամենայն յարգութիւններն ընելով այս իր գերութեանն ընկերոջը, ինչպէս որ ատենով իրեն տիրուհիներուն հետ խօսելու ժամանակը կը բանեցունէր :

— Աստուած այս կողմերս ամենեին այցելութիւն չըներ, ըսաւ կինը դառնութեամբ. և զարմանալի արագութեամբ ըսկսաւ աշխատիլ. նոյն արհամարհական ծիծաղը դէմքին վրայ երեցաւ նորէն :

Բայց գերիներուն վերակեցուն այս ամէն բանս հեռուէն տեսաւ, և խարազանը շողացընելով կնկան վրայ վազեց :

— Ի՞նչ է, ինչ է, պոռաց յաղթական կերպով մը, դո՞ւ ալ մի ժամանակդ կը կորսընցունես : Բանդ նայէ, հիմայ իմ իշխանութեանս տակն ես, աչքդ աղէկ բաց, չէ նէ խարազանը կ'ուտես :

Կնկան սև աչուըներէն կայծակ ցատքեց, դողդոջուն շրթունքները պարզուեցան, քըթին ծակերն ընդարձակեցան. ոտքի վրայ շիտակ կայնեցաւ և բարկացայտ և արհամարհութեամբ լի աչուըները Սամպոյին վրայ տնկեց :

— Քեզի պէս շուն, պոռաց անոր երեսէն վեր, թէ որ կը յանդգնիս նէ զա՛րկ ինձի մէյմը տեսնեմ. դեռ բաւական զօրութիւն ունիմ զքեզ շներուն պատըռտել տալու, ողջ ողջ այրելու, կտոր կտոր ընելու. մէկ խօսք մը ինձի բաւական է :

— Ուրեմն հոս ի՞նչ բան ունիս ան ատենը, պատասխանեց Սամպոյ վախցած ետև ետև քաշուելով. միտքս հրամանքիդ վնասել չէ, Դէսսի խաթուն։

— Ան ատեն գնա կորսուէ սըկէ, ըսաւ կնիկը։

Սամպոյին ալ ուզածն այն էր. ուստի ձևացունելով թէ դաշտին մէկալ կողմը հարկաւոր բան մը ունի, շուտ մը հեռացաւ անկէ։

Կնիկն սկսաւ նորէն այնպիսի արագութեամբ աշխատիլ, որ Թովմաս զարմացաւ. կարծես թէ դիւթական ճարպկութիւն մը ունէր։ Դեռ իրիկուն չեղած կողովն ինչուան բերանը լեցուեր էր, և շատ անգամ ալ Թովմասին կողովին մէջ ալ խել մը բամբակ նետեր էր։ Արեը մտնելէն շատ մը ետև բոլոր գերեաց խումբը, յոգնած դադրած, կողովնին գլուխնին դրած դէպ 'ի բամբակի մթերանոցն սկսան երթալ, օրական ժողովածնին կշռել տալու։ Լըկրին ալ հոն էր, և իրեն երկու արբանեակներուն հետ տաք տաք կը խօսակցէր։

— Այս թշուառական Թովմասը գլխունուս շատ փորձանքներ պիտի բերէ. բոլոր օրը ուրիշ բան չէր ըներ բայց եթէ Լուչիային կողովին մէջ բամբակ լեցունել։ Թէ որ, տէր իմ, աչքդ չբանաս, ասիկայ կրնայ սևերն համոզել թէ իրենց հետ գէշ կը վարուին և չափէ դուրս նեղութեան մէջ ինկած են, ըսաւ Սամպոյ։

— Իրաւ է. ա՜յ անիծած սեւորդի, ըսաւ Լըկրի. ծօ ձե՜զ տեսնեմ, տղաքս, պէտք է այդ անպիտանը ճամբու բերել:

Երկու սեներուն երեսացը վրայ հաճութեան ծիծաղ մը ծագեցաւ:

— Այնպէս է, այնպէս, տէր իմ. հրամանքիդ պէս գերիները ճամբու բերող ուրիշ մէկն ալ չգտուիր աշխարհքիս մէջ. սատանան անգամ հրամանքիդ չհասնիր, ըսաւ Քուխմպոյ:

— Ձե՜զ տեսնեմ, տղաքս, ամենէն լաւ միջոցն է այնչափ ծեծ քաշել անոր որ բոլոր մտքի գաղափարները դուրս ձգէ: Այս կերպով կրնաք զինքը կրթել:

— Աղէկ, աղէկ, տէր իմ. բայց շատ դիւրին բան չէ անոր գաղափարները մըտքէն հանել տալը, ըսաւ Քուխմպոյ:

— Ի՛նչ ալ ըլլայ պէտք է զինքը ճամբու բերել, պատասխանեց Լըկրի բերնին մէջ ծխախոտի տերև մը ծամելով:

— Հապա Լուչիային ի՛նչ կ'ըսէք, անոր պէս չար ու անպիտան ուրիշ մըն ալ չկայ այս տանս մէջ, վրայ բերաւ Սամպոյ:

— Աղէկ նայէ, Սամպո՛յ. Լուչիային դէմ ունեցած ատելութեանդ պատճառը ինծի անծանօթ չէ:

— Հրամանքդ ալ գիտես, տէր իմ, որ այդ անպիտանը հրամաններուդ դէմ դրաւ, և կամացդ դէմ՝ զիս չուզեց:

— Ես զինքը խարազանի հարուածներուն տակ հնազանդեցունել կու տայի, ը-

սաւ Լըկրի թքնելով, թէ որ հիմա աշխատաւորի կարօտութիւն չունենայինք, անոր համար ինծի կ'երևայ թէ հիմակու հիմա չարժեր ժամանակ կորսընցունել ։ Այնչափ փափուկ է անիկայ որ չկրնար դիմանալ, և դու ալ գիտես որ այդ կնիկներն աւելի յանձն կ'առնուն մեռնիլ՝ քան թէ խոնարհիլ ։

— Լաւ. բայց Լուչիան ծոյլերուն գլուխըն է. և ամէնևին աշխատիլ չուզեր. անոր բամբակին կողովը բոլոր Թովմասը լեցուց ։

— Ի՞նչ. իրա՞ւ կ'ըսես, Թովմաս լեցո՞ւց ։ Շատ լաւ. ան ատեն աս իրիկուն թող ինքը ծեծէ զԼուչիան որ տեսնէ ։ Այս բանս իրեն օգտակար կրթութիւն մը կ'ըլլայ. և ապահով գիտեմ թէ անիկայ ալ ձեզի չափ կրնայ ծեծել. ես ձեր ինչ սատանորդի ըլլանիդ աղէկ գիտեմ ։

Հօ՜, հօ՜, հա՜, հա՜, հա՜. սկսան ծիծաղիլ, և Լըկրիին իրենց շնորհած մակդիրին արժանաւորեցան՝ իրենց դժոխային ծիծաղովը ։

— Աղէկ է ըսածդ, տէր իմ. բայց ոչ միայն Թովմաս՝ այլ Գէսսի խաթունը և ուրիշներն ալ Լուչիային կողովին մէջ բամբակ դրին. ուստի կշիռքը ճիշդ կու գայ ։

— Ես անճամբ կը կշռեմ, ըսաւ Լըկրի ։

Այն երկու դահիճները նորէն սկսան դիւահարած ծիծաղիլ ։

— Այսով ըսել է թէ, վրայ բերաւ Լըկրի, Գէսսի խաթունն ալ աշխատեցաւ ։

— Ի՛նչ ըսել է․ անանկ շուտ շուտ թամբակ կը ժողվէր՝ որ տեսնողը զինքը սատանայ կամ անոր արբանեակներէն մէկը կը կարծէր։

— Անոր փորը բոլոր սատանաներով լեցուն է, կը հաւտամ, ըսաւ Լըկրի․ և սարսափելի հայհոյանքներ բերնէն դուրս տալով՝ թամբակները կշռելու տեղը մտաւ։

Յոգնած դադրած, տրտում տխուր գերիները կարգաւ ներս սկսան մտնել, և ահով դողով՝ կողովնին կշիռքին վրայ կը դընէին։

Լըկրի հերձաքարի մը վրայ կշիռքները կը նշանէր իւրաքանչիւրին անուանն առջև։

Թովմասին կողովն ալ կշռուեցաւ ու ճիշդ եկաւ․ իսկ ինքը անձկութեամբ կը սպասէր թէ արդեօք այն խեղճ կնկան կողովն ալ ճիշդ պիտի գա՞յ։

Անիկայ տկարութենէն հոգին բերանը եկած՝ դողդըղալով կշիռքին վրայ դրաւ իրեն կողովն ալ․ ճիշդ էր չափը․ Լըկրի անձամբ փորձեց․ բայց բարկանալ ձեւացունելով, պոռաց անոր երեսէն վեր․

— Ծոյլ անպիտան կենդանի, կշիռքն ինչո՞ւ պակաս է։ Մէկդի կեցիր, հիմայ ես քեզի կը ցուցընեմ։

Կնիկն յուսահատական ճիչ մը վերուց ու տախտակի մը վրայ նստաւ ու սկսաւ լալ։

Անկէ ետև Գ.էսսի խաթուն ըսուածն առաջ եկաւ, խրոխտ ու արհամարհական

կերպով մը կողովը կշիռքին վրայ դրաւ : Լըկրի հետաքրքրութեամբ ու հեգնական կերպով մը անոր կը նայէր :

Ան ալ խորոխտաբար իրեն խոշոր սև աչուրները Լըկրիին վրայ տնկեց, և քթին տակէն մռմռալով գաղղիերէն քանի մը խօսք ըսաւ : Արդեօք ինչ ըսաւ : Մարդ բան մը չհասկըցաւ, բայց Լըկրիին վրայ գժոխային կատաղութիւն մը եկաւ. ձեռքը վերուց իբր թէ զարնէ անոր, բայց անիկայ պատասխանի տեղ խորոխտ ու արհամարհական կերպով մէյմը երեսը նայեցաւ, ետքը կռնակը դարձուց ելաւ գնաց :

— Թոմմաս, հիմա հոս եկուր, ըսաւ Լըկրի : Դու ալ գիտես որ ես քեզ հասարակ աշխատութեանց համար չգնեցի. կ'ուզեմ քեզ առաջ քաշել և վերակացու ընել: Այս իրիկունէ սկսէ տեսնեմ պաշտօնդ. խարազանն առ՝ սա կնիկը ծեծէ. ուրիշ անգամներ տեսեր ես, գիտես թէ ինչպէս կը ծեծեն :

— Թողութիւն կ'ընես, տէր իմ, ըսաւ Թոմմաս, կը յուսամ թէ զիս այսպիսի պաշտօնի մը չես դներ, վարժութիւն չունիմ ամեննին, ոչ երբէք ըրած բանս է, չեմ ալ կրնար ընել, անկարելի է :

— Քանի որ իմ ձեռքիս տակն ես դեռ շատ բան պիտի սորվիս որ չես գիտեր, ըսաւ Լըկրի հաստ կաշիով մը քթին բերնին վրայէ վրայ քանի մը անգամ զարնելով : Սորվեցա՞ր հիմա, կանչեց Լըկրի շունչ

առնելու համար կանկ առած, դեռ կրնա՞ս չէ ըսել ։

— Հրամմեր ես, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս երեսէն վազած արիւններն ձեռքով սրբելով ։ Մինչև վերջին շունչս գիշեր ցորեկ աշխատելու պատրաստ եմ. բայց չեմ կրնար կարծել որ ինձմէ պահանջածդ արդարացի ըլլայ, և ոչ երբէք կրնամ ընել, տէր իմ, ոչ երբէք ։

Թովմասին անուշ ու խաղաղ ձայնէն և անոր ունեցած պատկառանքէն Լըկրի կը կարծէր թէ անիկայ թուլամորթ ըլլայ, և ինքը շուտով կրնայ իր վախճանին հասնիլ ։ Բայց երբոր անիկայ այս վերջի ժխտողական խօսքն ըսաւ, բոլոր հոն գտնուողներուն վրայ զարմանաց դողումն մը պատեց. խեղճ կինը անգիէն ձեռք ձեռքի բերաւ ու «Տէ՜ր Աստուած» պոռաց ։ Բոլոր գերիներն առանց ուզելու իրարու երես նայեցան և ծագելիք փոթորկէն սարսափած հազիւ թէ շնչերնին կրնային բռնել ։

Լըկրի .քիչ մը ատեն ապշած ու շփոթած մնաց, բայց վերջապէս բարկութիւնը պայթեցաւ ։

— Ի՞նչ. անիծա՛ծ սևորդի, անբան անասուն. կը յանդգնի՞ս իմ դիմացս ըսելու թէ քեզի հրամայածս արդարացի չէ ։ Ի՞նչ. անպիտան կենդանի, դու ո՞վ ես որ դատես թէ այս արդարացի է, այն անիրաւ . . . ։ Ես քու խելքդ գլուխդ կը բերեմ ։ Դու զո՞վ կարծես զքեզ. մարդու տեղ դրեր ես ըզ-

քեզ, պարոն Թովմաս, որ յանդգնիս տի-րոջդ առջև ըսելու թէ այս բանս արդարա-ցի է, այն բանն անիրաւ...։ Ուրեմն միտքդ դրեր ես թէ սա կինը ծեծելն անիրա՞ւ բան է։

— Ես այնպէս կը կարծեմ, տէր իմ, պա-տասխանեց Թովմաս։ Այս խեղճ կնիկը հիւանդ ու տկար է. անլուր անգթութիւն մընէ զանիկայ ծեծելը, ես չեմ կրնար այդ-պիսի անգթութիւն ընել, և յաւիտեան ալ չեմ ըներ։ Թէ որ կ'ուզես զիս սպաննել, տէր իմ, սպաննէ. բայց թէ ուրիշի ձեռք վերցունեմ՝ յաւիտեան այդ բանդ չեմ կըր-նար ընել, որուն դէմ ալ կ'ուզէ նէ ըլլայ։ Աւելի յանձն կ'առնում մեռնիլ քան թէ այդ բանդ ընել։

Հեզութեամբ կը խօսէր Թովմաս, բայց այնպիսի հաստատուն կերպով որ անկա-րելի էր զինքն յաղթահարել։ Լըկրի բար-կութիւնէն կը դողար, կանաչագոյն աչուը-ներէն կայծակ կը ցայտէին, մազերը տըն-կուեցան. բայց կատաղի գազանի մը նը-ման, որ յառաջ քան դէշ դէշ պատառելն ձեռքն ինկած որսը՝ անոր հետ կը խաղայ, քիչ մը իրեն բարկութիւնը յագեցունելու սաստիկ փափագը զսպեց, և դառն հեգ-նութեամբ մը ըսաւ.

— Տեսէք սա ջերմեռանդ շունը, որ մե-զի պէս մեղաւորաց դարձ տալու համար երկնքէն խրկուեր է. ո՜, կատարեալ սուրբ մըն է և եկեր է մեղքերնիս երեսնիս զար-նելու ու զմեզ դարձի բերելու։ Սա սուրբին

նայեցէք։ Անպիտան զքեզ, որ ինքը զինքդ սուրբի տեղ դրեր ես, Աստուածաշունչդ ինչ կ'ըսէ, չե՞ս կարդացեր. «Ծառայք հնազանդ եղիք ձեր տէրերուն»։ Ես հազար երկու հարիւր տոլլար չվճարեցի՞ քու հին ու անիծած սև կաշուդ մէջ պառկող ամէն բանին։ Ըսէ տեսնեմ, քու մարմինդ ու հոգիդ իմս չէ՞, պոռաց Լըկրի սաստիկ կից մը զարնելով Թովմասին։

Թէպէտ սաստիկ ցաւոց մէջ էր Թովմաս, և դժոխային բռնութեան մը լծոյն տակը ընկճեր էր, այսու ամենայնիւ այս հարցմունքիս վրայ ուրախութեան կայծ մը ծագեց սրտին մէջ։ Յանկարծ գլուխը վեր վերուց շիտակ կեցաւ, ու աչուըները դէպ 'ի երկինք դարձուց, և մինչ արտասուքն ու արիւնը երեսէն վար կը վազէին՝ ինքը աղաղակեց ըսելով.

— Չէ, չէ, չէ. հոգիս հրամանքիդ չէ, տէր իմ. զանիկայ դու չես գնած, և չես ալ կրնար գնել։ Իմ հոգիս այնպիսի մէկը գըներ է, և գինն ալ վճարեր է, որ կարող է զայն պահել։ Չէ, տէր իմ, չէ. հրամանքդ ինծի չարիք մ'ալ չես կրնար ընել։

— Ի՞նչ. չե՞մ կրնար, պոռաց Լըկրի կատղած ծիծաղով մը, հիմա կը տեսնես թէ կրնամ չէ նէ չեմ կրնար։ Ձեզ տեսնեմ, Սամպօ ու Քուիմպօ, սա թշուառական շունին այնպիսի դաս մը տուէք որ ամիս մ'ալ ոտք չկարենայ ելլել։

Այն երկու յաղթանդամ գերիները զա-

զանայրն ուրախութեամբ մը Թովմասին վրայ Թափեցան. տեսնողը կը կարծէր թէ դժոխքէն փախած երկու կատաղիներ են: Խեղճ Լուչիան ողորմուկ ճիչ մը վերուց, և բոլոր հոն կեցողները ոտք ելան. իսկ ան երկու դահիճները քարշեցին տարին խեղճ Թովմասը, որ պզտիկ կերպով մ'ալ անոնց դէմ չդրաւ:

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Գեղեցիկ պատմութիւնը.

> Դարձայ և տեսի ես զամենայն
> զրպարտութիւնս որ լինին ընդ ա-
> րեգակամբ, և ահա արտասուք
> զրպարտելոցն. և ոչ ոք էր որ մը-
> խիթարէր զնոսա. և 'ի ձեռս զրը-
> պարտչաց նոցա բռնութիւնք:
> Եւ գովեցի ես զամենայն մե-
> ռեալսն որ յառաջագոյն մեռան,
> քան զկենդանիսն՝ որ ցայժմ կեն-
> դանի իցեն:
>
> ԺՈՂՈՎ. Դ. 1. 2:

Մութը կոխեր էր. Թովմաս հեծելով ու արիւնլուայ եղած շտեմարանի մը մէկ անկիւնը կոտրտած գործիքներու և փտասուած բամբակի կոյտերու և ուրիշ աւերակներու մէջ ինկած կը տապլտըկէր:

Գիշերը խոնաւ ու խղդուկ էր, օդը թանձր և հաղարաւոր մժեղներով լեցուն, որ իրենց

խածուածքներովը խեղճ վիրաւորելոյն ցաւերը կը սաստկացունէին ։ Սաստիկ ծարաւ մը, որ տանջանքներէն ամենէն անտանելին է, խեղճ Թովմասին բնական նեղութեանցը լրումն կու տար ։

— Տէ՜ր բարերար, կը կանչէր, աչքդ մէյմը վրաս դարձուր, ույժ տուր ինձի ամէն բանի յաղթելու ։

Մէյմ՚ալ ետևէն ոտքի ձայն մը լսուեցաւ, և կանթեղի մը լոյսն աչքին զարկաւ ։

— Ո՞վ կայ հոն. Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ պուտ մը ջուր տուր ինձի ։

Եկողը Գէասին էր. ձեռքի ճրագը վար դրաւ. ամանէ մը գաւաթի մը մէջ ջուր լեցուց, Թովմասին գլուխը վեր բռնելով՝ տուաւ որ խմէ ։ Թովմաս վրայէ վրայ երկու իրեք անգամ՝ գաւաթը պարպեց ։

— Ո՛րչափ որ կ՚ուզես խմէ, ըսաւ կինը ։ Ես բանին էութիւնը գիտէի. այս առաջին անգամը չէ որ ես գիշերը դուրս ելեր եմ, և քեզի պէս ծարաւելոց ջուր հասուցեր եմ ։

— Շնորհակալ եմ, խաթուն, ըսաւ Թովմաս ջուրը խմելէն վերջը ։

— Չէ, չէ. ինձի խաթուն մի՛ ըսեր. ես ալ քեզի պէս խեղճ գերի մըն եմ, ու քեզմէ ալ նուաստ, ըսաւ զառնացեալ սրտիւ ։ Վերջը դէպ ՚ի դուռը գնաց ու յարդէ պըզտի անկողին մը ներս քաշեց բերաւ, որուն վրայ պաղ ջրով թրջած սաւան մը փռեր էր, ու — Հիմա ջանք ըրէ, ըսաւ Թովմասին, և ե՛լ այս անկողնոյն վրայ պառկէ ։

Թովմաս վիրալից ու պատառատուն մարմնով՝ քաշկռտուելով, քաշկռտուելով ճորով կրցաւ անկողնոյն վրայ ելլել · բայց երբոր այն թրջած սաւանը պաղ պաղ իրեն վէրքերուն դպաւ՝ մեծ հանգստութիւն մը զգաց։

Այս կինը անգթութեան զոհ եղողներուն մէջ երկայն ատեն բնակած ըլլալով՝ այլ և այլ կերպեր գտեր էր անոնց օգնութիւն հասնելու · սկսաւ Թովմասին վէրքերը դարմանել, որով անիկայ շատ դիւրութիւն զգաց։

— Ահա քեզի, ըսաւ Գէսսի, ձեռքէս եկած օգնութիւնն ըրի, Թովմասին գլուխը վերցունելով ու տակը քանի մը բուռ այն աւրուած բամբակէն դնելով։

Թովմաս սրտանց շնորհակալ եղաւ անոր։ Կինը գետնին վրայ նստաւ ու ձեռուըները ծնգացը վրայ դրած՝ սկսաւ ուշի ուշով դիմացը նայիլ · բայց երեսէն սրտի դառնութիւն մը ու ցաւ մը կ'երևար։ Գըլխարկը դէպ 'ի ետև դրած, և ալեաց նման ծածանող սև մազերն ալ խառնափնդոր առջևն եկած՝ իր կարգէ դուրս ու տխուր կերպարանքը ծածկեր էին։

— Անօգուտ տեղը կ'աշխատիս, խեղճ մարդ, անօգուտ տեղը կը ջանաս դէմ դընել։ Քաջութիւն ցուցուցիր, և իրաւունք ալ ունիս։ Բայց պարապ տեղը դքեզ կը չարչարես, և բոլորովին վախճանադուրկ է այդ քու աշխատանքդ · սատանային ձեռ-

քը մատնուեր ես, անիկայ քեզմէ զօրաւոր է, ուզես չուզես պէտք է որ անոր խոնարհիս ։

Խոնարհի՛լ. միթէ մարդկային տկարութիւնը և բնական ցաւերն ալ իրեն խորհուրդ չէի՞ն տուած այս բանս ընելու ։ Թովմաս տակն ու վրայ եղաւ, և այս կնկան զառն խօսքերը, կատաղի նայուածքը ու տխուր ձայնը լսելով ու տեսնելով իրեն այսպէս եկաւ, իբր թէ նոյն իսկ բանսարկուն մարմին առած եկեր էր զինքը փորձելու ։

— Ո՛վ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ըսաւ հառաչանօք, ինչպէս կրնամ այս բանիս խոնարհիլ ։

— Անօգուտ աշխատութիւն է զԱստուած օգնութեան կանչելը, ինքն ամենևին չլսեր մեր ձայնը, ըսաւ կինն ուժգնութեամբ ։ Ես կարծեմ թէ և ոչ Աստուած կայ. և թէ որ կայ ալ նէ՝ ան ալ մեզի դէմ ելեր է ։ Ամէն բան մեզի դէմ ելեր է, երկինք և երկիր. ամէն բան զմեզ դէպ 'ի դժոխք կը մղեն. ինչպէս կրնանք չինկնալ հոն ։

Թովմաս աչուըները գոցեց, և այս ամբարիշտ խօսքերը լսելով՝ վրան դող եկաւ ։

— Տես, ըսաւ կնիկը, դու դեռ բան չես գիտեր, ես քեզմէ աւելի տեղեկութիւն ունիմ այս բաներուս ։ Հինգ տարի է որ ես հոս եմ, և մարմնով ու հոգւով այդ մարդուն ոտնակոխ կ՚ըլլամ, զորն որ մահուչափ կ՚ատեմ ։ Դու հոս առանձին կալուածքի մը մէջ ես, որն որ ուրիշ կալուածներէ

տասը մղոն հեռու է, ճահիճներու մէջ. կրնան զքեզ հոս ողջ ողջ այրել, մորթդ քերթել, կտոր կտոր ընել, շներուն գէշ գէշ պատըռտել տալ, կախել զքեզ, խաբազանին տակն սպաննել, մէկ ճերմակ մարդ մը չկայ որ այս բանիս վկայ ըլլայ։ Հոս ոչ օրէնք կայ, ոչ Աստուած կայ և ոչ մարդ, որ քեզի ըլլայ, մեզմէ մէկուն ըլլայ պզտի օգնութիւն մը ընելու կարող ըլլայ։ Իսկ այս մարդս աշխարհքիս վրայ բան չկայ որ չկարենայ ընել։ Թէ որ հինգ տարուընէ 'ի վեր ինչ որ հոս տեսեր եմ քեզի հիմա պատմելու ըլլամ՝ մազերդ կը տընկուին, սարսափէդ բոլոր մարմինդ դող կ'ելլէ։ Ասոր համար կ'ըսեմ թէ բոլորովին անօգուտ է դէմ դնելը։ Միթէ ես ալ այդ մարդուն քով կ'ուզէի՞ ապրիլ. ես ալ ազնուական կրթութիւն առած չէի՞. իսկ ինքն ո՞վ էր։ Եւ սակայն հինգ տարի իրեն հետ ապրեցայ. անիծելով միշտ գիշեր ցորեկ իմ գոյութիւնս։ Իսկ հիմայ ինքը ուրիշ աղջիկ մը ձեռք ձգեր է, որ հազիւ տասնըհինգ տարուան կայ և աղէկ ալ կրթութիւն առած է։ Խեղճին բարեպաշտ խաթունը իրեն կարդալ գրել սորվեցուցեր է, Աստուածաշունչ մըն ալ տուեր է ձեռքը. ան ալ առեր իրեն հետ այս դժոխքը բերեր է։

Այս ըսաւ կնիկն ու սկսաւ կատաղի ու կսկծեցուցիչ ծիծաղ մը փրցունել՝ որ այն աւերակ տեղւոյն մէջ դիւթական արձագանգ մը հանեց։

Թովմաս ձեռուըները մէկ մէկու բերաւ. չորս կողմն ուրիշ բան չէր տեսներ բայց եթէ սարսափն ու խաւար։

— Ո՜վ Յիսուս, տէ՛ր Յիսուս, հառաչեց, արդեօք բոլորովին երեսէ ձգեցի՞ր քու խեղճ արարածներդ։ Օգնէ՛ ինծի, Տէր իմ, ապա թէ ոչ կը կորսուիմ։

Բայց կինը ծանրութեամբ սկսաւ խօսքն առաջ տանիլ.

— Իսկ այդ ողորմելի չներն ո՞վ են, ո֊րոնց հետ կ'աշխատիս, և անոնց համար նեղութիւն կը քաշես։ Տեղն եկածին պէս անոնք ամէնքն ալ քեզի դէմ կը դառնան, ատոնք ամէնն ալ վատ, ամէնն ալ իրարու դէմ անգութ մարդիկներ են։ Ի՞նչ բանի համար զանոնք խնայեմ ըսելով դու զքեզ նեղութեան մէջ կը ձգես։

— Խե՛ղճ մարդիկ, ըսաւ Թովմաս. ո՞վ զանոնք այդպէս անգութ ըրաւ։ Հիմա ես ալ թէ որ խոնարհելու ըլլամ՝ ես ալ ան֊գթութեան կը վարժիմ, և կամաց կամաց անոնց կը նմանիմ։ Զէ, չէ, խաթուն. ես ամէն բան կորուսի, կին, որդիք, տուն, աղնուական ու բարեսիրտ տէր մը, որ թէ որ չաբաթ մ'ալ ապրելու ըլլար՝ զիս պիտի ազատէր։ Ես այս աշխարհքիս վրայ ամէն բան կորուսի, և այնպէս կորուսի որ մէյ֊մ'ալ գտնելու յոյս չունիմ։ Զեմ կրնար եր֊կինքն ալ կորսընցունել. չէ, վերջապէս չեմ կրնար ուրիշի չարիք հասցունել։

— Բայց անկարելի բան է որ Աստուած

այս մեղքերուն համար մեզմէ համար ուզէ, ըսաւ կինը։ Զկրնար մեզի համարել այն բանը զորն որ ստիպուած ենք ընելու։ Անոնք պատասխանատու են այս բաներուս որոնք որ կը ստիպեն զմեզ մեղանչելու։

— Հրամմեր ես, այնպէս է պատասխանեց Թովմաս. բայց ասով չենք կրնար ըսել թէ մենք ալ մեղքի մէջ չենք ինկնար։ Թէ որ ես ալ Սամպոյին պէս այնչափ անգութ ըլլամ, այնչափ չար ըլլամ, ո՞վ ինծի պատճառը կը հարցունէ։ Զարութեան անունը վրաս լսելը բոլոր ոսկորներս դող կը հանէ։

Կնիկն ապշած ու զարմացած Թովմասին երեսը նայեցաւ, իբր թէ միտքը նոր մտածութիւն մը եկած ըլլար. ետքէն խորունկ հառաչանք մը արձակելով պոռաց.

— Ո՛վ Աստուած ողորմութեանց, շիտակ է ըսածը։ Ետքը գետնին վրայ փըռուեցաւ և սկսաւ հեծել ու բարոյական ցաւերու մէջ խոշտանգիլ։

Քանի մը վայրկեան լռութիւն պատեց, և ուրիշ բան չէր լսուեր բայց եթէ իրենց շնչառութեան ձայնը. ետքը Թովմաս կամացուկ ձայնով մը՝ — Խաթուն, կ'աղաչեմ... ըսաւ։

Կնիկն յանկարծ վեր ելաւ, ու դէմքն առջինին պէս խիստ ու մաղձոտ կերպն առաւ։

— Կ'աղաչեմ, խաթուն, տեսայ որ սա անկիւնը նետեցին վրայի հագուստներս,

գրպանին մէջ Աստուածաշունչս պիտի ըլլայ. շնորհք մը կ'ընես կը բերես :

Գէսսի ոտք ելաւ գնաց բերաւ Աստուածաշունչը. Թովմաս նշան դրուած տեղ մը բացաւ, որուն թղթերը մաշեր էին: Քրիստոսի Տեառն մերոյ կենացը վերջին տեսարանն էր բացուածը, որուն վիրօքը բժշկութիւն գտանք :

— Խնդրեմ, խաթուն, շնորհք ընէիր ու աս կտորն ինծի կարդայիր. ջրէն աւելի ինծի օգուտ կ'ընէ :

Գէսսի անտարբեր ու խրոխտ կերպով առաւ գիրքը, և մէյմը վրան նայեցաւ: Ետքէն սկսաւ բարձր ու անուշ ձայնով լաւ առոգանութեամբ այս սրտաշարժ պատմութիւնը կարդալ: Կարդալու ժամանակը շատ անգամ ձայնը կը նուաղէր ու յանկարծ կը մարէր. ան ատեն կանգ կ'առնէր կեղծեալ ցրտութիւն մը կը ձևացունէր մինչև որ այլայլութիւնն անցնի: Երբոր այս վսեմ խօսքերուն հասաւ. Հայր թող դոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն. գիրքը վար ձգեց ու երեսը մազերովը ծածկելով սկսաւ դառնագին հեկեկել ու լալ:

Թովմաս ալ կու լար, և երբեմն երբեմն քթին տակէն աղօթք մը կը փսփսար հառաչանք մը կը հանէր :

— Ո՞ւր էր թէ մենք ալ իրեն համակամութեանը կարող ըլլայինք նմանելու, ըսաւ Թովմաս. այս բանս իրեն շատ բնական կու գայ, իսկ մեզի սաստիկ դժուար : Ո՛վ

Տէր, օգնէ մեզի. ո՜վ Յիսուս Աստուած իմ ողորմէ մեզի։

— Խաթո՛ւն, կրկնեց Թովմաս քիչ մը ատեն լուռ կենալէն ետև, կը տեսնեմ որ ամէն բանի մէջ ալ դու ինձմէ շատ վեր ես. բայց մէկ բան մը կայ միայն որ խեղճ Թովմասէն կրնաս սորվիլ։ Դու կ՚ըսես թէ Աստուած մեզի հակառակ է, որովհետև կը թողու որ զմեզ ընկճեն ու զմեզ չարչարեն. բայց մէյմը նայէ թէ իրեն միածին Որդին, Տէրն փառաց, ինչե՜ր քաշեց։ Միշտ խեղճ ու աղքատ կեանք մը չունեցա՞ւ. մեր մէջ ո՞վ կայ անոր չափ նեղութիւն քաշող։ Աստուած զմեզ չէ մոռցեր, ես հաւատքով գիտեմ. թէ որ իրեն հետ չարչարուինք, իրեն հետ ալ օր մը պիտի թագաւորենք. սուրբ Գիրքն այնպէս կը սորվեցունէ. բայց թէ որ մենք զինքն ուրանանք, ինքն ալ զմեզ պիտի ուրանայ։ Քրիստոս տէրն մեր, և իրեն աշակերտները ի՞նչ նեղութիւններ չքաշեցին, չքարկոծուեցա՞ն, չսղոցեցա՞ն, լեշկ մաշկօք և մորթօք չշրջեցա՞ն, ամէն բանէ մերկացեալք, չարչարեալք, նեղեալք։ Ասիկայ պատճառ չէ թէ որովհետև նեղութիւն կը քաշենք, ուրեմն Աստուած ալ մեզի դէմ դարձեր է. այլ ընդ հակառակն՝ ինքը մեր կողմն է, միայն թէ մենք իրեն հաւատարիմ ըլլանք ու մեղաց մէջ չիյնկնանք։

— Բայց ինչո՞ւ զմեզ այնպիսի վիճակի մը մէջ կը ձգէ, որ չմեղանչելն անկարելի է, պատասխանեց կինը։

— Ես կարծեմ թէ կրնանք մեղքէ փախչիլ, վրայ բերաւ Թովմաս։

— Է՜հ, դու ալ կ՚իմանաս, ըսաւ Գէսսի։ Ի՞նչ կ՚ընես. վաղը ամէնքն ալ քեզի դէմ պիտի ելլեն. ես զանոնք աղէ՜կ կը ճանչնամ, ես անոնց բոլոր ըրածները տեսեր եմ։ Երբոր միտքս կը բերեմ՝ կը սոսկամ թէ ինչ բաներ պիտի ընեն քեզի ինչուան որ զքեզ խոնարհեցունեն։

— Տէ՜ր Յիսուս, աղաղակեց Թովմաս, դու պահէ իմ հոգիս։ Տէր, տէր, մի թողուր զիս որ անոնց կամքը կատարեմ։

— Ո՜հ, եղո՜ւկ քեզի, ըսաւ Գէսսի, ես այդպիսի մաղթանքներ ո՜րչափ լսեր եմ։ Բայց վերջը վերջը ընկճուեր ու անոնց լուծին տակը մտեր են։ Էմմէլինային նայէ, ինքն ալ քեզի պէս ինչուան հիմա կը ջանայ դէմ դնել, բայց ինչ բանի կու գայ։ Կամ ան է որ անոնց կամացը պիտի խոնարհիս, և կամ ան է որ բզիկ բզիկ պիտի ըլլաս։

— Լաւ ուրեմն, կը մեռնիմ, ըսաւ Թովմաս։ Ո՛րչափ կ՚ուզեն թող երկընցունեն իմ տանջանքներս. չեն կրնար արգելուլ որ մէկ օր մըն ալ չմեռնիմ, անկէ ետև ա՛լ բան չեն կրնար ընել ինծի։ Ես միտքս հաստատ դրեր եմ, անոր համար հոգս չէ։ Ես գիտեմ որ Աստուած ինծի կ՚օգնէ այս փորձութիւններուս տանելու։

Կինը պատասխան չտուաւ. անշարժ կեցած առջևը կը նայէր։

— Ո՛վ գիտէ, դուցէ այսպէս աղէկ է ը-
նել, մրմռաց քթին տակէն: Բայց անոնք
որ մէյմը խոնարհեր են՝ ա՛լ յոյս չկայ ա-
նոնց: Ցղմի մէջ կ'ապրինք մենք, և այն
աստիճանի անարգութեան մէջ ենք՝ որ
մենք մեզմէ կը սոսկանք: Մահուան կը
փափագինք. և սիրտ չենք կրնար ընել
մենք զմեզ սպաննելու: Ա՛լ յոյս չկայ, ա՛լ
յոյս չկայ: Ես այդ խեղճ աղջիկը, ես ինչ
տարիք որ ունէի նոյն ատենը՝ ինքն ալ
ճիշդ այն տարիքն ունի: Հիմա զիս կը տես-
նես, դարձաւ ըսաւ Թովմասին, նայէ թէ
ինչ դարձեր եղեր եմ... ես ատենօք ճո-
խութեանց մէջ մեծցեր եմ: Ինչուան հի-
մա մտքէս չեն ելլեր տղայութեանս ատենի
այն փառաւոր սրահները, ուր կը խաղայի,
հագած գեղեցիկ հագուստներս, այցելուաց
իմ վրաս ունեցած գգուանքը: Սրահին
պատուհանները գեղեցիկ պարտեզի մը վը-
րայ կը նայէին. ուր եղբարցս ու քերցս
հետ նարնջենիներուն տակը պահուըտուկ
կը խաղայի: Ետքէն մէկ կուսանաց վանք
մը մտայ կրթութեան, ուր երաժշտութիւն,
գաղղիերէն, բան բանիլ ու ուրիշ բաներ
սորվեցայ: Երբոր տասնըչորս տարիս մը-
տայ վանքէն ելայ ու գնացի հօրս յուղար-
կաւորութեան հանդէսին ներկայ գտնուե-
լու: Հայրս յանկարծակի մեռաւ, և երբոր
եկան անոր ունեցածն ու չունեցածը քննե-
ցին, տեսան որ ունեցածներն հազիւ թէ
պարտքերը կը գոցէին: Պարտատէրները

հօրս ստացուածոցը ցանկ մը շինեցին որուն մէջ ես ալ մտայ: Մայրս գերի էր, և հայրս միշտ միտք ունէր ինծի ազատութիւն տալու, բայց չկրցաւ տալ. ուստի ես ծախու ելլելու բաներուն կարգն անցայ: Ես իմ՝ սև ըլլալս աղէկ գիտէի, բայց ամէնքին փոյթս ալ չէր եղած: Որո՞ւն մտքէն կ'անցնէր որ այնպիսի քաջառողջ ու կորիճ մարդը շուտ մը ինկնայ մեռնի: Նոր-Օռլէանի մէջ մաղձացաւին առաջին զոհերէն մէկն ալ հայրս եղաւ: Յուղարկաւորութեան երկրորդ օրը իմ հօրս հարազատ կինը տղաքն առաւ իր հօրը կալուածները գնաց: Ինծի այնպէս կու գար թէ իմ հետս մասնաւոր կերպով մը կը վարուէին, և չէի կրնար պատճառ մը գտնել: Մէկ երիտասարդ փաստաբանի մը թողուցեր էին հօրս բաները կարգի դընելու հոգը. ամէն օր տուն կու գար և ինծի հետ շատ անուշութեամբ կը վարուէր: Մէկ իրիկուն մըն ալ հետը գեղեցիկ երիտասարդ մը բերաւ, որուն նմանը կենացս մէջ չեմ տեսած: Յաւիտեան պիտի չմոռնամ այն յիշատակաց արժանի իրիկունը, թէև մտած պարտէզը պտըտեցայ. ես տըխուր ու քաշուած էի և տրտմութիւնը վրաս տիրեր էր. իսկ անիկայ ամենայն քաղցրութեամբ ու բարեկամութեամբ հետս կը խօսակցէր: Ըսաւ թէ վանք մտնելէս առաջ զիս տեսեր է եղեր, և զիս շատ կը սիրէ եղեր, ուստի հիմա ալ կ'ուզէ իմ պաշտպանս ու բարեկամս ըլլալ: Վերջա-

պէս, թէպէտ ինքն ինծի բան մը չըսաւ թէ զիս երկու հազար տոլլարի գներ է և թէ ինքն է զիս ստացեր, ես ամենայն սիրով յանձն առի իրեն տալ ինքը զինքս. վասն զի զինքը շատ կը սիրէի, ըսաւ կնիկն ու հեկեկաց... ո՜հ, որչափ զինքը սիրեցի, հիմա ալ կը սիրեմ, և ինչուան վերջի շունչս պիտի սիրեմ։ Այն ինչպէս գեղեցիկ էր, ինչպէս բարեկիրթ, և ինչպէս ազնուական կերպ ունէր։ Զիս մէկ գեղեցիկ տուն մը տարաւ, ինծի ծառաներ, ձիեր, կառքեր, կահ կարասիք, և փառաւոր հագուստներ տուաւ, ու ամենայն կարելի ճոխութիւն առջևս թափեց։ Բայց ես այս ամէն բաներուս վրայ անտարբեր աչքով կը նայէի, բոլոր իմ մտածութիւնս իրեն վրայ էր։ Աստուծմէս աւելի, հոգիէս աւելի կը սիրէի զինքը. անոր համար անկարելի էր որ իրեն կամաց դէմ դնեմ, ուզէի ալ նէ չէի կրնար։ Հենրիկոս էր իրեն անունը։

Մէկ բան մը միայն կը փափաքէի իրմէ, այն է՝ որ օրինաւոր կերպով ինծի հետ ամուսնանայ։ Ինծի այնպէս կ՚երևար որ եթէ զիս կը սիրէ, ինչպէս ինքն ալ կ՚ըսէր, և թէ դրսուանց ինչ գութ որ կը ցուցընէ վրաս՝ սրտէն ալ նոյն գութն ունի, ուստի առանց դժուարութեան կրնար հետս ամուսնանալ ու զիս ազատ դրել։ Բայց ինքը զիս համոզեց որ այս բանս անկարելի է, և ըսաւ որ եթէ մէկմէկու հաւատարիմ ըլլանք՝ Աստուծոյ դիմաց նոյնպէս օրինա-

ւոր ամուսնութիւն է *։ Թէ որ այս բանս իրաւ է, մի՞թէ ես անոր համար չապրեցա՞յ, այս օդս չշնչեցի՞։ Անգամ մը դալուկէ հի-ւանդացաւ, քանի օր, քանի գիշեր քովէն բաժնուաց չեմ, վրան ամէն հոգ ամէն խը-նամք տարի։ Զիս իր պահապան հրեշտակը կը կանչէր, և ինծի կ'ըսէր թէ ես խալը-սեցի իր կեանքը։ Երկու գեղեցիկ զաւակ ունեցանք. առաջինը մանչ էր, և անունը դրինք Հենրիկ։ Բոլորովին հօրը կը նմա-նէր, գեղեցիկ աչուըներով, բարձր ճակա-տով, գանգրաւոր մազերով, հօրն աշխոյժն ու մտաբացութիւնն ունէր։ Իսկ պզտիկ Էլիզային համար կ'ըսէր թէ, ինծի կը նը-մանէր. և իրեն ըսածին նայելով ես Լուի-զիանայի մէջ ամենէն գեղեցիկ կինն էի, և թէ իրեն համար գանձ մըն ենք ես և զաւ-կըներս։ Կ'ուզէր որ ես անձամբ զանոնք

* Բարեմիտ ընթերցողք չզարմանան այս կնկան ամբողջ վարուցը պատմութեանը վրայ, մարդս որչափ ալ պզտիկուց աղէկ կրթութիւն առած ըլլայ՝ թէ որ ինքզինք սանձելու ինքիրմէ կամք չունենայ, արտաքին նկատմունքը կամ քաշուիլը շուտ կը թօթափի վրայէն և իրմէ առընագոյնը իր ամենայն կրիցը այնպէս զոհ կ'ընէ՝ որ մարդ-լսելու կը պժգայ։ Այս աղէտալի պատմութիւնս ալ ունի իրեն հետեւանք զգուշացուցիչ օգտա-կար դասը. այս եղած է հեղինակին միտքը, այս դարձեալ մեր ամբողջական թարգմանութեանն ալ նպատակը։

հագուեցունեմ, և հետս առած բաց կառքով պտըտելու ելլեմ, որպէս զի հրապարակական մեր վրայ խօսուած զովեստները լսենք։ Եւ իմ վրաս ու տղոցս վրայ ինչ գովութիւն որ լսէր՝ մէկէն կու գար և ուրախութեամբ ինծի կը պատմէր։

Ո՜հ, այն ի՛նչ երջանիկ օրեր էին. կարծէի թէ ինծի պէս երջանիկ կին մը չկայ աշխարհքիս վրայ։ Բայց ասոնց ետևէն տխրագին օրեր յաջորդեցին։ Իր մէկ հօրեղբօրորդին և միանգամայն սրտակից բարեկամը, որ պարոն Պըտլէր կ՚ըսուէր, յանկարծ Նոր-Օռլէան եկաւ։ Պատճառը չեմ գիտեր, առաջին անգամին որ զինքը տեսայ՝ վրաս վախ մը եկաւ։ Կարծես թէ նախազգացութիւն մը ունեցայ թէ անիկայ մեր թշուառութեանը պատճառ պիտի ըլլայ. Հենրիկոսն հետն առած դուրս կ՚երթար. և շատ անգամ կէս գիշերն երկու երեք ժամ՝ անցած տուն կը դառնային։ Եւ չէի համարձակեր բառ մ՚ալ հարցընելու. Հենրիկոս դիւրագրգիռ ընաւորութիւն մ՚ունէր և կը վախէի թէ զինքը չզայրացընեմ։ Խաղի տեղեր կը տանէր զինքը, և Հենրիկոս ալ այնպիսի բնութիւն մը ունէր որ մէյմը այսպիսի տեղեր մտնելէն ետև ալ չէր կրնար անոնցմէ ետ կենալ։ Ուրիշ կընկան մը հետ իրեն ծանօթութիւն ընել տըւաւ, և ես շուտ մը իմացայ որ Հենրիկոսին սիրտը ա՛լ ինծի հետ չէր։ Ինքն ամէնևին ինծի չըսաւ այս բանս, բայց ես գիտէի, և

օր աւուր վրայ աւելի յայտնի կը տեսնէի ։ Սիրտս կոտր կոտր կ'ըլլար , բայց չէի համարձակեր ինչ և իցէ կերպով մեղադրութեան խօսք մը ըսել իրեն . վերջապէս այն անպիտան մարդը Հէնրիկոսին առաջարկեց որ գլխ ու տղաքս իրեն ծախէ , և մեր գնովը խաղի պատճառաւ ըրած պարտքերը վճարէ , որպէս զի կարող ըլլայ ետքէն ուզած ամուսնութիւնը կատարել , ուստի ծախուեցանք ։ Հէնրիկոս ինծի ըսաւ որ դեղն հարկաւոր բան մը ունի , և երկու երեք շաբաթ կ'ուշանայ հոն ։ Սովորականէն աւելի անուշութեամբ խօսեցաւ հետս այն օրը , և ըսաւ թէ շուտով նորէն կը դառնամ ։

Բայց ես չխաբուեցայ , իմացայ թէ ա՛լ բանս լմնցեր է . անոր համար քար դարձայ . բառ մ'ալ չկրցայ հանել բերնէս . և ոչ կաթիլ մը արցունք աչքէս թափել ։ Քանի մը անգամ տղաքը պագաւ , ինծի հետ ալ պագտուեցաւ ու ճամբայ ելաւ ։ Տեսայ որ ձին կը հեծնէր , անդադար ետևէն կը նայէի ինչուան որ աներևոյթ եղաւ , ես ալ մարեցայ ինկայ ։

Ան ատեն եկաւ այն անպիտան մարդը , եկաւ որ զմեզ տանի ։ Ըսաւ թէ գլխ ու տղաքս գներ է , և դաշնագիրն ալ ցուցուց ։ Ես գինքն անիծեցի առաջի Աստուծոյ . և ըսի թէ աւելի յանձն կ'առնում մեռնիլ քան թէ ես գլխ իրեն ձեռքը տալ ։

— Դու գիտես , պատասխանեց ինծի ։ բայց թէ որ խելքդ գլուխդ չժողվես՝ տղաքդ

կը ծախեմ, և յաւիտեան զանոնք մէյմ՚ալ չես տեսներ։ Ըսաւ ալ թէ առաջին անգամ որ զիս տեսաւ՝ վրան փափաք մը եկաւ զիս ձեռք ձգելու. և զիտմամբ զՀենրիկոսը զլխէ հաներ էր և պարտքերու տակ ձգեր էր, որպէս զի ստիպուի զիս ծախելու. կամաւ ուրիշ կնկան մը հետ զանիկայ ծանօթացուցեր էր որպէս զի ինձմէ սէրը պաղի. և գիտցած ըլլաս, ըսաւ, ինչ ալ ընես, որչափ ալ լաս՝ ամեննին քեզի տեղի տալիք չունիմ։

Ստիպուեցայ զիջանիլ. վասն զի բարոյական շղթաներով ոտքս ձեռքս կապուած էին. տղաքս իր ձեռքն էին, և ամէն անգամ որ իրեն կամացը դէմ կը գնէի, մէկէն կը սպառնար թէ տղաքդ կը ծախեմ, և այս կերպով ամէն ուզածը վրաս կը կատարէր։ Ո՜հ, այն ինչ կեանք էր։ Մտածէ մէյմը թէ ինչ կ՚ըլլայ մարդ, երբոր տեսնէ թէ օր աւուր վրայ սրտին խոցերը կը շատնան, սէրը դեռ կը վառի՝ որ անկէ ետև ուրիշ բան չէր բայց եթէ շարունակ տանջանք մը, և թէ մարմնով և հոգւով այնպիսի մարդու մը հետ կապուիլ զորն որ մահու չափ կ՚ատէի։ Շատ կ՚ախորժէի Հենրիկոսին կարդալ որ ինքը մտիկ ընէ. իրեն համար դաշնակ կը չալէի, հետը մէկտեղ կը պարէի և իրեն համար կ՚երգէի. իսկ այս մարդուս համար ինչ որ կ՚ընէի՝ բոլորովին ակամայ էին, և սակայն չէի կրնար բանի մ՚ալ իրեն չէ ըսել։ Տղոցս հետ սատիկ

խստութեամբ կը վարուէր․ Ելիզան շատ վախկոտ էր բնութեամբ, իսկ Հենրիկը հօրը պէս անվախ ու խրոխտ էր, և ամեններին մէկէ մ'ալ չէր վախեր ։ Այս անպիտան մարդը անդադար կը ջանար վրան պակասութիւն մը գտնել, զինքը կը յանդիմանէր, այնպէս որ շարունակ սրտադողի մէջ էի ։ Ես ամէն ջանք կ'ընէի որ տղաքս այս մարդուն հետ ամենայն յարգութեամբ վարուին, և իրմէ միշտ հեռու կը բռնէի․ վասն զի կեանքէս աւելի կը սիրէի զիրենք ։ Բայց ամէն բան պարապն ելան․ այն անպիտան մարդը իմ երկու տղաքս ալ ծախեց ։ Օր մը զիս ձիով հետը մէկտեղ պտըտելու տարաւ, և երբոր տուն դարձայ՝ երկուքն ալ տունը չէին ։ — Ծախեցի, ըսաւ, զանոնք․ և ստակն ալ ինծի ցուցուց․ անոնց արեա՜նը գինը ։ Ան ատեն ինծի այնպէս երեցաւ թէ ամէնքն ալ զիս երեսէ ձգեցին․ աչքս դարձաւ, սկսայ անիծել, սարսափելի անէծքներ թափեցի Աստուծոյ և մարդկանց դէմ, և այնպէս ալ կարծեցի թէ այն անպիտան մարդը խել մը ատեն ինծմէ վախցաւ ։ Բայց ինքն իր միտքը դրածէն ետ չկեցաւ․ «Թէպէտ, ըսաւ, տղաքդ ծախեցի, սակայն իմ ձեռքս է զանոնք քեզի տեսնել տալը․ և թէ որ հանդարտ չկենաս՝ պատիժն անոնց գլխոյն պիտի իջնայ»։ Ի՞նչ չեն ըներ մօր մը որուն ձեռքէն տըղաքն յափշտակեցին ։ Կամայ ակամայ ձայնս վար քաշեցի․ ինքն ինծի յոյս կու

տար թէ զուցէ նորէն գնէ զանոնք, և այսպէս մէկ երկու շաբաթ զիս խաղցուց ։ Օր մըն ալ դուրսը պտըտելու ժամանակս ուղղուցրեան տան * մը առջևէն անցայ, դրանը դիմաց բազմութիւն լեցուեր էր, ներսէն տղու մը ձայն լսեցի, — մէյմ'ալ յանկարծ իմ Հէնրիկս երկու իրեք հոգւոյ ձեռքէն փախաւ, որ զինքը բռնել կ'ուզէին, ու լալով դէպ 'ի ինձի վազեց և հագուստներուս պըլլուեցաւ ։ Դահիճները սարսափելի հայհոյութիւններ ընելով ետևէն վազեցին . անոնցմէ մէկը, որուն դէմքը յաւիտեան մտքէս չելլեր, — Մի փախչիր, ըսաւ, ապա թէ ոչ ուզէ չուզէ նորէն ուղղուցրեան տունը կը մտնէ, ու հոն այնպիսի դաս մը կ'առնու որ յաւիտեան չմոռնար ։ Ես սկսայ աղաչել պաղատիլ, անոնք սկսան վրաս ծիծաղիլ ։ խեղճ տղան կու լար կ'ողբար, ողորմուկ կերպով երեսս կը նայէր ու ինձի կը պըլլուէր ։ Քաշեցին զինքը ինձմէ փրցուցին, հագուստէս կտոր մը ձեռքը մնաց, ու առին նորէն ներս տարին . խեղճը անդադար, «Մայրիկ, մայրիկ, մայրիկ» կ'աղաղակէր ։ Մէկը կար հոն որ կարծես թէ գթաց վրաս . քովս ինչ ստակ որ ունէի անոր տուի որ երթայ տղուս համար բարեխօսութիւն մ'ընէ ։ Անիկայ գլուխը թօթուեց, ու ըսաւ թէ իր աներեսութեանն ու անհնազանդութեանը համար արժանի է այդ տղան պա-

* Calaboose կամ Calabouse

տիժ ուտելու, որպէս զի խելքը գլուխը գայ։ ան ատեն վազելով տուն դարձայ, և ամէն մէկ քայլ առնելուս կարծէի թէ տղուս ձայնը կը լսեմ։ Տուն հասայ չհասայ, շունչս բռնուած սրահ վազեցի, Պըտըլէրը հոն գըտայ. բոլոր տեսածս իրեն պատմեցի և աղաչեցի որ միջնորդութիւն մ'ընէ տղուս համար։ Ինքն ինծի ծիծաղելով պատասխան տուաւ թէ « Տղադ արժանի էր ծեծի, պէտք է զինքը զսպել, քիչ ատենէն խելքը գլուխը կու գայ. ասկէ աւելի ինձմէ ինչ կը սպասէիր դու »։

Նոյն միջոցին կարծես թէ գլխուս մէջ բան մը ճաթեցաւ, աչուըներս դարձաւ ու վրաս կատաղութիւն եկաւ։ Միտքս կու գայ թէ մէկ մեծ դանակ մը տեսայ հոն, վազեցի առի ու այն անպիտանին վրայ յարձակեցայ. ետքէն աչուըներս բոլորովին մթընցաւ, ինքզինքս կորսընցուցի և քանի մը օր ոչ տեսածս գիտէի, ոչ լսածս։

Երբոր ես ինծի եկայ, ինքըզինքս գեղեցիկ խուցի մը մէջ գտայ, բայց իմ խուցս չէր։ Ու պառաւ մը զիս կը դարմանէր, բըժիշկ մը կ'երթար կու գար, և ամէն խնամք վրաս կ'ըլլուէր։ Ետքէն իմացայ որ Պըտըլէր ելեր գնացեր, ու զիս ծախելու համար այս տունը ձգեր է. ուստի ասոր համար էր որ զիս մեծ խնամքով կը դարմանէին։

Ամեննին չէի փափաքեր որ առողջանամ, և յոյս ալ ունէի թէ չեմ առողջանար. բայց իմ ամէն փափագանացս հա-

կառակ, կամաց կամաց ջերմս դադրեցաւ, օրէ օր վրայ կը դնէի, և վերջապէս բոլորովին առողջացայ ։ Ամէն օր զիս մաքուր հագուեցընել կու տային . առաւօտուընէ ինչուան իրիկուն ամէն տեսակ մարդ զիս տեսնելու կու գային, ծխախոտնին բերաննին զիս կը դնէին, հարցմունքներ կը հարցունէին ինծի, և վրաս գին կը կտրէին ։ Բայց ես այնչափ տխուր, այնչափ լուրջ էի որ մարդ չէր ուզեր զիս գնել ։ Ինծի սպառնացան որ եթէ ուրախ զուարթ դէմք չցուցընեմ՝ զիս ծեծել կու տան ։ Վերջապէս օր մը Սդուարդ անունով պարոն մը դիմացս ելաւ, կարծես թէ վրաս գութ ունեցաւ, և իմացաւ ինչ սոսկալի անձկութեան մէջ ըլլալս . շատ անգամ մինակ եկաւ գնաց, ու վերջապէս զիս համոզեց որ իմ ցաւոցս գաղտնիքն իրեն յայտնեմ ։ Ետքէն զիս գնեց և խոստացաւ որ ամէն ձեռքէն եկածն ընէ ու տղաքս գտնէ և նորէն ինծի դարձունէ զանոնք ։ Ելաւ այն պանդոկը գնաց ուր իմ պզտի Հենրիկս ծառայութիւն կ'ընէր . հոն իրեն ըսեր են թէ Մարգարիտ ըսուած գետին քով բնակող երկրատէր մը գներ էր զանիկայ . անկէ ետև ալ լուր մը չեմ առած տղուս վրայ ։ Շատ փնտռելէն ետև աղջիկս ալ գտաւ, մէկ պառաւ կնկան մը քով է եղեր . բայց պառաւը ոչ և իցէ գնով ալ չուզեց ծախել զանիկայ ։ Պըտլէր իմացաւ որ Սդուարդ կ'ուզէր աղջիկս նորէն ինծի դարձունել,

ան տանն ինծի խմայ տուաւ որ պարապ տեղը յոյս չունենամ։ Սգուարդ Նաւապետ էր. ինծի հետ շատ աղէկ կը վարուէր. գեղեցիկ կալուածք մ'ունէր, զիս ալ հոն տարաւ։ Նոյն տարին մանչ տղայ մըն ալ ունեցայ. ո՜հ, ո՛րչափ սէր ու գութ ունէի վըրան. ամենևին Հենրիկիս կը նմանէր. բայց ես միտքս որոշ դրեր էի որ անկէ ետև այլ տղայ չմեծցունեմ։ Տասնըհինգ օրուան կար չկար գիրկս առի խեղճ տղան. աղէկ մը պագի զինքը, և արցունքներովս թրջեցի. ետքէն քիչ մը ափիոնի ոգիք (laudanum) խմցուցի իրեն. տղան գլուխը կուրծքիս դրած քնացաւ ու մէյմ'ալ չարթընցաւ։ Այն ինչ լաց ու ողբ էր որ տղուս վրայ փրցուցի։ Ուրիշները կարծեցին թէ սխալմամբ տուի տղուս այս մահու դեղը. բայց ես ըրածիս վրայ ոչ երբէք զղջացի, հիմա կ'իմանամ թէ շատ աղէկ ըրեր եմ եղեր։ Գոնէ խեղճ տղան այս աշխարհքիս թըշուառութիւններէն ազատեցաւ. և մահուընէ լաւագոյն ինչ բան կրնայի անոր տալ։ Վրան շատ չանցաւ մաղձացաւը նորէն դուրս ելաւ, Սգուարդ Նաւապետն ալ անկէ բռնուեցաւ ու մեռաւ։ Անոնք որ ապրիլ կ'ուզէին՝ մահն առաւ տարաւ զիրենք, իսկ ես որ ինչուան գերեզմանին դուռը հասայ, նորէն ողջ մնացի։ Դարձեալ ծախեցին զիս, և ձեռքէ ձեռք անցնելով՝ հալեցայ, մաշեցայ. ջերմն ալ վրաս հասաւ։ Վերջապէս այս անպիտան մարդը

գիս գնաց ու հոս բերաւ, ուր մնացեր եմ ինչուան հիմա։

Կնիկն հոս կանկ առաւ. այրած սրտով բոլոր իր կենաց պատմութիւնը համառօտ մը պատմեց. խօսքը երբեմն Թովմասին կ'ուղղէր, երբեմն ալ ինքնիրենը կը խօսէր։ Այնչափ սաստկութեամբ ու սրտաշարժ կերպով պատմեց որ Թովմաս առ ժամանակ մը վէրքերուն ցաւերը մոռցաւ. երբեմն մէկ արմընկանը կը կոթընէր, երբեմն մէկալին. իսկ Գէասի խուցին մէջ վեր վար կը պտըտէր, սև երկայն մազերն արձակած, որ ալեաց պէս օդուն մէջ կը ծփային։

— Դու ինծի ըսիր, կրկնեց նորէն Գէասի, թէ Աստուած մը կայ. Աստուած մը որ վերէն մեր վրայ կը նայի և այս ամէն անզգամութիւնները կը տեսնէ։ Այս ինչպէս կրնայ ըլլալ։ Այն վանքին մայրապետներն ալ, որոնց քով կրթութիւն առի, ինծի տէսլ վերջին դատաստանին վրայ կը խօսէին, ուր ամէն բան յայտնուի պիտի կ'ըսէին։ Նոյն օրը արդեօք վրէժխնդրութիւն ալ պիտի չըլլա՞յ։

Աշխարհք մեր և մեր որդւոց քաշածները չեն գիտեր. հոգերնին ալ չէ։ Եւ սակայն ճամբան քալելու ժամանակս ցաւոց այնպիսի բեռ մը սրտիս վրայ կը կրեմ որ բաւական է բոլոր քաղաքն իր ծանրութեանը տակ ճմլելու։ Շատ կը փափագէի որ տունը վրաս փլչէր, կամ թէ գետինը ոտքիս

տակը բացուէր ու զիս կլլէր։ Այո՛, դատաստանին օրը ես ալ Աստուծոյ դիմացը պիտի ելլեմ, և պիտի բողոքեմ իմ և աղոցս մարմնով և հոգւով կորստեանը պատճառ եղողներուն դէմ։

Քանի որ օրիորդ էի՝ եռանդնոտ ու հոգեսէր էի. զԱստուած կը սիրէի և ստէպ աղօթք կ՚ընէի։ Իսկ հիմա դատապարտելոց մէկն եմ, սատանաները ետևէս ընկեր են ու գիշեր ցորեկ զիս կը չարչարեն։ Կը մղեն զիս, կը գրգռեն զիս. ես ալ գիտեմ ընելիքս, այնպիսի տեղ մը խրկեմ զինքը՝ ուր որ արժանի է երթալու, և կարճ ճամբով... այս օրերս մէկ գիշեր մը, թէ և ուզենայ ալ զիս ողջ ողջ այրել։

Երկայն ու ահռելի ծիծաղ մը փրցուց, որ բոլոր այն աւերակ խուցը թնդացուց. ետքէն յանկարծ այս ծիծաղը խորին հառաչանաց ու հեկեկանաց փոխեց. գետինը փռուեցաւ վրան ջղային դող մը եկաւ։ Քիչ մը ետև կարծես թէ այս կատաղութիւնը հանդարտեցաւ, կամաց կամաց ոտք ելաւ և վրան զգաստութիւն եկաւ։

— Կրնա՞մ քեզի ծառայութիւն մը ընել, ըսաւ Թովմասին պառկած տեղւոյն մօտենալով. Նորէն պուտ մը ջուր կ՚ուզե՞ս։

Գէսսիին այս անուշ ու քաղցր կերպը ամենևին չէր միաբաներ իրեն քիչ մը առաջ ունեցած կատաղութեանը։

Թովմաս տուած ջուրը խմեց, և կարեկցելով մը անոր երեսը նայեցաւ։

— Ո՜վ խաթուն, ըսաւ, կը փափաքէի որ Անոր դիմէիր, որն որ քեզի կենդանի ջուր կրնար տալ։

— Անոր դիմե՛լ. ո՞ւր է անիկայ, ըսաւ Գէսսի։

— Անիկայ է որուն վրայօք ինծի կարդացիր, . . . Աստուա՛ծ . . . ։

— Միտքս կու գայ որ անոր պատկերը խորանին վրայ տեսեր եմ տղայութեանս ատեն, ըսաւ Գէսսի, ու անշարժ աչուըներուն վրայ տրտմութեան քօղ մը պատեց. բայց անիկայ հոս չէ. հոս ուրիշ բան չի կայ, բայց եթէ անօրէնութիւն ու յուսահատութիւն անվերջանալի, ըսաւ ձեռքը կուրծքին վրայ դնելով, կարծես թէ սրտին վրայէն ծանր բեռ մը կ՚ուզէր վերցունել որ զինքը կը խղդէր։

Թովմաս կ՚ուզէր նորէն խօսիլ, բայց անիկայ իշխանական ձեռով մը լռութիւն հրամայեց անոր։

— Մի՛ խօսիր, ըսաւ, նայէ որ կրնաս նէ քիչ մը քուն ըլլաս։

Ետքէն ջուրը քովը մօտ դնելով ու անկողնոյն վրայ զինքը կրցածին չափ տեղաւորելով, Գէսսի ձգեց անկէ հեռացաւ.

ԳԼՈՒԽ ԼԵ·

Բժժանք·

Լըկրիին տան հասարակաց ժողովատեղին ընդարձակ սրահ մ'էր․ ուր խոշոր վառարան մ'ալ կար։ Ատենով այս խցիս պատերը զարդարուն թղթերով պատած էին, որոնք հիմա աղտոտած ու սեցած պատառ պատառ եղեր էին և պատերէն վար կախուեր էին։ Բորբոսի ու աղտեղութեան վատառողջ ու անախորժ հոտ մը կը բուրէր ամէն կողմանէ, գունաւոր թղթերուն վրայ տեղ տեղ կաւիճով բաներ գրուած, տեղ տեղ ալ երկայն բարակ հաշիւներ ըրած էին, իբր թէ մէկն հոն թուաբանական գործողութիւններ կատարած ըլլար։ Վառարանին մէջ ալ քանի մը վառած ածուխներ կային, թէպէտ օդը ցուրտ չէր, բայց իրիկունները այս խցիս օդը միշտ թաց ու զով կ'ըլլար․ բաց ասկէ Լըկրի ծխախոտը վառելու և թէյի ջուրը տաքցնելու համար կրակի կարօտութիւն ունէր։ Ածուխին կարմրագոյն լոյսը այն խցին մէջ եղած խառնափնդորութիւնը կը լուսաւորէր։ Հոն ամէն բան կը գտուէր, ձիու թամբեր, սանձեր, ձիու տեսակ տեսակ կազմուածքներ ասդին անդին ցրուած սփռուեր էին․ ասոնցմէ զատ այն շներն ալ, որոնց վրայ առաջ խօսեցանք, այս խառնակութեան

մէջ կապուած էին, և զանազան գիրքերով գետինն ընկեր պառկեր էին։

Լըկրի գաւաթ մը բօնչ պատրաստելու եանէ էր. և ձեռքը՝ ծակ ու բերանը կոտրած աման մը առած տաք ջուր լեցունելու ատեն, քթին տակէն ալ կը մրմռար·

— Անիծա՛ծ Սամպոն պատճառ եղաւ ինձի որ նորեկ գերիներուս հետ խըստութեամբ վարուիմ։ Այն մարդը շաբաթէ մըն ալ չկրնար ոտք ելլել աշխատիլ. և եկուր նայէ որ բամբակ ժողվելու ամենէն հարկաւոր եղանակն ալ հիմայ է։

— Հրամմեր ես, ամենևին անիկայ ալ քեզի նման է, ըսաւ ձայն մը աթոռին ետևէն։

Անիկայ Գէասին էր, որ Լըկրիին ինքն իրեն խօսելու ժամանակը կամացուկ մը ներս մտեր էր ու աթոռի մը ետևէն մտիկ կ'ըներ։

— Ա՛հ, դո՛ւ ես, դիւահարած կնիկ. ինչ նորէն եկար։

— Հրամմեր ես, նորէն եկայ, պատասխանեց Գէասի ցրտութեամբ. որպէս զի բոլոր ուզածներս կատարեմ։

— Ա՛լ խելքէդ հանէ, խե՛նդ. ես ըսածս գիտեմ։ Կամ ան է որ խելքդ գլուխդ կը ժողվես, կամ չէ նէ գերեաց բնակութիւնը կ'երթաս ու կ'ուտես, կ'աշխատիս։

— Բիւր անգամ կ'ընտրեմ գերեաց բնակութեան ամենէն աղտոտ ծակին մէջ բնակիլ, քան թէ հոս քու ոտքիդ տակը։

— Ուզես չուզես նորէն ոտքիս տակն ես, պատասխանեց Լըկրի Գէսսին դառնալով՝ այլանդակ ծիծաղով մը. և այս բանիս վրայ շատ գոհ եմ։ Ուստի քովս նըստէ, ու խօսք հասկըցիր, ըսաւ Լըկրի Գէսսին թևէն բռնելով։

— Սիմոն Լըկրի, զգոյշ կեցիր, պոռաց կինը այնպիսի բարկացայտ աչուըներով ու կատաղի նայուածքով մը, որ մարդը սարսափեցաւ։ Այդպէս կը վախես ինձմէ, Սիմոն, կրկնեց անվախ կերպով մը, և իրաւունք ունիս։ Աղէկ զգուշացիր վրադ, վասն զի փորս սատանայ մտած է։

Այս վերջի խօսքերս Գէսսի անոր ականջէն վար սուր ձայնով մը ըսաւ։

— Գնա, կորսուէ ասկէ. իրաւցունէ փորդ սատանայ մտեր է, պոռաց Լըկրի զանիկայ մէկդի հրելով և չփոթած չորս դին նայելով։ Վերջը կերպը փոխելով. ինչո՞ւ համար, Գէսսի, ըսաւ, առջինին պէս մէկմէկու բարեկամ պիտի չըլլանք։

— Առջինին պէս բարեկամ ըլլա՛նք... կրկնեց Գէսսի դառնութեամբ։ Սրտին սաստիկ այլայլութենէն խօսքը բերանը մնաց. շատ մը տխուր զգացմունքներ սիրտը ճմլեցին։

Գէսսի Լըկրիի վրայ միշտ ազդեցութիւն ունեցեր էր. վասն զի զօրաւոր և կրիւք վառեալ կին մը ամենէն անբան մարդուն վրայ ալ մեծ ազդեցութիւն ունի։ Բայց քանի մը ատենէ 'ի վեր էր որ դիւրագրգիռ

բնութիւն մը ստացեր էր, և որ աւուր վըրայ ալ չէր կրնար տանել գերութեան պըժգալի լծոյն, և իրեն այս դիւրագրգռութիւնը երբեմն կատաղի փախածութեան կը փոխուէր: Ասով Լըկրի աւելի վախնալ սկսեր էր անկէ, վասն զի ինքն ալ իր տխմար ու տգէտ բարքովը՝ խենդերէն անելորդապաշտական վախ մը ունէր: Երբոր Լըկրի Եմմէլինեան տուն բերաւ, Գէասիին վշտահար սրտին մէջ թաղուած կանացի բոլոր զգացմունքները մէկէն կէս մարած ածուխի պէս բորբոքեցան, և ան աղջկան կողմն ելաւ. ասով Գէասիին ու Լըկրիին մէջ սաստիկ կռիւ մը ծագեցաւ. այնպէս որ օր մըն ալ Լըկրի բարկութեան ատենը սպառնացաւ Գէասիին որ եթէ հանդարտ չկենայ՝ զինքն ալ մէկալ գերիներուն հետ մէկտեղ դաշտը կը խրկէ աշխատելու: Գէասի արհամարհական խրոխտմամբ մը ըսաւ թէ պատրաստ եմ՝ դաշտերուն մէջ աշխատելու. և իրօք ալ օր մը գնաց աշխատեցաւ, ինչպէս որ տեսանք, անոր սպառնալիքներն արհամարհելու համար: Բոլոր օրը Լըկրիին խելքը գլուխը չէր, վասն զի այս կնոջ այնպիսի ազդեցութիւն մ'ունէր վրան՝ որ չէր կրնար ինքը զինքն անկէց ազատել: Երբոր ալ իր կողովը կշիռքին վըրայ դրաւ, Լըկրի կը կարծէր թէ գուցէ Գէասի քիչ մը կակղցած ըլլայ, անոր համար ալ կէս մը ընտանեկան, կէս մ'ալ արհամարհական խօսք մը նետեց անոր,

բայց Գէսսի դառն արհամարհանօք պատասխան տուաւ։

Եւ երբոր խեղճ Թովմասին ալ տրուած անգութ պատիժը տեսաւ՝ սրտին դառնութիւնը աւելի շատցաւ, և ուրիշ բանի համար Լըկրիին ետևէն չէր եկած, բայց եթէ անոր անգթութիւնը յանդիմանելու։

— Խնդրեմ, Գէսսի, քիչ մը աւելի վայելուչ կերպով վարուիս հետս։

— Կը յանդգնի՞ս հետս վայելուչ կերպով վարուէ ըսելու...։ Ըրածդ չես գիտեր։ Քիչ մը գութ չունէի՞ր քու գիւղական բարուցդ սանձ մը դնելու. և խնայելու քու լաւագոյն գերիներէդ մէկուն, ու այս վիճակին մէջ չձգէիր, ան ալ այնպիսի ատեն մը որ աշխատաւորի կարօտութիւն ունիս։

— Խենդութիւն էր ըրածս, ըսաւ Լըկրի. բայց որովհետև ան մարդուն ալ պընդագլխութիւնը բռնեց, ես ալ հարկադրեցայ զինքը խոնարհեցունել։

— Գիտցած ըլլաս որ դու զանիկայ խոնարհեցունելիք չունիս։

— Ի՞նչ, ես զինքը պիտի չկարենամ խոնարհեցունել, ըսաւ Լըկրի բարկութեամբ ոտք ելլելով. շատ կ'ուզէի այս բանս տեսնել. ինքն առաջինը պիտի ըլլայ որ ինծի դէմ դրած ըլլայ։ Կամ ան է որ կը խոնարհի, կամ չէ նէ բոլոր ոսկորները կը ջախջախեմ։

Այս միջոցին դուռը բացուեցաւ ու Սամպօ ներս մտաւ. և տէրը բարևելով ա-

ռաջ նկաւ ու թղթի մէջ պլլած բան մը անոր ձեռքը տուաւ :

— Ի՞նչ բան է, շա՛ն լակոտ, ըսաւ Լըկրի :

— Յուռութուլունք մըն է, տէր իմ :

— Ի՞նչ :

— Այնպիսի բան մըն է որ կախարդները սևերուն կու տան, որով ամենևին ծեծին ցաւը չեն իմանար : Թոմմաս ալ ասիկայ սև ժապաւինով մը վիզն էր անցուցեր :

Լըկրի ալ ուրիշ անզգամ ու անգութ մարդկանց պէս շատ աւելորդապաշտ էր, թուղթն առաւ ու դողդողալով բացաւ :

Մէջէն արծաթէ տոլլար մը ելաւ, և փունջ մ՚ալ երկայն ու ոսկեթել մազեր, որոնք կարծես թէ կենդանութիւն մը զգալով Լըկրիին մատուըներուն պլլուեցան :

— Կրակը տանի, պոռաց յանկարծ ոտուըները գետին զարնելով, ու քաշեց մատուըներէն դուրս հանեց մազերը, որոնք կարծես թէ մատուըները կ՚այրէին : Կորսունցուր սըւոնք. շուտ կրակը նետէ այրէ, կրկնեց կրակարանին մէջ նետելով : ինչո՞ւ համար առիր ինծի բերիր :

Սամպոյ ապշած բերանը բաց անշարժ մնաց. և Գէսսի որ դռնէն դուրս ելլելու վրայ էր՝ կանգ առաւ և սկսաւ զարմանալով մը Լըկրիին երեսը նայիլ :

— Զըլլայ թէ մէյմ՚ալ այսպիսի սատանայական բաներ ինծի բերես, ըսաւ Լըկրի բուռը ցուցընելով Սամպոյին, որն որ փա-

խէն դէպ 'ի դուռ վազեց : Լըկրի ալ տոլլարն առաւ պատուհանէն դուրս նետեց :

Սամսըն զարմացաւ թէ ինչպէս Լըկրին ձեռքէն փախաւ . երբոր դուրս ելաւ , Լըկրի այսպէս սաստիկ վախ ցուցընելուն վըրայ ամչցած ու շփոթած աթոռին վրայ նըստաւ սկսաւ քոնչ խմել :

Գէսսի ալ դռնէն դուրս ելաւ , և գնաց խեղճ Թովմասին քիչ մը օգնութիւն ընելու , ինչպէս նախընթաց գլխին մէջ պատմեցինք :

Բայց Լըկրին վրայ ինչ եկաւ : Այն ոսկեփայլ մազերուն փունջը ինչո՞ւ այնպիսի վախ մը ձգեց այդ մարդուն վրայ , որ ամէն տեսակ անգթութեանց վարժ էր : Այս բանիս պատասխան տալու համար հարկ է որ մէյմը ետ դառնանք ու Լըկրին վարքը քննենք : Ո՛րչափ ալ անգութ ու ցոփ ըլլայ հիմայ այս անզգամ մարդը , ատենով բարեպաշտ մայր մը զինքը աղօթքներով ու հոգեւորական երգերով գրկին մէջ օրօրեր էր . իրեն այս այրած ճակատը Աւազանին սուրբ ջրովը զովացեր էր : Տղայութեան ատենը գեղեցիկ մազերով կնիկ մը ձեռքէն բռնած զինքը կիրակի օրեր ժամ կը տանէր աղօթք ընելու : Նոր-Անգղիոյ խորերը այն բարեպաշտ մայրը այս մէկ հատիկ տղուն վրայ անբաւ խնամք ցուցըցեր էր , և անդուլ աղօթքով մեծցուցեր էր զինքը : Հայրը խըստասիրտ մարդ մ'էր , որուն վրայ այս ազնիւ կինը անպատմելի սէր ցուցըցեր էր : Իսկ Լըկրին հօրը հետևեցաւ :

բնութեամբ կրակոտ, անկարգ ու խիստ ըլլալով, մօրը բոլոր խորհուրդներն արհամարհեց, և ոչ անոր խրատուցն ականջ կը դնէր: Շուտ մը զինքը թողուց, և գնաց ծովերուն վրայ իրեն բաղդ մը փնտռելու նաւազակութեամբ: Մէկ անգամ միայն տուն դարձաւ, ան ատեն իր մայրը, այն եռանդուն սրտովը որ կարօտ է սիրելու և իրեն սիրոյն առարկայ կը փնտռէ, շատ ետևէ եղաւ, աղաչեց պաղատեց որ այս կորստեան ճամբէն ետ կենայ, որպէս զի հօգին յաւիտենական դատապարտութեան տակ չինկնայ:

Այն օրը Լըկրիին համար շնորհաց օր մ'էր. բարի հրեշտակները զինքը կը կանչէին, ինքն ալ անոնց ետևէն երթալու վըրայ էր, և Աստուծոյ ողորմութիւնն ալ ձեռքն երկընցուցեր էր: Սիրտը շարժեր էր. և ներսը պատերազմ կար... բայց չարութեան ոգին յաղթանակեց. իր անոպայ բարուցը բոլոր ուժովը իր խղճմտանքին դրդմանցը դէմ դրաւ: Սկսաւ ինքզինքը նորէն կերուխումի տալ, և հայհոյել, և առաջինէն աւելի անկարգ և անբարի կեանք մը անցունել: Մէկ իրիկուն մը մայրը, որ սրտին յուսահատութենէն մահուան դուռն հասեր էր, անոր ոտքն ինկաւ. անիկայ ալ մէկ դի հրեց խեղճ կինը, մարած գետինը փռեց, և հայհոյելով ու անիծելով ելաւ դէպ 'ի նաւը փախաւ: Այս սարսափելի դիպուածէս ետև, առաջին անգամն որ Լը-

կրի մօրը վրայ լուր տուաւ նէ իրիկուն մըն էր, երբոր արբեցութեան մէջ ընկղմեր էր, գինով ընկերներն ալ չորս դին առած։ Թուղթ մը բերին իրեն. բացաւ ու մէջէն մազերու երկայն փունջ մ'ելաւ և մատուը-ներուն պըլլուեցաւ։ Այս թուղթն իրեն կը ծանուցանէր թէ մայրը մեռեր է, և թէ մեռնելու ատենը զինքն օրհներ է ու իրեն թողութիւն տուեր է։

Տեսակ մը չարէն սարսափիլ մը կայ որ ամենէն քաղցր ու ամենէն սուրբ բանե-րուն ալ ահաւոր ու սոսկալի կերպարանք մը կու տայ։ Գալկահար ու սիրասուն մօր մը յիշատակը, որ այն ահաւոր վայրկենին զինքը կ'օրհնէր ու իրեն թողութիւն կու տար, մեղաց դիւէն այս խստացեալ սրտին վրայ ուրիշ տպաւորութիւն չըրաւ բայց ե-թէ վերջին դատաստանին սարսափը ու յաւիտենական դատապարտութեան յիշա-տակը միտքը ձգեց։ Կատաղած՝ մազերը ու նամակը կրակը նետեց, և երբոր անոնց խանձելու հոտն առաւ և անոնցմէ ելած բոցը տեսաւ, չկրցաւ չսոսկալ յաւիտենա-կան կրակը մտածելով։ Ջանաց որ խմելով այս տխուր յիշատակները մտքէն խլէ ու դուրս վռընտէ, բայց շատ անգամ գիշեր-ները, այն խաղաղական պահուն, որ բռնի ամպարշտին սրտին վրայ ալ իր խաղաղու-թիւնը կը տարածէ, իր գալկահար մայրը կը տեսնէր անկողնոյն քով կեցած, և այն մազերուն փունջը մատուըներուն պըլլուի-

լը կը զգար ։ Այն ատեն պաղ քրտինք մը երեսը կ'իջնէր , և սարսափած անկողնէն դուրս կը ցատքէր ։ Դու որ մի և նոյն Աւետարանին մէջ կարդալով կը զարմանաս՝ թէ Աստուած բոլորովին սէր է , և միանգամայն հուր ծախիչ է , հիմայ կրնաս տեսնել որ չարութեան մէջ արմատացած հոգւոյ մը համար ամենէն կատարեալ սէրն ալ ամենէն սարսափելի տանջանքը կ'ըլլայ, կնիք և վճիռ անդութ յուսահատութեան ։

Ուստի երբոր Սամսոյին բերած մազերը տեսաւ Լըկլըի՝ նորէն առջի յիշատակները միտքը նորոգուեցան ու կատղած ,

— Կրողը տանի զինքը , մրմռայ քոնչը պուտ պուտ խմելով . ուսկի՞ց ալ գտաւ այդ բանդ ։ Ի՞նչպէս կընմանի այն . . . ։ Կը կարծէի թէ բոլորովին մոռցած ըլլամ ։ Ի՛նչ դժուար է եղեր մոռնալը . . . ։ Բայց ինչո՞ւ հոս մինակ մնացեր եմ ։ Երթամ Եմմէլինան հոս կանչեմ . անիկայ զիս կ'առնէ , բայց հոգ չէ . բռնի կ'առնեմ կը բերեմ ։

Լըկլըի ընդարձակ պալիթ մը մտաւ , ուր խոխնջաձև սանդուխ մը կար որ դէպ 'ի վեր կը հանէր . այս սանդուխը ատենով շատ փառաւոր էր , հիմայ երեսէ ձգած , աղտոտ էր . աստիճաններուն վրայ սնտուկներ դըրած և յարդի փշրանքներով լեցուած էին ։ Լուսնին դեղնորակ լոյսն ալ տանը վրայի պատառուածքէ մը ներս զարկեր էր . այն տեղւոյն օդն ալ ցուրտ ու անառողջ էր ։

Լըկլըին սանդխին ոտքը կանգ առաւ և

երգելու ձայն մը լսեց. իրեն անսովոր բան մ'երեցաւ. և այսպիսի հին ու տխուր տան մը մէջ՝ ցնորք կարծեց. Թերևս իրեն արդէն այլայլած ջղերն ալ այսպիսի տպաւորութեան մը օգնեցին: Ուստի սկսաւ մտիկ ընել:

Մէկ սուր ու տխուր ձայն մը գերեաց մէջ սովորական եղած այս հետևեալ երգս կ'երգէր.

Ո՛հ, որ շարժումն, և որպիսի դառն ողբումն,
Ցորժամ Քրիստոս եկեսցէ դատել զազգ մարդ-(կան.

— Կրողը տանի, ըսաւ Լըկըր, Եմմէլինան է. հիմա կ'երթամ զինքը կը խղդեմ: Էմ, էմ, պոռաց կերկերեալ ձայնով մը: Բայց արձագանգը միայն անոր վրայ ծիծաղելով մը պատասխան տուաւ: Իսկ այն անուշ ձայնը իր երգն առաջ կը տանէր:

Բաժանեսցին որդիք ի հարց,
Բաժանեսցին դստերք ի մարց,
Բաժանեսցին ի յաւիտեան.

Երգը նորէն այն աղջի կտորը աւելի որոշ ու աւելի բարձրաձայն որոտաց այն պարապ սրահներուն մէջէն:

Ո՛հ, որ շարժումն, և որպիսի դառն ողբումն
Ցորժամ Քրիստոս եկեսցէ դատել զազգ մարդ-(կան.

Լըկրի չկրցաւ առաջ երթալ․ ինքը զինքը կ'ուտէր, բայց վրան պաղ քրտինք մ'իջաւ․ և վախէն սիրտը կը նետէր․ աչքին ճերմակ բան մը կ'երևար որ դիմացի խուցը մտաւ․ և մտածելով որ չըլլայ թէ մօրն ուրուականն ըլլայ տեսածը՝ սարսափէն մազերը տնկուեցան, և ահով դողով նորէն առջի խուցը դարձաւ։

—Մտքէս կ'անցնի, ըսաւ ինքնիրեն՝ կրակին քով նստելով, որ այդ մարդը հանգիստ թողում։ Բայց այն անիծած թղթին ինչո՞ւ ձեռք դպուցի․ կարծես թէ դիւթեցայ։ Ան թղթին դպչելէս ետև վրաս պաղ քրտինք մ'եկաւ․ սիրտս ալ ահու դողի մէջ ինկաւ։ Ոսկէ ալ գտեր է այն մազերը․ վասն զի ես զանոնք կրակը նետեր էի, որոշ միտքս կու գայ որ ես ձեռքովս այրեցի զանոնք։ Շատ կարգէ դուրս բան կ'երևայ որ այն մազերը նորէն յարութիւն առած ըլլան։

Ա՛հ, Լըկրի․ այն մազերուն փունջին վրայ դիւթական զօրութիւն մը կար․ և անոր ամէն մէկ թելը քեզի համար ահի և երկիւղի մէյմէկ բժժանք էին, որով ամենակարողն Աստուած անգութ ձեռուըներդ կը կապէր որ անպատսպար արարածոց արիւնը չմտնես։

—Ձե՛զ տեսնեմ, ըսաւ ոտուըները գետին զարնելով ու շներուն սուլելով․ ձե՛զ տեսնեմ արթընցէք ելէք, ու ինծի ընկերութիւն ըրէք։

Բայց չները քունէն ծանրացած աչուընին հազիւ բացին չբացին՝ նորէն գոցեցին :

— Երթամ Սամպոն ու Քուխմպոն կանչեմ, որ ինծի բան մը երգեն, ու գիմնաս պար մը բռնեն, որպէս զի այս զարհուրեցուցիչ խորհուրդները մտքէս ելլեն, ըսաւ Լըկրի և գլխարկը դրած բակն իջաւ ու փող մը փչեց, որով սովորութիւն ունէր այս երկու սևերն իրեն կանչելու :

Շատ անգամ Լըկրի երբոր սաստիկ զըւարթացած կ՚ըլլար՝ այս իրեն արժանաւոր երկու պաշտօնեաները խուցը կը կանչէր, և անոնց քանի մը գաւաթ օղի տնկել տալէն ետև կը հրամայէր որ երգեն, պարեն կամ թէ իրարու հետ կռուին, ալ ինչ որ խելքին կը փչէր նէ անոնց կատարել կուտար :

Կէս գիշերը գրեթէ երկու ժամ անցեր էր, Գէասի ալ Թովմասին քովէն կը դառնար, որ այն խեղճին օգնելու գացեր էր. երբոր լսեց ասոնց պոռալու, պռչալու ձայնը և դիւահարած երգելնին ու չներուն հաչելը՝ բակին սանդուխներէն քանի մ՚ոտք վեր ելաւ ու պատուհանի մը ծակէն այս դժոխային տեսարանն սկսաւ դիտել :

Լըկրի ու իր երկու արբանեակները վերջին աստիճանի գինովցած կ՚երգէին, կը պոռային. աթոռները տակն ու վրայ կ՚ընէին, և իրարու վրայ կ՚ելլէին կ՚իջնէին ու լման ամէն տեսակ պժգալի ու անկարգ շարժմունքներ կ՚ընէին :

Գէասի ձեռուըները պատուհանին կըռթընցուցած ուշի ուշով դասնք 'կը դիտէր։ Նոյն միջոցին աչուըներուն վրայ վշտաց, արհամարհանաց ու դառնութեան քօղ մը իջաւ, ու չիտակ դէպ 'ի Եսմէլինային խուցը գնաց։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Եսմէլինա և Գէասի.

Գէասի ներս մտաւ, և տեսաւ որ Եսմէլինա խուցին մէկ անկիւնը քաշուեր նստեր էր. և վախէն երեսը գոյն չկար։ Երբոր ոտնաձայն լսեց խեղճ աղջիկը վախէն վեր ցատքեց, բայց տեսնելով որ Գէասին էր մէկէն գլխացը վազեց ու ձեռքէն բռնեց։

— Ա՛հ, դու ես Գէասի, ըսաւ. ի՛նչպէս հանդչեցաւ սիրտս երբոր տեսայ զքեզ։ Վախէս կը դողայի թէ չըլլայ որ…։ Ո՛հ, չես գիտեր թէ բոլոր այս գիշեր վարի խուցը ի՛նչ դժոխային աղաղակներ կային։

— Գիտեմ, գիտեմ, ըսաւ Գէասի տխուր կերպով, ես ալ շատ անգամ լսեր եմ։

— Ո՛հ, Գէասի, ըսէ ինձի, չենք կրնար ինքզինքնիս այս տեղէն մէյմը դուրս ձգել։ Ո՛ւր կ'ուզէ նէ ըլլայ, հոգս չէ. ճահիճներու մէջ ըլլայ, օձերու մէջ ըլլայ։ Չե՛նք կրնար տեղ մը փախչիլ։

— Գերեզմանէն զատ ուրիշ տեղ չենք կրնար գտնել, ըսաւ Գէասի։

— Ամենևին չե՞ս փորձած։
— Ուրիշները տեսեր եմ որ փորձեցին, բայց ի՞նչ վաստըկեցան . . .
— Ես աւելի յանձն կ'առնում ճահիճներու մէջ ապրիլ ու ծառերու կեղև կրծել քան թէ հոս բնակիլ։ Ես օձերէ չեմ վախեր, և աւելի կ'ուզեմ որ քովս օձ մը ըլլայ՝ քան թէ այդ անպիտան մարդը, կրկնեց Եմմէլինա։
— Հոս քեզի պէս մտածողներ շատ գըտուեր են, ըսաւ Գէսսի։ Բայց դու չես կրնար ճահիճներու մէջ բնակիլ. շները մէկէն չորս դիդ կ'առնուն ու նորէն հոս կը բերեն. ան ատենը . . .
— Ինձի ի՞նչ պիտի ընեն, ըսաւ խեղճ աղջիկը անձկութեամբ մը երեսը նայելով։
— Աւելի ան հարցուր թէ արդեօք ի՞նչ չեն կրնար ընել. Անդիլեան ելուզակներուն մէջ մեծցեր է այդ անպիտան մարդը։ Թէ որ իմ ամէն տեսած բաներս լսէիր, ու ի՞նչ որ ինքը երբեմն մեզի կը պատմէ իբր թէ զմեզ զուարճացունէ՝ գիշերները քունդ չէր տաներ։ Ես այնպիսի աղաղակներ լսեր եմ որ շաբաթներով ականջիս մէջ խօսեր են։ Գերեաց բնակութեան մօտերը ծառ մը կայ, կէս մը այրած, որուն արմատը տխրագոյն մոխրով մը ծածկուած է։ Որու որ կ'ուզես հարցուր թէ ի՞նչ արդեօք հանդիպեր է հոն. և տես թէ բերաննին առաջ կ'երթա՞յ քեզի պատմելու։
— Տէ՛ր Աստուած, ի՞նչ ըսել կ'ուզես։

— Ասկէ աւելի չեմ կրնար զրուցել,
մտքէս անցընելու ալ կը սարսափիմ։ Ես
քեզի ըսի, Աստուած գիտէ թէ ինչ պիտի
տեսնենք վաղը, թէ որ այն խեղճ Թովմա֊
սը նորէն իր մտացը վրայ պնդէ կենայ։

— Այդ ինչ սարսափելի բաներ կան ե֊
ղեր, ըսաւ Էմմէլինա գոյնը մեռելի պէս
նետած։ Ո՛հ, Գէսսի, ըսէ ինծի, ես ինչ
պիտի ընեմ։

— Ի՛նչ որ ես ըրի։ Կրցածդ ըրէ. տե֊
ղի տուր բռնութեան, անիծելով ու ատելով
զբռնաւորը։

— Ետնէս ինկեր է որ իր զարշելի օղիէն
ես ալ խմեմ, ըսաւ Էմմէլինա. ես այնպիսի
բան ընելէն կը սոսկամ։

— Աղէկ կ՚ընէիր թէ որ խմէիր, ըսաւ
Գէսսի։ Ես ալ քեզի պէս կը սոսկայի խը֊
մելու, իսկ հիմա առանց օղիի չեմ կրնար
կենալ։ Ի՛նչ ընեմ պէտք է բան մը խմել։
Դու ալ խմելու ըլլաս նէ՝ վիճակիդ դառ֊
նութիւնը այնչափ չես զգար։

— Մայրս ինծի ապըսպըրեր է որ ոչ եր֊
բէք այսպիսի բաներ կենացս մէջ բերանս
առնում, ըսաւ Էմմէլինէ։

— Քու մայրդ... քու մայրդ քեզի այն֊
պէս ապսպըրեր է, կրկնեց Գէսսի մայր
բառին վրայ սրտի դառնութեամբ մը կանգ
առնելով։ Բայց ինչ բանի կու գան մարց
այսպիսի պատուէրները. քու վիճակդ ծա֊
խուիլ ու գնուիլ չէ՞, և հոգիդ ալ քեզ գնո֊
ղին չէ՞։ Այսպէս է աշխարհքիս ընթացքը,

հաստատ ինծի․ խմէ օղին, խմէ որչափ որ կրնաս, առով միայն կրնաս ցաւերդ ու վիշտերդ քիչ մը մոռնալ։

— Ո՛հ, Գէսսի․ դու գոնէ գութ ունեցիր վրաս։

— Գութ ունենամ վրադ․ ինչ միթէ վրադ գութ չունիմ․ միթէ ես ալ քեզի նըման աղջիկ մը չունիմ։ Աստուած գիտէ թէ հիմա ո՛ւր է և ի՛նչ եղեր է։ Ի՛նչ ճամբէ որ իրմէ առաջ իրեն մայրը գնաց, ինքն ալ նոյն ճամբէն կ'երթայ, և վաղը մէկալ օր իրեն տղաքն ալ նոյն ճամբէն պիտի երթան։ Մեր վրայ եղած անէծքը յաւիտեան վերջ պիտի չունենայ։

— Երանի՜ թէ և ոչ իսկ ծնած ըլլայի, ըսաւ Եմմէլինա։

— Ես ալ նոյն բանը փափագեր եմ, ըսաւ Գէսսի․ և հիմա ալ կը փափագիմ։ Թէ որ սիրտ ընէի՝ ինքզինքս կը սպաննէի, կրկնեց Գէսսի յուսահատ աչուըներով գետին նայելով։

— Անձնասպանութիւնը մեծ մեղք է, ըսաւ Եմմէլինա։

— Չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ մեծ մեղք պիտի ըլլայ։ Աւելի մեծ մեղք չե՞ն կենդանի մնալով մեր ամէնօրեայ ըրած գործողութիւնները։ Բայց վանքն եղած ժամանակս մայրապետները ինծի այնպիսի բաներ ըսեր են որ մահուանէ գիս կը վախցունեն։ Թէ որ մեզի համար ամէն բան լմնցած ըլլայ, ան ատեն . . . ։

Էմմելինա երեսը դարձուց ու ձեռուըններովը գոցեց։

Մինչդեռ այս երկուքը կը խօսակցէին, Լըկրի իր գիւղական զուարճութիւններէն յոգնած, խորունկ քուն մտեր էր։ Սովորաբար Լըկրի այնչափ չէր խմեր, կազմուածքն ալ ուժով ըլլալով՝ շատ կը վերցունէր, այնպէս որ իրեն խմածին կէսը աւելի փափուկ կազմուածք ունեցողի մը շատ վնաս կրնար տալ. բայց ինքը իր խորին խոհեմութեամբը կը զգուշանար որ իր զգայական ախորժակը մտացը վրայ չյաղթէ, ուստի այնչափ կը խմէր որ ինքը զինքը չկորսունցունէ։

Սակայն նոյն իրիկունը մտքին մէջի յիշատակները ու խղճին խայթոցները մարելու համար, սովորականէն աւելի խմեր էր, այնպէս որ իր սև արբանեակները ճամբելէն ետև, աթոռի մը վրայ ինկաւ փռուեցաւ ու խոր քուն մտաւ։

Ո՛հ, չարագործին հոգին ինչպէս կը յանդգնի անրջոց խորհրդաւոր աշխարհքն ոտք կոխել, որուն անորոշ սահմանները յաւիտենական դատաստանին եզերքները կը մօտենան։ Լըկրի երազ մը տեսաւ։ Խորունկ ու տագնապողական քնոյն մէջ տեսաւ որ քօղով ծածկուած մէկը դէպ 'ի իրեն մօտեցաւ և ցուրտ ու թեթև ձեռքը իրեն ուսին վրայ դրաւ։ Լըկրի մակաբերեց անոր ով ըլլալը, թէ և քօղով ծածկուած ըլլար, և վախէն սկսաւ դողալ։ Իրեն այն-

պէս կու գար որ այն կրակը նետուած մաղերուն փունջը նախ մատուըներուն կը պըլլուէր և ետքէն սկսաւ վիզը պլլուիլ ու սխմել, և այնպէս սխմել որ շունչը բռնուեցաւ: Ականջին ալ այնպիսի ձայներ կու գային որ վախէն վրան պաղ քրտինք իջաւ: Վերջէն յանկարծ ինքը զինքը գահավիժի մը եզերքը գտաւ, ուր ամէն ուժովը կը տապլտըկէր դէմ դնելու խել մը սև ձեռքերու, որոնք կը ջանային զինքը այն խորխորատին յատակը գլորելու. ետևէն Գէսսին եկաւ ու սկսաւ ինքն ալ մղել: Նոյն միջոցին այն ահաւոր քօղարկեալ ոգին նորէն երևցաւ, քօղը պատռեց, երեսը բացաւ, և ահա իր մայրն էր, բայց կռնակը դարձուց որդւոյն. ինքն ալ խորխորատին յատակը գլորեցաւ. և գլորելու ատեն խառնաձայն չփոթութիւններ, հեծութեան ձայներ, և սատանայից ծիծաղելու աղաղակներ կը լսէր...: Ասոր վրայ արթընցաւ Լըկրի:

Վարդամատն ու խաղաղական արշալոյսը իրեն խցին մէջ ալ ծագեր էր: Առաւօտեան աստղը, ճառագայթարձակ հաստատութեան բարձրէն իր պայծառ ու ջինջ աչուըներովը կարծես թէ այս մեղաւոր մարդը կը դիտէր: Ո՛հ, այն ինչ գովութիւն է, այն ինչ պայծառութիւն է որ իւրաքանչիւր օր հետը կը բերէ: Կարծես թէ անմիտ մահկանացուին կ՚ըսէ. «Ահաւասիկ քեզի օր մըն ալ. յաւիտենական փառաց համար պա-

տերազմէ»: Այս ձայնս ամէն տեղ կը լսուի, ամէն մարդ կը հասկընայ, թէ և այլևայլ լեզուներ գտուին աշխարհքիս վրայ. բայց այս խորխտ ու չար մարդս չհասկըցաւ. բերանը անիծիք և հայհոյութեամբք արթընցաւ: Նորածին աւուր հանապազօրեայ պայծառութիւնը և հրաշալիքը՝ իրեն վրայ արդեօք ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընէր: Այն սրբափայլ աստղը, զորն որ Որդին Աստուծոյ իրեն նշանակ ընտրեց. Աստղ առաւօտեան, արդեօք իրեն վրայ ի՞նչ տպաւորութիւն կ'ընէր: Անբանի նման այս ամէն բանս կը տեսնէր ու չէր ըմբռներ, և գողգոջելով ոտք ելաւ ու գաւաթ մը օղի լեցուց և կէսը տնկեց:

— Դժոխային գիշեր մը անցուցի, ըսաւ Գէսափին որ նոյն միջոցին դիմացի դռնէն ներս կը մտնէր:

— Ասկէ ետև դեռ շա՜տ ասոր նման գիշերներ պիտի անցունես, պատասխանեց Գէսափ արհամարհանօք:

— Հէ՞. ի՞նչ ըսել կ'ուզես, լիրբ աներես:

— Այս օրերս կ'իմանաս, կրկնեց Գէսափ. հիմա, Սիմոն, իմ մէկ խորհուրդս մտիկ ըրէ:

— Քու խորհուրդդ մի՞.... ի՞հ, կրողը տանի զքեզ ալ խորհո՛ւրդդ ալ:

— Թէ որ ինծի մտիկ կ'ընես, պատասխանեց Գէսափ անայլայլակ կերպով ու խուցը քիչ մը կարգի դնելով, աղէկ կ'ընես թէ որ քիչ մը Թովմասն հանգիստ թողուս:

— Քեզի ինչ ։

— Ինծի ինչ. իմ փոյթս ալ չէ, քեզի համար կ'ըսեմ։ Վասն զի կը զարմանամ թէ ինչպէս հազար երկու հարիւր տոլլար տուիր ու գերի մը գնեցիր, և հիմա որ աշխատաւորի կարօտութիւն ունիս, պարզ քու բարկութիւնդ յագեցունելու համար զինքը մէկ սօրկի ըրիր թողուցիր. իրաւ այս բանս ինծի չիյնար. բայց ես իմ ձեռքէս եկածն ըրի անոր ։

— Իրաւ կ'ըսես. բայց քեզի ինչ կ'իյնայ ինծի վերաբերեալ բաներուն մէջ խառնըւելու ։

— Շիտակը ինծի ամենևին չիյնար քու բաներուդ խառնուելու. շատ անգամ ըզքեզ հազարաւոր տոլլարներէ ելլելէն ազատեցի գերեացդ վրայ հոգ տանելովս. և հիմա այսպիսի շնորհակալութիւն կ'ընդունիմ քեզմէ ։ Թէ որ հունձքդ ուրիշներէն վար մնայ առած գրաւներդ չես կորսընցուներ, և վնասով չես ելլեր ։

Լըկրի, ինչպէս ամէն երկրատէր, ուրիշ փափագ չունէր բայց եթէ վաճառքի առատ հունձք հանել. և շատերէն գրաւ առած էր որ ատենին բամբակ տայ անոնց։ Գէսսի իրեն կանացի ճարտարմտութեամբը այս մարդուս այնպիսի ջիլին դպաւ որ անկարելի էր որ չթրթռար ։

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Լըկրի, հիմակու հիմա այսչափ պատիժը բաւական կը սեպեմ. բայց պէտք է որ ինծմէ թողութիւն

խնդրէ, և խոստանայ որ ասկէ ետև մէյմ'ալ այնպիսի բան չընէ....։

— Այս բանս անկարելի է որ ընէ, ըսաւ Գէսսի։

— Ի՞նչ, չընէ՞ր....։

— Ոչ, յաւիտեան չըներ։

— Կ'ուզէի պատճառը գիտնալ, խաթուն, պատասխանեց Լըկրի արհամարհական կերպով։

— Վասն զի իրաւունք ունէր, և ինքն ալ կը ճանչնայ թէ աղէկ ըրաւ, և ամենևին չուզեր խղճմտանքին դէմ ընել թէ դէշ ըրաւ։

— Իմ ի՛նչ փոյթս է թէ գիտէ եղեր կամ չգիտեր եղեր. կամ ան է որ ուզածս պիտի ընէ, կամ չէ նէ....։

— Կամ չէ նէ առած դրամներդ պիտի կորսընցունես, հարկաւոր ժամանակը այսպիսի աշխատաւորէ մը զրկուելով։

— Բայց կը խոնարհի, պէտք է որ խոնարհի։ Ի՞նչ, միթէ ես սևերը չեմ ճանչնար. տեսնես այս առաւօտ կու գայ շան մը պէս ինծի քծնելու։

— Կը խաբուի՛ս, Սիմոն, դու այս մարդը չես ճանչնար։ Զինքը կտոր կտոր ընես՝ բերնէն խոնարհելու և ոչ պզտի խօսք մը կրնաս առնուլ։

— Տեսնենք։ Ո՞ւր է սըւիկայ, ըսաւ Լըկրի դուրս ելլելով։

— Համբարանոցին քովի պարապ խուցն է, պատասխանեց Գէսսի։

Թէպէտ այսպէս խրոխտաբար խօսեցաւ Գէսսիին հետ, բայց երբոր տնէն դուրս ելաւ նէ չէր գիտեր թէ ինչ պիտի ընէ։ Նախընթաց գիշերուան երազները, և Գէսսիին տուած խորհուրդները զինքը մեծ շփոթութեան մէջ ձգեցին։ Չուզեց որ Թովմասին հետ խօսակցելու առենը մարդ մ'ալ հոն գտնուի, և միտքը դրաւ որ եթէ սպառնալեօք չկարենայ զինքը խոնարհեցունել նէ՝ վրէժխնդրութիւնն ուրիշ առենի թողու և ոխն հանելու համար յարմար ժամանակ մը գտնէ։

Արշալուսին պայծառ ճառագայթը, և առաւօտեան աստղին հրաշալի պայծառութիւնը Թովմասին պառկած որջին լուսամուտէն ներս զարկեր էին։ Գէսսիին խորհրդաւոր ազդարարութիւնները, տուած յորդորները փոխանակ զինքը լըքանելու՝ աւելի ուժ տուեր էին իրեն, իբր երկնային խրախոյս մը ըլլային։ Արդեօք ասիկայ իրեն կենաց վերջին օրը չէ՞ր . . . ։ Ուրախութեամբ ու փափագանօք կը բաբախէր սիրտը, մտածելով որ այն մեծվայելչութիւնները, որոնց վրայ յաճախ կը խոկար, այն լուսաւոր աթոռը, այն սպիտակազգեստ բազմութիւնը, այն ջուրց խոխոջանաց նման ձայները, այն պսակները, այն յաղթութեան նշանները, այն քնարները, գուցէ արևը մարը մտնելէն առաջ կարող պիտի ըլլար տեսնելու։ Անոր համար զինքն հալածողին ձայնը, որ երթալով կը մօտե-

նար, վրան ոչ դող բերաւ և ոչ սոսկումն։

— Հէ՜յ, ինչպէս ես, ըսաւ Լըկրի Թովմասին՝ ոտքովը կից մը զարնելով արհամարհանօք։ Ես չըսի՞ թէ ես ալ մէկ երկու բան կրնամ քեզի սորվեցունել։ Առած դասդ ինչպէս գտար։ Երէկ իրիկուան ըմբոստութիւնդ տակաւին վրա՞դ է, Թովմաս։ Կարծեմ երեկուան չափ այսօր կամք չունիս. չես կրնար նորէն ինծի պէս խեղճ մեղաւորին քարոզ մը տալ։

Թովմաս պատասխան չտուաւ։

— Ոտք ելիր, անասուն, ըսաւ Լըկրի ոտքովը նորէն կից մը տալով։

Թովմաս որ ծեծէն ոսկորները կոտրտուեր էին և վրան գլուխը վէրքերով ծածկուած չէր կրնար տեղէն շարժիլ, սակայն ամէն ջանք կ՚ընէր տիրոջն հրամանին հնազանդելու. իսկ Լըկրի անգլիէն սկսաւ վայրենաբար ծիծաղիլ։

— Այս առաւօտ վրադ աշխոյժ չկա՜յ, Թովմաս. չըլլայ այս գիշեր պաղ առած ըլլաս։

Թովմաս հազիւ վերջապէս ոտք կրցաւ ելլել և չիտակ տիրոջն առջև կեցաւ, աներկիւղ և անայլայլակ կերպով անոր երեսը կը նայէր։

— Ա՜յ Թշուառական, կրցար ոտք ելլել, կրկնեց Լըկրի ոտքէն գլուխը աղէկ մը զննելով։ Կարծեմ բաւական չէ կերած ծեծդ։ Հիմա, Թովմաս, չոքէ դիմացս և երէկ իրիկուան ըրածներուդ համար թողութիւն խնդրէ։

Թովմաս ամենևին տեղէն չշարժեցաւ :

— Զօքէ, ըսի, չա՛ն որդի, պոռաց Լըկրի խարազանովն ալ քանի մը հարուած իջեցունելով :

— Տէր իմ Լըկրի, պատասխանեց Թովմաս, չեմ կրնար ընել այդ ըսածդ : Ես ինչ որ խղճմտանքս ազդեց նէ այն ըրի, և թէ որ նորէն առիթ ըլլայ նոյն բանը պիտի ընեմ : Ես յաւիտեան այնպիսի անզգութիւն չեմ կրնար ընել, գլխուս ինչ որ ալ գայ :

— Այնպէս է, բայց դու չես գիտեր թէ գլխուդ ինչ կրնայ գալ, պարոն Թովմաս . գուցէ կարծես թէ առած պատիժդ բան մ'ըլլայ . ես քեզի ցուցընեմ թէ ան դեռ բան չէ : Ի՞նչ կ'ըսէիր թէ որ զքեզ ծառի մը կապել տայի և թեթև կրակով զքեզ կամաց կամաց այրել տայի : Այս բանս քեզի ինչպէս կու գար, պարոն :

— Տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, ես գիտեմ թէ հրամանքդ դեռ շատ սարսափելի բաներ կրնաս ընել . բայց, կրկնեց նորէն դէպ 'ի երկինք նայելով ու ձեռուըներն իրարու բերելով, այս մարմինս սպաննելէն ետև ա՛լ աւելի բան չես կրնար ընել . և այս կեանքէս վերջը ուրիշ կեանք մը կու գայ . այն է յաւիտենականութիւն :

Յաւիտենականութիւն . այս բառս ըսելու ատենը այլայլեցաւ ինկաւ խեղճ սևուկը . և սրտին մէջ ոյժ մը, լոյս մը ծագեց . իսկ մեղաւորին սիրտը ճմլեցաւ, իբրև թէ կարիճ մը խածած ըլլար : Լըկրի ակռաները

կճրտեց, բայց բարկութենէն չկրցաւ բառ մ՚արտաբերել. և Թովմաս իբր թէ գերութեան շղթաները խզած ըլլար՝ սկսաւ համարձակ ու աներկիւղ ըսել.

— Տէր իմ Լըկրի, դու զիս գնեցիր, ես ալ ամենայն հաւատարմութեամբ ու եռանդեամբ քեզի կը ծառայեմ: Քեզի համար ձեռքէս եկածը կ՚ընեմ, ժամանակս, բոլոր ոյժս քեզի կը զոհեմ. բայց հոգիս մահկանացուի մըն ալ չեմ զոհեր: Ես Աստուծոյ ձայնին կը հետևիմ և իրեն պատուիրանքները ամէն բանէ վեր կը դնեմ, թէ որ ապրիլ ալ, մեռնիլ ալ ինձի հասնի, ասիկայ լաւ գիտնաս: Տէր իմ Լըկրի, ես ամենևին մահուանէ չեմ վախեր. փոյթ չէ թէ ապրեր եմ, կամ մեռեր եմ: Կրնաս զիս խարազանի տակ փատտեցունել, սովով ըսպաննել, ողջ ողջ այրել, ատոնցմով ուրիշ բան չես ըներ ինձի՝ բայց եթէ աւելի շուտ կը խրկես զիս հոն ուր որ արդէն կը փափաքիմ երթալու:

— Կեցի՛ր. դեռ անկէ առաջ ես քեզի խոնարհել պիտի տամ, ըսաւ Լըկրի կատաղի բարկութեամբ:

— Ես օգնութիւն կը գտնեմ, ըսաւ Թովմաս. և յաւիտեան ըսածդ պիտի չընեմ:

— Ո՞ր սատանան քեզի օգնութիւն կըրնայ տալ, ըսաւ Լըկրի հեգնօրէն:

— Ամենակալն Աստուած:

— Գլխուդ կրակ թափի, գոռաց Լըկրի և բռընցի զարկաւ ուժով ու Թովմասը վար ձգեց:

Նոյն միջոցին փափուկ ու պաղ ձեռք մը Լըկրիին ձեռացը վրայ իջաւ . ետին դար-ձաւ , տեսաւ որ Գէսսին էր . բայց այն փա-փուկ ու ցուրտ ձեռքէն ունեցած զգաց-մունքը միտքը ձգեցին նախընթաց գիշե-րուան տեսած երազը , և կայծակի մը պէս այն երազին մէջ տեսած ահաւոր պատ-կերներն և ունեցած վախն աչքին առջև նկարուեցան :

— Խենդեցե՞ր ես , ի՞նչ եղեր ես , ըսաւ Գէսսի գաղղիերէն : Հանդիստ ձգէ այդ մարդը . Թող ինծի որ հոգամ զինքը , որ-պէս զի կարենայ նորէն աշխատիլ . ըսածս չիտակ չէ՞ր , թէ չխոնարհէիր :

Կ՚ըսեն թէ կոկորդիլոսը , ռնգեղջիւրը , որ հրաղինուց գնտակէ անթափանցանելի զրահով մը պատած են , երկուքն ալ վրա-նին դիւրախոցելի կէտ մը ունին : Այսպէս ալ անզգամ , ամբարիշտ ու անօրէն մարդ-կանց դիւրախոցելի կէտն է աւելորդապաշ-տական երկիւղը :

Լըկրի ելաւ գնաց անկէ , ուրիշ անգամի թողլով վրէժխնդրութիւն ընելը :

— Լաւ ուրեմն , ըսաւ կոպտաբար Գէս-սիին , գիտցածդ ըրէ : Դու ալ գիտցած ըլ-լաս , ըսաւ Թովմասին , հիմակու հիմա աչք կը գոցեմ , վասն զի հունձքի ժամանակ ըլ-լալով աշխատողի կարօտութիւն ունիմ . բայց ամենևին չեմ մոռնար : Ես այս բանս կը նշանեմ , և օր մը չէ նէ օր մը քու հին սև կաշիէդ ոխս կը հանեմ . միտքդ պահէ :

Այս ըսաւ Լըկրի ու գլուխն առաւ քալեց:

— Գնա կորսուէ, ըսաւ Գէսսի ծուռ ծուռ ետևէն նայելով, դու ալ օր մը համար պիտի տաս: Վերջը Թովմասին դառնալով՝ ինչպէս ես, հարցուց:

— Աստուած իրեն հրեշտակը խրկեց, և այս անգամուս համար ալ առիւծին բերանը գոցել տուաւ, պատասխանեց Թովմաս:

— Այնպէս է, կրկնեց Գէսսի, այս անգամուս համար ալ. բայց մէյմ'որ անոր ատելութիւնը շարժեցիր վրադ՝ ալ ազատումն չկայ. անիկայ գիշեր ցորեկ ետևէդ պիտի քալէ. շան մը պէս վզէդ պիտի կախուի ու կաթիլ կաթիլ արիւնդ պիտի ծծէ մինչև որ ցամքի: Ես զինքը շատ աղէկ կը ճանչնամ:

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Ազատութիւն.

Հիմա քիչ մը ատեն թողունք Թովմասն իր հալածչաց ձեռքը, և Գէորգին ու իր կընոջն ետևէն երթանք, զորոնք ճամբուն քով կալուածքի մը մէջ բարեսէր մարդկանց ձեռքը ձգեցինք: Թովմաս Լոքէրէն ալ բաժնուեցանք նէ տեսանք որ քուաքէրներու քով՝ մաքուր ու փափուկ անկողնոյ մը մէջ կը տապլտըկէր հեծելով ու հեծե-

ծնլով, և Տորքաս խաթունն ալ քովը կեցած վրան մայրական խնամք կը տանէր, բայց չէր գիտեր թէ ինչ ընէ վասն զի անիկայ հիւանդ պիղոնի մը կը նմանէր:

Երեւակայեցէք բարձրահասակ ու հոգեւէր և ծանրագլուխ կնիկ մը, որուն բացագոյն բամբակէ գլխարկը արծաթափայլ մազերը ծածկէ, որոնք լայն ու խաղաղ ճակտին վրայ երկու բաժնուած ըլլան. աչուըներն ալ մոխրագոյն ըլլան, որոնց մէջ խոհականութիւն փայլի. ձեան պէս ճերմակ թաշկինակ մըն ալ կանոնաւոր կերպով ծալլած կուրծքը գոցած ըլլայ, և վրայի սև մետաքսէ փայլուն հագուստն ալ խշխշայ խուցին մէջ երթալու գալու ժամանակը: Այս է ահա Տորքաս խաթունը.

— Կրողը տանի զիրենք... ըսաւ Լոքէր անկողինը տակն ու վրայ ընելով:

— Պարոն, կ'աղաչեմ որ մէյմ'ալ բերնէդ այդպիսի խօսքեր չհանես, ըսաւ Տորքաս անկողինը իր սովորական հանդարտութեամբը կարգի դնելով:

— Շատ աղէկ, թէ որ կարենամ՝ մէյմ'ալ բերնէս այնպիսի բաներ չեմ հաներ, ըսաւ Լոքէր. ո՜ւֆ բայց աս անիծած տաքուն ո՛վ կրնայ առանց հայհոյելու դիմանալ:

Տորքաս ոտից ծածկոյթը դուրս հանեց անկողնէն, սաւանները կարգի դրաւ, և ծայրերը այնպէս դէպ 'ի ներս ծալլեց, որ կարծես թէ Լոքէր չերամի բոժոժի մէջ փաթաթուեցաւ. ետքէն դարձաւ ըսաւ անոր.

— Կը փափագիմ որ հայհոյելու ու անխ-ծելու սովորութիւնդ վերցունես, և վրադ արթուն կենաս։

— Ի՞նչ բանի համար ես վրաս արթուն պիտի կենամ, ըսաւ Լոքէր. ասիկայ ամե-նէն վերջը մտածելու բանն է։ Ու նորէն այնպէս մը շարժեցաւ որ անկողինը տակն ու վրայ եղաւ։

Քիչ մը ատեն լուռ կենալէն ետև, հան-դարտութեամբ մը ըսաւ.

— Կարծեմ այն մարդն ու այն կնիկը հոս են։

— Հրամմեր ես, հոս են, պատասխա-նեց Տորքաս։

— Աղէկ կ՚ընեն թէ որ չուտ մը լճին մէ-կալ կողմն անցնելու ըլլան նէ, ըսաւ. մր-չափ շուտ շարժին՝ այնչափ իրենց աղէկ է։

— Հաւանականաբար իրենք ալ այն կը մտածեն, ըսաւ Տորքաս անխռով ձեռքի կարն առաջ տանելով։

— Ինծի մտիկ ըրէ, ըսաւ Լոքէր. մենք Սէնտըսքի Թղթակիցներ ունինք որոնք մե-դի համար նաւեր կը վարձեն։ Հիմա վախ մը չունիմ ամէն բան տեղն 'ի տեղը պատ-մելու. յուսամ ձեռք չեն իյնար. ուրիշ բա-նի համար ալ չէ նէ՝ գոնէ Մարքը կատ-ղեցունելու համար ըլլայ, այն անպիտան անիծած շունը... կրա՛ղը տանի զինքը։

— Լոքէ՛ր... ըսաւ Տորքաս։

— Ես ըսի, թէ որ շիշի մը բերանը սաս-տիկ խցես՝ կը ճաթի, պատասխանեց Լո-

.քէր։ Բայց խօսքերնիս այն կնոջը վրայ դարձունելով, ըսէ որ հագուստը փոխէ ծպտի. վասն զի զինքը ճանչնալու նշանները ինչուան հիմա Սէնտըրքի հասած են։

— Ճար մը կ՚ընենք, ըսաւ Տորքաս իրեն սովորական հանդարտութեամբը։

Որովհետև հիմա Լոքէրին .քովէն պիտի հեռանանք, ուստի գիտնալու է որ .քուա.քէրներուն .քով երեք շաբաթ կենալէն ետև անկողինէն ելաւ նէ առաջինէն աւելի խելքը գլուխն եկեր էր ու խոհեմցեր էր։ Սևերու որսորդութիւնը թողուց ու նոր գաղթականաց մէջ մտաւ, և հոն խելքը միտքը արջեր, գայլեր և ուրիշ վայրենի կենդանիներ որսալու տուաւ, անոր համար բաւական անուն ալ հանեց։ Անկէ ետև Լոքէր միշտ յարգանօք կը խօսէր .քուա.քէրաց վրայ։

— Շատ բարեսիրտ ժողովուրդ են, կ՚ըսէր. ջանացին զիս դարձի բերելու, բայց բոլորովին չյաջողեցան։ Հիւանդաց վրայ մեծ հոգ ու խնամք կը ցուցնեն. . . . և եփած ապուրնին և ուրիշ կերակուրնին ես տեղ մը չեմ կերած։

Լոքէրէն իմանալով փախստականները թէ Սէնտըրքիի մէջ զիրենք փնտռողներ կան, խոհեմագոյն ճամբայ սեպեցին որ մէկմէկէ բաժնուին։ Ճէյմ և իրեն պառաւ մայրը առաջ անցան, և մէկ ու երկու օր ետև ալ Գէորգ ու Էլիզա իրենց տղուն հետ մէկտեղ գաղտ Սէնտըրքի գնացին, և

քուաքէրի մը տուն ապաւինեցան, լճէն անդին անցնելու ժամուան սպասելով։

Իրենց համար գիշերը շուտ մը անցաւ, և ազատութեան աստղը փառաւորապէս ծագեց։

Ազատութի՛ւն. այն ի՜նչ մոգական բառ է. ի՛նչ կը նշանակէ այս բառս. արդեօք պարզ անո՞ւն մընէ, հռետորական ձե՞ւ մընէ։ Արք և կանայք Ամերիկոյ, երբոր այս բառս կը լսէք նէ ինչո՞ւ սրտերնիդ կ'ելլէ, որուն համար ձեր հայրքն իրենց արիւնը թափեցին, որուն համար ձեր մայրքը արիական սրտի յանձն առին որ իրենց ազնուազոյն ու առաքինի որդիքը մեռնին։

Ազգի մը համար փառաւոր ու սիրելի եղած բառը, միթէ մարդու մը համար նուա՞զ սիրելի, նուազ փառաւո՞ր մը պիտի ըլլայ։ Ազգի մը ազատութիւնն ի՛նչ է, եթէ ոչ նոյն ազգը բաղկացունող անձանց ազատութիւնը։ Այս երիտասարդիս համար ազատութիւնն ի՛նչ է, որ առջևնիս նստեր է, ձեռուըները լայն կուրծքին վրայ պլլած, ափրիկեցի արեան կնիքը դէմքին վրայ տըպաւորուած և աչուըներէն կայծակ կը ցայտէ,... Գէորգ Հարրիսին համար ազատութիւնն ի՛նչ է...։

Ձեր հարցը համար ազատութիւնն էր ազգի մը ազգ ըլլալու իրաւունքը. Գէորգին համար ալ ազատութիւնն է մարդու մը մարդ ըլլալու իրաւունքը և ոչ թէ անբան անասնոց կարգը սեպուելու. իրեն ամուսի-

նը՝ իր կինն անուանելու իրաւունքը, և անսանձ բռնութեան դէմ զանիկայ պաշտպանելու. իր տղան պաշտպանելու և կրթելու իրաւունքը. ընտանիք մը ունենալու իրաւունքը. կրօնք մը ունենալու իրաւունքը. ուրիշին կամքէն ազատ կամք ունենալու իրաւունքը։

Բոլոր այս մտածութիւններս Գէորգին սրտին մէջ կ'եփէին ու կ'եռային, և գլուխը ձեռքին կռթընցուցած կնոջը կը նայէր, որ էրիկ մարդու զգեստով ծպտելու զբաղեր էր, որպէս զի այս կերպով իրենց փախուստը աւելի ապահով ըլլայ։

— Հիմա կարգն ասոնց եկաւ, ըսաւ Ելիզա իր սև ու մետաքսի պէս մազերը պահելով։ Մեղք չէ՞, Գէորգ, մեղք չէ՞ զասոնք կտրելը։ Գէորգ տխուր կերպով ծիծաղեցաւ, և պատասխան չտուաւ։

Ելիզա հայելւոյն դէմն անցաւ ու մկրատըն առած սկսաւ մազերը կտրտել։

— Կարծեմ բաւական է, ըսաւ, մազի վրձինը ձեռքն առնելով. հիմա ուրիշ բան չմնար, բայց եթէ քիչ մը մազերս շտկել։ ինծի նայէ, Գէորգ, հիմա գեղեցիկ երիտասարդ մը չզարձա՞յ, ըսաւ դէպ'ի էրկանը դառնալով ու երեսները կարմրած ծիծաղելով։

— Դու ինչ հագուստ ալ հագնիս, Ելիզա, պատասխանեց Գէորգ, իմ աչքիս միշտ գեղեցիկ ես ու աղնիւ։

— Ի՞նչ մտածմունք ունիս, ըսաւ Ելիզա

Գ.էորգին առջևը չոքելով և ձեռքը էրկանը ծնկանը վրայ դնելով։ Գանատայէն քսանըչորս ժամ հեռու ենք։ Մէկ օր մը և մէկ գիշեր մը միայն լճին վրայէն անցնելու բաւական է, անկէ ետև..., ո՜հ. անկէ ետև։

— Ո՛հ, Էլիզա, ըսաւ Գ.էորգ զինքը վեր վերցունելով, ահա այս բանս է որ զիս անհանգիստ կ՚ընէ. իմ բաղդս մէկ կէտի մը վրայ կը կայանայ հիմա։ Այնչափ մօտեցանք, որ նաւահանգիստը դիմացնիս է... և թէ որ չյաջողինք, ես ա՛լ չեմ կըրնար ապրիլ, Էլիզա։

— Մի՛ վախնար, ըսաւ յուսադրական ձայնով։ Ամենաբարին Աստուած զմեզ այսչափ հեռու տեղեր չէր բերեր թէ որ զմեզ մեր փափագանացն հասցընելու կամք չունենար։ Ասկէ կ՚ըսեմ թէ Աստուած մեզի հետ է, Գ.էորգ։

— Դու օրհնեալ կին մ՚ես, Էլիզա, պատասխանեց Գ.էորգ անոր պլլուելով։ Արդեօք մեր թշուառութեան երկայն տարիները լմընցա՞ն կ՚ըսես։ Արդեօք ազատութիւն պիտի գտնե՞նք։

— Ես ապահով եմ, Գ.էորգ, որ պիտի ազատինք, ըսաւ Էլիզա աչուըները դէպ 'ի երկինք վերցունելով և յուսոյ ու խնդութեան արտասուք թափելով։ Ես ներսէս կը զգամ որ Աստուած այսօր զմեզ մեր գերութենէն պիտի ազատէ։

— Կը հաւատամ ըսածիդ, Էլիզա, պատասխանեց Գ.էորգ, և յանկարծ ոտք ե-

լաւ. ես քեզի կը հաւատամ: Շուտ ըրէ, պէտք է որ ճամբայ ելլենք: Իրաւցունէ. ըսաւ Էլիզային թեւէն բռնելով և ուշի ուշով երեսը նայելով, գեղեցիկ երիտասարդ մը դարձար. կարճ ու ոլորուած մազերը քեզի շատ կը վայլեն: Գլխարկդ ալ դիր նայիմ... այսպէս, քիչ մըն ալ քովընտի ծռէ: Ես զքեզ այսպէս վայելուչ տեսած չունէի: Կառքն հեծնելու ատենն հասաւ, չեմ գիտեր արդեօք Սմիթ խաթունն ալ Հենրիկին հագուստը փոխե՞ց:

Նոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ, ու տարիքն առած և յարգելի խաթուն մը ներս մտաւ Հենրիկին ձեռքէն բռնած, որուն պզտի աղջկան հագուստ հագուեցուցեր էր:

— Ո՜հ, այդ ի՜նչ գեղեցիկ աղջիկ է, ըսաւ Էլիզա տղուն գլխէն ինչուան ոտքը դիտելով: Անունը Հենրիկա դնենք. ասիկայ աղէկ անուն չէ՞:

Տղան աչուըները պատռելով լուռ կեցած մօրն անսովոր հագուստը կը դիտէր. և երբեմն երբեմն սև դանդուրներուն տակէն գողունի մօրն երեսը նայելով՝ խոր հառաչանքներ կ՚արձակէր:

— Հենրիկ, մայրդ չես ճանչնար, ըսաւ Էլիզա զանիկայ գրկել ուզելով:

Տղան վախնալով զինքը բերող կնկան պլլուեցաւ:

— Թող Էլիզա, ինչո՞ւ խեղճ տղան վախցունել կ՚ուզես. գիտես ալ որ հետերնիս պիտի չգայ:

— Իրաւունք ունիս, ես ալ գիտեմ, բայց ինչ ընեմ իրմէ չեմ կրնար բաժնուիլ։ Ի՛նչ է նէ, վերարկուս ո՞ւր է։ Հա հոս է. Գէորգ, ասիկայ էրիկ մարդիկ ինչպէս կը հագնին։

— Այսպէս հագնելու է, ըսաւ Գէորգ վերարկուն Ելիզային հագուեցունելով։

— Այսպէս, անանկ չէ՞, ըսաւ Ելիզա երկանը նայելով. ետքը պէտք է ուժով ուժով ոտուըներս գետին զարնեմ, և երիտասարդի մը պէս կոտրտուելով քալեմ։

— Չէ. չէ, Ելիզա, այնչափ կոտրտուիլ հարկաւոր չէ, ըսաւ Գէորգ. համեստ երիտասարդներ ալ պակաս չեն. ես կարծեմ աւելի ասոնց կրնաս նմանիլ։

— Հապա սա ձեռնոցները նայէ, ինչպէս ալ մեծ են. ձեռուըներս մէջը կը կորսուին, ըսաւ Ելիզա ծիծաղելով։

— Հիմակուընէ քեզի կ՚ապսպրեմ որ ամեննին ձեռքէդ չհանես, ըսաւ Գէորգ. քու պզտի վատուժ ձեռուըներդ զմեզ կրնան մատնել։ Հիմա, Սմիթ խաթուն, հրամանքդ մեր հօրաքոյրն ես, այնպէս չէ՞։

— Ես լսեցի որ, ըսաւ Սմիթ խաթունը, հոս մարդիկներ եկեր են, և շոգենաւուց նաւապետներուն էրիկ մարդու մը, կնկան մը և տղու մը նշանները տուեր են։

— Իրա՛ւ, կրկնեց Գէորգ ժպտելով։ Լաւ ուրեմն, թէ որ ասոնց պատահելու ըլլանք նէ նաւապետներուն կ՚իմացունենք։

Այս միջոցին դրանն առջև կառք մը հա-

սու, և բոլոր տնեցիքը փախստականներուն չորս կողմն առին, որ իրենց վերջին բարևը տան անոնց։

Փախստականները Լոքէրին ըսածին պէս ծպտեր էին։ Բարեբաղդաբար յարգելի Սմիթ խաթունը Գանատա կը դառնար, ուր էր արդէն իր բնակութիւնը. ուստի յանձն առաւ Հէնրիկը հետը տանելու և անոր մամը ձևանալու. և որպէս զի տղան իրեն ընտանենայ՝ վերջի երկու օրը քովն առեր էր զինքը, և վրան ունեցած խնամքովն ու տուած անուշեղէններովը տղան չուտ մը հետն ընտանեցաւ։

Կառքը լճին եղերքն հասաւ. մեր երկու երիտասարդները շոգենաւուն կամրջին վըրայ ելան. Ելիզա քաղաքավարութեամբ Սմիթ խաթունին ձեռք տուաւ, Գէորգ ալ բեռներուն ուշ դրաւ։

Գէորգ նաւապետին խուցն էր նաւուղչէն վճարելու, լսեց որ երկու հոգի ետևը կեցած իրարու հետ կը խօսէին։

— Նաւ մտնողները մէկիկ մէկիկ դիտեցի նայեցայ, կ՚ըսէր անոնցմէ մէկը, ստոյգ գիտեմ որ այն նաւուն մէջ չեն։

Այս ըսողը նաւուն գործակատարն էր, և մէկալն ալ որուն հետ կը խօսէր նէ, մեր հին բարեկամը Մարքն էր, որ իր սովորական յարատեւութեամբը ինչուան Սէնտըսքի ելեր եկեր էր որսը փնտռելու։

Գէորգ նաւուն թուղթն ու աւելորդ ըստակն ետ առնելու ատենը ձեռքը քիչ մը

կը դողար. բայց անտարբեր կերպով ետին դարձաւ, ու ցուրտ ցուրտ խօսողին երեսը նայեցաւ և կամաց կամաց քալելով նաւուն մէկալ կողմը գնաց, ուր Եմիլա նստած իրեն կը սպասէր։

Ամիթ խաթունն ալ պզտի Հենրիկն առած կանանց սենեակը քաշուեցաւ, ուր ճանապարհորդ խաթուններն իր պզտի թոռան գեղեցկութիւնը տեսնելով՝ իրեն ուրախակից եղան։

Երբոր շոգենաւուն ճամբայ ելլելու զանգակը վերջին անգամ զարկաւ, Գէորգ Մարքին շոգենաւէն ցամաք ելլելը տեսնելով՝ սիրտը հանգչեցաւ. և երբոր տեսաւ որ նաւը իր ու իր թշնամւոյն մէջ անանցանելի խորոց մը ձգեց, սրտին խորէն երկայն հառաչանք մը արձակեց։

Շատ գեղեցիկ օր մըն էր. Երիէ լճին կապուտակ ալիքները վէտ վէտ խաղալով արևուն ճառագայթներէն կը շողշողային. ցամաքէն զով քանի մը կը փչէր, և գեղեցիկ նաւը ծանրութեամբ մը կը կտրէր կ՚անցնէր։

Ո՜հ, մարդուս սրտին մէջ ինչ անծանօթ զգացմունքներ կը գտուին։ Գէորգը տեսնելու էր, որ իր երկչոտ ընկերոջը հետ նաւուն մէջ վեր վար պտըտելու ատեն, ո՞վ կրնար գուշակել թէ սրտին մէջ ինչ կ՚եռայ։ Հաւատալը չէր գար թէ վայրկեան առ վայրկեան ծայրագոյն երջանկութեան մը կը մօտենար, և վախէն կը դողար՝ որ

չըլլայ թէ յանկարծ իմձէ այն երջանկութիւնը յափշտակեն :

Բայց շոգենաւը առաջ կ'երթար . ժամերը կը փախչէին և շատ չանցաւ պայծառ և որոշ տեսնուեցան Գանատայի երջանիկ ափունքը : Օրհնեա՜լ ափունք , որ մոգական զօրութիւն մ'ունին՝ մէկ հարուածով գերութեան բոլոր շղթաները խորտակելու :

Երբոր շոգենաւը Գանատայի Ամհէրստպէրկ պզտի քաղաքին կը մօտենար Գէորգ ու իր կինը թև թևի տուած նաւուն տախտակամածին վրայ կեցեր էին : Գէորգին շունչը բռնուեցաւ , աչուըները մթընցան · կամացուկ մը Ելիզային պզտի ձեռքը սըղմեց , որ թևին տակը կը դողդղար : Զանգակը զարկաւ , շոգենաւը կեցաւ : Գէորգ սըրտին այլայլութենէն ըրածը չէր գիտեր , բեռները ժողվեց և ճամբու ընկերներուն հետ դուրս ելաւ : Հանդարտ ու լռիկ ցամաքին վրայ սպասեցին որ շոգենաւուն մէջի ճամբորդներն հեռանան : Ան ատեն էրիկ կնիկ արտասուալից աչուըներով մէկ մէկու հետ պագտուեցան , և իրենց մէկ հատիկ զաւակը գրկած գետինը չօքեցան ու սրտերնին առ Աստուած ամբարձին . տղան չփոթած ու զարմացած երեսնին կը նայէր : Եւ ինչպէս բանաստեղծ մը կ'ըսէ .

Որպէս յանկարծ վերադարձիկ մահ ի կեանս,
Եղաւ թէ շիրմի պատանք՝ յերկնի պատմու-
(ճանս ·

կամ տկարութեան մեղաց և կրից ի պայքար՝
Յազատութիւն փոխիլ հոգւոյ ընդդարար .
Յորժամ քակտին կապանք մահու և դժոխոց
Եւ մահացուն յանմահութեան փոխի ծոց ,
Եւ Գթութեան զանկեայն ձեռնչեալ բանալի՝
Գոչէ . Ուրախ լեր , զի զերծաւ քո հոգի .

Մեր փախստականները Ամիթ խաթունին առաջնորդութեամբը լճին մօտ բնակող բարեսիրտ քարոզիչի մը հիւրընկալու տունը գնացին , որ քրիստոնէական սիրով վառուած եկեր այն կողմերը բնակեր էր որ հովուի մը պէս փախստական ու հալածեալ խաշինքը ժողվէ , որոնք ամէն օր այն ափանցը վրայ կ՚ապաւինէին ։

Ո՞վ կրնայ պատմել ազատութեան այն առաջին օրուան ուրախութիւնը ։ Մանաւոր զգայութիւն մ՚ալ ունի մարդս , այն ինքն է ազատութեան զգայութիւնը , որ մէկալ հինգ զգայութիւններէն ալ աւելի վսեմ ու աւելի փափուկ է ։ Ի՜նչ սիրելի բան է մարդուս գործել , խօսիլ , շնչել , երթալ , գալ , առնուլ , տալ առանց մէկ մը իրեն խառնուելու և առանց վտանգի մէջ իյնալու ։ Ո՞վ կրնայ պատմել այն խաղաղական քաղցրութիւնը զորն որ ազատ մարդը կը զգայ օրինաց հովանաւորութեան տակը նստած , որոնք Աստուծոյ մարդուս տուած իրաւունքները կը պաշտպանեն ։ Այն ի՜նչ գեղեցիկ , ի՜նչ անուշ կու գայ

մօր մը իր քնացած որդւոյն դէմքը, մանաւանդ անցեալ վտանգները երբոր կը յիշէ . . . : Այնպիսի մեծափափաք երջանկութենէ մը ունեցած սրտի այլայլութիւններնէն ինչպէս կրնային քուն ըլլալ : Եւ սակայն այս երկու ամուսինք թիզ մը երկիր չունէին, իրենց սեփհական խրճիթ մըն ալ չունէին, մինչև վերջին տոլլարնին ալ գործածեր էին : Օդուն մէջի թռչուններէն, ու դաշտի ծաղկըներէն աւելի բան մը չունէին, և սակայն ուրախութիւններնէն չէին կրնար քնանալ : Ո՛վ դուք, որ մարդուս ազատութիւնը իրմէ կը վերցունէք. ի՞նչ պատասխան պիտի տաք Աստուծոյ երբոր ձեզմէ համար պահանջելու ըլլայ նէ :

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Յաղթութիւն.

Կենաց այս խիստ ճամբէն անցնելու առեննիս մեզմէ քանինե՛րը արդեօք վհատութեան այնպիսի վայրկեաններ չե՛ն ունեցած որ մահը կեանքէն աւելի քաղցր եկած ըլլայ իրենց . . . :

Նահատակ մը դառն մահուան սոսկալի տանջանքներուն մէջ խրախոյս մը, գերբնական զօրութիւն մը կը զգենու, և եռանդուն սրտով ոտքի տակ կ'առնու ամենայն նեղութիւն և վիշտ. վասն զի անոնք կ'ա-

առջնորդեն իրեն 'ի փառս և 'ի հանգիստն յաւիտենական։

Բայց օր աւուր վրայ նուաստութեան մէջ հիւծիլը, անգութ ու ապականարար գերութեան մը լուծին տակ ընկճիլը, և աստիճանաբար ամենայն մտաւորական կարողութեանց ոչնչանալը, սրտի այս երկայն ու սոսկալի նահատակութիւնը, բանականութեան այս մշտնջենաւոր հոգեվարութիւնը, որ կաթիլ կաթիլ ժամէ ժամ կը մարի, մարդուս վրայ եկած ամէն փորձութիւններէն, ամէն տանջանքներէն աւելի սարսափելի չէ՞։

Երբոր Թովմաս ինքը զինքը իր դահճին դիմացը կը տեսնէր. անոր սպառնալիքները կը լսէր և կը մտածէր թէ իրեն վերջին ժամն հասեր է, սիրտը խրախուսանօք կը լեցուէր. Յիսուսի օրինակը, երկնից ժառանգութեան յիշատակը իրեն զօրութիւն կու տային ամենայն տանջանաց, հըրոյ, սրոյ համբերել։ Բայց երբոր ինքը զինքը մինակ ու ամենքէն լքեալ կը գտնէր ու եռանդը քիչ մը իջած կը տեսնէր նէ, վիրալից ու վշտահար մարմնոյն ցաւերը աւելի կը զգար. իրեն ինչ խեղճութեան մէջ, ինչ անարգութեան մէջ ըլլալը կ'ըմբռնէր, և խորին տխրութեան մէջ ինկած՝ օրերը կ'անցունէր։

Վէրքերը բժշկուելէն շատ առաջ, Լըկրի հրամայեց Թովմասին որ դաշտ ելլէ աշխատելու։ Այն ատենը սկսան իրեն

ցաւոց ու վշտաց օրերը, ատոնց վրայ աւելցուր նաև ամէն տեսակ անիրաւութիւն և զրկանք, զորոնք մարդուս չարութիւնն ու վատութիւնը կարող է հնարել։ Ո՛վ որ նեղութիւն քաշեր է, գիտէ հարկաւ թէ ինչ աստիճանի դառն է մարմնական ցաւը, թէ և ամենայն հոգ ու խնամք ունեցած ալ ըլլայ։ Թովմաս ա՛լ չէր դարմանար իր ընկերակցացը տխրագին կերպին վրայ· իր խաղաղասէր բնաւորութիւնը և պարզմտութիւնը չկրցան բոլորովին այս փորձութեանս դէմ դնել։ Միտքը դրեր էր որ պարապութեան ժամանակ Ս. Գիրք կարդայ. բայց եկուր նայէ որ հոս ամենևին պարապութեան ժամ չկար։ Հնձոց ժամանակ Լըկրի ամենևին խղճմտանք չէր ըներ հասարակ օրերուն պէս կիրակի օրերն ալ իր գերիներն աշխատցունելու։ Եւ ինչո՞ւ պիտի չաշխատցունէր... ատով աւելի բամբակ կը ժողվէր, և տուած խոստումնքը չէր կորսընցուներ. և թէ որ գերիներէն մէկը կորսընցունէր, անոր գինը կը հանէր։ Ի սկզբան Թովմաս իրեն սովորութիւն ըրեր էր երբոր աշխատութենէն ետ կը դառնար կրակին լուսով Ս. Գրքէն մէկ կամ երկու տուն կարդալու. բայց կրած դառն տանջանքներէն վերջը այնպէս յոգնած տուն կը դառնար որ գլուխը կը պտըտէր. և երբոր կարդալ կ'ուզէր աչուըները կը մթըննային. ուստի յոգնած դադրած ընկերակցացը հետ մէկտեղ կ'իյնար կը պառկէր։

ի՛նչ կարգէ դուրս բան․ այն կրօնական խաղաղութիւնը, այն հաստատուն հաւատքը, որոնք ինչուան ան ատենը իրեն նեցուկ եղեր էին, հոգւոյ անհանգստութեանց և յուսահատութեան խաւարին տեղիք տուին։ Անդադար կ'անցնէր մտքէն այս կենացս տխուր առաջարկութիւնը, թէ ինչո՛ւ ոմանք այս աստիճանի ընկճուեր են ու նուաստութեան մէջ ինկեր են, ինչո՛ւ չարերը կը յաղթանակեն, ինչո՛ւ Աստուած լուռ կը կենայ։ Շաբաթներով խեղճ Թովմաս տրտմութեան ու խաւարին դէմ կը պատերազմէր, որոնք իրեն սրտին մէջ պատեր էին։ Միտքը կը բերէր այն նամակը զորն որ Օֆէլիա Քէնդըքի անոր բարեկամացը գրեր էր, և եռանդագին պաղատանօք առ Աստուած կը դիմէր որ իրեն ազատութիւն խրկէ։ Օր աւուր վրայ կը սպասէր, յուսալով թէ մէկը կու գայ զինքն ազատելու, և երբոր կը տեսնէր ոչ եկող կայ և ոչ գնացող՝ նորէն տխուր խորհուրդներ միտքը կը պատէին, թէ անօգուտ է ծառայել Աստուծոյ, և թէ Աստուած զինքը բոլորովին երեսէ ձգեր է։ Երբեմն ալ երբոր բուն Լըկրիին տունը կ'երթար՝ զաղտագողի խեղճ Եմմէլինան ու Գէասին ալ կը տեսնէր․ բայց անոնց և ոչ բառ մ'ըսելու ատեն ունէր։ Արդէն մէկու մ'ալ հետը խօսելու ատեն չունէր։

Իրիկուն մը հոգւով և մարմնով յոգնած և յուսահատ՝ կիսարծարծ վառարանին քով

նստեր իր աղքատիկ ընթրիքը կ'ընէր: Քանի մը տաշեղ կրակը նետեց ու արծարծեց և գրպանէն Աստուածաշունչն հանեց սկսաւ կարդալ, որ քիչ մը զօրութիւն զգենու: Այն հատուածներուն որ այնչափ անգամ սիրտը շարժեր էին մասնաւոր նշաններ դրեր էր. և էին նահապետաց, մարգարէից, տեսանողաց և իմաստնոց խօսքերը, որոնք հին ատենէն 'ի վեր կը խրախուսեն զմարդս յարկութիւն այս մշտալից և դառն կենացս մէջ: Այս խօսքերը արդեօք բոլոր իրենց զօրութիւնը կորսընցուցեր էին, չէ նէ խեղճ Թովմասին մթագնեալ աչուըները և յոգնած զգայութիւնները չէին կըրնար անոնց ազդեցութիւնն զգալ...: Խորին հառաչանք մը արձակեց ու նորէն գիրքը գրպանը դրաւ: Մէյմ'ալ վայրագ ծիծաղի մը ձայնէն վեր ցատքեց, աչուըները վերուց, տեսաւ որ Լըկրին դէմը կեցեր է:

— Ուրեմն տեսա՛ր, Թովմաս, կ'երևայ թէ ա՛լ կրօնքէդ ձանձրացեր ես, դադրեր է վրադ ազդեցութիւն ընելէն: Ես գիտէի թէ վերջապէս այդ բրդոտ գլխէդ դուրս հանել պիտի տամ ատ գաղափարը:

Այս անգութ ծաղրածութիւնը քաշած անօթութենէն, ցրտէն ու մերկութենէն աւելի ծանր եկաւ Թովմասին. անոր համար պատասխան չտուաւ:

— Դու խենդ ես, կրկնեց Լըկրի, վասն զի երբոր զքեզ գնեցի նէ քու աղէկութիւնդ մտածեր էի: Ես զքեզ հոս Սամպոյէն ալ,

Քուխմպոյէն ալ վեր պիտի դնէի. և աղէկ ժամանակ ալ կը գտնէիր, ու փոխանակ ամէն օր ծեծ ուտելու, ինծմէ ետև դու կը հրամայէիր հոս, և քու ձեռքովդ կը բաշխէիր ուրիշ սևերուն ծեծը։ Երբեմն երբեմն գաւաթ մըն ալ ռօմ կու տայի քեզի, որ քիչ մը տաքնաս։ Քեզ տեսնեմ, քիչ մը խելքդ գլուխդ ժողվէ, ու աչքիս առջև կըրակը նետէ այդ հնոտի ու չնչին գիրքը, որ անտեղութիւններով լի է, ու իմ քեզի ցուցըցած կրօնքս ընդունէ։

— Աստուա՛ծ պահէ, պատասխանեց Թովմաս եռանդեամբ։

— Մինչև հիմա տեսար որ Աստուած քեզի օգնութիւն հասնելու և ոչ փոյթ ունի. ապա թէ ոչ՝ թող չէր տար որ ձեռքս իյնայիր։ Քու դաւանած կրօնքդ ուրիշ բան չէ բայց եթէ ստութեանց շարք մը. ես գիտեմ թէ ինչ բան է։ Ուստի աղէկ կ՚ընես, Թովմաս, որ դու իմ ըսածներուս մտիկ ընես. ես ալ մարդ մըն եմ, իմ ձեռքէս ալ բան կու գայ։

— Չէ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, չէ. ես միշտ հաւատարիմ պիտի մընամ Աստուծոյ։ Աստուած ինծի օգնութեան գայ չգայ, ես իրմէ չեմ բաժնուիր, և ինչուան վերջին շունչս իրեն կ՚ապաւինիմ։

— Աշխարհքիս վրայ քեզմէ անմիտ մարդ չկրնար ըլլալ, ըսաւ Լըկրի Թովմասին երեսը թքնելով ու ոտքով կից մը զար-

ներով ։ Հոգ չէ , ես զքեզ գիտեմ ընկճել և խելքդ գլուխդ բերել , կը տեսնես ։ Այս ըսաւ Լըկրի ու ձգեց գնաց ։

Երբոր մարդուս սիրտը ցաւոց բեռան տակը կը հեծէ , և ա՛լ չկրնար տանիլ , յուսահատաբար իր բնական և բարոյական բոլոր ուժը ասպարէզ կը կոչէ այս բեռը սրտին վրայէն վար ձգելու , և ամենէն դառն ցաւերը խնդութեան և խրախուսանաց վերադարձին կարապետն են ։ Այսպէս եղաւ Թովմասին ալ ։ Անգութ տիրոջը անաստուածական ծաղրաբանութիւնները իրեն սիրտը , որ արդէն վհատեալ էր, աւելի խորունկ խորխորատի մէջ ձգեցին ։ Դեռ ձեռուըները հաւատոյ խարսխէն ամուր բռներ էին , բայց ինքն անյուսութեան անձկութեան մէջ ինկեր էր ։ Կրակին քով նստած վերջին աստիճանի վհատութեան մէջ ինկեր էր . մէյմ'ալ յանկարծ դիմացի առարկաները սկսան աչքին առջևէն փախչիլ . փշով պսակած , վիրալից ու արիւնաթաթաւ գլուխ մը երևցաւ իրեն ։ Թովմաս ահիւ և դողութեամբ այն վսեմ կերպարանքը դիտեց, որուն վրայ գերագոյն համակերպութիւն մը կը փայլէր . մարդացելոյն Աստուծոյ այն գթալից կերպարանքը սրտին ինչուան խորը դող հանեցին ։ Տակն ու վրայ եղած , ձեռուըները տարածեց ու ծընկան վրայ եկաւ ։ Այն ատեն կամաց կամաց տեսիլքը փոխուեցաւ , փուշերը լուսոյ ճառագայթներու փոխուեցան , և տե-

սաւ որ այն անպատմելի պայծառութեամբ զարդարուած կերպարանքը գթալից աչուըներով դէպ 'ի իրեն խոնարհեցաւ, ու ականջին ալ ձայն մ'եկաւ որ կ'ըսէր. «Ո՛վ որ կը յաղթէ ցաւոց, ինձի հետ իմ աթոռս պիտի նստի, վասն զի ես ալ յաղթեցի ցաւոց, ու Հօրս աթոռը նստայ»:

Ո՞րչափ ատեն արդեօք Թովմաս այսպէս չորցած մնաց. ինքն ալ չէր գիտեր: Երբոր ինքն իրեն եկաւ, կրակը մարեր էր, ու հագուստներն ալ գիշերուան ցուրտ ցօղէն թրջեր էին. բայց սրտէն ամէն ահ ու դող անհետացեր էին. և ունեցած ներքին ուրախութենէն ոչ անօթութիւնը, ոչ ցուրտը, ոչ խեղճութիւնն ու տառապանքը կը զգար: Սրտին խորէն բոլոր երկրաւոր յոյսերը դուրս հանեց, ու իր կամքը բոլորանուէր Աստուծոյ մատոյց: Դարձուց աչուըները դէպ 'ի երկինք ու լուռ և յաւիտենական աստղերը գիտեց, որ հրեշտակաց նման անդադար մարդուս վրայ կը հըսկեն, և սկսաւ գիշերուան միայնութիւնը երգի մը յաղթական խօսքերովը որոտացունել, զորն որ իր երջանկութեան օրերը երգեր էր, բայց ոչ այսչափ զգացմամբ.

Դադարեսցէ երկրի բարբառ յանհուն կայն,
Ու արեգական դադարեսցէ լոյս յերկինս.
Այլ յուսատիրս կեցցէ Աստուած յաւիտեան,
Եւ եղիցի յաւանաց վայելս՝ իմ բաժին.

Յորժամ ընկճի մարմնիս մահուան ի հարուած
Եւ կասեսցին արեանս ընթացք յերակունս,
Վըճարեսցէ 'նդ կենացս և զգաստս իմ Աստուած
Եւ կոչեսցէ զիս ի փառս անդր ի բարձունս.

Եւ երգելով յաւիտենից յաւիտեանս
Երգեսցուք միշտ զԱստուած ըզսէր մշտընջենաւ
Որպէս մի օր հոսեսցին դարք յանվախճանս
Ի ծոց փառացն իւր յանըստուեր ու անվախ-
(ճան.

Անոնք որ դերեւաց կրօնական աւանդութեանցը վրայ տեղեկութիւն ունին, գիտեն ալ թէ այսպիսի զգացմունքներ մէջերնին սովորական է: Մենք ալ բուն իրենց բերնէն լսեր ենք այսպիսի սրտաշարժ ու ըղձակաթ երգերը, որոնցմէ մէկ քանին հոս ալ յիշեցինք: Հոգեբանք կ'ըսեն թէ մարդուս հոգին այնպիսի մէկ վիճակ մ'ունի, որուն մէջ գտնուելու որ ըլլայ՝ իրեն վրայ եղած տպաւորութիւններն ու ազդեցութիւններն այն աստիճանի կը զօրեն որ բոլորովին արտաքին զգայութեանց վրայ կը տիրեն և կը բռնադատեն զանոնք զգալի ձև մը տալ այն առարկայից, որոնք երևակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունին:

Ո՞վ կրնայ ըսել թէ արդեօք գերագոյն է՛ն մեր մահկանացու բնութեան այս կարողութիւնները որ աստիճանի 'ի գործ կ'ածէ լքեալ հոգւոց խրախոյս տալու համար:

Եթէ խեղճ գերին հաւտալու ըլլայ թէ իրեն Յիսուս երեւցաւ, ո՞վ կրնայ ըսել թէ չէ, չերեւցաւ։ Միթէ Քրիստոս տէրն մեր չէ՞ ըսողը թէ ուրիշ բանի համար չէ եկած բայց եթէ բեկեալ սրտերը բժշկէ ու գերեաց թողութիւն տայ։

Երբոր առաւօտեան արշալոյսը գերիները զարթոյց ու դաշտն աշխատելու հրաւիրեց, այն թշուառներուն ու ցրտէն սարսըռողներուն մէջ մարդ մը կար որ յաղթական կերպով աշխատելու կ՚երթար։ Ոտքին կոխած երկրէն աւելի հաստատուն նեցուկ մ՚ունէր, և էր իրեն անխախտելի հաւատքը, հաստատուն յոյսը յամենակալն Աստուած և՚ի սէր նորա յաւիտենական։ Ա՜հ, Լըկրի, հիմա թափէ բոլոր ունեցած ոյժդ ասոր վրայ։ Մահը, թշուառութիւնը, նըւաստութիւնը, ամէն տեսակ նեղութիւն իրեն ուրիշ բան չեն ըներ՝ բայց եթէ անմահական պսակին հասնելու երանական վայրկեանը կ՚երագեն։

Այն վայրկենէն սկսեալ անխռով խաղաղութիւն մը պատեց իրեն սրտին վրայ, զորն որ իբրև տաճար իրեն Փրկչին ընծայեր էր։ Անցելոյն դառն յիշատակը, յուսոյն ծփանքը, երկիւղն ու փափագը բոլորն ալ աներևութացեր էին. մարդկեղէն կամքը, որ երկար ատենէ՚ի վեր անդադար տանջանաց և նեղութեանց կը տանէր. բոլորովին Աստուծոյ կամացը մէջ ընկղմեցաւ։ Կենաց ընթացքին մնացած ճամբան

այնչափ իրեն կարճ կ'երևնար, և յաւիտենական երջանկութիւնը իրեն այնչափ մօտ որ այս աշխարհքիս ամենէն դառն տանջանքներն ալ իրեն աչքին բան չէին երևար ։

Ամէնքն ալ Թովմասին վրայ եղած այս փոփոխութեանն անդրադարձան․ ուրախութեանն ու գործունէութեան հետ այնպիսի սրտի հանդարտութիւն մ'ալ կը զգար, որ ոչ նախատինք և ոչ անարգանք զինքը չէին կրնար խռովել ։

— Թովմասին ինչ հանդիպեցաւ, ըսաւ Լէկրի Սամպոյին․ քանի մը օր առաջ բոլորովին վհատեալ կ'երևար, իսկ հիմա ուրախութենէն ծղրիտի պէս կը ցատքրտէ ։

— Չեմ գիտեր, տէր իմ․ թերևս փախչիլ կը մտածէ․․․ ։

— Շատ կ'ուզէի որ մէյմը փախչէր, պատասխանեց Լէկրի վայրագ ծիծաղ մը փըրցունելով․․․ ։ Ի՞նչ կ'ըսես, Սամպօ, դու ալ չե՞ս ուզեր ։

— Ո՛ւր էր, ըսաւ սևաղէմ Սամպոն ։ Ի՞նչ զուարճալի հանդէս պիտի ըլլայ, երբոր տեսնենք որ տիղմերուն մէջ կը տապըլտըկի, մացառներուն կը պլլուի, ու շներուն հետ կը կռուի ։ Երբոր Մըլլին բռնեցինք, ես խնտալէս կը ճաթէի․ կարծեցի թէ ինչուան վրայ հասնիմ զինքը շներուն բերնէն ազատեմ նէ, շները զինքը կտոր կտոր ըրած կը գտնեմ․ դեռ ինչուան հիմա անոնց խածուածքին նշանները փառաւորապէս վրան կեցեր են ։

— Ապահով կեցիր, որ այն նշանները մինչև գերեզման հետը մէկտեղ պիտի տանի, ըսաւ Լըկրի: Բայց Սամպոյ աչքդ աղէկ բաց, թէ որ այդ սևը փախչելու միտք ունենայ, ետևէն իյնաս ու ոտքը կոտրես:

— Այդ բանն ինձի թող, տէր իմ, պատասխանեց Սամպոյ: Ես գիտեմ թէ այդ ճագարն ինչպէս բռնելու է:

Այս խօսակցութիւնս ընելու ատեն միանգամայն Լըկրի մօտի քաղաքն երթալու պատրաստութիւն կը տեսնէր. ուստի ձի հեծաւ ու ճամբայ ելաւ: Իրիկուան երբոր դարձաւ՝ խելքին փչեց որ երթայ գերիներուն բնակութիւնը մէյմը աչքէ անցունէ, և տեսնէ թէ ամէն բան կարգի՞ է թէ չէ:

Գեղեցիկ լուսին կար. Ջինու ծառերուն ստուերը մարգագետնին վրայ զարկեր էր, օդն ալ խաղաղ ու հանդարտ էր: Լըկրի երբոր գերեաց բնակութեանը մօտեցաւ՝ երգելու ձայն մը լսեց, որ այն տեղուանքը սովորական բան չէր, ուստի կանկ առաւ որ մտիկ ընէ: Հաստ ներդաշնակաւոր ձայն մը կ'երգէր.

Ո՛չ, ոչ, ինձ մի մարդիկ իցեն դատաւոր
Յերկրիս այսմիկ ցաւալից,
Յորչափ յերկինս բաղդն իմ գրի շնորհաւոր՝
Ես զարտասուս սրբեցից.

Ողբայ մարմին, այլ բովանդակ հոգի'եղ քեզ
Անարգէ զնոր և զերկար.

Մահ յուծանել իշխէ եւեթ ըզտարերս,
Արդար ծաղրէ զդժոխոց խայթ․

Արդարութեան քում պատկառ կամ, ո՜վ Աս-
Յորժամ խրատես և ըզլաս․ (տուած,
Եւ հանապազ ես Տեառնդ խնդամ փառքս տաց
Յաւիտենայն միշտ և ի ցաւս․

— Ա՛հ, ըսաւ ինքնիրենը Լըկրի, նայէ թէ ի՛նչ գաղափարներու տէր մարդ է։ Ի՛նչպէս ալ այդ անիծած երգերը չեմ սիրեր։ Գո՛ւ ես, սներես, պոռաց ձիով դէպ ՚ի Թովմասին վրայ վազելով ու խարազանը շարժելով․ ի՛նչպէս կը յանդգնիս արթուն կենալ ու երգել, որ մինչև հիմա պառկած պիտի ըլլայիր։ Խփէ կոկորդդ և շուտ ելիր պառկէ։

— Շատ աղէկ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս զուարթութեամբ ու ելաւ ներս մտաւ։

Թովմասին ուրախ ու զուարթ կերպէն Լըկրիին վրայ կատաղութիւն եկաւ, ուստի Թովմասին վրայ հասնելով՝ աղէկ մը գլխուն, քթին բերնին, կողերուն խարազանով զարկաւ։

— Ա՛յ, անպիտան շուն, տեսնենք թէ ասկէ ետև ալ զուարթութիւնդ կը բանէ՞․․։

Բայց այն հարուածները մահկանացու մարմնոյն վրայ ինկան, և առաջուան պէս ալ հոգւոյն վրայ ազդեցութիւն մը չըրին։

Թովմաս ամենայն կերպով հնազանդ էր, սակայն Լըկրի չէր կրնար չտեսնել թէ իր գերւոյն վրայ ունեցած կարողութիւնը բոլորովին կորսընցուցեր էր։ Երբոր տեսաւ որ Թովմաս իր խրճիթը մտաւ, և ձիուն գլուխն ալ դարձուց որ ետ դառնայ, մէյ մ'ալ խղճի այն արտագաթոլիչ փայլակներէն մէկը որ յանկարծ ամենէն խաւարեալ ու ամենէն չար սրտերն ալ կը լուսաւորէ, իրեն սրտին մէջ ալ շանթեց։ Իմացաւ որ իր ու իրեն գոհին մէջ Աստուած անցեր էր, անոր համար հայհոյեց ընդդէմ Աստուծոյ։ Այս խոնարհ ու համբերող մարդը, որ ոչ անարգանքներէ, ոչ սպառնալիքներէ, ոչ ծեծէ և ոչ իր վրայ եղած անգթութիւններէն կը խռովէր, Լըկրիին հոգւոյն մէջ ձայն մը արթընցուց, նման այն ձայնին, զորն որ իրեն տէրը սատանան այսահարին բերանը դրաւ. « Զի՞ կայ մեր և քո, Յիսուս Նազովրեցի, եկիր տարաժամ տանջել զմեզ ».

Թովմասին սիրտը իր չորս կողմը եղած թշուառ գերիներուն վրայ կը գթար ու կը ցաւէր։ Իրեն այնպէս կու գար թէ իր երկրաւոր ցաւերը անցեր էին։ Սիրտը կ'եփէր թէ ինչ կերպով արդեօք կրնար իրեն ընդունած խաղաղութեան և ուրախութեան գանձէն մասն և բաժին հանել իր ընկերակցացը և անոնց ցաւոցն ու վշտացը թեթևութիւն մը տալ։ Իրաւ քիչ անգամ առիթ կ'ունենար այս բարեգործութիւնս կա-

տարելու, բայց դաշտ երթալու ու դառնալու ատեն, աշխատութեան ժամանակ՝ իրեն երջանկութիւն կը սեպէր թէ որ կարող ըլլար այն յուսաբեկ ու վհատեալ թշուառներուն օգնութիւն մ'ընել: Սկզբան այն մարդկութենէ ելած արարածները այս բանս չըմբռնեցին. բայց Թովմաս չձանձրացաւ շաբաթներով, ամիսներով առանց իր ձեռքէն եկած բարիքն ընելու, այնչափ որ վերջապէս այն գալկահար սրտերուն զգացողութեան թելերը թրթռացին:

Այս կարգէ դուրս, լռիկ ու համբերող մարդը, որ միշտ պատրաստ էր ուրիշին բեռը բառնալու և առանց մէկէ մը օգնութիւն խնդրելու, որ երբոր կերակուր կը բաժնէին ամենէն վերջը կ'երթար իր մասն առնելու ու ամենէն ալ քիչ կ'առնուր, և ան ալ կարօտութիւն ունեցողներուն կը բաժնէր, այս մարդս որ ցուրտ գիշերները սիրով իր խեղճ վերմակիկը հիւանդի մը, ջերմոտի մը կու տար, և աշխատութեան ատեն ալ տկարներուն կողովները կը լեցունէր, վտանգաւ անձին որ իրենը պակաս կշռէր, որ իրենց հասարակաց բռնաւորին անողոքելի անգթութենէն հալածուած, մէկ գանգատ մը կամ մէկ անէծք մըն ալ չէր հաներ իր հալածչին դէմ, այս մարդս կ'ըսեմ, կամաց կամաց անզգալի կերպով ամէնուն վրայ ալ կարգէ դուրս ազդեցութիւն մը ստացաւ: Երբոր հնձոց ժամանակն անցաւ, ու գերիները կիրակի օրեր կրնային

հանդչել, բազմութեամբ Թովմասին չորս կողմը կը ժողվէին, ան ալ Աւետարանէն պատմութիւններ կը պատմէր անոնց: Ամէնքն ալ կը փափագէին մէկտեղ ժողովլու ու այս պատմութիւններս լսելու, աղօթելու ու երգելու, բայց Լըկրի չէր թողուր, և քանի անգամ ալ որ վրանին հասաւ՝ անիծիւք և հայհոյանօք ցրուեց զանոնք, այնչափ որ ուրիշ ճար չգտնելով Թովմասին պատմածներն ու յորդորները բերնէ բերան մէկմէկու կը հաղորդէին: Եւ սակայն ո՛վ կրնայ պատմել մէջերնէն քանի մը խեղճ բարեսիրտներուն անկեղծ ուրախութիւնը, որոնց կեանքը ուրիշ բան չէր բայց եթէ տխուր ճամբայ մը, որուն ծայրը մութ ու անծանօթ էր, երբոր լսեցին թէ բարերար ու մարդասէր Փրկիչ մը կայ եղեր, և երկնաւոր հայրենիք մը: Քարոզիչներէն շատերը կը վկայեն թէ այս խեղճ ու տառապեալ խափշիկները Աւետարանը ուրիշ ազգաց աւելի եռանդեամբ ու հաստատութեամբ կ՚ընդունին: Հլութեան ու բացարձակ հաւատոյ սկզբունքը, որ աւետարանական վարդապետութեանց հիմն է, կարծես թէ ուրիշ ազգաց աւելի այս խեղճերուն բնութեանը մէջ տնկուած են, որ աւելի մշակուած սիրտ ունեցողները իրենց վրայ նայելով կ՚ամչնան:

Այն խեղճ խառնածին կինը. որուն հաւատքը տեսանք որ վրան եկած անգթութեանցն ու անիրաւութեանցը բեռանը տակ

ջախջախելու ու կործանելու վրայ էր, Թովմասին երգերն ու աւետարանական պատմութիւնները լսելով սկսաւ ոգի առնուլ։ Գէսսին անգամ կխամոլար սիրտը կակղնալ ու հանդարտիլ սկսաւ Թովմասին քաղցր ու գգօնասէր աղդուութեամբը։

Գէսսի իրեն ունեցած անլուր թշուառութիւններէն ու աղէտներէն՝ վրան կատաղութիւն ու յուսահատութիւն եկեր էր, շատ անգամ մտածեր էր վրէժն հատուցանելու ու ոխը հանելու իր բռնաւորէն, որուն երկար ատենէ 'ի վեր ըրած անլուր անիրաւութիւններն ու անգթութիւնները տեսեր ու կրեր էր։

Գիշեր մը երբոր Թովմասին խրճթին գերիները քնացեր էին, մէյմ'ալ յանկարծ ինքն արթընցաւ ու պատուհանի տեղ ծառայող ծակէն Գէսսին գլուխը տեսաւ, որ նշանացի զինքը դուրս կը կանչէր։

Թովմաս մէկէն դուրս ցատքեց, կէս գիշերը մէկ կամ երկու ժամ անցեր էր։ Լուսնին անուշ ու խաղաղական լուսովը, որուն ճառագայթները Գէսսին դէմքը լուսաւորեր էին, Թովմաս անոր սև խոշոր աչացը մէջ կարգէ դուրս ու կատաղի փայլունութիւն մը տեսաւ, որ սովորաբար անոր ունեցած տխուր ու յուսահատական նայուածքէն շատ տարբեր էր։

— Հոս եկուր, աղբար Թովմաս, հոս եկուր, ըսաւ Գէսսի անոր թևէն բռնելով ու դէպ 'ի իրեն քաշելով. քեզի նոր լուր մը պիտի տամ։

— Ի՞նչ բան է, Գէսսի խաթուն, հարցուց Թովմաս անձկանօք։

— Թովմաս, կ'ուզե՛մ ազատութիւնդ ձեռք ձգել։

— Հրամմեր ես, խաթուն, երբոր Աստուած ուզէ։

— Աղէկ, բայց այս գիշեր ալ ուզես նէ կրնաս ազատութիւնդ ձեռք ձգել, կրկնեց Գէսսի յանկարծական կտրճութեամբ մը։

Թովմաս սկսաւ տարակուսիլ։

— Եկուր երթանք, ըսաւ կամացուկ ձայնով մը ու սև աչուըները անոր երեսը տընկելով։ Եկուր երթանք, անիկայ խոր կը քնանայ, և անոր օղիին մէջ այնպիսի նիւթ մը խառնեցի որ քունը երկայն տանի։ Թէ որ խառնած նիւթէս շատ ունենայի, հիմա քեզի չէի կարօտեր։ Բայց եկուր երթանք, ետևի դուռը բաց է. հոն տեղ կացին մը կայ զորն որ ես դրի. իրեն խցին դուռն ալ բաց է. ես քեզի ճամբան կը ցուցընեմ։ Ես ալ կրնայի գլխուն զարնել, բայց թևերս տկար են, ուստի դու ալ հետս եկուր։

— Չէ, չէ. բիւր աշխարհք տան ինծի, չեմ զար, խաթուն, ըսաւ Թովմաս ետ ետ քաշուելով, վասն զի Գէսսի ձեռքէն բռնած առաջ կ'ուզէր երթալ։

— Բայց մէյմը սա բոլոր խեղճերը մըտածէ, ըսաւ Գէսսի։ Զամէնքն ալ կ'ազատենք, ու մենք ալ կ'երթանք ճահիճներուն մէջ տեղ մը կը պահուըտինք. կղզի մը կը

գտնենք ու հոն մենք մեզի հանգիստ կ՚ապրինք։ Ես լսեր եմ որ ուրիշներն ալ ըրեր են։ Ո՛ր և իցէ վիճակ ալ ունենանք, հիմակուան ունեցած վիճակներնէս լաւագոյն կ՚ըլլայ։

— Չէ, կրկնեց Թովմաս հաստատութեամբ. չարէն ո՛չ երբէք բարիք կրնայ ելլել։ Աւելի յանձն կ՚առնում աջ ձեռքս կտրել, քան թէ ուրիշի արիւնը մտնել։

— Ան ատեն ես ինքնիրենս կ՚ընեմ, ըսաւ Գէսսի ու սկսաւ անկէ հեռանալ։

— Ո՛հ, Գէսսի խաթուն, ըսաւ Թովմաս ետևէն վազելով, Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ, որ քեզի համար մեռաւ, քու անգին հոգիդ այդպէս սատանային մի՛ ծախեր։ Ըրածէդ՝ չարիքէն զատ ուրիշ բան չելլեր։ Ուրիշէն վրէժ խնդրելու համար չէ ստեղծած զմեզ Աստուած։ Պէտք է համբերենք, և այն ժամուն սպասենք՝ որ մեզի համար ինքն որոշեր է։

— Սպասե՜լ, կրկնեց Գէսսի. ինչուան հիմա չսպասեցի՞. միթէ այնչափ չսպասեցի՞ մինչև որ գլուխս դարձաւ ու սիրտս հալեցաւ։ Ի՛նչ նեղութիւններ ու վիշտեր չքաշեցին այդ անպիտան մարդուն ձեռքէն այսչափ հարիւրաւոր խեղճ արարածներ։ Միթէ քու արիւնդ ալ կաթիլ կաթիլ պիտի չծծէ՞։ Չէ, պէտք է վրէժ խնդրեմ. ա՛լ ժամանակը լեցուեցաւ. պէտք է որ անոր սրտին արիւնը ծծեմ։

— Չէ, չէ, չէ, ըսաւ Թովմաս այլայլած

Գէսաիին ձեռքը սխմելով. չէ, հոգիդ կը սիրես, մի՛ ըներ այդ բանը: Քրիստոս տէրն մեր ուրիշի արիւն չթափեց, հապա իր արիւնը թափեց, և մեզի համար թափեց որ իրեն թշնամիներն էինք: Ինքը մեզի ալ կ'օգնէ իր օրինակին հետևելու և մեր թըշնամիները սիրելու:

— Սիրե՛լ, ըսաւ Գէսաի կատաղի նայուածքով մը. այդպիսի թշնամիները սիրե՛լ...: Մարմինս և արիւնս այդ բանիդ դէմ կը բողոքեն:

— Իրաւ է, խաթուն, իրաւ է. ինքը մեզի ոյժ կու տայ, և ասով է մեր յաղթութիւնը: Երբոր կարող ըլլանք զամէնքը սիրել, և ամէն տեղ ու ամէնուն համար աղօթել, պատերազմը կը լմըննայ, յաղթութիւնը կը վաստըկինք: Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ...: Եւ խեղճ սևուկը արտասուալից աչուըները դէպ 'ի երկինք վերուց:

Այս է ահա քու յաղթութիւնդ, ո՛ Ափրիկէ. ամէն ազգաց մէջէն յետին կոչեցեալդ. փշով պսակուելու, խարազանու բախուելու, արիւն քրտնելու ու խաչին մահն ունենալու կոչուեցար. անոր համար երբոր Քրիստոս իրեն արքայութեամբը գալու ըլլայ՝ դու ալ իրեն հետ պիտի թագաւորես:

Թոմմասի եռանդագին խորին զգացմունքները, իրեն ձայնին քաղցրութիւնը, արցունքները անուշ ցօղի մը պէս այն խեղճ կնկան զայրացած ու վիրաւոր սրտին վրայ իջան. և կատաղի նայուածքին տեղ

անուշութիւն մը դէմքին վրայ փոխանակեց։ Աչուըները գետին խոնարհեցուց, և կամաց կամաց Թովմասին ձեռքը թող տըւաւ, որ առաջ ամուր բռներ էր։

— Ես քեզի չէ՞ի գրուցեր, ըսաւ, որ չարութեան ոգին ամէն տեղ ետևէս ինկեր է։ Ո՛վ աղբար Թովմաս, չեմ կրնար աղօթք ընել։ Տղաքս ծախուած օրէն ետև ամենևին աղօթք չեմ ըրած։ Ըսածդ իրաւ է, ես ալ գիտեմ. բայց երբոր աղօթքի կը նըստիմ՝ անիծիւք ու ատելութեամբ կ՚ելլեմ. չե՛մ կրնար աղօթք ընել։

— Խե՛ղճ, կրկնեց Թովմաս գութը շարժած։ Սատանան ետևէդ ինկեր է և կ՚ուզէ զքեզ խարբալել, բայց ես քեզի համար աղօթք կ՚ընեմ։ Ո՛հ, Գէսսի խաթուն, մէյմը Յիսուսի դիմէ. ինքը եկաւ աշխարհք բեկեալ սրտերը բժշկելու և սգաւորաց արցունքները սրբելու։

Գէսսի լուռ կեցաւ մնաց, աչուըներէն խոշոր խոշոր արցունքներ կը թափթըփէին։

— Գէսսի խաթուն, կրկնեց Թովմաս տարակուսանօք և խել մը ատեն լուռ անոր երեսը նայելէն ետև. թէ որ կարող ըլլայիր ասկէ փախչիլ, թէ որ կարելի ըլլար կ՚ըսեմ, հրամանքիդ խորհուրդ կու տայի որ Եմմէլինան հետդ առած փախչէիր, այսինքն թէ առանց արիւն թափելու, ապա թէ ոչ այդպիսի բանի ձեռք մի զարներ։

— Դու ալ մեզի հետ չե՞ս փախչիր, աղբար Թովմաս։

— Չէ, պատասխանեց Թովմաս. թէ որ ուզէի ինչուան հիմա քանի անգամ փախած էի. բայց կարծես թէ Աստուած մասնաւորապէս զիս այս խեղճերը մխիթարելու համար խրկեր է, ուստի իրենցմէ չեմ կրնար բաժնուիլ, անոնց հետ մէկտեղ ես ալ իմ խաչս կը կրեմ ինչուան վերջը ։ Իսկ ձեզի այնպէս չէ. ամէն բան ձեզի հոս մէյմէկ դարան են մեղանչելու, որոնց դէմ չէք կրնար դնել ։ Ուստի լաւ կ'ընէք թէ որ կարենաք՝ ելէք փախէք ։

— Ես բաց 'ի գերեզմանէն ուրիշ ապաւէն չեմ գտներ, ըսաւ Գ.էսի ։ Կենդանի մը չկայ, թռչուն մը չկայ որ իրեն ապաւէն մը չգտնէ. օձն ալ, կոկորդիլոսն ալ իրենց բոյնն ունին, ուր կրնան քնանալ ու հանգչիլ. մենք միայն ապաւէն մը չունինք ։ Ճահիճներուն ո՛րչափ ալ խորերը մտնենք՝ անոնց շներն զմեզ կ'որսան ու զմեզ կը գըտնեն ։ Ամէնքն ալ մեզի դէմ ելեր են. անբան կենդանիներն անգամ մեզի թշնամի են ։ Ո՞ւր կրնանք երթալ... ։

Թովմաս քիչ մը լուռ կեցաւ. ետքէն արտասուալից աչուըներով ըսաւ.

— Անիկայ որ զԴանիէլն ազատեց առիւծներուն գուբէն, իրեք մանկունքը վըրկեց կրակի հնոցէն. անիկայ որ ծովուն վրայ կը քալէր, և քամիներուն կը հրամայէր որ դադրին, անիկայ միշտ կենդանի է, և հաստատապէս կը հաւատամ որ կըրնայ զձեզ ազատել ։ Դուք մէյմը փախէք ,

ես ալ կրցածիս չափ ձեզի համար աղօթք կ՚ընեմ։

Մարդուս մտաց զօրութիւնը ի՜նչ կարգէ դուրս բան է, որ մէկ մտածութիւն մը երկայն ատեն իբրև անգործադրելի ու անկարելի սեպելէն ետև, մէյմ՚ալ յանկարծ նոր գտուած ադամանդի պէս լուսաւոր ճառագայթներ կ՚արձակէ։

Գէասի շատ անգամ մտածեր էր իր մըտքին մէջ թէ արդեօք ի՜նչ կերպով կրնայ փախչիլ. և ամէն հնարք անկարելի գտեր էր. բայց հիմայ յանկարծ միտքը նոր հընարք մ՚ընկաւ փախչելու, որ ամենևին դժուարութիւն չունէր և շատ դիւրին ալ էր գործադրելը, անոր համար սիրտը ուրախութեամբ լեցուեցաւ։

— Աղբար Թովմաս, կը փախչիմ, ըսաւ յանկարծակի։

— Շա՜տ լաւ, պատասխանեց Թովմաս. Աստուած հետդ ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Դաշ.

Լըկրիին տանը ցորեննոցը, դրեթէ ուրիշ ամէն ցորեննոցներուն պէս ընդարձակ չէնք մըն էր, մէջը պարապ, փոշոտած, պատերը սարդի ոստայններով ծածկուած, հին ու մին կարասիներով լեցուն։ Առջի հարուստ ընտանեաց բնակութեան ատեն

տանը մէջ շատ փառաւոր կահ կարասիքներ կային, բայց անոնցմէ շատը հոն թողեր գնացեր էին իրենք. Լըկրի ալ զանոնք կէս մը անբնակ թաց խուցերու մէջ ձըգեր էր, կէս մ'ալ այս ցորեննոցին մէջ, ուր կը փտտէին: Ցորեննոցին մէջ երկու երեք խոշոր սնտուկներ կային պատին կըռթընած, որոնք ատենով այս կահ կարասիքները բերելու ծառայեր էին: Նեղ լուսամուտ մը աղտոտ ու փոշոտած ապակիներէն նուաղ լոյս մը ներս զարկեր էր, և այս խոշոր սնտուկները, փոշիապատ աթոռներն ու սեղանները կը լուսաւորէր. միով բանիւ այն տեղը այնպիսի տխուր կերպարանք մ'առեր էր որ նախապաշարեալ մարդ մը չար ոգիներուն բնակարան կը կարծէր, և իրօք ալ երևակայոտ գերեաց մէջ ալ այսպիսի կարծիք ունեցողներ և վախցողներ պակաս չէին:

Քանի մը տարի առաջ սև կին մը Լըկրիին բարկութեանը հանդիպելով՝ այս ցորեննոցին մէջ փակուեցաւ: Խեղճը արդեօք հոն ինչ եղաւ, չենք կրնար գրուցել: Գերիները այս դիպուածիս վրայ մէջերնին շատ բան խօսեցան. բայց ինչ ալ ըսեն, անշուշտ օր մը այս խեղճին մարմինը ան բանդէն հանեցին ու տարին թաղեցին. անկէ ետև, կ'ըսէին, թէ այս տխուր տեղէն ոռնալու ձայներ, գոռում գոչումներ, սաստիկ որոտմունքներ ու յուսահատութեան աղաղակներ և հեծութիւններ կը

լսուէին։ Անգամ մ'ալ դիպուածով այս բանս Լըկրիին ականջն հասաւ, և այնպէս սաստիկ բարկացաւ որ հայհոյելով սպառնացաւ թէ ով որ ասկէ ետև այդպիսի պատմութիւններ պատմէ, ութը օր կապուած ցորեննոցին մէջ պահել կու տամ զինքը, որ անձամբ տեսնէ թէ ինչ կ'ըլլայ հոն։ Այս սպառնալիքս ամէն տեսակ մեկնութիւն լռեցուց, բայց ինչպէս որ բնական է, գերիներն ամենևին իրենց կարծիքը չփոխեցին։

Կամաց կամաց մարդ մըն ալ ցորեննոցին սանդուխին քովէն չէր անցներ, և ոչ սանդուխին քովի պզտի սրահէն, և ամէն մարդ կը վախէր ուրիշի բան մը ըսելու իրենց վախին վրայ, այնպէս որ բուն իսկ պատճառն անգամ մոռցան։ Մէյմ'ալ յանկարծ Գէսսիին միտքն ինկաւ այս բանս, և որովհետև Լըկրիին վրայ ալ այս աւելորդապաշտական կարծիքը մեծ ազդեցութիւն ըրեր էր, ուզեց ասով իրեն և իր թըշուառութեանց ընկերակից աղջկանը ազատութիւնը ձեռք ձգել։

Գէսսին պառկելու խուցը ճիշդ այս ցորեննոցին տակն էր. օր մը, առանց Լըկրիին հարցունելու, քանի մը գերի կանչեց ու մեծ աշխատութեամբ խցին կահ կարասիքը ուրիշ հեռու խուց մը կրել տուաւ։ Երբոր գերիները մեծ աղաղակով ու չփոթութեամբ Գէսսիին հրամանները կատարելու հետ էին, մէյմ'ալ Լըկրին վրայ հասաւ։

— Խեր ըլլայ Գէասի, հարցուց Լըկրի ձիէն վար իջնալով, ինչ նոր բան կայ, այսօր քամին ո՞ր կողմէն փչեց։

— Բան չկայ. միայն խուցս կ՚ուզեմ փոխել, պատասխանեց Գէասի։

— Ի՞նչ բանի համար, խնդրեմ։

— Վասն զի ա՛լ հոս չեմ ուզեր բնակիլ։

— Կրողին բերանը երթաս. բայց պատճառն ինչ է։

— Պատճառն ան է, վասն զի կ՚ուզեմ քիչ մը հանգիստ քուն ըլլալ։

— Քուն ըլլա՛լ. զքեզ ո՞վ կ՚արգելու . . .։

— Կրնայի քեզի ըսել թէ որ ինծի մօտիկ ընելու ըլլայիր. ըսաւ Գէասի պաղ կերպով։

— Ըսէ տեսնեմ, պոռաց Լըկրի, ինչ կայ . . .։

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, բան չկայ. կարծեմ քուկին և ոչ փոյթդ է։ Ամէն իրիկուն կէս գիշերուընէ սկսեալ ինչուան առաւօտ վերը ցորեննոցէն պոռալու կանչելու ձայներ կը լսուին, կարծես թէ բազմութիւն մարդկան կը ծեծկուին հոն, գետնին վրայ ծանր բաներ կը գլորտըկեն։

— Իրա՞ւ կ՚ըսես, ցորեննոցը մարդ կը բնակի՞. վրայ բերաւ Լըկրի կեղծ ծիծաղով մը, որպէս զի սրտին վախը ծածկէ. ո՞վ կրնայ ըլլալ, Գէասի։

Գէասի սև ու թափանցող աչուըները այնպէս մէյմը Լըկրիին երեսը դարձուց, որ կարծես թէ Լըկրիին արիւնը երակներուն մէջ պաղեցաւ։

— Հրամմեր ես, Սիմոն, ըսաւ Գէսսի, ամ են : Կ'ուզէի որ դու ինծի ըսէիր · կարծեմ դու ալ չես գիտեր :

Լըկրի հայհոյելով խարազանը վերուց որ զարնէ, բայց Գէսսի շուտ մը մէկդի քաշուելով՝ դէպ 'ի դուռը փախաւ, և Լըկրիին դառնալով ըսաւ ·

— Թէ որ կ'ուզես՝ այս խուցը պառկէ, ան ատեն ինչ ըլլալը կ'իմանաս : Լաւ կ'ըլլայ որ մէյ մը դու ալ փորձես : Եւ դուրս ելլելով դուռը գոցեց, ու բանալիքով ալ կղպեց :

Լըկրի սկսաւ պոռալ, կանչել, հայհոյել և սպառնալ թէ դուռը կը կոտրէ · բայց քիչ մը միտքը վրան գալով՝ լաւագոյն սեպեց բան մը չընել, և խռոված՝ քովի խուցը անցաւ : Գէսսի տեսաւ որ փորձն յաջողեցաւ · ուստի անկէ ետև զարմանալի կերպով սկսաւ մտածածը առաջ տանիլ, և Լըկրիին վրայ ազդած տպաւորութիւնները աւելի սաստկացունել :

Մտածեց որ ցորեննոցին ծակերէն մէկուն մէջէն կոտրած շիշի մը բերան խօթէ, և այնպէս տեղաւորեց որ պզտի քամիէ մըն ալ տխուր ու անսովոր ձայներ կը հանէր, և երբոր քամին քիչ մը սաստիկ ըլլար՝ սարսափելի աղաղակներ կը հանէր, այնպէս որ նախապաշարեալ ու աւելորդապաշտ ականջներու յուսահատութեան և երկիւղի աղաղակներ կրնային սեպուիլ : Այս ահաւոր աղաղակները երբեմն երբեմն

ցերիններուն ականջն ալ կը հասնէին , որով ցորեննոցին մէջի ոգիներուն հին առասպելներն ալ նորոգուեցան : Բոլոր տունը աւերորդապաշտական ահ ու երկիւղն առաւ , և թէպէտ մէկն ալ չէր համարձակեր Լըկրիին դիմացը այս բանիս վրայ խօսք բանալ , 'ի վերայ այսր ամենայնի իրեն վրայ ալ վախը պատեր էր :

Ամբարիշտ մարդը կարգէ դուրս ալ աւելորդապաշտ կ'ըլլայ : Քրիստոնեան հաւատովք գիտնալ կը հաւատայ թէ անիկայ որ բոլորովին կարողութիւն է , և բոլորովին իմաստութիւն է , ամէն տեղ է և իր ներկայութեամբը կը կարգաւորէ և կը լուսաւորէ բոլոր տիեզերքս . բայց անզգամն որ իր սրտին մէջէն ըսաւ թէ Աստուած չկայ , իրեն համար հանդերձեալ աշխարհքը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ըստ սաղմոսերգուին՝ խաւար և աշխարհք մահու . այնպիսոյն համար թէ՛ այս կեանքս և թէ մահը դարհուրելի արհաւիրքներով և անորոշ ու անըմբռնելի ցնորքներով լեցուն են :

Լըկրիին թմբրած ու մարած բարոյական սկզբունքները՝ Թովմասին հետ ունեցած յարաբերութիւններովը կամաց կամաց սկսեր էին արթըննալ . բայց այս արթնութիւնս չկրցաւ չարութեան մէջ հաստատուած կամացը յաղթել . 'ի վերայ այսր ամենայնի ամէն անգամ որ մէկ հոգևոր խօսք մը , երգ մը , աղօթք մը լսելու ըլլար՝ սոսկում մը հոգւոյ խռովութիւն մը կը զգար .

և որ աւուր աւելորդապաշտական վախն ալ վրան կը տիրէր ։

Նոյնպէս Գէասիին Լըկըրին վրայ ունեցած ազդեցութիւնն ալ կարգէ դուրս բան մ՚էր ։ Լըկըրին իրեն տէրը, իր բռնաւորը իր դահիճն էր · բոլորովին անոր ձեռքն էր, և ոչ ալ յոյս ունէր տեղէ մը պաշտպանութիւն և օգնութիւն գտնելու · բայց այս ալ յայտնի է որ ինչ և իցէ անասնաբարոյ մարդ ալ ըլլայ՝ արիասիրտ կնկան մը ազդեցութեանը տակ անկարելի է որ բոլորովին ազատ ըլլայ ։ Երբոր Լըկըրի զանիկայ գնեց, ինչպէս ինքն ալ պատմեց, Գէասի փափկակեաց կին մ՚էր · բայց իր տիրոջը անասնաբարոյ ախտերուն տակ բոլորովին ջախջախեր էր · ետքը ժամանակը, յուսահատութիւնը, նուաստ կեանքըն ալ իրեն կանացի սիրտն ալ քարացուցեր էին · որոնցմով գիտցաւ տեսակ մը ազդեցութիւն ունենալ իր տիրոջը վրայ, որն որ երբեմն վրան կըբռնանար, երբեմն ալ անկէ կը վախէր ։

Գէասիին այս ազդեցութիւնը սարսափելի զօրութիւն մը ստացաւ, երբոր սկըսաւ վրան կէս կատաղութեան պէս բան մ՚երևալ, և բոլոր ըսած խօսքերը ամենևին մէկմէկու չէին յարմարեր ։

Վերը պատմածներնէս երկու իրեք օր ետև, Լըկըրի մէկ իրիկուն մը այն հին մեծ խուցին մէջ կրակին դիմացն անցեր նստեր էր, և վառած փայտերուն անհանդարտ

բոցը նուաղ լոյս մը ձգեր էր բոլոր խուցին մէջ: Հողմախառն ու մըրրկալից իրիկուն մ՚էր, որ հին ու կէս փլփլկած տուններուն մէջ տեսակ տեսակ աղաղակներ ու ձայներ կը հանէ: Պատուհանները կը ճռընչէին, փեղկերը կը զարնէին, քամին կը սուլէր, կ՚ոռնար, ծխնելուզէն վար կը զարնէր ու բոլոր խուցը ծուխով ու մուխովը կը լեցունէր, կարծես թէ ծխնելուզէն վար գունդ մը ոգիներ դուրս կը յարձակէին: Լըկրի ժամերով հաշիւներն ըրաւ ու լրագիրները կարդաց. իսկ Գէսսի կրակարանին մէկ անկիւնը նստած տխուր տըխուր կրակին վրայ կը նայէր, Լըկրի լրագիրը վար դրաւ ու գրասեղանին վրայէն հին գիրք մը ձեռքն առաւ, զորն որ առջի իրիկունէ տեսեր էր որ Գէսսի կը կարդար, և սկսաւ թղթատել: Այս գիրքս երևելի աւազակութիւններու, ուրուականներու պատմութեանց և գերբնական տեսիլքներու հաւաքմունք մըն էր, որն որ հաստ քաշուած ահաւոր պատկերներով զարդարուած ըլլալով՝ կարդացողներուն վրայ կարգէ դուրս տպաւորութիւն կ՚ընէ:

Լըկրի արհամարհանօք ու անտարբեր կերպով մը կը թղթատէր ու կը կարդար, այնչափ որ մէյմ՚ալ յանկարծ հայհոյելով գիրքը գետին զարկաւ:

— Ի՞նչ, Գէսսի, դու ալ ուրուականներու կը հաւատա՞ս, հարցուց Լըկրի ունելիքով կրակարանին մէջի վառած փայտերը

կարգի գնելով. ես այսչափ միամիտ չէի կարծեր զքեզ որ այսպիսի աղաղակներէ վախնաս ։

— Քեզի ինչ. ես կը հաւտամ, չեմ հաւտար, պատասխանեց Գէսսի ցրտութեամբ։

— Ծովու վրայ ելուզակութիւն ըրած ատենս ալ, կրկնեց Լըկրի, գիս վախցունելու կը ջանային. բայց ես այնպիսի փուճ խօսքերուն և ոչ ականջ կը կախէի ։

Գէսսի մութին մէջ նստած կրակոտ աչուըները Լըկրիին երեսը տնկեր էր, որոնց կարգէ դուրս փայլունութիւնը անոր վրայ միշտ անախորժ տպաւորութիւն մը կ'ընէր ։

— Մէկալ օրուան խուցին վրայ լսած աղաղակներուդ պատճառը, կրկնեց Լըկրի, ուրիշ բան չէ բայց եթէ մկներն ու քամին է ։ Չե՞ս գիտեր թէ մկնե՛րը ինչ գիւական աղմուկներ կը հանեն. քանի՜ քանի անգամ լսեր եմ որ նաւուն տակը դժոխային աղաղակներ կը հանէին. իսկ քամին, ո՜, տէրն փրկէ, ամէն տեսակ աղաղակ կըրնայ հանել ։

Գէսսի գիտէր թէ իր նայուածքը ինչ անախորժ տպաւորութիւն կը պատճառէր Լըկրիին վրայ, անոր համար պատասխան չտուաւ, ու անդադար աչուըները տնկած երեսը կը նայէր. և յիրաւի այս նայուածքին մէջ կարգէ դուրս բան մը կար ։

— Նայինք, պատասխան տուր, ըսաւ Լըկրի. դու ալ իմ կարծիքէս չե՞ս ։

— Մկները, պատասխանեց վերջապէս Գէսսի, կրնա՞ն սանդուխներէն վար իջնել, անցնիլ, բանալիքով կղպած դուռ մը բանալ, որուն ետեւը աթոռ մըն ալ դրուած ըլլայ, ետքէն կամաց կամաց քալելով՝ չիտակ անկողնոյդ քով գան ու ձեռքերնին այսպէս վրադ դնեն:

Գէսսի բոլոր այս խօսելու ատեն կրակոտ աչուըներովը անդադար Լըկրիին երեսը կը նայէր, ան ալ աչուըները Գէսսիին վրայ տնկեր էր, բայց կարծես թէ չար ոգիէ բռնուած անշարժ մնացեր էր. և երբոր Գէսսի ըսելն ու ընելը մէկ ըրաւ ու քարի պէս պաղ ձեռքը անոր ձեռքին վրայ դրաւ, ետև ետև քաշուեցաւ, ու սկսաւ հայհոյելով պոռալ.

— Կնիկ, ինչ է ատ ըսածդ. մարդ չկրնար այդ բանդ ըրած ըլլալ:

— Հարկաւ, չէ. ես քեզի ըսի՞ թէ մարդ ըրած կրնայ ըլլալ այդ բանդ, պատասխանեց Գէսսի հեգնական ցուրտ ծիծաղով մը:

— Նայինք, խրատցունէ տեսա՞ր. ըսէ տեսնեմ, Գէսսի, մի՛ ծածկեր:

— Այն խուցին մէջ չե՞ս կրնար պառկիլ. ան ատենը ինչ ըլլալը կ'իմանաս:

— Ի՞նչ... այդ աղաղակները ցորեննոցէն կը լսուէին հէ՞...:

— Ո՞ր աղաղակները. ինչ բան:

— Ի՛նչ որ քիչ մը առաջ կ'ըսէիր նէ:

— Ես քեզի բան չըսի, կրկնեց ցրտութեամբ Գէսսի:

Լըկրի ելաւ խուցին մէջ վեր վար քալել սկսաւ. սաստիկ խռովեր էր։

— Պէտք է որ այս բանս քննեմ իմանամ, կ՚ըսէր ինքնիրենը. այս գիշեր ամէն բան կը ստուգեմ. ատրճանակներս ալ հետս կ՚առնում։

— Շատ լաւ կ՚ընես, ըսաւ Գէսսի, գնա ան խուցը պառկէ. ես ալ շատ հետաքրքիր եմ իմանալու. նայէ որ ատրճանակներդ ալ պարպելու չմոռնաս։

Լըկրի ոտուըները գետին կը զարնէր ու կատաղաբար կը հայհոյէր։

— Մի՛ հայհոյեր, ըսաւ Գէսսի, չես գիտեր թէ ձայնդ ով կը լսէ։ Նայէ, նայէ՛... սա կը տեսնա՞ս... սուլիկայ ինչ բան է։

— Ո՞ր բանը, հարցուց Լըկրի սարսափած։

Մէյմ՚ալ խուցին մէկ անկիւնէն հոլանտայի հին ժամացոյց մը սկսաւ դանդաղ դանդաղ կէս գիշերուան տասուերկուքը զարնել։

Լըկրի լուռ ու անշարժ մնաց, վրան վախ մը տիրեր էր. իսկ Գէսսի անդադար իր կրակոտ աչուըներն անոր երեսը տընկեր էր, և մէկիկ մէկիկ ժամերը կը համրէր։

— Ահաւասիկ կէս գիշեր է. հիմա տեսնենք թէ սուտ է չէ նէ իրաւ է ըսածս։

Ու դուռը բանալով, որ սանդուխին գաւիթը կը հանէր, սեմին վրայ կանկ առաւ ու սկսաւ մտիկ ընել։

— Կը լսե՛մ, կրկնեց Գէսսի մատովը ցուցընելով։

— Քամին է, ըսաւ Լըկրի. չե՛մ լսեր ինչ այլանդակ ձայներով կը փչէ։

— Սիմոն, հոս եկու, ըսաւ Գէսսի. և ձեռքէն բռնած սանդուխին քով տարաւ։ Այս ձայնին ինչ կ՚ըսես. կը լսե՞ս...։

Գութին մէջ նոյն միջոցին ահռելի աղաղակ մը փրթաւ, որ ցորեննոցէն կու գար։ Լըկրի վախէն սարսափեցաւ, և ծնկուըներն սկսան դողալ։

— Հիմա է ատրճանակներդ պատրաստելու ժամանակը, ըսաւ Գէսսի հեգնօրէն. — բայց Լըկրիի արիւնը երակներուն մէջ պաղեցաւ. — քիչ մը առաջ այս բանս քննել իմանալ կ՚ուզէիր, միտքդ կու գա՞յ... վեր ելիր նայիմ. հիմա է ատենը. ոգիներն ոտք ելեր են...։

— Ես չեմ երթար, պոռաց Լըկրի հայհոյելով։

— Ինչո՞ւ. չե՞ս գիտեր թէ աշխարհքիս վրայ ամենևին ուրուական չկայ։ Եւ բարձրաձայն ծիծաղով մը սանդուխէն վեր վազելով. եկուր, մի վախեր, պոռաց ետին դառնալով։

— Հիմա կը հաւատամ թէ փորդ սատանայ կայ, ըսաւ Լըկրի. չո՛ւտ, գիւահար, վար իջիր։ Դարձիր, Գէսսի, հոն մի երթար։

Բայց Գէսսի բարձրաձայն ծիծաղ մը վերուց ու աներևոյթ եղաւ։ Մէկէն լսեց Լը-

կրի ցորեննոցին դռներուն բացուիլը. սար-
սափելի քամի մը վար փչեց և ձեռքի ճրա-
գը մարեց, և նոյն միջոցին ահռելի ու զար-
հուրելի ձայներ լսուեցան։

Լըկրի լեղապատառ ներս խուցը փա-
խաւ։ Քանի մը վայրկենէն Գէսսի ալ վը-
րայ հասաւ, գոյնը նետած, հանդարտ ու
ցուրտ, կարծես թէ վրէժխնդիր ոգի մը
կը նմանէր, աչուըները կարգէ դուրս կը
փայլէին և երեսը նայողին վրայ վախ մը
կը ձգէին։

— Յուսամ թէ հիմա գոհ ես, ըսաւ Գէս-
սի պաղ պաղ երեսը նայելով։

— Կրողը տանի զքեզ, Գէսսի, պոռաց
Լըկրի։

— Ինչո՞ւ. ի՞նչ ըրի, ելայ դռները գոցե-
ցի։ Բայց, Սիմո՛ն, ի՞նչ բան կայ ուրեմն
այդ ցորեննոցին մէջ, հարցուց Գէսսի։

— Քու գիտնալու բանդ չէ, ըսաւ Լըկրի։

— Իրա՞ւ...։ Ի՞նչ ալ ըլլայ՝ ես աւելի
գոհ եմ որ ցորեննոցին տակը չեմ պառկիր։

Այն իրիկուան ելլելիք փոթորիկը առա-
ջուց գուշակելով Գէսսի, ցորեկուընէ ցո-
րեննոցին լուսամուտը բաց թողուցեր էր.
ուստի երբոր սանդուխին դռները բացաւ
քամին ուժով մը սանդուխներէն վար վա-
զեց ու Լըկրիին ձեռքի ճրագը մարեց։ Աս-
կէ կրնայ ընթերցողը գուշակել թէ Գէսսի
ինչ կերպ մտածեր էր Լըկրիին հետ խա-
ղալու։

Ասոր վրայ Լըկրի աւելի կ'ընտրէր ին-

քը գինքը առիւծուն բերանը նետել՝ քան թէ այն ահաւոր ցորեննոցն մէյմ՚ալ ոտք կոխել: Իսկ Գէսսի գիշերուան լռութիւնն իրեն օգնական առնելով, երբոր տանը մէջ ամէնքը խոր քուն կը մնէին՝ ինքը քիչ քիչ պաշար կը լեցունէր այս ցորեննոցին մէջ, այնչափ որ խել մը ժամանակ բաւէ. նոյնպէս ալ իր ու Եմմէլինային հագուստեղէններն ալ կտոր կտոր հոս կը կրէր, և երբոր այս ամէն պատրաստութիւններս լըմընցան, յարմար առթի մը կը սպասէր միտքը դրածները կատարելու:

Մէկ օր մը Լըկրիին զուարթ վայրկեանը գտնելով՝ շողոմական կերպերով Լըկրին համոզեց ու հետը մէկտեղ մօտի քաղաքը գնաց, որ ճիշդ Կարմիր գետին վրայ կ'իյնայ: Բոլոր յիշողութիւնը թափեց ճամբուն ամէն մէկ պզտի դարձուածքն ալ միտքը պահելու, և մտքովը սկսաւ չափել ու չափչըփել թէ որչափ ատեն պէտք է այն ճամբան կտրելու:

Հիմայ որ ամէն բան կազմ ու պատրաստ է, տեսնենք թէ Գէսսի ինչպէս սկսաւ իր թատրը:

Երեկոյեան դէմ էր, Լըկրի մօտի կալուածներէն մէկուն այցելութեան գնացեր էր: Քանի մը օրուընէ 'ի վեր էր որ Գէսսի իր սովորականէն դուրս սիրով ու անուշութեամբ՝ կը վարուէր Լըկրիին հետ. ուստի առերևութաբար իրարու հետ շատ աղէկ կ'երթային: Այս վայրկենիս Եմմէլի-

նային խուցն էր Գէսսի, որ երկու պզտի կապոցներ պատրաստելու հետ էին ։

— Բաւական է . չափաւոր խոշոր են այս կապոցները , ըսաւ Գէսսի Էմմէլինային . շուտ գլխարկդ առ երթանք . հիմա է յարմար ժամանակը ։

— Բայց դեռ զմեզ կրնան տեսնել , ըսաւ Էմմէլինա ։

— Իմ միտքս ալ ան է որ տեսնեն , ըսաւ Գէսսի անտարբերաբար . չես գիտեր որ տեսնեն չտեսնեն՝ ետեւնէս պիտի իյնան ։ Նայէ թէ ինչ պիտի ընենք . հիմա սա ետեւի դռնէն դուրս պիտի ելլենք ու դէպ ՚ի գերեաց բնակութեան կողմը կ'երթանք . Սամպօն ու Քուիմպօն հարկաւ զմեզ պիտի տեսնեն , ու ետեւնէս պիտի վազեն . մենք ալ ճահիճներուն մէջ կը փախչինք . ան ատեն անոնք ինչուան որ բոլոր գերիները տուն չհանեն ու շները չարձակեն ետեւնէս չեն իյնար ։ Բայց անոնք ինչուան պատրաստուին , ինչուան ետեւնէս սկսին վազել՝ մենք տանը ետեւի առուակին մէջէն քալելով մինչև ետեւի դրան առջեւը կ'ելլենք ։ Ասով շները կը խաբուին , վասն զի ջրին մէջէն հետքերնիս չեն կրնար գտնել ։ Եւ երբոր բոլոր տունը տակն ու վրայ եղած ամէնքն ալ մեր ետեւէն կը վազեն՝ մենք տան ետեւի դռնէն ներս կը մտնենք և ցորեննոցը կ'ելլենք ուր այն խոշոր սնտուկներէն մէկուն մէջ մեզի համար աղէկ անկողին մը պատրաստեր եմ ։

Հարկ պիտի ըլլայ որ հոն խել մը ժամանակ մնանք, որովհետև Լըկրի զմեզ գտնելու համար երկինք երկիր իրարու պիտի անցունէ: Ուրիշ կալուածատէրներէն քանի մը պահապաններ իրեն օգնութեան պիտի կանչէ, և զմեզ որսալու պիտի ելլէ, և բոլոր ճահիճները տակն ու վրայ պիտի ընէ: Լըկրի կը պարծի թէ ձեռքէն մարդ մ'ալ չէ կրցած փախչիլ, ուստի կրցածին չափ զմեզ որսալու թող ելլէ:

— Ո՛հ, Գէսսի. այս ինչպէս ամէն բան կարգի ես դրեր, ըսաւ Եմմէլինա. այսպիսի բան մը միայն դու կրնաս ընել:

Բայց Գէսսիին վրայ ոչ ուրախութիւն կար և ոչ ալ պարծենկոտութեան նշան մը. այլ յուսահատ հաստատամտութիւն մը կը տեսնուէր:

— Հա՛, երթանք, ըսաւ Եմմէլինային ձեռքէն բռնելով:

Այս երկու փախստականները լռիկ մընջիկ տունէն դուրս ելան և շուտ մը դէպ 'ի գերեաց բնակութեան կողմն սկսան երթալ. գիշերն ալ կոխելու վրայ էր: Լուսնին եղջերիկն որ արևմտեան հորիզոնին վրայ բարձրացեր էր, իր արծաթափայլ ճառագայթներովը գիշերուան մթութիւնը կոտրեր էր: Ինչպէս որ Գէսսի գուշակեր էր երբոր ճահիճներուն մօտեցեր էին, ետևներնէն ձայն մը լսեցին որ՝ կեցի՛ք, կեցի՛ք կը պոռար: Բայց Սամպոն չէր պոռացողը, նոյն իսկ Լըկրին էր, որ կատաղաբար

հայհոյելով ետևնէն ինկեր էր ։ Էմմէլինա այս ձայնը լսածին պէս սկսաւ դողալ ։

— Ո՜հ, Գէսսի, հիմա կը մարիմ, ըսաւ անոր ձեռքէն բռնելով ։

— Թէ որ մարելու ըլլաս՝ կը սպաննեմ զքեզ, ըսաւ Գէսսի ծոցէն երկայրի պզտի դանակ մը հանելով ։

Այս սպառնալիքս իր վախճանին հասաւ. Էմմէլինա փոխանակ մարելու՝ Գէսսիին հետ մէկտեղ ճահիճներուն մէջ դըժուարագնալի ու մութ լաբիւրինթոսի պէս տեղ մը մտան, ուր Լըկրի միայնակ չէր կրնար ետևնէն հասնիլ ։

— Շատ աղէկ, պոռաց Լըկրի գազանաբար, Թշուառականներն իրենք իրենցմէ խորխորատն ինկան. ա՛լ չեն կրնար փախչիլ. տեսնե՞նք իրենց շատի պիտի նստի այս բանս ։ Ձեզ տեսնեմ, ծօ տղաք, Սամպօ, Քուիմպօ, շուտ շարժեցէք. կանչեց Լըկրի դէպ 'ի գերեաց բնակութեան կողմն երթալով. այս միջոցիս ալ գերիները այր և կին աշխատութենէ կը դառնային ։ Ճահիճներուն մէջ երկու փախստական կան, ով որ բռնէ զանոնք հինգ տոլլար վարձք ունի ։ Շներն արձակեցէք. Վագրը, Կատաղին և մէկալ շները արձակեցէք ։

Այս հրամանիս վրայ ամէնքն իրար անցան ։ Գերիներէն շատերը առաջ նետուեցան, ոմանք ստակի սիրոյն համար, ոմանք ալ այն ցած նուաստութեամբը, որ գերութեան ողբալի հետևանքներէն մէկն է ։

Ամէն դի կը վազէին. ոմանք ջահեր ձեռքեր-նին առած, ոմանք շներն աստիս անդին կը վազցունէին, որոնց վայրենի հաչելու ձայ-նը այս շփոթութեանս արժանաւոր զարդ մըն էր։

— Տէր իմ, թէ որ չկարենանք զանոնք բռնել նէ, վրանին հրացան պարպենք, հարցուց Սամպոյ տիրոջը, որ իրեն հրա-ցան մը կու տար։

— Թէ որ կ'ուզէք Գէսսիին վրայ կրնաք պարպել, պատասխանեց Լըկրի, ալ բա-ւական է, կրողին բերանն երթայ. բայց աղջկան վրայ չըլլայ թէ կրակ ընէք։ — Հիմա, ծօ տղաք, ձեռք տեսնեմ, վազեցէք. ով որ զանոնք բռնէ ինծի բերէ՝ իրեն հինգ տոլլար. և ամէնուդ ալ մէյ մէկ գաւաթ օղի հա՛։

Բոլոր գերեաց ամբոխը ջահերով, ա-ղաղակներով, կենդանեաց ոռնալներովը դէպ 'ի ճահիճները վազեցին, ետևէն ալ բոլոր տան մէջի մարդիկը գնացին։ Այն-պէս որ տան մէջ մարդ չկար երբոր Գէսսի ու Էմմէլինա ետևի դռնէն ներս մտան։

Նոյն միջոցին զիրենք հալածողներուն ձայնէն ու աղաղակէն օդը կը թնդար, և մեծ սրահէն անցնելու ատեննին Գէսսի և Էմմէլինա տեսան որ ճահիճները բոլոր մարդիկներով ու ջահերով ծածկուեր են։

— Նայէ, նայէ, ըսաւ Էմմէլինա մատո-վը Գէսսիին ցուցընելով. որսն սկսեր են։ Նայէ ջահերն ինչպէս աստին անդին կը

փագփգեն, շները կը հաչեն: Ո՛հ, թէ որ հոն ըլլայինք ինչուան հիմա շներն զմեզ պատըռտեր էին: Բայց, հոգիդ սիրես, երթանք շուտ պահուըտինք:

— Փութալու բան չկայ, պատասխանեց Գէսսի հանդարտութեամբ, հիմա ամէնքն ալ ոտքի վրայ են: Այս իրիկուան զուարճութիւննիս ալ այս է. պէտք ըլլայ նէ շուտ մը կրնանք պահուըտիլ: Հիմա կեցիր, ըսաւ Լըկրիին հագուստին գրպանէն բանալի մը հանելով, զորն որ այն շփոթութեան ժամանակ հոն մոռցեր էր, մեզի ճամբու համար ստակ ալ հարկաւոր է:

Ստակին դարանը բացաւ ու կապոց մը թղթէ ստակ դուրս հանեց ու շուտ շուտ համրեց:

— Ո՛հ, այդ բանդ մի՛ ըներ, ըսաւ Եմմէլինա:

— Ինչու՞ պիտի չընեմ, ըսաւ Գէսսի. ի՛նչ, անօթութենէ ճահիճներուն մէջ մեռնի՞լ կ'ուզես, չէ նէ ազատ երկիրներն հասնելու համար ամէն հարկաւոր բան ունենալ: Առանց ստակի բան չըլլար:

Եւ այս ըսելու ատենը Գէսսի թղթէ ըստակները ծոցը կը դնէր:

— Բայց ատ ըրածդ գողութիւն է, ըսաւ Եմմէլինա քթին տակէն:

— Գողութի՛ւն, կրկնեց Գէսսի արհամարհական ծիծաղով մը. անոնք որ իրենց նմանները հոգւով և մարմնով կը գողնան, թէ որ երես ունին նէ դան զիս մեղադրեն:

Այս թղթերէս ամէն մէկը խեղճ ու յուսահատ արարածոց անօթութենէն, ճակտին քրտինքէն չէ՞ գողցեր։ Ա՛հ, ո՛ւր էր թէ ինքը գար ու այս ըրած գողութեանս համար զիս մեղադրէր։ Բայց հիմա եկուր ցորենոցն ելլենք, հոն ժամանակնիս անցընելու համար ճրագ ալ տարեր եմ, քանի մը գիրք ալ։ Եւ ապահով եղիր որ զմեզ փնտռելու հոն մարդ չգար։ Թէ որ մէկու մ'ալ միտքէն անցնի հոն գալ, ես ուրուական ձեւանալով՝ զինքը կը փախցունեմ։

Երբոր ցորեննոց մտան՝ Եմմէլինա խոշոր սնտուկ մը տեսաւ քովընտի պառկած, բերանը դէպ 'ի պատը դարձած։ Գէսսի պըզտի կանթեղ մը վառեց ու աղջկան հետ մէկտեղ սնտուկին մէջ մտաւ. երկու անկողին կար մէջը, բարձ և քօն ալ սնտուկ մը լեցուն մոմ, ուտելիք և երկայն ճամբորդութեան մը համար հարկաւոր հագուստներ, զորոնք Գէսսի պզտի պզտի դիւրատար կապոցներ ըրեր էր։

— Հիմա նայինք, ըսաւ Գէսսի կանթեղը ճանկէ մը կախելով՝ զորն որ սնտուկին մէկ կողմն հաստատեր էր. առ ժամանակ մը հոս պիտի բնակինք. ի՞նչպէս ես, կը հաւնի՞ս . . . ։

— Բայց ապահով գիտես թէ զմեզ փընտռելու հոս չեն գար, հարցուց Եմմէլինա։

— Շատ կ'ուզէի որ Սիմոն Լըկրի մէյմը հոս գար, պատասխանեց Գէսսի. բայց ես ստոյգ գիտեմ որ անիկայ կրցածին չափ

տակէ հեռու կը քալէ ։ Իսկ մէկալնոնք աւելի կ'ընտրեն մեռնիլ քան թէ հոս գալ ։

Էմմէլինային սիրտը քիչ մը հանգչելով՝ գլուխը բարձին վրայ դրաւ ։

— Բայց սա ինչ ըսել կ'ուզէիր, Գէսսի, երբոր գիս սպաննել սպառնացար, հարցուց աղջիկը ։

— Կ'ուզէի մարմրիլդ անցունել, ինչպէս ալ որ յաջողեցայ ։ Հիմա աղէկ նայէ, Էմմէլինա, գլխուդ ինչ ալ որ գայ՝ պէտք չէ մարիս․ մեռնելու ամենևին կարօտութիւն չունինք ։ Թէ որ այս կերպով դքեզ չվախցունէի, թերևս ինչուան հիմա այն թշուառականին ձեռքն ինկեր էինք ։

Այս խօսքիս Էմմէլինային վրայ սակում մ'եկաւ ։

Քիչ մը ատեն երկուքն ալ լռեցին․ Գէսսի ձեռքը գաղղիերէն գիրք մ'առաւ, իսկ Էմմէլինա յոգնած գաղրած կը մրափէր ու կը քնանար ։ Մէյմ'ալ յանկարծ պոռալու ու կաչուրռտելու ձայներէն, ձիերու ոտնաձայնէն և շներու հաչելէն վեր ցատքեց խեղճ աղջիկը ։

— Մի վախեր ամենևին, ըսաւ Գէսսի հանդարտութեամբ․ որսէն ետ դարձան ։ Սա ծակէն վար նայէ, զամէնքն ալ չես ճանչնար ։ Սիմոնն այս գիշեր կ'երևայ թէ ետևնէս իյնալու միտք չունի ։ Նայէ, նայէ, ձին ինչպէս ոտքէն ինչուան գլուխը ցեխի մէջ թաթխուեր է․ շներն ալ յոգնածութենէն ականջնին կախ թողեր են ։ Վա՜չ, պա-

բան մրջափ կ'ուզես որսի ելլր, փնտռած
որսդ ձեռքէդ ելա՛ւ :

— Ո՜հ, Գէսար, հոգիդ սիրես մի խօսիր,
բաւ Եմմելինա․ յանկարծ ձայնդ կը լսեն :

— Ա՛լ աղէկ, թէ որ ձայն ալ լսեն՝ ասկէ
աւելի հեռու կը փախչին : Ամենեին մի
վախնար, ըսի քեզի, ուղածնուս չափ աղա-
ղակ կրնանք հանել, ասով աւելի կը վա-
խեն այս ցորեննոցէն :

Ի՛նչ և իցէ վերջապէս կէս գիշերը վրայ
հասաւ, և բոլոր տունը խոր լռութիւն մը
պատեց․ և Լըկլրի որսորդութեանը անյա-
ջող երթալուն վրայ կատղած անկողին մը-
տաւ, և միտքը դրաւ որ երկրորդ օրը այս
բանիս սաստիկ վրէժխնդրութիւն մը ընէ :

ԳԼՈՒԽ Խ.

Նահատակ մը.

*Հայր, թող դոցա․ զի ոչ
գիտեն զինչ գործեն :*

Ամենէն երկայն ճամբորդութիւնն իրեն
վերջն ունի․ ամենէն խոր խաւար գիշերը
տեղի կու տայ արշալուսոյն: Անողորմելի ժա-
մանակը անդադար անզգամին օրը յաւի-
տենական գիշերի մը կը փոխէ, և արդա-
րոյն գիշերը անվախճան աւուր մը կը փո-
խադրէ : Մենք մեր խոնարհ բարեկամին
ետևէն գնացինք ծառայութեան հովտին

մէջ պանդխտելու ատենը, զորն որ առաջ բարօրութեան ու ներողամտութեան ծաղկած դաշտին մէջ տեսեր էինք: Ետքէն ներկայ էինք այն անգութ բաժանմանը՝ որ սիրտը կտոր կտոր ըրաւ, ու իր սիրելիներէն զինքն հեռացուց. իրեն հետ մէկտեղ երջանկութեան կղզեկի մը մէջ կանկ առինք, ուր աղնուական ձեռուըններ իր շըղթաները ծաղկըներու տակ կը ծածկէին. վերջը հետն այնպիսի տեղ մը եկանք, ուր երկրաւոր ակընկալութեանց վերջին հառագայթներն ալ խոր խաւար գիշերի մը մէջ պատեցան, և տեսանք թէ ինչպէս մէյմ՝ալ յանկարծ այն խոր խաւարներուն մէջէն անծանօթ մնացած երկինքը իրեն յայտնուեցաւ, առաջինէն աւելի պայծառ ու լուսաւոր աստղերով:

Առաւօտեան աստղը լեռներէն վեր ելեր բարձրացեր էր. զովարար զեփիւռները աւետիս կու տային թէ օրուան դռները քիչ ատենէն պիտի բացուին:

Գէսսիին ու Եմմէլինային փախուստը վերջի ատիճանի Լըկրիին վայրագ բըռնութիւնը գրգռեր էին, և ինչպէս որ դիւրին է գուշակելը, բոլոր կատաղութիւնը խեղճ Թովմասին անպաշտպան գլխուն վրայ թափեց: Երբոր Լըկրի այս լուրը գերիներուն տարաւ, Թովմասին երեսը ուրախութեան լոյս մը ծաղեց, և մէկէն ձեռուըները դէպ 'ի երկինք վերուց. այս բանն անգութ տիրոջն աչքէն չփախաւ: Տեսնելով որ

Թովմաս ուրիշ գերեաց հետ որսորդութեան չէ եղած, ուզեց զինքն ստիպել այս բանիս. բայց փորձով գիտնալով անոր անողոքելի բնաւորութիւնը և այսպիսի անգութ գործքի մը չհնազանդիլը, չուզեց հետը վիճաբանութեան նստելու ժամանակ կորսընցունել:

Ասանկով Թովմաս ուրիշ քանի մը գերիներու հետ մէկտեղ գերեաց բնակութիւնը մնաց, և ասոնց աղօթք ընել սորվեցուցած ըլլալով հետերնին սկսաւ աղօթք ընել ու Աստուծոյ աղաչել որ փախստականներուն օգնութեան հասնի:

Երբոր Լըկրի անպտուղ ու այլայլած ետ դարձաւ, երկար ատենէ 'ի վեր Թովմասին դէմ սրտին մէջ ունեցած ատելութիւնը, յանկարծ կատաղի բարկութեան փոխուեցաւ: Արդէն զանիկայ գնած օրէն տեսաւ որ իր ամէն կամքը չկատարեր, և պնդութեամբ սրտի իրեն դէմ կը դնէ. և կարծես թէ Թովմասին վրայ ոգի մը կար, որ թէպէտ լուին՝ սակայն դժոխքին կրակին պէս զԼըկրին կ'այրէր կը մրկէր:

— Կ'ատեմ ես զանիկայ, կանչեց ինքն իրեն կատաղութեամբ նոյն գիշերը՝ անկողնոյն վրայ նստելով. կ'ատե՛մ ես զանիկայ. Բայց ինչ. անիկայ իմ ապրանքս չէ՞. ինչ որ ուզեմ չե՞մ կրնար մի ընել անոր. ո՞վ զիս կ'արգելու...: Եւ Լըկրի դողդոջելով բուռը սխմեց և վեր վար շարժեց, իբր թէ ձեռքը բան մը բռնած ըլլար և ուզէր ջախջախել:

Բայց Թովմաս հաւատարիմ ու պիտանի ծառայ մ՚էր, և թէպէտ Լըկրի զանիկայ այս յատկութեանցս համար սաստիկ կ՚ատէր՝ սակայն իր շահը մտածելով ինքը զինքը կը բռնէր ։

Երկրորդ առտուն միտքը դրաւ որ դեռ անոր բան մը չըսէ, և բոլոր դրացիները իրենց շներովն ու հրացաններովը օգնութեան կանչէ, և բոլոր դաշտը պաշարել տայ ու ըստ կանոնի որսորդութիւնն սկսի։ Թէ որ բանն յաջողելու ըլլար, միտքը դրեր էր բարկութիւնը զսպելու. ապա թէ ոչ Թովմասն առջևը պիտի բերել տար, և այն ատենը... ։ Այս մտածելով՝ ակռաները կը կճրտէր ու արիւնը եփ կ՚ելլէր...։ կամ՝ զգերին պիտի զսպէր և կամ...։ Եւ ներսէն անգութ խորհուրդ մը միտքը դրաւ։

Կ՚ըսեն թէ տիրոջը շահը գերւոյն համար բաւական ապահովութիւն մ՚է. բայց այն մարդը որ կոյր կատաղութեանն ատենը իրեն սրտին վրէժխնդրութիւնն յագեցունելու համար հոգին սատանային կը ծախէ՝ ինչպէս կ՚ուզես որ ուրիշի մը մարմնոյն աւելի հոգ տանի ։

— Նայէ, նայէ, ըսաւ Գ.էսսի երկրորդ օրը գլուխը լուսամուտէն դուրս հանելով, որսորդութիւնն սկսելու վրայ է ։

Իրեք չորս ձիաւոր տանն առջև վեր վար կ՚երթային կու գային, և քանի մը օտար շներ ոռնալով հաչելով կ՚ուզէին սևերուն ձեռքէն փախչիլ որ զիրենք բռներ էին ։

Այս մարդիկներէն երկուքը մօտի եր-
կրատէրներուն վերակացուներէն էին, իսկ
մէկալնոնք քովի քաղաքին պանդոկին մէջ
Լըկրիին ունեցած բարեկամներէն, ո-
րոնք զուարճութեան համար եկեր էին այս
որսորդութեան մասնակից ըլլալու: Շիտա-
կը խօսելով, անկարելի է ասոր նման ու-
րիշ վայրագ ընկերութիւն մը երևակայել:
Լըկրի առատութեամբ ամենուն օղի կը
բաժնէր, թէ՛ իր ընկերներուն, և թէ մօ-
տակայ երկիրներէն եկող սևերուն, որոնց
համար այսպիսի ծառայութիւն մ'ընելը
մեծ հանդէս մը կատարել կը սեպուէր:

Գէսսի ականջը լուսամուտին դրաւ, և ո-
րովհետև քամին տանը կողմանէ կը փչէր,
առանց խօսակցութեան մեծ մասը լսեց:
Մէյմ'ալ արհամարհական ծիծաղ մը ծա-
գեցաւ իր ծանր ու խիստ դիմացը վրայ,
վասն զի լսեց որ մէջերնին կ'որոշէին թէ
ով որ կողմը պիտի երթայ, տեսաւ որ շնե-
րուն ճարպիկութեանը վրայ կը վիճէին, և
իրարու կ'ապսպրէին թէ ինչ կերպով հրա-
ցաններին պիտի պարպէին, ու թէ որ փա-
խստականները ձեռք ձգելու ըլլային նէ՝
ինչպէս հետերնին պիտի վարուէին:

Գէսսի լուսամուտէն ետ քաշուեցաւ, ու
ձեռուըներն իրարու բերելով՝ աչուըները
դէպ 'ի երկինք վերցուց:

— Ո'վ Աստուած ամենակալ, ըսաւ, ա-
մենքնիս ալ մեղաւոր ենք, բայց մենք ու-
րիշներէն աւելի ինչ ըրեր ենք որ մեզի հետ
այսպէս կը վարուին:

Ձայնն ու դէմքը կարգէ դուրս խռովեր էին ։

— Թէ որ դու չըլլայիր, խեղճ աղջիկ, ըսաւ Եմմէլինային, ես հիմա դիմացնին կ'ելլէի ու շնորհակալ կ'ըլլայի անոր որ զիս սպաննել կ'ուզէ ։ Վասն զի ինչ բանի կու գայ ազատութիւն ձեռք ձգելս. կրնա՞յ ինծի արդեօք զաւկըներս տալ նորէն, կամ թէ զիս առաջին վիճակիս հասցունել ։

Եմմէլինա իրեն մանկական պարզմտութեամբը Գէսսիին տխուր կերպէն կը սարսափէր. կարծես թէ բոլորովին շփոթեր էր, անոր համար և ոչ ալ համարձակեցաւ պատասխան տալու. ուստի միայն քաղցր ու սիրելի կերպով մը անոր ձեռքը բռնեց։

— Բաւական է, ըսաւ Գէսսի ձեռքը քաշելով, կը բռնադատուիմ սիրել զքեզ. բայց գիտցած եղիր որ ես միտքս դրեր եմ որ այս աշխարհքիս վրայ ա՛լ մէկը չսիրեմ։

— Խեղճ Գէսսի, ըսաւ Եմմէլինա, այդպիսի մտածութիւնները մտքէդ հեռացուր։ Թէ որ Աստուած ազատութիւն պարգևէ, գուցէ աղջիկդ ալ շնորհէ քեզի. ինչ ալ ըլլայ, ես ալ քու աղջիկդ կ'ըլլամ։ Որովհետև ստոյգ գիտեմ թէ ա՛լ իմ խեղճ մայրս պիտի չտեսնեմ. դու զիս սիրես չսիրես, Գեսսի, ես զքեզ պիտի սիրեմ։

Այս սիրալիր ու մանկական անուշ խօսքերէն Գէսսիին սիրտը շարժելով, ելաւ Եմմէլինային քով նստաւ ու թեւն անոր ուսին դրած՝ թուխ ու մետաքսի պէս մազերը կը

չոյեր ։ Եմմէլինա զարմացաւ անոր աչուըներուն գեղեցկութեանը , որոնց փայլունութիւնը նոյն միջոցին արցունքներն աւելի անուշցուցեր էին ։

— Ա՜հ , Եմմէլինա , ըսաւ Գէսսի , զաւակացս սիրոյն համար ի՜նչ քաղց , ի՜նչ ծարաւ , ի՜նչ վշտեր քաշեր եմ ես . աչուըներս անդադար լալէն խաւարեցան . չէս գիտեր թէ որչափ կը փափագիմ զանոնք տեսնելու ։ Հո՜ս , հոս , կուրծքին զարնելով ըսաւ , բոլորովին ցաւ ու միշտ տիրեր է , ամեննին անապատ դարձեր է ։ Թէ որ Աստուած զաւակներս նորէն ինծի պարգեւէր , ո՜հ , ան ատեն միայն կրնայի աղօթք ընել ։

— Յոյս անոր վրայ դիր , Գէսսի , ըսաւ Եմմէլինա . մեր հայրն ինքն է ։

— Իրեն ձեռքը վրանիս ծանրացեր է , ըսաւ Գէսսի . և մեզի դէմ բարկացած զմեզ բոլորովին երեսէ ձգեր է ։

— Չէ , Գէսսի , չէ . ինքը կը գթայ մեր վրայ . միայն թէ յոյսերնիս անոր վրայ դնենք , ըսաւ Եմմէլինա ։ Ես միշտ յոյս վառ պահեր եմ ։

Որսորդութիւնը երկայն տեւեց . և ամենայն տաքութեամբ ու մանրախոյզ քննութեամբ առաջ գնաց . բայց անպտուղ եղաւ ։ Գէսսի լուսամուտէն հեգնական ծիծաղով մը տեսաւ որ Լըկրի յոգնած զաղրած , և տըրտում տխուր ձիէն վար իջաւ ։

— Հիմա , Քուիմպոյ , ըսաւ Լըկրին , մեծ

խցին նստարաններուն մէկուն վրայ փըռուելով, գնա Թովմասը գտիր, ու շուտ հետդ առ զինքը դիմացս բեր։ Այն թշուառականը պէտք է որ ամէն բան տեղն 'ի տեղը գիտնայ. կամ ան է որ այս գաղտնիքս անոր սև հին կաշիէն կը հանեմ, կամ չէ նէ ես գիտեմ ընելիքս։

Սամպոյ և Քուիմպոյ թէպէտ սրտանց մէկզմէկ չարաչար կ'ատէին, սակայն երկուքն ալ ոխերիմ թշնամի էին Թովմասին դէմ։ Լըկրի իրենց ըսեր էր որ Թովմասը գնելու վախճանն էր զանիկայ ընդհանուր վերակացու դնել՝ երբոր ինքը տնէն դուրս կ'ըլլար նէ. անոր համար Թովմասին դէմ սաստիկ նախանձ ու ատելութիւն ունէին, որ հետզհետէ իրենց վատ ու ցած բնութեան մէջ տոգորուելով վերջին աստիճանի հասաւ, ևս առաւել երբոր տեսան ալ որ Թովմաս իրենց տիրոջն աչքէն ինկաւ։ Անոր համար Քուիմպոյ ուրախութեամբ վազեց Լըկրիին հրամանը ժամ մը առաջ կատարելու։

Թովմաս երբոր այս հրամանն առաւ, սիրտը դառն նախազգացմունքներով լեցուեցաւ, վասն զի ծանօթ էին իրեն թէ փախստականաց միտքը և թէ անոնց ապաստանարանը։ Կը ճանչնար նաև Լըկրիին անողոքելի բնաւորութիւնը, և անոր բռնաւորական կարողութիւնը։ Բայց յԱստուած ապաւինելով յանձն առաւ աւելի մահուան դիմագրաւ երթալու քան թէ

այն անպատսպար խեղճ կնիկները մատնելու :

Ուստի կողմն առաւ ուրիշ գերեաց կողմներուն կարգը դրաւ, և աչուըները դէպ 'ի առ Աստուած վերցունելով, — Քու ձեռքդ կը յանձնեմ իմ հոգիս, ըսաւ. դու զիս գնեցիր ով Աստուած ճշմարտութեան : Եւ վերջէն առանց ամենևին ընդդիմութիւն մը ցուցընելու ինքը զինքը Քուխմպոյին ձեռքը թողուց :

— Այնպէս է, այնպէս, կ'ըսէր սրիկայն զանիկայ քաշկռտելով դէպ 'ի տիրոջը տանելու ատեն. հիմա կարգը քեզի եկաւ. տէրերնիս քեզի դէմ բարկացեր է : Այս անգամ ալ անոր ձեռքէն չես կրնար ազատիլ, գիտցած ըլլաս : Հիմա կը տեսնես թէ ինչ ըսել է գերեաց փախստեանն օգնել ու անոնց խորհրդակից ըլլալ :

Այս գազանային սպառնալեաց խօսքերէն և ոչ մէկը Թովմասին ականջն հնչեց. աւելի զօրաւոր ձայն մը իրեն կ'ըսէր. « Մի վախեր անոնցմէ որ զմարմինն սպաննելէն զատ ուրիշ բան չեն կրնար ընել » : Այս խօսքերէս Թովմասին բոլոր ջղերն ու ոսկորները թրթռացին, կարծես թէ Աստուծոյ մատը դպաւ անոնց, և սրտին մէջ հազարաւոր հոգւոյ զօրութիւն զգեցաւ : Քանի որ առաջ կ'երթար՝ ծառերը, թուփերը, գերութեան խեղճ հիւղերը և նուաստութեան տեսարանը հետզհետէ աչքին զիմացէն կը փախչէին, ինչպէս որ չոգե-

կառքով ճամբորդի մը աչքէն ընութեան տեսարանները շուտ շուտ աններևոյթ կ՚ըլլան։ Սիրտը կը նետէր, հեռուէն իր երկնաւոր հայրենիքը կը տեսնէր, և իրեն այնպէս կու գար թէ ազատութեան ժամն իրմէ շատ հեռու չէ։

— Վերջապէս, Թովմաս, ըսաւ Լըկրի կատաղութեամբ անոր վրայ յարձակելով, վզէն բռնելով ու բարկութենէն ակռաները սխմած խօսելով, գիտես որ որոշեցի զքեզ սպաննելու։

— Ատոր չեմ զարմանար, պատասխանեց Թովմաս հանդարտութեամբ։

— Ես — հաստատուն — միտքս — դրեր — եմ — զքեզ — սպաննելու, Թովմաս, կրկնեց Լըկրի հանդարտ ու ահաւոր ձայնով, թէ որ չզուրցես ինծի թէ ան կնիկներն ուր փախան։

Թովմաս լուռ կեցաւ։

— Իմացա՞ր, ըսաւ Լըկրի կատաղաբար կից մը զարնելով և առիւծի մը պէս մռընչելով. պատասխա՛ն տուր տեսնեմ։

— Ես ըսելու բան մը չունիմ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս ծանր ու հանդարտ կերպով։

— Կը յանդգնիս ինծի ըսելու, խուփած ծեր քրիստոնեայ, թէ ամենևին անոնց վրայ բան չես գիտեր, ըսաւ Լըկրի։

Թովմաս նորէն պատասխան չտուաւ։

— Ըսէ նայիմ, պոռաց Լըկրի որոտաձայն ու կատաղաբար զարնելով անոր. անոնց վրայ բան մը չե՞ս գիտեր։

— Հրամմեր ես, տէր իմ, գիտեմ. բայց բան չեմ կրնար ըսել. պատրաստ եմ մեռնելու։

Լէկրի նեղսրտութենէն հառաչեց, և բարկութիւնը զսպելով Թովմասին ձեռքէն բռնեց, երեսն անոր երեսին մօտեցուց և աշաւոր ձայնով մը ըսաւ անոր.

— Աղէկ միտքդ պահէ, Թովմաս. գուցէ ըսես թէ ուրիշ անգամ քեզի խնայեցի նէ՝ այս անգամ ալ խնայեմ ու ըսածս չըկատարեմ. բայց այս անգամ ըսածս ըսած է, ալ միտքս դրածը ետ չեմ առներ. ես ամէն բան կարգի դրեր եմ։ ինչուան հիմա միշտ իմ կամացս դէմ դրիր. այս անգամուս կամ ան է որ զքեզ պիտի զսպեմ, կամ չէ նէ զքեզ պիտի սպաննեմ. կամ մէկը կամ մէկալը։ կաթիլ կաթիլ արիւնդ պիտի համրեմ, ինչուան որ խոնարհիս։

Թովմաս տիրոջն երեսը նայեցաւ ու պատասխան տուաւ.

— Տէր իմ, թէ որ հրամանքդ հիւանդ ըլլայիր կամ նեղութեան մէջ ինկած, կամ մահուան դուռն հասած, և ես կարենայի զքեզ ազատել, սիրով բոլոր կեանքս կու տայի. թէ որ պէտք ըլլար անդին հոգիդ փրկելու համար բոլոր արիւնս թափել, ես պատրաստ եմ. ինչպէս Փրկիչն իր արիւնն ինծի համար թափեց, ես ալ իմ արիւնս հրամանքիդ համար կը թափեմ։ Ո՛վ տէր իմ, այս սարսափելի մեղքովս հոգիդ մի

ծանրաբեռներ․ այս բանս աւելի հրամանքիդ չարիք կը հասցունէ քան թէ ինծի։ Ո՛րչափ չարիք կ՚ուզես հասցուր ինծի, ուրիշ բան չես ըներ բայց եթէ իմ թշուառութիւններս կը կարճեցընես․ բայց թէ որ չզղջաս, հրամանքիդ թշուառութիւնները վերջ պիտի չունենան։

Այս քրիստոնէավայել սրտաշարժ խօսքերը, ահեղագոչ մրրկի մը ատեն լսուած երկնային ներդաշնակութեան մը նման, Լըկրիին բարկութիւնը առ ժամանակ մը զսպեցին․ դարձաւ խոլոր մոլոր Թովմասին կը նայէր․ և այնպիսի խոր լռութիւն մը պատեր էր որ հին ժամացուցին ճօճանակին ձայնը միայն կը լսուէր, որուն անխօսուն ցուցիչները այս քարացեալ սրտին շնորհուած գթութեան և դարձի վերջին վայրկեանները կը չափէին։

Բայց այս վայրկեանները երկայն չըտևեցին․ տարակոյսն ու վարանքը վայրկեան մը քշեցին․ չարութեան ոգին եօթնպատիկ սաստկութեամբ վրայ հասաւ, և Լըկրի բարկութենէն փրփրած որսին վրայ յարձակեցաւ ու զինքը գետին պառկեցուց։

. . . .

Արեան և անգթութեան տեսարանները մեր ականջն ու սիրտը կը վիրաւորեն։ Այն բանն որ մարդուս սիրտը կ՚անգթանայ ընելու, նոյն բանը մարդուս սիրտը չտանիր լսելու։ Այն բանն որ մեր եղբայրները ըստ

մարդկութեան, մեր եղբայրներն 'ի Քրիստոս կը կրեն, մենք և ոչ այն բաներուն պատմութիւնը կրնանք լսելու, և ոչ իսկ սիրտ կ'ընենք մտածելու. այդչափ սըրտերնիս չդիմանար: Եւ սակայն, ո՛ երկիրդ իմ հայրենի. այս անգթութիւնները քու օրինացդ պաշտպանութեան տակ կը կատարուին: Ո՛վ Քրիստոս, քու հաւատացեալ ժողովուրդդ այս բաներս կը տեսնէ և լուռ կը կենայ...:

Բայց ժամանակ մը եկաւ որ Աստուած մարդացաւ, և իր քաշած չարչարանքներովը տանջանաց, նախատանաց ու պատժոյ գործին՝ փառաց, պատուոյ և անմահական կենաց նշան մը փոխեց: Եւ ուր որ իր հոգին կայ, հոն ոչ նեղութիւնք, ոչ արիւն, ոչ նախատինք չեն կրնար քրիստոնէի մը յետին պատերազմաց փառքը նսեմացունել:

Արդեօք մինա՞կ էր այս արիասիրտ ու սիրալիր անձը, այն երկայն գիշերուան մէջ հին խցին մէկ անկիւնը, որ այնչափ նախատանաց և տանջանաց համբերեց...:

Ոչ, քովը մէկը կար, զորն որ ինքը միայն կրնար տեսնել, և Որդւոյն Աստուծոյ կը նմանէր:

Փորձիչն ալ մէկալ կողմը կեցեր էր, և կատաղութենէն ու բռնաւորական կամքէն կուրցած՝ անդադար կը բռնադատէր զինքը որ տանջանքէն փախչելու համար անմեղութիւնը մատնէ: Բայց այն արիական ու

հաւատարիմ սիրտը անխախտելի մնայ Քրիստոսի յաւիտենական ժայռին վրայ։ Իրեն աստուածային Վարդապետին նման, գիտէր թէ զուրիշները փրկելու համար՝ չէր կրնար ինքը զինքը փրկել, և այն սաստիկ տանջանաց մէջն ալ բերնէն ուրիշ բան չէր ելլեր, բայց եթէ աղօթք և առ Աստուած ապաւինութիւն։

— Տէր իմ, գրեթէ մեռաւ, ըսաւ Սամպօ, առանց ուզելու խեղճ Թովմասին համբերութենէն սիրտը շարժած։

— Զարկէք, մինչև որ խոնարհի, տուէք սա անպիտանին, տուէք մի խնայէք, մըռմռաց քթին տակէն Լըկրի։ Ինչուան որ ինծի չյայտնէ՝ արեան վերջին կաթիլն ալ պիտի թափեմ։

Թովմաս աչուըները բացաւ ու տխրօրէն երեսը նայեցաւ.

— Խեղճ ողորմելի մարդ, ըսաւ, ասկէ աւելի բան չես կրնար ինծի ընել։ Բոլոր սրտանց քեզի կը ներեմ...։ Ու այս ըսելով բոլորովին ինքը զինքը կորսընցուց։

— Իրաւցունէ, կարծեմ հիմա մեռաւ բոլորովին, ըսաւ Լըկրի մօտենալով որ աղէկ մը դիտէ։ Ծօ՛ հա՛, մեռեր է։ Ի՞նչ է նէ, գոնէ բերանը գոց է. այս ալ մխիթարութիւն մըն է։

Այո՛, Լըկրի. բայց ո՛վ կրնայ լռեցունել քու հոգւոյդ ձայնը. այդ հոգւոյդ, որուն համար ա՛լ դարձ չկայ, ալ չկրնար աղօթել, ա՛լ չկրնար յուսալ, և արդէն սկսեր է բոր-

բոքիլ այն հուրը որ յաւիտեան պիտի չշի-ջանի :

Բայց Թովմաս դեռ վերջին շունչը չէր տուած . իրեն հրաշալի խօսքերը , իր եռան-դագին աղօթքները այն երկու անբաննե-րուն սիրտը շարժեցին, որոնք իրենց տիրոջն անգթութեանը գործիքն եղեր էին , և երբոր Լեկրին հեռացաւ անկէ՝ զինքն առին տա-րին , և իրենց տգիտութեամբը կրցածնին ըրին որ զանիկայ արթընցունեն , իբր թէ կեանքն անոր համար բարիք մը ըլլար :

— Շիտակը սարսափելի յանցանք մըն է ըրածնիս , ըսաւ Սամպոյ . յուսամ թէ այս բանիս պատասխան մեր տէրը պիտի տայ , չէ թէ մենք :

Թովմասին վէրքերը լուային . և աւրը-ւած բամբակէ անկողին մը պատրաստեցին ու զինքը վրան պառկեցուցին . ետքէն ա-նոնցմէ մէկը տուն վազեց ու Լեկրիէն գա-ւաթ մը օղի ուզեց , պատճառելով թէ շատ յոգներ է և ոյժ առնելու կարօտութիւն ունի . և առածին պէս բերաւ Թովմասին բերանը պարպեց :

— Ա՜հ , Թովմաս , ըսաւ Քուիմպոյ , քե-զի դէմ սաստիկ անգութ գտնուեցանք :

— Բոլոր սրտանց կը ներեմ ձեզի , ըսաւ Թովմաս նուաղեալ ձայնով մը :

— Ո՛վ Թովմաս , ըսէ մեզի Յիսուսն ո՛վ է , ըսաւ Սամպոյ . այն Յիսուսը՝ որ բոլոր այս գիշեր քովդ էր , ո՛վ է անիկայ :

Այս խօսքերս մահուան դուռն հասած

Թովմասը կենդանացուցին : Քանի մը զօրաւոր խօսքեր արտաբերեց մարդացեալ Աստուծոյ վրայ. պատմեց անոնց Քրիստոսի վարքը, անոր մահը, անոր ամէն տեղ ներկայ ըլլալը, և ըսաւ թէ բոլոր աշխարհք փրկելու կարողութիւն ունի:

Այս երկու վայրենիներս սկսան լալ:

— Ի՞նչու այս բանս առաջ ալ չէինք լըսած, ըսաւ Սամպոյ. բայց ես կը հաւատամ. չեմ կրնար չհաւատալ: Տէ՛ր Յիսուս, ողորմէ ինծի:

— Խե՜ղճ մարդիկ, ըսաւ Թովմաս. շատ սիրով կը քաշէի ես այս նեղութիւնները թէ որ կարենայի զձեզ 'ի Քրիստոս շահիլ: Ո՛վ Տէր. ընդունէ քեզի այս երկու հոգիներս ալ, խնդիրքս մի անտես ըներ:

Եւ այս աղաչանքս ընդունելի եղաւ:

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Ցոննիկ Շէլպի.

Երկու օր ետև մէկ պատանի մը թեթև կառք մը նստած Չինու ծառերով պատած ճամբէն անցաւ, և շտապաւ մը սանձերը ձիերուն վզին վրայ ձգելէն ետև նստարանէն վար ցատքեց ու այն կալուածին տէրն հարցուց:

Ցոննիկ Շէլպին էր այս պատանին: — Բայց այս պատանւոյս Լըկրիին երկիր-

ները գալուն պատճառն իմանալու համար պէտք է որ քիչ մը ետ դառնանք :

Գիտենք որ Օֆէլիա նամակ մը գրեց Շէլպի խաթունին. դժբաղդաբար այս նամակը յառաջ քան իր տեղն հասնելուն մէկ երկու ամիս թղթատուն մը մնաց : Այս միջոցիս խեղճ գերին Կարմիր գետոյն ճահիճներուն մէջ յափշտակելով՝ աներևոյթ եղեր էր :

Երբոր նամակն հասաւ, Շէլպի խաթունը մեծ հետաքրքրութեամբ կարդաց, բայց ստիպուած ըլլալով երկանը անկողնոյն քով տքնիլ, որ սաստիկ ջերմէ կը տանջուէր, չէր կրնար անմիջապէս Թովմասին օգնութիւն մ'ընելու : Ցոննիկն ալ մեծցեր էր, և մեծ ջանքով ու յօժարութեամբ մօրը կ'օգնէր, ու հօրը խառնափնդոր գործողութիւնները կարգի կը դնէր : Ի վերայ այսր ամենայնի, որովհետև Օֆէլիա իր նամակին մէջ Սէն-Քլէրին փաստաբանին հասցէն ալ նշանակեր էր, ուստի Շէլպի խաթունը այս շփոթութեանց մէջ ալ չմոռցաւ նոյն փաստաբանին գրելու և Թովմասին վրայ տեղեկութիւն ուզելու : Բայց քանի մը օրէն ետև պարոն Շէլպին մեռաւ, որով խաթունն այնպիսի շփոթ գործողութեանց մէջ ինկաւ, որ անկարելի եղաւ ուրիշ բանի ուշ դնելը :

Շէլպին կնկանը ճարտարութեանը վրայ վստահ ըլլալով, բոլոր իր ստացուածոց մատակարարութիւնն անոր ձեռքն յան-

ձներ էր. ան ալ իրեն բնական աչքառութեամբը մէկէն սկսաւ երկանը խառնափնդոր գործողութիւնները կարգի դնել. և ինքն ու Յոննիկը բոլորովին իրենց առնելիքներն ու պարտքերը կարգաւորելու զբաղած ըլլալով, խել մը ատեն ուրիշ բանի ետևէ չեղան. բոլոր հաշիները մաքրեցին սրբեցին, քանի մը երկիր ծախեցին ու անոնց գնովը պարոն Շէլպիին ձգած պարտքերը վճարեցին, վասն զի խաթունը կ'ուզէր որ ամենևին ոչ առնելիք մնայ և ոչ տալիք:

Նոյն միջոցին Սէն-Փլէրի փաստաբանէն իրենց նամակին պատասխանն առին, որ կ'ըսէր թէ ամենևին չէր գիտեր Թովմասին ինչ ըլլալը. զանիկայ աճուրդի հանած ու ծախած օրէն վերջը՝ վրան բան չէր լսած:

Այս պատասխանիս ոչ Յոննիկ և ոչ մայրը գոհ եղան: Հինգ վեց ամիս ետև գետին վարի կողմերը Յոննիկ գործողութիւն մը ունենալով միտքը դրաւ որ ինչուան Նոր-Օռլէան երթայ, յուսալով որ անձամբ քըննելով գուցէ խեղճ Թովմասը կարենայ գտնել:

Քանի մը շաբաթ անպտուղ աշխատելէն ետև, դիպուածով մարդ մը դիմացն ելաւ ուսկից ամէն բան տեղն 'ի տեղն իմացաւ: Շուտ մը Կարմիր գետոյն շոգենաւը մտաւ Յոննիկ, քսակն ալ աղէկ պաշարով լեցուն, գնաց իր հին բարեկամը գտնելու և նորէն գնելու:

Լըկրիին տանը գլխացն հասնելով, շուտ մը զինքը ներս մեծ խուցն հրամցուցին։

Լըկրի կոպիտ հիւրընկալութեամբ մը օտարականն ընդունեցաւ։

— Իմացայ որ, ըսաւ պատանին, հրամանքդ Նոր-Օռլէանէն Թովմաս անունով գերի մը գներ ես։ Ատենով անիկայ իմ հօրս էր. անոր համար հիմայ եկեր եմ որ զինքը գնեմ։

Լըկրին այս խօսքերէս չփոթեցաւ, ու զայրացած ձայնով մը պոռաց։

— Հրամմեր ես, այդ անունով գերի մը գնեցի. կրողին բերանն երթայ. շատ գէշ բան ըրի։ Երբէք այդպիսի պնդագլուխ անբան մը, այդպիսի լիրբ շուն մը տեսած չունիմ։ Բոլոր գերիներս կը գրգռէ շարունակ որ փախչին, և հիմա ալ երկու կնիկ փախուց որոնց ամէն մէկը ութ հարիւր, հազար տոլլար կ՚արժէ։ Այս բանս ինքն ալ խոստովանեցաւ իր բերնովը, և երբոր զինքը ծեծեցի որ ուր ըլլալնին ինծի իմացունէ, յանդգնեցաւ ինծի ըսելու թէ ուր ըլլալնին գիտէ, բայց չուզեր ըսել. յամառութիւնն այն աստիճանի հասաւ որ ստիպուեցայ այնչափ ծեծ քաշել իրեն որ ինչուան հիմա գերիներէս մէկն ալ այնչափ ծեծ չէր կերած։ Հիմա կարծեմ թէ մեռնելու վրայ է, բայց չեմ գիտեր թէ արդեօք կը մեռնի՞։

— Ո՞ւր է, կ՚ուզեմ տեսնել զինքը, պոռաց Յոննիկ շտապաւ։ Երեսը կրակ դար-

ձեր էր, աչուըներէն կայծակ կը ցատքեցունէր. Թէպէտեւ ջանաց ինքզինքը բռնելու :

— Հոս վարն է, ըսաւ մէկէն սեւուկ մը որ Ցոննիկին ձիերուն սանձէն բռներ էր:

Լըկրի սեւուկին կից մը զարկաւ, բայց Ցոննիկ առանց բան մը ըսելու անոր ցուցըցած տեղը վազեց :

Այն դժբաղդ գիշերուան վրայ երկու երկայն օրեր էին որ Թովմաս հոն կը տապըլտըկէր: Ամենեին ցաւ չունէր, վասն զի բոլոր բնական զգայութիւնը սպառեր ու ոչնչացեր էր. տեսակ մը հանդարտութեան մէջ, խորին թմբրութեան մէջ ընկղմեր էր, և իր զօրաւոր մարմնոյն հոգւոյն հետ ունեցած կապերը կամաց կամաց քակուելու վրայ էին: Գիշերները խեղճ գերիներէն շատերը գաղտուկ Թովմասին քով կու գային, և իրենց տրուած կտոր մը հանգըստեան ժամերէն կը գողնային ու կու գային իրենց սէրն ու գութը անոր ցուցընելու, ինչպէս որ ինքն ալ միշտ անոնց ցուցըցեր էր: Աւա՜ղ, գթութեան այս աշակերտները տալու շատ բան մը չունէին, միայն գաւաթ մը ցուրտ ջուր. բայց ան ալ 'ի լրութենէ սրտի կու տային :

Այն նահատակին անզգայ երեսացը վըրայ արտասուաց կաթիլներ ալ կը թափէին, որոնք այն խեղճ հեթանոսաց սըրտէն կը բղխէին. մահուան անկողնոյն քովը կեցած կը հեծէին, և եռանդագին

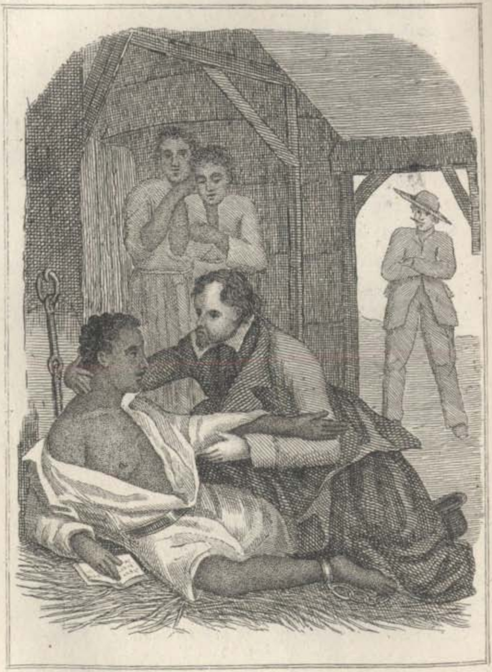

աղօթքներ կը մատուցանէին այն Փրկչին, որուն քաղցր անունը Թովմաս իրենց սորվեցուցեր էր. այն Յիսուսին, որուն անունը միայն գիտէին. բայց եռանդուն ու պարզ սրտի մը աղաչանքն անոր դիմացը պարապ չելլեր։

Նոյն իսկ Գէսսի, որ վտանգաւ անձին իր ապաստանարանէն դուրս ելեր էր, իմացեր էր թէ ինչպէս Թովմաս իրեն ու Էմմէլինային համար ինքը զինքը զոհեր է. և վտանգն աչք առնելով Գէսսի երկրորդ գիշերը Թովմասին քով գնաց. և այն բարեսիրտ մարդուն յետին խօսքերէն յաղթուած, իրեն սրտին վրայի երկար նեղութիւններէ գրգռուած սառերն սկսան հալիլ և սկսաւ լալ ու աղօթք ընել։

Երբոր Ցոննիկ այն խեղճ բնակարանը մտաւ սիրտը բանուեցաւ, ու սկսաւ գլուխը դառնալ։

— Տէ՛ր Աստուած, այս ինչ բան է տեսածս, այս ինչ բան է որ կը տեսնեմ, կանչեց Ցոննիկ հիւանդին քով ծնկան գալով. Ագրա՛ր Թովմաս, իմ խեղճ հին բարեկամս։

Հիւանդին ականջը բոլորովին խուլ չէր անտարակոյս այս ծանօթ ձայնս լսելու, վասն զի կամացուկ մը գլուխը շարժեց, ծիծաղեցաւ ու իր սովորական երգերէն քանի մը խօսք քթին տակէն արտաբերեց։

Ցոննիկ իր հին բարեկամին վրայ ծռած աչուըներէն արցունք կը թափէր։

— Սիրելի Ագրար Թովմաս, կանչեց,

արթընցիր, մէկ երկու խօսք ըսէ ինծի։ Մէյմը ինծի նայէ, ես այն պզտի Ցոննիկն եմ, քու սիրական Ցոննիկդ․ ինչ, միթէ զիս չես ճանչնար։

— Իմ պզտի Ցոննի՛կս, ըսաւ Թովմաս մարած ձայնով մը աչուըները բանալով։ . . . Իմ պզտի Ցոննի՛կս . . . ։ Բայց միշտ ինքը զինքը կորսնցուցած կ'երեւար։

Ի վերայ այսր ամենայնի կամաց կամաց միտքը վրան եկաւ․ տարտամ աչուըները ամփոփուեցան ու սկսան փայլիլ․ դէմքը ուրախութեամբ պայծառացաւ, սառած ձեռուըներն իրար բերաւ ու աչուըներն արցունքով լեցուեցաւ։

— Օրհնեա՛լ է Աստուած․ աշա այս բանիս միայն կը փափագէի։ Զիս բոլորովին չեն մոռցած․ հոգիս զօրութիւն կը զգենու, ծեր սիրտս կը կենդանանայ։ Հիմա զոհ սրտով կը մեռնիմ։ Օրհնեա՛ անձն իմ ըզ-տէր։

— Չէ, չես մեռնիր, ա՛լ չես կրնար մեռնիլ, աղէկ գիտնաս, կանչեց Ցոննիկ սիրտը եռած։ Ես եկայ որ զքեզ հետս տանիմ։

— Ո՛ սիրելի Ցոննիկ, շատ ուշ եկար․ Աստուած գնեց զիս, ու իր արքայութիւնը պիտի տանի զիս, ուր որ ես ալ կը փափագիմ երթալու։ Երկինքը Քէնդըքիէն լաւագոյն է։

— Չէ, չես մեռնիր․ սիրտս մի՛ կոտրեր․ քանի որ կը տեսնեմ որ այս ողորմելի որջին մէջ պառկեր ես, չեմ կրնար դիմանալ։ Խե՜ղճ, խեղճ Թովմաս։

— Ինձի խեղճ մի ըսեր, կրկնեց Թովմաս վսեմութեամբ մը։ Ատենով խեղճ մարդ մ'էի. բայց հիմա չեմ, խեղճութիւնս լմնցաւ։ Արքայութեան դուռն հասեր եմ, և քիչ մը ատենէն յաւիտենական փառքը պիտի մտնեմ։ Ա՜հ, սիրելի Ցոննիկ, արքայութիւնը մօտեցեր է. յաղթութիւնը կատարեցի, զորն որ նոյն ինքն Քրիստոս տէրն մեր տուաւ ինձի. օրհնենք իրեն անունը։

Այս ընդհատ ընդհատ խօսքերս այնպիսի հաստատուն համոզմամբ ըսաւ Թովմաս որ Ցոննիկ ինքը զինքն ամփոփեց ու լուռ կեցաւ։

Թովմաս անոր ձեռքը սխմելով ըսաւ.

— Չըլլայ թէ Քլոյէին իմացընես զիս այս վիճակիս մէջ տեսնելդ, խեղճը շատ կը վշտանայ։ Միայն ըսէ իրեն որ զիս յաւիտենական փառաց դուռը գտար, և թէ ա՛լ չէի կրնար մէկու մը համար այս աշխարհքիս վրայ մնալ։ Ըսէ իրեն թէ Աստուած ամէն տեղ և ամէն ատեն միշտ քովս էր, և ամէն բան ինձի դիւրացուց ու թեթեցուց։ — Հապա տղաքս, պզտի աղջիկս, ո՜հ, քանի որ զիրենք կը մտածէի սրտէս արիւն կ'անցնէր։ Ըսէ անոնց ամենուն ալ որ իմ ետևէս գան. ինձի հետևին։ Շատ սիրով բարև ըրէ տիրոջս, իմ բարեսիրտ խաթունիս, և բոլոր տան մէջ եղողներուն։ Կարենայի՜ր գիտնալ թէ որչափ կը սիրեմ զանոնք. ես Աստուծոյ ամէն արարածներն

ալ կը սիրեմ. բոլոր սիրտս սէր է. ո՜հ, սիրելի Յոննիկ գիտես ինչ մեծ բան է քրիստոնեայ ըլլալը։

Նոյն միջոցին Լըկրի վեր վար պտըտելով Թովմասին պառկած որջին դրանը մօտեցաւ, մէյմը ներս նայեցաւ ու կեղծեալ անտարբերութեամբ մը առաւ քալեց։

— Քեզի՛ պէս դժոխային սատանայ, պոռաց Յոննիկ, գոնէ այս մխիթարութիւնս կայ որ այս օրերս դու ալ քու բաժինդ պիտի առնուս։

— Չէ. չէ, այդպիսի բաներ մի՛ զրուցեր· ըսաւ Թովմաս անոր ձեռքը սխմելով. այն ալ խեղճ ողորմելի արարած մըն է. մեղք է այդպէս բան մտածելը։ Թէ որ ուզէր միայն զղջալ, Աստուած իրեն կը ներէր. բայց կը վախեմ թէ ամենևին պիտի չզըղջայ։

— Ես ալ ան կը փափագիմ որ չզղջայ, ըսաւ Յոննիկ. զինքը երկինքը չեմ ուզեր տեսնել։

— Կ՚աղաչեմ, պարոն Յոննիկ, զիս մի՛ վշտացըներ. մէյմ՚ալ այդպիսի մտածութիւններ միտքէդ մի՛ անցըներ։ Ան չարիքն որ ինքն ինծի ըրաւ, իրական չարիք մը չէ. միայն թէ արքայութեան դուռն առջևս բացաւ։

Բայց այն անցողական ոյժը զորն որ հոգեվարն իր տխրօջն որդին տեսնելով զգացեր էր. բոլորովին մարեցաւ. ինքը զինքը կորսընցուց. աչուըները գոցուեցան և դէմ-

քը խորհրդաւոր ու վսեմ կերպարանք մը զգեցաւ, որ հանդերձեալ կենաց մօտենալուն նշանն է ։

Շնչառութիւնն սկսաւ ծանրանալ ու դըժուարիլ, ու լայն կուրծքը կամաց կամաց կ'ելլէր ու կ'իջնէր ։ Բայց կերպարանացը վրայ պայծառ յաղթանակին նշանը տպաւորուեր էր ։

— Ո՛վ... կրնայ... զմեզ... 'ի սիրոյն... Քրիստոսի... բաժնել, ըսաւ քթին տակէն սկար ձայնով մը որ մահուան դէմ ուժաթափ կը կռուէր ։

Եւ ծիծաղերես ննջեց զքունն յաւիտենական ։

Յոննիկ կեցած տեղն անշարժ մնաց կրօնական յարգութեամբ մը զգացուած ։ Իրեն համար այն որջը սրբազան տեղ մ'էր . և երբոր ելաւ որ ննջեցելոյն աչուըները գոցէ, մէկ մտածութեամբ մը միայն սիրտը լեցուեր էր, զորն որ իր հին բարեկամը պարզութեամբ մը իրեն ըսեր էր . — Ի՜նչ մեծ բան է քրիստոնեայ ըլլալը ։

Ետին դառնալով տեսաւ որ Լըկրին դառնացած կերպով մը հոն կեցեր է ։ Բայց մահուան այս սրտաշարժ տեսարանը պատանւոյն բնական տաքութիւնը չափաւորեր էր, որով այն մարդուն դէմ դժկամակութիւն մը միայն զգաց, և նայեցաւ որ կրցածին չափ քիչ խօսքով անոր հետ բանը լմընցունէ ։

Ուստի իր թափանցող աչուըներն անոր վրայ տնկելով, ըսաւ.

— Դու որչափ որ կրցար ուզած վաստակդ այս մարդէս հանեցիր, դիակին համար ինչ կ'ուզես։ Կը փափագիմ զինքն ասկէ տանիլ ու պատուով թաղել։

— Ես մեռած սևերը չեմ ծախեր, ըսաւ Լըկրի անտարբերաբար. քեզի ըլլայ, ուր կ'ուզես, ինչպէս որ կ'ուզես տար թաղէ։

— Ծօ տղաք, ըսաւ մէկէն Յոննիկ իշխանական կերպով մը երկու երեք սևերու որ հոն կեցեր էին, ձեռք տուէք ինծի որ սա մարմինը կառքս տանիմ. ձեզմէ մէկն ալ ինծի բահ մը ճարէ։

Գերիներէն մէկը վազեց բահ մը գտնելու. մէկալ երկուքն ալ Յոննիկին օգնեցին մեռելին մարմինը կառք տանելու։

Յոննիկ ամենևին ուշ չդրաւ Լըկրիին որ հոն կեցեր էր. թէպէտ և ան ալ տրուած հրամաններուն ընդդիմութիւն մը չըրաւ, և հոն կեցած կեղծեալ անտարբերութեամբ մը կը սուլէր, և մինչև կառքը հետերնին գնաց։

Յոննիկ կառքին նստարանն հանեց ու վերարկուն փռելով մարմինը մէջը պլլեց։ Ետքէն Լըկրիին դարձաւ ու ինքը զինքը բռնելով մը ըսաւ.

— Այս քու անլուր անգթութեանդ վըրայ ես դեռ քեզի բան մը չըսի. վասն զի հիմա ոչ ժամանակն է և ոչ տեղը։ Բայց պարոն, այս անպարտ արեանս վրէժխնդ-

գրութիւն պիտի ըլլայ. ես պիտի բողոքեմ այս սպանութեանս. և ճամբուս վրայ առաջին դատաւորին որ հանդիպիմ, զքեզ իրեն պիտի ամբաստանեմ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, գնա ի՛նչ կ'ուզես ըրէ, ըսաւ Լըկրի արհամարհանօք մատուըները կոտրտելով: Շատ զուարճալի բան մը կ'ըլլայ. ի՛նչ ապացոյց ունիս. վկայ ո՞վ է:

Յոննիկ աղէկ ըմբռնեց այս արհամարհանացս էութիւնը. կալուածներուն մէջ մէկ ճերմակ մ'ալ չկար, և հարաւային կողմի դատաստաններուն մէջ սևերուն վկայութիւնը բանի մ'ալ չգար: Իրեն այնպէս կ'երևար թէ նոյն միջոցին երկինքը պիտի բացուի ու իրեն բողոքանացն արդարութեանը պիտի վկայէ, սակայն երկինքն ալ լռեց:

— Ի՛նչ ալ ըլլայ, վրայ բերաւ Լըկրի, մեռած սևի մը համար այսչափ չփոթութիւն հանել չէր արժեր:

Այս խօսքերս կարծես թէ վառօղին կըրակ տուին. համբերութիւնը Քէնդըքեցի պատանեաց տրուած առաքինութիւն չէ: Յոննիկ այս խօսքիս կրակ կտրեցաւ, և Լըկրիին քթին բերնին ուժով մը զարնելն ու անիկայ գետին փռելը մէկ ըրաւ:

Մարդիկ կան որ ան ատեն գ՛ւաղ համարումն կ'առնուն երբո՛ր քեզմէ ապտակ ուտեն. զարկ գետին պառկեցուր, մէկէն կը սկսի զքեզ յարգել: Այսպիսեաց մէկն ալ Լըկրին էր. որ գետնէն ելլելով ու վրայի

հագուստներէն փոշիները թօթուելով, ուշադրութեամբ Ցոննիկին նաւէն կը նայէր, և բերանը չբացաւ ինչուան որ կառքն աչքէն աներևութացաւ:

Կալուածներէն դուրս Ցոննիկ քանի մը ծառերով զարդարուած աւազէ բլրակ մը տեսաւ, Թովմասին գերեզմանն հոն փորել տուաւ:

— Վերարկուն հանե՞նք, հարցուցին սեւերը երբոր գերեզմանը պատրաստուեցաւ:

— Չէ, չէ. անով թաղեցէք զինքը: Ափսո՜ս, ասկէ աւելի բան չեմ կրնար տալ քեզի, խեղճ Թովմաս:

Մարմինը գերեզման դրին, ու վրան հողով ծածկեցին. և երբոր բոլոր փոսը լեցուեցաւ, վրան կանանչ խոտ ալ շարեցին:

— Բաներնիդ լմնցաւ, ա՛լ կրնաք երթալ, ըսաւ Ցոննիկ սեւերուն ձեռքերնին մէյմէկ արծաթի դրամ դնելով:

Բայց անոնք տարակուսած կեցեր իրեն կը նայէին:

— Թէ որ, պարոն, բարիք մ'ընէիր ըզմեզ գնէիր, ինչ կ'ըլլար, ըսաւ անոնցմէ մէկը:

— Ամենայն հաւատարմութեամբ հրամանքիդ կը ծառայենք, ըսաւ ուրիշ մը:

— Հոս մեծ նեղութեան մէջ ենք, պարոն, շնորհք մ'ըրէ զմեզ գնէ:

— Չեմ կրնար, չեմ կրնար պատասխանեց Ցոննիկ ցաւօք սրտի զանոնք արձակելով. անկարելի է:

խեղճ մարդիկը տրտում տխուր ելան գնացին ։

Ան ատեն Ցոննիկ խեղճ Թովմասին գերեզմանին վրայ չոքեցաւ .

— Աստուած յաւիտենական , կանչեց , զքեզ վկայ կը կոչեմ, որ այս վայրկեանէս սկսեալ պիտի ջանամ, կրցածս պիտի ընեմ ու այս անիծեալ գերութիւնը իմ հայրենիքէս պիտի վերցունեմ։

Մահարձան մ'ալ չկայ , որ ծերունի սեւուն գերեզմանին տեղը ցուցընէ . բայց մահարձանն ինչ բանի կու գայ . մի՞թէ իրեն Փրկիչը փառօք եկած օրը չկրնար գտնել զինքը ու անմահութիւն զգեցունել և ընտրելոց կարգը դասաւորել ։

Մի՛ լայք վրան . այսպիսի մահ մը պէտք չէ որ մարդուս գութը շարժէ ։ Աստուծոյ մեծագոյն փառքը չէ թէ իր ամենակարողութեամբը կը փայլի , այլ իր առ մարդիկ ունեցած սիրովն ու քաշած չարչարանքներովը ։ Երանելի են անոնք որ իրեն նմանելու կը ջանան և խաչերնին առած համբերութեամբ ետևէն կ'երթան ։ Անոնց համար է Աւետարանին մէջ գրուածը . Երանի սըգաւորաց , զի նոքա մխիթարեսցին .

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Ուրուականի մը ճշմարիտ պատմութիւնը.

Նոյն ժամանակները, և քանի մը կարգէ դուրս պարագաներէ շարժեալ, Լըկրիին գերիներուն մէջ ուրուականի խել մը պատմութիւններ կը քալէին։

Իրարու ականջէն վար կը պատմէին թէ կէս գիշերուան ատենները ցորեննոցին սանդուխներէն վար, և նաև բոլոր տանը մէջ ոտնաձայն կը լսուէր։ Ջուր տեղը գաւթին դուռը բանալով կը կղպէին. ուրուականը կամ ան էր որ քովն ուրիշ բանալի ունէր, և կամ թէ հին անյիշատակ ժամանակներէ 'ի վեր ուրուականաց տըրուած արտօնութեամբը կղպանքին ծակէն անցնելով ամենայն ազատութեամբ բոլոր տանը մէջ պտըտելու կ'ելլէր։

Սակայն ամէնքը միաբան չէին թէ ինչ կերպարանքով կ'երևար այս ուրուականը, և պատճառն ալ այն է, որ ինչպէս սևերուն սովորութիւնն է գուցէ ճերմակներուն մէջ այս սովորութիւնս ունեցողներ դտուին, երբոր ուրուականն երևար՝ աչուըներին կը գոցէին, գլուխնին վերմակին տակը կը խօթէին։ Սուտի ամէն մարդ գիտէ թէ երբոր աչուըներն իրեն պաշտօնը չեն կատարեր, ընդհակառակն երևակայութեան աչուըները նոր գործունէութիւն մը կը զգե-

նուն և աւելի կը սուրնան. անոր համար այլևայլ կերպարանք կու տային ուրուականին իրարմէ շատ տարբեր, սակայն ամէնքն ալ կը միաբանէին ըսելու թէ ճերմակ պատանքի մէջ պլլուած էր:

Խեղճ գերիները ոչ հին պատմութիւն կարդացեր էին, և ոչ ալ Շէյքսբիրի բանը գիտէին, որ «Այն ցաւոց օրերը, կ'ըսէ, մեռելները իրենց պատանքին մէջ պլլուած Հռովմայ փողոցները կը պտըտէին»:

Աներուն և այս երևելի հեղինակներուն նոյն բանիս վրայ միաբանելնին հոգեխօսութեան* մէկ մեծ պարագայ մըն է, զորն որ ընդհանրապէս քնաշրջիկներուն և 'ի մասնաւորի հարցուկներու կը յանձնենք:

Ի՛նչ և իցէ, ստոյգն այն է որ իրաւցունէ գիշերուան մթութեան մէջ մէկ երկայնահասակ ուրուական մը Լըկրիին տանը չորս դին կը պտըտէր, դռներէն կ'անցնէր, խուցէ խուց կը մտնէր, մէյմը կ'երևար, մէյմը

* Հոգեխօսութիւնը Ամերիկա 1847ին սկսաւ, ու հիմա Եւրոպա ալ շատ տարածուած է. ու վրան շատ գրուածներ ալ ելան. ինչուան նաև Հոգեխօսական օրագիրներ, հոգւոց հարցուկներու (Mediums) հետ ըրած խօսակցութիւնները կամ Հոգեկան յայտնութիւնները հասարակաց հաղորդելու համար: Հեղինակին հեգնական կերպը կը ցուցընէ ըստ բաւականին թէ ինչ համարմունք ունի ինքը Հոգեխօսութեան վրայ, զոր իրաւամբ Դիւահարցութիւն կրնայինք կոչել, որովհետև որ կախարդութեան ամէն երևոյթները կը ցուցընէ:

կ'աներևութանար , և այն անբնակ սրահը կ'երթար կը կորսուէր՝ ուր որ էր ցորեննոցի սանդուխը . առաւօտը կ'ելլէին կը նայէին որ բոլոր դռները գոց են ու բանալիներով կղպած ։

Անկարելի բան էր որ այս գաղտուկ խօսակցութիւններս Լըկրիին ականջն ալ չըհասնէին , և որչափ որ կը զգուշանային որ անիկայ այս բաներս չլսէ , այնչափ անոր երևակայութիւնը կը տաքնար ։ Սկսաւ սովորականէն աւելի օղի խմել , յոխորտալ ու ցորեկները սոսկալի հայհոյել . բայց գիշերները դէշ դէշ երազներ կը տեսնէր , և իր տաքցած ըղեղովը աչքին այլևայլ բաներ կ'երևային , որոնց վախէն գլուխը բարձէն չէր կրնար վերցունել ։

Թովմասին թաղման իրիկունը Լըկրի մօտի քաղաքը կերուխումի գնացեր էր . և հանդէսը լմըննալէն ետև յոգնած դադրած ուշ ատեն տուն դարձաւ , դուռը կրկին կղպեց ու բանալիքը գրպանը դրաւ այնպէս անկողին մտաւ ։

Յիրաւի շատ բան պէտք է որ մարդս կարենայ սիրտը հանդարտ բռնել . և որչափ ալ որ աշխատի խղճմտանաց ձայնը լռեցունել , անիկայ անդութ ու անողորմ հիւր մըն է , և անզգամին սրտին մէջ ամենևին չհանգչիր ։ Ո՛վ անմիտ , բանալիներով կը կղպես դուռդ ուրուականաց դէմ , չես գիտեր թէ ծոցդ այնպիսի ուրուական մը կը կրես , որուն հետ չես համարձակիր մինակ

մալ, և խառնաճաղանճ աղաղակներէն աւելի զօրաւոր ձայն մը կը հնչէ ներսի գիէզ վերջին դատաստանի փողոյն նման։

Բայց Լըկրի դրան ետևը աթոռ մ՚ալ դրաւ. և զարթուցիչ ժամահարն ալ անկողնոյն վրայ գլխուն վերևը կախեց ու ատրճանակներն ալ քովն առաւ. ետքէն պատուհանները քննեց նայեցաւ թէ աղէկ գոցուած էին, և հայհոյելով անկողինն ինկաւ։

— Հիմա թող կ՚ուզեն նէ գան, կանչեց, սատանաներն ու իր արբանեակները։

Լըկրի շուտ մը քնացաւ, վասն զի յոգնած էր, և խոր քնացաւ. բայց երազին մէջ ահաւոր ստուեր մը տեսաւ, ու վրան վախ մը պատեց։ Առաջ կարծեց թէ մօրը պատանքը կը տեսնէ. սակայն Գէսսին էր որ այս պատանքը վրան առեր էր, և կը բանար ու կը գոցէր։ Խառնաձայն աղաղակ մը, հեծութիւն մը կը լսէր. և սակայն կը զգար թէ դեռ կը քնանար, և կը ջանար որ արթըննայ։ Ուստի կէս մը արթընցաւ. բայց հիմա աւելի յայտնի կը տեսնէր որ խուցը կը մտնէին, դուռը կը բացուէր կը գոցուէր. իսկ ինքն անկողնոյն մէջ անշարժ մնաց։ Վերջապէս ելաւ նստաւ ու սոսկաց. վասն զի դուռը բաց էր, ձեռք մը ներս կ՚երկըննար, ու կանթեղն ալ մարեցաւ։

Լուսինն ալ ամպի մը մէջէն աղօտ ու նուաղ լոյս մը ձգեր էր. Լըկրի սպիտակ

բան մը տեսաւ որ աչքին առջևէն անցաւ, որուն վրայ պատանքին թեթև շրշիւնն անգամ լսեց։ Ստուերը դէպ 'ի իրեն կախուեցաւ, ու խորհրդաւոր և տխուր ձայնով մը իրեք անգամ կրկնեց. « Եկուր... եկուր... եկուր... »։

Երբոր ինքը անկողնոյն մէջ անշարժ քար դարձեր էր, ու վրան պաղ քրտինք մը իջած կը նայէր, ստուերը աներևոյթ եղաւ։ Բայց երբ, ի՞նչպէս և ուսկի՞ց անցեր էր ստուերը։ Լըկրի ցատքեց ելաւ անկողնէն ու դէպ 'ի դուռը վազեց, հրեց տեսաւ որ ամուր կղպուած էր. և սարսափէն մարեցաւ գետինն ինկաւ։

Ա՛լ անկէ ետև Լըկրի բոլորովին ինքը զինքը խմելու տուաւ. ոչ վայելչութիւն և ոչ զգուշութիւն նայեցաւ. կրցածին չափ յուսահատաբար կը խմէր։

Քիչ ատենէն ձայն ելաւ բոլոր երկրին մէջ թէ Լըկրի հիւանդ է և մեռնելու մօտեցեր է։ Իր անկարգ վարքովը այն սարսափելի հիւանդութեան տիրացեր էր, որն որ այս աշխարհքէս հանդերձեալ կենաց կարապետն էր։ Մէկն ալ չէր համարձակեր այս մահացու հիւանդին խուցն ոտք կոխել. անդադար կը պոռար կը կանչէր, և վրան կատաղութիւն եկած ժամանակը խեղճն այնպիսի երազներով կը տանջուէր, որ քովն եղողները կը զարհուրէին։ Մահուան անկողնոյն մէջէն կը տեսնէր դիմացը կեցած այն անողորմ ու անողոքե-

մի սուներն, որ անդադար կը կրկներ.
« Եկուր... եկուր... եկուր... »։

Զարմանալի յարմարութեամբ մը նոյն առաւօտը որ Լըկրի առջի գիշերն այն ահաւոր տեսիլքը տեսեր էր, տանը դրան դուռը բաց էր, և դերիներէն ոմանք կ'ըսէին թէ երկու ճերմակ ուրուականներ տեսան, որոնք գիշերուան խոր խաւարին առենը տանը դիմացի ճամբէն անցնելով գունէն դուրս ելան։

Արեւը ելլելու վրայ էր։ Գէսսի և Եմմէլինա քաղքէն քիչ մը հեռու ծառերու շուքին տակը կը հանգչէին։

Գէսսին քրէօլ սպանիացի կանանց պէս բոլորովին սև հագուեր էր. գլխարկին վըրայէն խիտ ու բանած եզերքներով քօղ մը ձգեր էր որ դէմքը չճանչցուի։ Ինչպէս որ այս երկու փախստականները մէջերնին խօսք դրեր էին՝ Գէսսի քրէօլ խաթուն մը ձևացեր էր, Եմմէլինան ալ իրեն աղախինը։

Գէսսի պզտիկուց ազնուական ընկերութեանց մէջ մեծցած ըլլալով բնականապէս անոնց լեզուն, անոնց կերպն ու վարմունքն աղէկ առեր էր. ասկէ զատ վրայի ոսկեղէն ու ակնեղէն քանի մը զարդարանքները ու մաքուր հագուստները ամէն տարակոյս կը փարատէին։

Վերջին անգամն որ Գէսսի Լըկրիին հետ քաղաք իջաւ, գիտեր էր որ քաղքին դրան մօտ սնտուկ ծախող մը կայ. ուստի

գնաց անկէ ճամբու գեղեցիկ սնտուկ մը գնեց և խանութպանէն մարդ մը ուղեց որ սնտուկը շալկած ետեւէն բերէ ։

Այս կերպով ետեւը ձգած սնտուկը բերող ծառան, և Էմմէլինան որ ճամբու պարկն ու քանի մը մանր բաներ ձեռքը բռներ էր, ազնուական խաթունի պէս մաքուր պանդոկ մը մտաւ ։

Պանդոկին մէջ առաջին դիմացն ելլողը Ցոննիկ Շէլպին եղաւ, որ հօն շոգենաւուն ելլելուն կը սպասէր ։

Գէասի ցորեննոցին լուսամուտէն այս պատանին տեսեր էր, որ Թովմասին մարմինն առած կը տանէր. և ասոր Լըկրիին տուած վերջին բարեւին՝ սիրտն ուրախութեամբ լեցուեր էր. բաց ասկէ, ուրուականի կերպարանքով ըրած գլխերային արշաւանքներուն ժամանակը գերիները ասոր ով ըլլալը և Թովմասին հետ ինչ վերաբերութիւն ունենալն իմացեր էր ։ Եւ տեսնելով որ ան պատանին ալ իրեն պէս շոգենաւուն կը սպասէր, շատ ուրախացաւ ։

Գէասիին հագուստէն, շարժմունքներէն և ձեռքի ճոխ քսակէն պանդոկին մէջ մէկն ալ վրան պզտի կասկած մը չունեցաւ ։ Սովորաբար մարդիկ երբոր կը տեսնեն որ մէկն աղէկ կը վճարէ, շատ դժուար է որ վրան կասկածի երթան ։ Այս բանս Գէասի աղէկ գիտնալով՝ առաջուցմէ հարկաւոր ստակը ճարեր էր Լըկրիին գզրոցը պարպելով ։

Երեկոյեան դէմ շոգենաւն հասաւ· Յոննիկ Շէլպի Քէնդըրբեցւոց բնիկ ազնիւ քաղաքավարութեամբը Գէսսիին ձեռք տուաւ նաւէն ելլելու. և ամենայն կերպով ջանաց որ անոր աղէկ խուց մը տան:

Գէսսի հիւանդ ձեւանալով՝ կարմիր գետին վրայի բոլոր ճամբորդութեան ժամանակ խցիկէն դուրս չելաւ. աղախինն ալ ամէն հոգ, ամէն խնամք կը ցուցնէր վրան:

Երբոր Միսիսիբի մտան Յոննիկ իմանալով որ այն օտարական խաթունն ալ իրեն պէս գետէն վեր պիտի ելլէ՝ ըսաւ որ թէ որ կ'ուզէ նէ իրեն համար ալ խցիկ մը բռնէ այն շոգենաւուն մէջ, ուր որ ինքը միտք ունէր անցնելու, և ամենայն կերպով պատրաստ է ձեռքէն եկած օգնութիւնն ընելու, և առողջութեանն ալ հոգ տանելու:

Ուստի այս կերպով մտան մեր ճանապարհորդները Ցինցինատի անունով փառաւոր շոգենաւը, որ գետէն վեր պիտի ելլեր:

Գէսսիին առողջութիւնն ալ երթալով տեղն եկաւ. սկսաւ խցիկէն դուրս ելլել, հասարակաց սեղանը նստիլ: Նաւուն մէջ ամէնքը սկսան այս կնկան վրայ խօսիլ, և ըսել թէ ատենով շատ գեղեցիկ եղած պիտի ըլլայ:

Յոննիկ առաջին անգամ որ այս օտարական խաթունին կերպարանքը տեսեր էր, մտքին մէջ անորոշ նմանութիւն մը կը

փնտռէր վրան ու չէր կրնար գտնել ։ Ուստի առանց ուզելու անդադար երեսը կը նայէր ու անոր ամէն շարժմունքները կը դիտէր ․ Գէսսի ալ սեղանի վրայ , խցիկին դրանն առջև նստած ատենը՝ կը տեսնէր որ այն պատանին անդադար իրեն կը նայի , որով սկսաւ քիչ մը անհանգիստ ըլլալ ու վախնալ որ չըլլայ թէ Ցոննիկ վրան կասկած մ'առնու , ուստի մտքէն որոշեց որ բոլոր իր պատմութիւնը տեղն 'ի տեղը Թովմասին բարեկամին պատմէ , և ինքը զինքը անոր ազնուասրտութեանն յանձնէ։

Ցոննիկ պատրաստ էր կարեկից ըլլալու ամենայն կերպով որուն որ ըլլայ , բաւական է թէ Լըկրիին կալուածներէն փախած ըլլայ ․ այն անիծեալ երկրէն , զորն որ չէր կրնար միտքը բերել և բերան առնուլ ու բարկութեամբ չլեցուիլ ։ Ուստի բոլոր սրտանց Գէսսիին ամէն մտերմութիւն ցըցուց , և արիաբար ամէն հետևանք արհամարհելով , որ իրեն հասակին և հայրենեացը մեծ պատիւ կ'ընէ , խոստացաւ այս փախստականներուն վրայ հսկելու և կըրցածին չափ զանոնք պաշտպանելու ։

Գէսսիին քովի խցիկն ալ գաղղիացի խաթուն մը բռներ էր ․ որուն անունն էր Թու , հետն ալ տասուերկու տարուան պըզտի գեղեցիկ աղջիկ մ'ունէր ։

Թու խաթունն իմանալով որ Ցոննիկը Քէնդըքեցի է , փափագեցաւ որ հետը ծանօթանայ ․ և իր պզտի աղջկան շնորհալի

կերպերը մաքի դրածը շուտով յաջողեցին. վասն զի այս պզտի աղջիկը շոգենաւուն տասնըհինգ օրուան ձանձրանալի ճանապարհորդութեան մէջ Ցոննիկին ժամանակ անցընելու նիւթ մ'էր:

Շատ անգամ Ցոննիկ աթոռ առած թու խաթունին խցիկին դրան քով կ'երթար կը նստէր և երկայն բարակ հետը կը խօսէր. Գէսսի ալ երբոր իր խցիկին դրան քով նըստած կ'ըլլար, ասոնց ամէն խօսակցութիւնն ալ կը լսէր:

Գաղղիացի խաթունը մանր մունր հարցմունքներ կ'ընէր Ցոննիկին Քէնդըքիի վըրայ, ուր շատ տարիներով առաջ բնակեր էմ կ'ըսէր: Ցոննիկ շատ զարմացաւ երբոր լսեց որ այն խաթունը իրենց տանը մօտ կը բնակի եղեր, և զարմանքն աւելի շատցաւ երբոր տեսաւ Քէնդըքիի և բնակչացը վրայ անոր ունեցած տեղեկութիւնները:

— Ձեզի մօտ կը ճանչնա՞ս, հարցուց օր մը թու խաթունը, Հարրիս անունով մարդ մը:

— Այդ անունով ծեր մը կայ, պատասխանեց Ցոննիկ, որ մեր տնէն շատ հեռու չէ. բայց մենք իրեն հետ շատ վերաբերութիւն չենք ունեցած:

— Կարծեմ քովը շատ դերի ունենալու է, կրկնեց թու խաթունը սիրտը ելած, զորն որ զուր տեղը ծախել կը ջանար:

— Հրամմեր ես, խաթուն, ըսաւ Ցոննիկ զարմանալով մը:

— Իրեն գերիներուն մէջ Գէորգ անուանով խառնածին մը լսե՞ր ես։

— Ի՞նչ ըսել է. Գէորգ Հարրիս. աղէկ կը ճանչնամ, վասն զի մօրս սեննեկապան աղջկան մը հետ կարգուեցաւ։ Բայց անիկայ փախաւ, հիմա Գանատա է։

— Գանատա փախե՞ր է, կրկնեց ուրախութեամբ Գաղղիացի խաթունը։ Օրհնեա՛լ ըլլայ Աստուած։

Ցոննիկ զարմացած երեսը կը նայէր, և երբ հարցընելու վրայ էր, Թու խաթունը ձեռուըներով երեսը գոցեց ու սկսաւ լալ։

— Անիկայ եղբայրս է, ըսաւ։

— Հրամանքիդ եղբա՞յրն է անիկայ, խաթուն, կրկնեց Ցոննիկ։

— Հրամմեր ես, ըսաւ կինը գլուխը վեր վերցունելով ու արցունքները սրբելով. հրամմեր ես, պարոն Շէլպի, Գէորգ Հարրիս իմ եղբայրս է։

— Իրա՞ւ կ'ըսես, խաթուն, պատասխանեց Ցոննիկ աթոռը ետ ետ քշելով որ աւելի լաւ դիտէ զԹու խաթունը։

— Եղբայրս, կրկնեց, դեռ տղայ էր երբոր ես ծախուեցայ։ Զիս գնողը բարեսիրտ ու ազնուամիտ մարդ մ'էր, և հետը մէկտեղ Անգլիեան կղզիները տարաւ ու հոն զիս ազատեց և հետս ալ կարգուեցաւ։ Քիչ ատեն է որ ինքը մեռաւ, ես ալ հիմա Քէնդըքի կ'երթամ որ եղբայրս գտնեմ ու ազատեմ։

— Ես իր բերնէն լսեր եմ, ըսաւ Ցոն-

նիկ, որ Էմիլիա անունով քոյր մ՚ունի եղեր, զորն որ հարաւային կողմերը ծախեր են։

— Այնպէս է, ահաւասիկ ես այն եմ, ըսաւ Թու խաթունը։ Բայց ինքն ինչպէս է, վրան բան մը գիտե՞ս։

— Գեղեցիկ երիտասարդ մըն է, խաթուն, և գերութեան ծանր լծոյն տակն ալ անգամ ամէնքը վրան մեծ համարումն ունէին իր մտացն արթնութեանն ու բարի վարքին համար։ Ես ամէն բան տեղն 'ի տեղը գիտեմ, խաթուն, վասն զի մեր ընտանեաց մէջ կարգուեցաւ։

— Իսկ առած կի՞նը, հարցուց անձկանօք Թու խաթունը։

— Գա՜նձ մ՚է. գեղեցիկ, բարեկամիտ, սիրելի և բարեպաշտ օրիորդ մըն է. մայրս գինքը իր տղուն պէս կրթեց։ Աղէկ կարդալ, գրել, կար կարել, բան բանիլ գիտէր. անուշ ալ ձայն ունէր ու կ՚երգէր։

— Ձեր տո՞ւնը ծներ էր անիկայ։

— Չէ, հայրս Նոր-Ջուլէան ճամբորդութիւն ըրած ատենը գներ էր գինքը որ մօրս ընծայ մը ընէ. ան ատենը հազիւ ութը ինը տարուան կար։ Հայրս ամենևին բան մը չէր ըսած թէ քանիի գներ էր. բայց մօտ ատեններս քանի մը հին թղթեր խառնելով՝ այն աղջկան գնուելուն դաշնագիրն ալ գտանք. շատ սուղի նստեր էր հօրս. անտարակոյս անոր կարգէ դուրս գեղեցկութեանը համար պիտի ըլլայ։

Ցոննիկ կռնակը Գէասիին դարձուցած նստած ըլլալով անոր դէմքին այլայլութիւնը և սաստիկ մտադրութեամբ իրեն ըսածներուն մտիկ ընելը չէր կրցած տեսնել ։

Բայց այս խօսքիս վրայ Գէասին Ցոննիկին թևէն բռնեց և գոյնը նետած և այլայլած կերպով մը հարցուց ։

— Գիտե՞ս արդեօք թէ հայրդ այդ աղջիկն ուսկից գներ էր ։

— Կարծեմ ծախողներուն գլխաւորը Սիմոն անունով մէկն է եղեր . գոնէ ես դաշնագրութեան թղթոյն վրայ այդ անունը տեսայ ։

— Ո՛հ, տէր Աստուած իմ, հառաչեց Գէասի ու ինկաւ մարեցաւ ։

Ցոննիկ ու Թու խաթունը զարմացած, բայց դեռ առանց ըմբռնելու այս մարելուն պատճառը, տեղերնէն ցատքեցին Գէասիին օգնելու . Ցոննիկ ջրի շիշ մը ու երկու դաւաթ կոտրեց, որ այսպիսի շփոթութեանց մէջ անհրաժեշտ բան մըն է . բոլոր հոն գտնուող խաթունայք ալ լսելով որ մէկը մարեր է, անոր խցին դրան առջև ժողովեցան, և զանիկայ սթափելու կարելի եղած ամէն միջոցներն 'ի գործ դրին ։

Գէասի երբոր ինքն իրեն եկաւ, երեսը պատին դարձուց ու դողու պէս սկսաւ լալ ու հեկեկալ ։ Գուցէ դուք ալ, ո՛ ընթերցող խաթունայք, որ մայր եղեր էք, կարող էք մակաբերել թէ այս խեղճ կնիկն ինչ կը մըտածէր . . . դուք միայն կրնաք գուշակել ։

Անշուշտ հիմա հասկցաւ որ Աստուած իրեն վրայ գթացեր էր, և թէ աղջիկը պիտի տեսնէ նորէն, ինչպէս ալ իրօք քանի մը ամիս ետև տեսաւ ալ . . . :

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Արգասիք.

Մեր պատմութիւնն իր վերջն հասնելու վրայ է: Յոննիկ Շէլպի այս սրտաշարժ տեսարանիս վրայ սաստիկ զգացուած, աճապարեց որ Ելիզային գնուելուն դաշնագիրը Գէսսիին ձեռքն հասցունէ: Վրայի Թուականը, և ստորագրողներուն անուններն իր գիտցածներուն հետ բոլորովին համաձայն էին, ու ալ Ելիզան իր աղջիկն ըլլալուն վրայ տարակոյս չկար. բանը հիմա զինքը Գանատա գտնելն էր:

Թու խաթունը և Գէսսի, իրենց բաղդին այսպիսի կարգէ դուրս նմանութեամբը մէկ եղած եղան մէկէն այս ազատութեան երկիրը գնացին: Սկսան Գանատայի այն կողմերը այց ելլել, ուր որ սովորաբար փախստական գերիները կ'ապաւինին, և Ամհէրստպէրկի քարոզիչը գտան, որ զԳէորգն ու զԵլիզան այս ասպնջական սահմաններն հասածնուն պէս իր տունը ընդունէր էր, և անկէ իմացան որ այն պզտի ընտանիքը հիմա Մոնրէալ կը բնակի:

Հինգ տարի անցեր էր որ Գէորգ ու Էլիզա ազատութիւն գտեր էին ։ Գէորգ վարպետ մեքենագործի մը գործարանը մտեր էր աշխատելու, ուր աղէկ կը վաստըկէր և իր ընտանիքը հանգիստ կը պահէր․ աղջիկ մ'ալ ունեցեր էր, որ մօրն անուամբը Էլիզա կը կոչուէր ։

Հենրիկն ալ մեծցեր էր ու դպրոց կ'երթար, և օր աւուր մեծ յառաջադիմութիւն կը ցուցընէր ուսմանց մէջ ։

Ամհէրստպէրկի քարոզիչը Թ․ու խաթունին ու Գէասիին սրտաշարժ պատմութիւնը լսելով՝ չկրցաւ այս երկու կանանց աղաչանքին դէմ դնել ու ելաւ հետերնին Մոնրէալ գնաց ։

Մօտենանք հիմա ասոնց հետ մէկտեղ Մոնրէալին արուարձաններուն մէկուն մէջ գեղեցիկ պզտի տան մը ։ Մութը կոխեր էր, կրակարանին բոցավառ կրակը զուարթ լոյս մը սփռեր էր, և թէյի սեղանին վրայ ճերմակ մաքուր փռոց մը սփռուած էր ընթրեաց համար ։

Խցին մէկ անկիւնն ալ ուրիշ գրասեղան մը կար վրան կանաչ փռոց մը փռած, գրարան մը դրած, ու կաղամար, գրիչ․ խել մը թուղթ և ուրիշ հարկաւոր բաներ շարած․ ընտիր գրքերու պզտի հաւաքում մը կար հոն ։ Հոս էր Գէորգին ուսման զբաղելու տեղը ։

Բան սորվելու փափագը, որով գերութեան այն ծանր ու անտանելի վիճակին մէջ

գողունի կարդալ գրել սորվեր էր, սիրտն աւելի վառած էր պարապութեան ժամերը իրեն մտացը մշակութեանը նուիրելու։

Նոյն միջոցին գրասեղանին դիմացը նըստած գրքէ մը բան կ՚օրինակէր. զորն որ կարդացեր լմընցուցեր էր։

— Եկոր, Գէորգ, ըսաւ Ելիզա. այսօր բոլորը օրը դուրսն էիր։ Հիմա ձեռքի գիրքըդ ձգէ. ու մինչև որ ես թէյը պատրաստեմ՝ եկուր քիչ մը խօսինք։

Պզտի Ելիզան ալ կարծես թէ մօրը միտքն հասկընալով, գլորտըկելով հօրը մօտեցաւ և կը ջանար անոր ծնկանը վրայ ելլելու։

— Ա՛հ, աս պզտի մուկը նայէ, ըսաւ Գէորգ տղուն ու մօրը փափագանացը գիջանելով, ինչպէս որ ամէն հայր նոյնպիսի պարագայի մէջ կ՚ընեն։

— Ապրի՛ս, ըսաւ Ելիզա հացը կտրելով։

Ելիզա քիչ մը վրայ դրեր գիրացեր էր. առաջին մանկական կերպարանքը չունէր. մազերն ալ վայելուչ շտկեր էր, և այնչափ գոհ էր իր վիճակին վրայ, որ մէկ ամուսին մը ու մայր մը անկէ աւելի չէր կրնար փափագիլ։

— Հենրի՛կ, հարցուց Գէորգ ձեռքը տըղուն գլխուն վրայ դնելով, այսօր թուաբանութեան դասդ ինչպէս կատարեցիր։

Հենրիկ իր երկայն մազերը կորսընցուցեր էր, բայց դեռ մնացեր էին աչուըներուն աղուորութիւնը, գեղեցիկ ընքուինե-

րը, և այն լայն ճակատը, որն որ աշխուժով մը կը վառի, երբոր տղան պատասխան մը տալ կ'ուզէ նէ։

— Ամբողջ կատարեցի մինակ, հայրիկ. և մարդ մըն ալ ինծի չօգնեց։

— Ապրիս, տղաս, ըսաւ Գէորգ. նայէ որ միշտ դու քեզմէ ջանք ընես ու աշխատիս։ Դուն հիմա ամէն միջոց ունիս բան սորվելու զորն որ քու հայրդ չէ՛ ունեցած։

Մէյմ'ալ նայիս դուռը զարկին. Եղիշա վազեց բանալու։ — Օ՛, բարի եկար, հրամանքդ ալ հոս կու գաս եղեր, ըսելուն չըմնաց, վազեց Գէորգ ու Ամհէրստպէրկի քարոզիչը սիրով ընդունեցաւ։ Եղիշա այն երկու խաթուններուն մէյմէկ աթոռ տըւաւ, և հրամցուց որ նստին։

Հոս ճշմարտութեան սիրոյն համար այս ալ ըսենք, որ բարեսիրտ քարոզիչը մտքէն պատրաստեր էր որ պզտի յառաջաբանութեամբ մը բանին էութիւնը անոնց իմացընէ, և ճամբան այն երկու խաթուններն յորդորեր էր որ իր մտքի դրած կարգադրութենէն դուրս բան մը չընեն։ Հիմա ասկէ իմացէք թէ ինչ տհաճելի բան եղաւ այն խեղճ մարդուն հետևեալ պարագան։

Նշան տուաւ այն երկու խաթուններուն որ նստին, և ինքն ալ թաշկինակը հանեց բերանը սրբելով կը պատրաստուէր կարգաւորեալ կերպով յառաջաբանն սկսելու, մէյմ'ալ յանկարծ Թու խաթունը ամէն կարգադրութիւն ոտքի տակ առնելով, նըս-

տած տեղէն ցատքեց ու յանկարծ Գէորգին վիզը պըլլուեցաւ կանչելով.

— Ո՛վ Գէորգ, զիս չե՞ս ճանչնար. ես քու Եմիլիա քոյրդ եմ:

Գէսսի ինքը զինքը բռնած հանդարտ նստեր էր. և ինքն իրեն մասն աղէկ կը ձևացունէր, թէ որ նոյն միջոցին պզտի Եմիլիան աչքին չզարնէր: Հասակը, դէմքը, գծագրութիւնը, գանգրաւոր մազերը, վերջապէս պզտի աղջկան ամէն շարժմունքները իր աղջկան պզտիկութիւնը միտքը ձգեցին, և մինչդեռ ինքը այս զգացմանց ալէկոծութեան մէջն էր, պզտիկ աղջիկը զարմացած երեսը կը նայէր: Գէսսի ա՛լ չկրցաւ դիմանալ, ցատքեց տղան զիրկն առաւ ու սրտին վրայ սխմեց և սիրտն ելած սկսաւ հեկեկալով ըսել.

— Ո՜հ, իմ սիրունիկ զաւակս, ես քու մայրդ եմ:

Այս պարագաներովս անկարելի եղաւ առաջուցմէ հաստատուած կարգադրութիւնն 'ի գործ դնելու: Այսու ամենայնիւ պատուական քարոզիչը ամէն ջանք ըրաւ ու զիրենք քիչ մը լռեցուց ու հանդարտեցուց, և իր պատրաստած յառաջաբանական ճառը խօսեցաւ անոնց, որ այնչափ զգացուեցան որ ամէնքն ալ սկսան լալ ու հառաչել:

Ետքը ամէնքն ալ ծունկ չոքեցան, և պատուական քարոզիչը վրանին աղօթք մ'ըրաւ. վասն զի սրտի այնպիսի սաստիկ հե-

ծութիւններ ու հառաչանքներ կան որ մարդ ուրիշ կերպով չկրնար մխիթարուիլ բայց եթէ զանոնք առ սիրոյ Աստուածը վերառաքելով: — Երբոր ոտք ելան, այս ընտանեաց անդամները որ այսպիսի հրաշալի կերպով մէկզմէկ գտեր էին, իրարու հետ պագտուեցան, սրտերնին բոլորովին Աստուծոյ սիրովը և անոր վրայ վստահութեամբ վառուած էր, որն որ զիրենք այնչափ վտանգներէ ազատելով, և հրաշալի կերպով այսպէս բերաւ մէկտեղ ժողվեց:

Գանատա փախչող գերեաց մէջ բնակող քարոզչի մը օրագրութեանը մէջ այնպիսի զարմանալի պատմութիւններ կը պատմուի որ կարդացողը կարծէ թէ առասպել է: Այն հիւրընկալ ափունքը, նման յաւիտենական ափանց, շատ անգամ վկայ են բազմաթիւ տառապելոց ուրախութեանը, որոնք երկայն տարիներ մէկմէկու կորուստը ողբալէն ետև՝ հոն զիրար կը գըտնեն: Այն ինչ անպատմելի բան է այս փախստական գերեաց զգացած ուրախութիւնը երբոր նորեկ փախստական մը կը տեսնեն. վասն զի ամէնքն ալ յոյս կ'ունենան նոր նոր տեղեկութիւններ անկէ առնելու, մէկն իր մօրը վրայ, մէկալն իր քըրոջը վրայ, ուրիշ մը իր տղուն վրայ, զորոնք գերութեան դառն ստուերը դեռ աչքերնէն ծածկեր է:

Ասոնց մէջ այնպիսի դիւցազնական գործքեր կը պատմուին որ ուր կը մնան վիպա-

սանութիւնները․ աստնցմէ շատերն իրենց ազատութիւնը ձեռք ձգելէն ետև, իրենք զիրենք կամովին նեղութեանց ու մահուան վտանգին, և հազար ու մէկ դժուարութեանց յաղթելով կ'երթան գերութեան ձեռքէն կը յափշտակեն իրենց մայրը, իրենց կինը, իրենց քոյրը։

Քարոզիչ մը մեզի կը պատմէր թէ մէկ փախստական երիտասարդ մը որ երկու անգամ բռնուեր էր ու սարսափելի տանջանքներ կրեր էր, նորէն ձգեր փախեր է եղեր․ այս կտրիճ երիտասարդս բարեկամներուս մէկուն կը գրէ թէ երկրորդ փորձ մ'ալ ընելու կը պատրաստուի որպէս զի իր քոյրն ալ ազատէ։— Այս մարդս ինչ պէտք է կոչել․ յանցաւո՞ր չէ նէ դիւցազն։ Տեսնենք, սիրելի ընթերցող, թէ որ քու քոյրդ ըլլար նէ դու ինչ կ'ընէիր։ Ուստի հիմա թէ որ սիրտ կ'ընես նէ՝ մեղադրէ այս կտրիճ երիտասարդը։

Բայց մենք նորէն մեր բարեկամներուն դառնանք, որոնք յանկարծական ուրախութիւններնէն զգացած այլայլութենէն ետև աչուընին կը սրբէին։ Սեղանին չորս բոլորը շարուեր նստեր էին, և ուրախ զուարթ կը խօսակցէին․ Գէսսի ալ պզտի Ելիզան գիրկն էր առած և երբեմն երբեմն այնպէս կուրծքին վրայ կը սխմէր, որ տղան զարմանալով մը երեսը կը նայէր․ իսկ ընդհակառակն Գէսսի բերանն ամուր կը գոցէր որ պզտի աղջիկը ձեռքի շաքարե֊

զէններէն մէջը չխոթէ, և կ'ըսէր թէ ինքը շաքարեղէնէ աղէկ բան ունի :

Երկու երեք օրէն ետև այնպիսի փոփոխութիւն մը եղեր էր Գէսսիին վրայ որ անկարելի էր զինքը ճանչնալ. յուսահատ ու լքեալ կերպարանացը վրայ քաղցրութիւն մը փոխանակեր էր. կարծես թէ ընտանեկան սիրոյն ամէն զգացմունքները միանգամայն սրտին մէջ նորոգուեր էին, և երկայն ատեն ճնշուած մայրենի գութն ու սէրը նոր կերպով մը արծարծեցան : Իրաւ պզտի Ելիզային վրայ աւելի սէր կը զգար քան թէ բուն իր աղջկանը վրայ, վասն զի այն տղեկին վրայ նայելով իր աղջկան մանկութիւնը միտքը կու գար, և ան ատենի ունեցած սիրոյն յիշատակները կը նորոգուէին : Բայց այս պզտի աղջիկը ծաղկեայ կապ մըն էր մօրն ու աղջկանը մէջ, և անով մէկզմէկ ճանչցան ու զիրար սիրեցին : Ելիզային հաստատուն ու բանաւոր բարեպաշտութիւնը, մօրը հիւանդագին ու ընկճեալ հոգւոյն գեղեցիկ առաջնորդ մը եղաւ. և Գէսսի բոլոր սրտանց ինքը զինքը այս փրկաւէտ ազդեցութեանց տակը ձգելով բարեպաշտ ու եռանդուն քրիստոնեայ մը եղաւ :

Թու խաթունը եղբօրն իմացուց թէ ինքն ինչ վիճակի տէր է : Էրկանը մահուամբը գեղեցիկ ժառանգութիւն մը ընկեր էր իրեն, զորն որ անշահասիրութեամբ այս նոր ընտանեաց վայելմանը նուիրեց, և երբոր

հարցուց եղբօրը թէ ինչ բան կրնայ ընել անոր.

— Ամէն բանէ առաջ ինծի կրթուելու միջոց մը գտիր, Եմիլիա, պատասխանեց Գէորգ. պզտիկուց 'ի վեր միշտ այս եղած է իմ սրտիս փափագը. անկէ ետև մնացածը ես կը հոգամ:

Գէորգին միտքը դրած նպատակին աղէկ հասնելու համար, մէջերնին որոշեցին որ քանի մը տարի Գաղղիա երթան անցունեն. որով բոլոր այս ընտանիքը նաւ մըտան Գաղղիա երթալու. Եմմէլինան ալ հետերնին առին:

Նաւուն մէջ նաւապետին երկրորդը Եմմէլինային գեղեցկութիւնը տեսնելով և անոր մաքուր սիրտն ու ամօթխածութիւնը սիրելով՝ վրան աչք ձգեց ու երբոր նաւահանգիստ հասան հետը պսակուեցաւ:

Գէորգ չորս տարիի չափ Բարիզու համալսարանը յաճախեց, և իր յարատև ջանքովը միտքը շատ զարգացաւ:

Գաղղիոյ քաղաքական շփոթութեանցը պատճառաւ վերջը նորէն այս ընտանիքը Ամերիկա դարձան:

Իսկ Գէորգին գաղափարացն ու զգացմանցը վրայ տեղեկութիւն մը առնելու համար, որ ալ անկէ ետև կրթեալ մարդ մը եղեր էր, հետևեալ նամակը մեզի լաւ կը բացատրէ, զորն որ իր բարեկամներէն մէկուն գրեր էր:

« ՍԻՐԵԼԻ ԲԱՐԵԿԱՄ ».

« Դեռ տարակուսի մէջ եմ թէ արդեօք
» ինչ ճամբայ պիտի բռնեմ: Ինչպէս որ
» դու ալ կ'ըսես, իրաւ իմ ու իմիններուս
» վրայ սևութեան քիչ նշան կայ, այնպէս
» որ դիւրաւ կրնանք այս երկրիս ճերմակ-
» ներուն կարգն անցնիլ, և անտարակոյս
» կ'ընէի ալ՝ թէ որ հարկ մ'ըլլար, բայց
» չիտակն ըսելով ճերմակ սեպուելու ամե-
» նևին փափագ մ'ալ չունիմ »:

« Մօրս ցեղն աւելի կը սիրեմ քան թէ
» հօրս ցեղը. ես հօրս աչքին գեղեցիկ շան
» մը կամ թէ շատ շատ կարիճ ձիու մը չափ
» կրնայի սեպուիլ, անկէ աւելի յարգ չէի
» կրնար ունեցած ըլլալ. իսկ խեղճ ու թը-
» շուառ մօրս որդին էի. և թէպէտ այն ան-
» գութ վաճառման օրէն ետև մէյմ'ալ չտե-
» սայ զինքը, գիտեմ որ անիկայ զիս ինչուան
» իր վերջի շունչը սիրեր է. գիտեմ կ'ըսեմ
» վասն զի սիրտս կը վկայէ: Ո՛հ, երբոր
» անոր բոլոր քաշածները կը մտածեմ, երբ-
» որ իմ քաշած նեղութիւններս միտքս կը
» բերեմ, և իմ դիւցազնական կնոջս վիշ-
» տերն ու տառապանքները կը յիշեմ, և
» քրոջս Նոր-Օռլէանի մէջ վաճառուիլը
» կը մտածեմ, Աստուած զիս պահէ ատե-
» լութեան հոգիէն, բայց մէկն ալ չզար-
» մանայ թէ որ բերնէս լսելու ըլլայ թէ Ա-
» մերիկացի մը սեպուելու փափագ մը չու-

» նենալէս զատ, և ոչ կ'ուզեմ Ամերիկա֊
» ցւոց մէջ խառնուիլ » :

« Ես կ'ուզեմ այս ափրիկեցի հաստա֊
» հարեալ ու ընկճեալ ցեղէն սեպուիլ. ա֊
» սիկայ է իմ մօրս ցեղը, այս է իմ փըն֊
» տռած բաժինս ու ժառանգութիւնս. և
» թէ որ փափագելու բան մ'ալ ուզէի ու֊
» նենալ նէ, այս է որ կը ցանկայի աւելի
» սև ըլլալ քան թէ ինչ որ եմ » :

« Սրտիս մի միայն փափագն է ափրի֊
» կեան ազգայնութիւն մը տեսնել. կը ցան֊
» կամ սևերէ կազմուած ազգ մը տեսնել
» որ իրեն յատուկ գոյութիւնն ունենայ.
» ինքնագլուխ և ինքնիշխան: Այնպիսի
» ազգ ո՞ւր կրնամ գտնել: Հայիդի կղզւոյն
» մէջ չեմ գտներ ուզածս. վասն զի հոն
» նորածին ժողովրդեան մը հարկաւոր աչ֊
» խոյժը չկայ: Վտակ մը իւր աղբիւրէն
» բարձր չկրնար ելլել: Հայիդիի բնակչաց
» ցեղը աւրուած ու թոյլ ցեղ մ'էր, ուստի
» քանի մը դար պէտք է իրեն ձեռքին
» տակն եղած ցեղին քաղաքակրթութեան
» ծայրն ելլելու » :

« Հապա ո՞ւր դարձունեմ աչուըներս :

« Ափրիկէի ծովեզերքներուն վրայ հա֊
» սարակապետութիւն մը կը տեսնեմ, այն֊
» պիսի հասարակապետութիւն մը որ ըն֊
» տիր մարդիկներէ կազմուած է, որոնք
» իրենց բնական կտրճութեամբն ու հաս֊
» տատուն կամքովը, շատ բանի մէջ իրենք
» իրենց գերութեան վիճակէն ելան բար֊

» ձրացան : Եւ անտնօրինելի տկարութեան
» մը առաջին շրջանը կտրել անցնելէն ե-
» տև , հիմա այս հասարակապետութիւնը
» երկրիս երեսը ազգ մ'եղաւ , այնպիսի
» ազգ մը՝ զորն որ Գաղղիա ու Անգղիա
» ալ ճանչցան : Ահա են հոն կ'ուզեմ եր-
» թալ . հոն կը գտնեմ ես իմ ազգս » :

« Ես աղէկ գիտեմ որ հիմա ամէնքնիդ
» ալ ինծի դէմ պիտի ելլէք , բայց նախ
» քան գիս մեղադրելու , այս ալ մտիկ ը-
» րէք : Երբոր ես Գաղղիա էի իմ Ամերի-
» կա գտնուած ցեղիս պատմութիւնը մեծ
» հետաքրքրութեամբ քննեցի , գերեհանից
» և գաղթականութեան կողմնակցաց վէ-
» ճերը մանրամասնաբար գիտեցի , և իբրև
» հեռաւոր հանդիսադիր մը , այնպիսի տը-
» պաւորութիւն մ'ըրին վրաս , որ դուցէ
» մէջն ըլլայի նէ՝ այնչափ տպաւորութիւն
» չէին ըներ » :

« Ես գիտեմ որ այս Լիպերիային* վրայ
» շատ բան խօսեր ու մտածեր են . և թէ
» զմեզ հարստահարողներն անիկայ ձեռ-
» քերնին զէնք մ'առին մեզի դէմ : Տարա-

* Լիպերիա Ափրիկէի մէջ Ամերիկայէն փա-
խած սևերու գաղթականութեամբ ձևացեալ
պզտի հասարակապետութիւն մըն է Նիկրիտիոյ
ծովեզերքը , որոնք մեծ խնամքով Ամերիկայէն ա-
զատած գերիները կ'ընդունին ու անոնց կ'օգ-
նեն . մինչև հիմայ բնակիչը 250.000էն աւելի է .
գլխաւոր քաղաքնին է Մոնրովիա :

» կոյս չկայ թէ անիկայ պատրուակ առնե֊
» լով մեր ազատութիւնն ուշացուցին. բայց
» իմ դիմացս խնդիրն այս է. միթէ չկա՞յ
» Աստուած մը որուն խորհուրդները մար֊
» դուս խորհուրդներէն շատ վեր են. և մի֊
» թէ չի՞կրնար ըլլալ որ Աստուած այն
» մարդկային խորհուրդները ձեռք առնե֊
» լով մեզի օգուտ հանէ ու նոր ազգ մը
» հաստատէ » ։

« Հիմա ազգ մը ծնանելու համար մէկ օր
» մ'ալ բաւական է. աչքը բացած չբացած
» ինքը զինքը հասարակապետական ու
» քաղաքականացեալ կենաց մեծամեծ
» սկզբանց տէր կը գտնէ. իրեն նոր գլուխ
» գտնելու ամենևին հարկ չկայ. հապա ե֊
» ղածները գործադրել։ Ուրեմն ամենայն
» զօրութեամբ մէկմէկու հետ միանանք, և
» նայինք թէ ինչ կրնանք ընել այս նոր
» ասպարիզիս մէջ. և թէ այս երևելի Ա֊
» փրիկէին ընդարձակ ցամաքին վրայ ձեռ֊
» քերնէս ինչ կու գայ, որն որ մեզի ու մեր
» որդւոցը դիմացը բաւէ։ Մեր ազգն այն
» ափունքներուն վրայ քաղաքականութիւն
» ու քրիստոնէութիւն պիտի տանի. զօ֊
» րաւոր հասարակապետութիւններ պիտի
» հաստատէ հոն, որ արևադարձներու
» բուսոց պէս շուտ մը աճելով, ապագայ
» դարերուն մեծ պատիւ պիտի ընեն ։

« Գուցէ պիտի ըսես թէ ինչո՞ւ եղ֊
» բայրքդ գերութեան լծոյն տակ կը թողուս։
» Այդ բանը քեզմէ չեմ կարծեր։ Թէ որ

» ես կենացս մէջ ժամ մը, կամ վայրկեան
» մ'ալ միայն մոռնամ զանոնք, Աստուած
» ալ զիս մոռնայ։ Բայց ես հոս անոնց ինչ
» կրնամ ընել։ Կրնա՞մ ես անոնց շղթա-
» ները խորտակել. առանձին մարդ մը
» ես այն իշխանութիւնը չունիմ։ Բայց
» մէյմը թող զիս երթամ այն ազգին հետ
» միանամ, որն որ քիչ ատենէն ազգաց
» խորհրդարանին մէջ ինքն ալ ձայնը պի-
» տի բարձրացունէ, ան ատեն կրնանք
» բան մը խօսիլ։ Մէկ ամբողջ ազգ մը ան-
» հատ մարդէ մը աւելի կրնայ իր ցեղին ի-
» րաւունքները պահանջել, իրեն կարծիքն
» ըսել և իր անզամոց պաշտպանութիւնը
» խնդրել »։

« Թէ որ բոլոր Եւրոպա ազատ ազգերու
» մեծ դաշնակցութիւն մը ձևանայ, ինչպէս
» որ հաստատուն յոյս ունիմ որ կ'ըլլայ,
» թէ որ օր մը ծառայական վիճակը և ուրիշ
» ամէն ընկերական անիրաւ ու հարստա-
» հարիչ անհաւասարութիւնները վերցուին
» աշխարհքիս վրայէն, թէ որ ուրիշ ամէն
» ազգերն ալ Գաղղիոյ ու Անգղիոյ պէս
» մեր անկախութիւնը ճանչնան ու հաւա-
» նին, ան ատեն մենք ալ ազգաց այս մեծ
» դաշնակցութեանը կը գիմենք, և մեր ընկ-
» ճեալ ու թշուառ ցեղին իրաւունքները ա-
» նոր առջևը կը դնենք։ Անկարելի բան է
» որ Ամերիկոյ պէս ազատ ու քաղաքա-
» կանութեամբ ծայրացեալ աշխարհք մը
» չուզենայ ջնջել իր մէջէն այդպիսի կեղտ

» մը, որ զինքը ուրիշ ազգաց առջև ան_
» պատիւ կ՚ընէ. և որն որ թէ իրեն և
» թէ իր գերեացը համար վնասակար
» բան է »:

« Բայց ինծի պիտի ըսես թէ մեր ցեղը
» ամէննին նոյն իրաւունքն ունի Ամերի_
» կեան հասարակապետութեան հետ միա_
» նալու, ինչ իրաւունք որ ունին իռլան_
» տացիք Գերմանացիք և Շուետները:
» Այո՛, անանկ է. ան ատենը պէտք էր որ
» ազատ ըլլայինք միանալու, և մեր անձնա_
» կան կորճութեանն համեմատ պաշտօն_
» ներու հասնէինք, առանց ցեղին և կամ
» մորթին գունին նայելու, և անոնք որ մե_
» զի այս իրաւունքը կը զլանան՝ կ՚ուրանան
» նաև իրենց մարդկային հաւասարութեան
» վրայ ունեցած սկզբունքնին: Մանա_
» ւանդ պէտք էինք իրաւունք ունենալ այս
» բանս հոս ընելու. և մենք ամէն մարդու
» հասարակաց իրաւունքն ունենալէն զատ,
» ունինք նաև երկար ատեն ընկճուած ազ_
» գի մը իրաւունքները եղած չարեաց հա_
» տուցմունք մը պահանջելու: Բայց ես ա_
» սոնցմէ մէկն ալ չեմ ուզեր. ինծի մէկ
» հայրենիք մը, մէկ ազգ մը կ՚ուզեմ: Ին_
» ծի կ՚երևայ թէ ափրիկեցի ցեղը մասնա_
» ւոր յատկութիւններ ունի, որոնք քաղա_
» քականութեամբ ու քրիստոնէութեամբ
» կրնան զարգանալ. և թէպէտ այս յատ_
» կութիւններս Անկլօ-Սաքսոն ցեղին յատ_
» կութիւններէն տարբեր են, գուցէ ժա_

» մանկան բարոյապէս կարենան շատ ա֊
» ւելի գերազանցել զանոնք » ։

« Աշխարհքիս բաղդը կոխններու և չփո֊
» թութեանց ատեն առ ժամանակ մի Ան֊
» կլօ—Սաքսոն ցեղին ձեռքն էր անցեր ։ Իր
» անընկճելի և ուժով բնաւորութեամբը
» այս պաշտօնիս շատ յարմար էր ։ Բայց
» իբրև քրիստոնեայ կը տեսնեմ որ առջև֊
» նիս նոր կեանք մը բացուելու վրայ է , և
» կարծեմ թէ մեզմէ շատ հեռու չէ ։ Ազգաց
» հիմակուան շարժմունքներն ու խլրտ֊
» մունքները երկանց ցաւերուն կը նմա֊
» նին , ուսկից խաղաղութիւն և ընդհա֊
» նուր եղբայրակցութիւն պիտի ծնանին »։

« Ես հաստատապէս կը յուսամ որ Ափ֊
» րիկէի զարգացումը բոլորովին քրիս֊
» տոնէական զարգացումն պիտի ըլլայ . և
» թէ և այս ցեղը հրամայելու և տիրելու
» բնաւորութիւն չունի նէ , գոնէ գորովա֊
» միտ , ազնուասիրտ ու ներող է ։ Անիրա֊
» ւութեան և բռնութեան բովուն մէջ փոր֊
» ձուած , պէտք է սիրտը անխզելի կապա֊
» նօք կապէ այն վսեմ վարդապետութեան
» հետ որ սէր ու ներումն կը քարոզէ , ա֊
» նով միայն կրնայ յաղթել , և ինքը միայն
» կրնայ բոլոր Ափրիկէի մէջ այս վարդա֊
» պետութիւնս տարածել » ։

« Կը խոստովանիմ որ ես այս ազնուա֊
» կան ճգանցն հասնելու բաւական կարո֊
» ղութիւն չունիմ . երակներուս մէջ քաղղ
» արեան կէսը Սաքսոնիացւոյ տաք ու կը֊

» բակոտ արիւնն է ։ Բայց քովս Աւետա-
» րանի ճարտար քարոզիչ մ'ունիմ, որ է
» ազնուասիրտ կինս ։ Երբոր ես կը մոլո-
» րիմ, անիկայ իր քաղցրութեամբը զիս
» շիտակ ճամբուն վրայ կը հանէ, և կը յի-
» շեցունէ ինծի թէ մեր ցեղը ինչ քրիստո-
» նէական պաշտօնի կոչուեր է ։ Իբրև
» քրիստոնեայ հայրենասէր, իբրև քարոզ
» քրիստոնէական կրօնից, հայրենիքս կը
» գտնամ, իմ սիրուն հայրենիքս, 'ի փա-
» ռաւորն Ափրիկէ » ։

« Գլուխդ փռնկեր է պիտի ըսէք ինծի և
» թէ ինչ բանի ձեռք կը զարնես՝ չես գի-
» տեր ։ Բայց ես ամէն բան մտածեր ու
» կարգի դրեր եմ ։ Ես Լիպերիա կ'անց-
» նիմ, ոչ թէ մտացածին Եղիւսեան դաշտ
» մը գտնելու հոն, այլ աշխատութեան դաշտ
» մը ․ ուր կ'ուզեմ երկու ձեռքովս աշխա-
» տիլ, ամենայն եռանդեամբ աշխատիլ և
» ամէն տեսակ դժուարութեանց ու ար-
» գելքներու յաղթել, և մինչև ցմահ աշ-
» խատիլ ։ Ահաւասիկ իմ նպատակս, և կը
» յուսամ թէ ինծի դէմ մեծ ընդդիմութի-
» թիւն մը չեմ գտներ » ։

« Այս որոշմունքս հրամանքիդ ինչպէս
» ալ երևայ, կը խնդրեմ որ զիս բարեկա-
» մութենէդ չզրկես, և գիտցած ըլլաս որ
» ինչ բանի ալ ձեռք զարնելու ըլլամ՝ միշտ
» իմ ազգիս սիրոյն համար պիտի ընեմ » ։

« ԳԷՈՐԳ ՀԱՐՐԻՍ ․ »

Քանի մը շաբաթէն ետև Գէորգ կինն, երկու տղաքը, քոյր ու զոքանչն հետն առած դէպ 'ի Ափրիկէ ճամբայ ելաւ ։ Թէ որ չսխալինք՝ քիչ ատենէն վրան շատերը պէտի խօսին ։

Իսկ մեր պատմութեան մէկալ անձանց վրայ նոր բան մը չունինք ըսելու․ բայց միայն մէկ երկու խօսք Օֆէլիային ու Գոբսին կ'ընծայենք և վերջին բարև մ'ալ Ցոնիկ Շէլպիին կու տանք առանձին գլխով մը ։

Մեծ զարմացմամբ որոշիչ յարգոյ ժողովոյն, զորն որ Նոր-Անգղիացին մեր հարքը կը կոչէ, Օֆէլիա Գոբսին հետն առած Ուերմընդ բերաւ ։ Առջի բերան այն հարց իրենց կարգաւորեալ տնտեսութեան մէջ այս յաւելուածը կարգէ դուրս և անհարկաւոր սեպուեցաւ․ բայց Օֆէլիա այնպիսի մեծ ջանքով առ աշակերտուհին ունեցած պարտքերը կատարեց որ քիչ ատենէն Գոբսի բոլոր տնեցող ու մերձաւորաց աչքը մտաւ ու անոնց սիրելի եղաւ․ երբոր չափահաս եղաւ իր յօժար կամօքը մկրտուեցաւ ու քրիստոնեայ եղաւ ։ Անկէց ետև այնչափ բարակամտութիւն, եռանդ, գործունէութիւն ու փափաք ցըցուց բարիք ընելու որ մինչև յանձն առին ու զինքը Ափրիկէի մէկ կողմը իբրև աղջկանց դաստիարակ խրկեցին․ և կը լսենք որ իր բնիկ գործունէութիւնն ու եռանդը կը բանեցունէ իր երկրին տղաքը կրթելու ։

Անտարակոյս շատ մայրեր պիտի ախորժին լսելու որ Թու խաթունին ջանքովն ու հնարքովը վերջապէս Գէսօրին որդին ալ գտնուեցաւ։ Այս աշխոյժ պատանին մօրմէն քանի մը տարի առաջ փախեր էր, և հարստահարելոց հիւսիսակողման բարեկամաց քով ապաւէն ու կրթութիւն գտաւ։ Քիչ ատենէն ինքն ալ Ափրիկէ կ'անցնի մայրը գտնելու։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Ազատարար.

Յոննիկ Շէլպի պարզ նամակ մը գրեր էր մօրը, որուն մէջ կ'իմացունէր թէ հաւանականաբար ո՛ր օր կը հասնի։ Սիրտ չէր ըրած իր հին բարեկամին մահուանը վրայ խօսք բանալու. թէպէտ շատ անգամ փորձեր էր գրելու, բայց սրտին ցաւէն գրածն առաջ չէր կրցած տանել, և արցունքներով թրջած թուղթը պատռտելով դուրս էր ցատքեր, որպէս զի այն տխուր յիշատակը մտքէն փարատի։

Յոննիկին հասնելու օրը բոլոր տունն ոտքի վրայ էր։

Եղանակն աշնան վերջերն ըլլալով, Շէլպի խաթունը իր գեղեցիկ զարդարուն խուցը կրակին դիմացն անցած կը տաքնար։ Երեկոյեան սեղանը դրին, արծաթեղէն

ներն ու ապակեղէնները կը փալփլէին վրան. և մեր հին բարեկամուհի Գլոյէն ալ հոն կեցած կարգ դնելու հետ էր:

Հնդկաստանու կերպասէ նորաձև հագուստ մը հագած, և ճերմակ մաքուր գոգնոց մը մէջքը կապած ու օսլայօծ (գօլալը) բեհեզ մ'ալ գլուխը պլլած, սև ու փայլուն երեսին վրայ զուարթութիւն մը կ'երևար, և ամէն ջանք կ'ընէր հոն աշխատութիւն մը գտնելու, որպէս զի խաթունին հետ խօսելու երկայն ատեն ունենայ:

— Լաւ, աղէկ է. ինքն այսպէս չո՞ւզեր, ըսաւ. իր սիրած տեղը դրի գի՛նքը. կրակին մօտ կ'ուզէ ինքը. պարոն Ցոննիկը միշտ տաք տեղ նստիլ շատ կը սիրէ: Նայէ, նայէ. Մըսի ի՞նչու այն գեղեցիկ թէյամանը դուրս չէ հանած, զորն որ Պ. Ցոննիկն հրամանքիդ համար գնեց այս Ծննդեան: Երթամ բերեմ: Խաթուն, նամակ առի՞ր պարոն Ցոննիկէն, հարցուց Գլոյէ անձկանօք:

— Հրամմեր ես առի, Գլոյէ, պատասխանեց Շէլպի խաթունը. բայց մէջը բան չկար. միայն այս կ'ըսէր թէ հաւանականաբար այս իրիկուն կը հասնի:

— Իմ ծերուկիս վրայօք բան մը չը՞սեր, կրկնեց Գլոյէ թէյի դաւաթները կարգաւորելով:

— Չէ, բան մ'ալ չըսեր, Գլոյէ. միայն այսչափ կ'ըսէ թէ ինքն անձամբ պիտի գայ պատմէ:

— Այժ, այժ, ես պարոն Յոննիկն աղէկ կը ճանչնամ, իրեն սովորութիւնն է գրով բան չուզեր ըսել, կ'ուզէ ամէն բան բերնով պատմել: Եւ իրաւցունէ, խաթուն, իմ խելքս չհասնիր, ճերմակներն ինչպէս ասչափ բան կը գրեն. վասն զի գրելը ծանր, աշխատալի բան մըն է:

Շէլպի խաթունը ժպտեցաւ:

— Ինծի այնպէս կու գայ, վրայ բերաւ Քլոյէ, որ ծերուկս տղաքը պիտի չկարենայ ճանչնալ, հապա Բոլլին, նայէ հիմա ինչպէս մեծցեր գեղեցիկ ու ազնիւ աղջիկ մըն է եղեր: — Զինքը խոհակերոցը թողուցի որ կրակին վրայի կարկանդակներուն ուշ դնէ, ճիշդ նոյն կարկանդակը շինեցի զոր ծերուկս կը սիրէր. ո՛ր օրն որ զինքը տարին նոյն առաւօտն ալ նոյն կարկանդակը եփեր էի: — Բարերա՛ր Աստուած, ինչ տագնապ էր այն օրուան քաշածս:

Այս խօսքիս պատասխան չտուաւ Շէլպի խաթունը ու խորունկ հառաչանք մ'արձակեց. որդւոյն թուղթն առնելէն ետեւ սիրտը հանգիստ չէր, կը վախէր որ չըլլայ թէ անոր լակոնաբանութեանը տակ դըժբաղդութիւն մը ծածկուած ըլլայ:

— Խաթո՛ւն, այն տոմսակները քո՞վդ են, հարցուց Քլոյէ անձկութեամբ սրտի:

— Քովս են:

— Ուզեցի գիտնալ որ ծերուկիս ցուցընեմ այն տոմսակները, զորոնք կարկանդակավաճառն ինծի տալու ատենն ըսաւ

թէ, Քլոյէ՛, կ'ուզէի որ դեռ քիչ մը ժամանակ ալ քովս կենայիր։ Իսկ ես, շնորհակալ եմ, պարոն, ըսի, ես ալ կը փափաքէի կենալ. բայց ծերուկս քանի մը օրէն պիտի գայ, խաթունն ալ առանց ինծի չկրնար կենալ։ Ահա այսպէս պատասխան տուի անոր. շիտակը շատ ազնիւ մարդ մ'էր այն պարոն ճօնը։

Քլոյէ շատ աղաչեր էր որ իրեն վարձք առած դրամատոմսերն ամբողջ պահուին, որպէս զի ետքէն էրկանը ցուցընէ իբրև նշան իր ճարտարութեանը. և Շէլպի խաթունն ալ զինքը գոհ ընելու համար ամենայն խնամքով պահեր էր զանոնք։

— Անտարակոյս, կրկնեց Քլոյէ, էրիկս չկարենայ պիտի Բոլլին ճանչնալ։ Հինգ տարի է քանի՛ որ զինքն առին մեզմէ տարին նէ. ան ատեն դեռ Բոլլին պզտիկ էր, հազիւ թէ ոտք ելեր էր։ Դեռ մտքէս չելլեր, այն ի՛նչ վախ կը քաշէր ծերուկս երբոր կը տեսնէր որ Բոլլին քալեմ կ'ըսէր ու գետին կը գլտորէր։

Մէյմ'ալ յանկարծ կառքի մը ձայն լըսուեցաւ։

— Պ. Ցոննի՛կն, Պ. Ցոննի՛կն է, կանչեց Քլոյէ պատուհան վազելով։

Շէլպի խաթունն ալ մէկէն դուռը վազեց ու որդւոյն հետը պագտուեցաւ։ Բայց Քլոյէ փուճ տեղը մութին մէջ ուրիշ եկաւոր մ'ալ կը փնտռէր։

— Խե՛ղճ Քլոյէ, ըսաւ Ցոննիկ սիրան և-

լած անոր սև ու բրտացեալ ձեռուըներէն բռնելով, հաւատալ որ բոլոր ունեցածս կու տայի թէ որ կարենայի զինքն ալ հետս բերել. բայց անիկայ լուսաղոյն աշխարհք մը գնաց։

Այս խօսքիս Շէլալի խաթունը ցաւագին ճիչ մը փրցուց. բայց Քլոյէ ձայն չհանեց։

Մէկէն ներս մտան ուր որ սեղանն էր դրուած։ Եւ այն տոմսակներն որոնց համար այնչափ կը պարծէր Քլոյէ, սեղանին վրայ փռուած կեցեր էին։

Քլոյէ ժողվեց զանոնք ու դողդոջուն ձեռքով մը խաթունին տուաւ ըսելով.

— Վա՜յ գլխուս, ա՛լ զասոնք չեմ ուզեր տեսնել, և ոչ ալ վրանին խօսել։ Ի՛նչ որ կը կասկածէի նէ եղաւ։ Այն անիծեալ կալուածներուն մէջ ծախուեցաւ ու սպաննըւեցաւ։

Այս ըսաւ Քլոյէ ու չիտակ դէպ 'ի դուռը գնաց. բայց Շէլալի խաթունը ետևէն վազեց ու քաղցրութեամբ ձեռքէն բռնելով բերաւ քովը բազմոցին վրայ նստեցուց։

— Ո՛հ, իմ խեղճ Քլոյէս, ըսաւ։

Իսկ Քլոյէ գլուխն իր խաթունին ուսին վրայ կոթընցունելով սկսաւ լալ ու հեկեկալ։

— Ո՛հ, խաթու[illegible] ներէ ինձի. սիրտս բեկաւ։

— Գիտեմ, գիտեմ, պատասխանեց Շէլալի խաթունը աչուըներէն առատ արցունք թափելով. սիրտդ բեկեր է. և իմ ձեռքէս

բան չգար · բայց Յիսուսին յանձնէ, ինքն է որ բեկեալ սրտերը կը բժշկէ, և վշտացեալները կը մխիթարէ ։

Քիչ մը ատեն լռութիւն պատեց ու ամէնքն ալ կու լային ։ Վերջէն Յոննիկ խեղճ կնկան քով նստելով ու ձեռուըները բռնելով մէկիկ մէկիկ պատմեց սրտաշարժ պարզութեամբ մը էրկանը մահուան յաղթանակը, և կրկնեց՝ անոր սիրոյ վերջին խօսքերը ։

Ամիս մը վերջը Շէլպիի տան բոլոր գերիները մեծ սրահը ժողովեր էին որպէս զի իրենց դեռահասակ տիրոջը մէկ յայտարարութիւնը մտիկ ընեն ։

Մէյմ'ալ Յոննիկ հոն երեւցաւ ձեռքը փունջ մը թուղթ, և 'ի մեծ զարմանս ամենցուն՝ անոնց իւրաքանչիւրին ազատութեան դաշնագիրը կարդաց ու ձեռուընին տուաւ, որով ամէնքն ալ սկսան լալ, կոծել և հառաչել ։

Այսու ամենայնիւ անոնցմէ շատերը իրեն չորս կողմն առին և սկսան աղաչել որ զիրենք չարձակէ, ու կը խնդրէին որ իրենց ազատութեան թուղթն ետ առնու ։

— Ասկէց աւելի ազատութիւն չենք ուզեր · ինչ որ հիմայ կը վայելենք, կ'ըսէին · մենք հոս միշտ մեր ամէն պիտոյքն ունինք ։ Չենք ուզեր մենք այս տունը, այս տէրը, այս խաթունը թողուլ երթալ ։

— Ո՛վ իմ սիրելի բարեկամներս, ըսաւ Յոննիկ վայրկեան մը լռեցունելով զա֊

նոնք , հարկ չէ որ դուք գլխ Թողուք եր-
Թաք․ կալուածները մշակելու միշտ մարդ
պէտք է․ առաջուան պէս դարձեալ կրնաք
կենալ ։ Միայն թէ դուք , արք և կանայք ,
ազատ էք․ մէջերնիս գին կը հաստատենք
և ես ձեր աշխատութեան վարձքը կը հա-
տուցանեմ. և ձեր օգուտը այն կ'ըլլայ որ
եթէ ես պարտքի տակ իյնամ կամ մեռ-
նիմ նէ , որ անկարելի բաներ չեն , դուք
ազատ կ'ըլլաք , ծախուելու վախ չէք ունե-
նար ։ Ես իմ կողմանէս կ'ուզեմ զձեզ քով
պահել և ձեզի սորվեցունել թէ այս ձեր ի-
րաւունքները ինչպէս կրնաք գործածել ,
զորն որ անշուշտ մէկն ալ չէիք գտներ որ
ձեզի սորվեցունէ ։ Կը յուսամ թէ աղէկ
կը վարուիք հետս , ու ձեզի տուած դա-
սերս հլութեամբ մտիկ կ'ընէք , և ես ալ
իմ կողմանէս Աստուծոյ շնորհքովը իմ
պարտքերուս հաւատարիմ կ'ըլլամ և ամե-
նայն կերպով ձեր պարտքերը ձեզի կը սոր-
վեցունեմ ։ Արդ , բարեկամք իմ , աչուընիդ
երկինք վերուցէք , և Աստուծոյ շնորհակալ
եղէք որ ազատութեան այս պարգևը տը-
ւաւ ձեզի ։

Մէջերնէն ծերունի կոյր գերի մը , որ սե-
ւերուն նահապետն էր , առաջ անցաւ և
դողդոջուն ձեռուըները երկինք վերցունե-
լով ըսաւ ․

— Աստուծոյ շնորհակալ ըլլանք ։

Մէկէն ամէնքն ալ ծնկան վրայ եկան ։
Գոհաբանական երգ մը երբէք այսպէս

դուարթ ու սրտաշարժ կերպով երկինք չէ ելած, թէպէտ և երաժշտութեան եղանակներ, զանգակներու ձայներ և թնդանօթներու որոտմունքներ չկային հոս, այլ իրենց պարզ սրտին խորունկ հառաչանքները անոնց տեղը փոխանակեր էին։

Աղօթքնին լմննալուն պէս ոտքի վրայ ելան, մէջերնէն մէկը երգ մը սկսաւ, զորն որ ամէնքն ալ կրկնեցին։

Աշխարհ ամ գեղազարդ,
Ահա քեզ օր փրկութեան.
Եկ, ո՛վ փրկեալդ մեղապարտ,
Երկնից դըրունք քեզ բանան։

— Խօսք մ'ալ ունիմ ըսելիք, կրկնեց Ցոննիկ շնորհակալութեան ձայները լռեցունելով. մեր ազնիւ հին բարեկամն Աղբար Թովմասը կը յիշէ՞ք։

Հոս համառօտ մը Թովմասին մահը պատմեց, և անոր վերջին բառերը տըւաւ անոնց։

— Հոն իրեն գերեզմանին վրայ, սիրելի բարեկամք իմ, կրկնեց Ցոննիկ, երդուընցայ առաջի Աստուծոյ որ քանի որ կարողութիւն ունիմ՝ բոլոր գերիներս ազատեմ ու մէկ գերի մըն ալ չունենամ, որպէս զի չըլլայ թէ անոնցմէ մէկը իր ընտանիքէն ու բարեկամներէն բաժնուելու վտանգին մէջ իյնայ, և խեղճ Թովմասին պէս հե-

ռաւոր երկիրներու մէջ Թշուառաբար չըմեռնին: Ուստի երբ ձեր ազատութեանը վրայ կ'ուրախանաք, յիշեցէք որ այն ծեր Թովմասն է ձեր ազատութեան պատճառը, և անոր տեղը՝ դուք ալ երախտագէտ եղէք անոր կնոջն ու զաւակացը: Քանի որ ԱՂԲԱՐ ԹՈՎՄԱՍԻՆ ՏՆԱԿԻՆ վրայ կը նայիք՝ մտքերնիդ բերէք ձեր ազատութեան պատճառը, և անոր յիշատակը խրախուսէ զձեզ պարկեշտ և հաւատարիմ քրիստոնեայ ըլլալու:

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

Վերջաբան.

Միացեալ Նահանգաց այլեայլ կողմերէն շատերն ինձի գրով հարցուցին թէ արդեօք այս պատմածներս իրա՞ւ են։ Հիմայ կ՚ուզենք հոս այս ամէն հարցմունքներուն պատասխան մը տալ։

Պատմութեանս մէջի այլեայլ պարագաները մեծաւ մասամբ վաւերական են, որոնցմէ շատերը հեղինակն իր աչքովը տեսեր է կամ թէ իր սրտակից բարեկամներն իրեն պատմեր են։ Այս այլեայլ տեսարաններուն մէջ տրուած նկարագիրները մեր բարեկամներն ու մենք անձամբ գիտեր ենք, և մեր դերասաններուն բերանը տրուած խօսքերը բառ առ բառ ականջովնիս լսեր ենք և կամ մեր բարեկամները մեզի պատմեր են։

Էլիզայի պատկերը, իրեն բնաւորութեան նկարագիրը՝ գաղափարուած է ճշմարտութենէ։ Ագբար Թովմասին անկեղծ հաւատարմութեանը, հոգեսիրութեանն ու ազնուաբարոյութեանը շատ օրինակներ գիտենք։ Ամենէն ցաւալի և առասպելախառն երևցած տեսարաններէն մէկ քանին և ամենէն սարսափելի պարագաները իրենց ճշմարիտ օրինակն ունին։ Ամենուն

ծանօթ է Օհիոյ գետոյն սառոյցներուն վըրայէն փախչող մօր մը պատմութիւնը ։ Բրիւ պառաւուն պատմութիւնն ալ (Գլուխ ԺԹ) հեղինակին եղբայրն իր աչքովը տեսեր է, որ Նոր-Օռլէանի մէջ երևելի վաճառատան մը գանձապետն է. ինքն է որ Լըկրի հողատէրին նկարագիրն ալ մեզի տուաւ, որուն կալուածներուն այցելութեան գնացեր էր ։ Նայէ այս մարդուն վըրայ ինչ կը գրէ · « Իրեն կռուփն ինծի չօ-
» չափել տուաւ, որ դարբնի սալի կը նմա-
» նէր և երկաթագործաց մրճոյն պէս պինդ
» էր, և ըսաւ թէ սևերը ծեծելով փապա-
» րացեր է ։ Երբոր ասոր կալուածներէն
» դուրս ելայ՝ քիչ մը ազատ շունչ կ'առ-
» նուի կու տայի. կարծես թէ ահագա-
» նի մը որջէն ինքը զիրքս ազատեցի »։

Իսկ Թովմասին ցաւագին մահուան նըման դժբաղդաբար շատ օրինակներ կան, և մեզմէ շատերը կրնան այս բաներուս վըկայել ։ Թէ որ մէկը մէյմը մտածէ թէ հարաւակողման գաւառներուն մէջ իրաւաբանութեան սկզբունք մըն է որ սև մը չըկրնար դատաստանի մէջ ճերմակի մը դէմ վկայութիւն տալ, ան ատեն դիւրաւ կրնայ ըմբռնել թէ այսպիսի դիպուած ամէն տեղ և ամէն ատեն կրնայ պատահիլ երբոր տիրոջ մը սրտին մէջ կիրքերն յաղթեն շահասիրութեանն, ու դիմացն այնպիսի գերի մը ելլէ որ այնչափ արիութիւն ու սկըզբունք ունենայ որ կարենայ անոր դէմ դը-

նել ։ Գերւոյ կեանքն ուրիշ պաշտպանութիւն չունի բայց եթէ տիրոջը բնաւորութիւնը ։ Երբեմն երբեմն հասարակաց ականջն այնպիսի պատմութիւններ կը հասնին որ լսողը կը սոսկայ ու մազերը կը տնկուին. բայց այս պատմութեանցս տըրուած մեկնութիւնները գուցէ աւելի սոսկալի են ։ «Իրաւ, կ'ըսեն, երբեմն երբեմն » այսպիսի դիպուածներ պակաս չեն, բայց » ասոնք բացառութիւններ են » ։ Թէ որ Նոր-Անգղիոյ օրէնքներն այնպէս որ թոյլ տային արուեստաւորի մը իր աշակերտը երբեմն երբեմն մինչեւ 'ի մահ տանջել առանց դատաստանի կանչուելու, արդեօք այսչափ անկարեկիր կ'ըլլային ։ Արդեօք նոյնպէս կ'ըսէին թէ, «այսպիսի դիպուածներ » հազիւ երբէք կը պատահին. ասոնք » բացառութիւններ են » ։

Կը յիշեն ամէնքն ալ Մարգարիտ (Լա Բէռլը) անունով նաւուն բռնուիլը. որով ալ տարակոյս չմնար խառնածին գեղեցիկ օրիորդներու վաճառքի հանուելուն ։ Հօրամէն անունով ազնիւ փաստաբանին այս պատճառաւ խօսած ճառին հետեւեալ խօսքերը մէջ բերենք. «Այն եօթանասունըվեց » անձանց մէջ, որոնք 1848ին Մարգարիտ » անունով նաւով Գոլոմպիայէն փախչիլ » ուզեցին, շատ մըն ալ գեղեցիկ ու կըր- » թեալ աղջիկներ կային, որոնք իրենց » վայելուչ կերպերնուն ու վարմունքներ- » նուն համար գերեվաճառաց աչքին գին

» չունին ։ Ասոնցմէ մէկն ալ էր Եղիսաբէթ
» Ռուսէլ ։ Ասիկայ գերեվաճառի մը ճի֊
» րանին տակն ընկաւ և Նոր–Օռլէան ծա֊
» խուելու պահուեցաւ ։ Ո՛վ որ զանիկայ
» տեսաւ, ամէնքն ալ կարեկից եղան անոր
» Թշուառութեանը ։ Ինչուան ութ հարիւր
» տոլլար տուին որ զանիկայ գնեն. ոմանք
» բոլոր քովերնին ունեցած ստակն ալ
» տուին. բայց գերեվաճառը անոնցմէ մէ֊
» կուն ալ չգիջաւ ։ Խեղճ աղջիկը Նոր–Օռ֊
» լէան խրկուեցաւ, բայց Աստուած վրան
» գթալով կէս ճամբան մահ պարգևեց ա֊
» նոր ։ Ասոր հետը Էտմըսըն անունով աղ֊
» ջիկներ ալ կային. երբոր ասոնք ալ նոյն
» վաճառանոցը խրկուելու վրայ էին, ե֊
» րէց քոյրը գնաց իրեն տիրոջն ոտքն ըն֊
» կաւ, աղաչեց որ, Աստուծոյ սիրոյն հա֊
» մար ըլլայ, վրանին գթայ ։ Բայց անիկայ
» ծիծաղելով պատասխան տուաւ թէ ձեզի
» աղուոր հագուստներ ու գեղեցիկ կահ
» կարասիք կու տան ։ Իսկ աղջիկն ըսաւ
» թէ այդ ասոնք գուցէ այս աշխարհքիս
» վրայ աղէկ բաներ են բայց անդիի աշ֊
» խարհքն ինչ բանի կու գան ։ Ասոնք
» Նոր–Օռլէան տարուեցան, բայց վերջէն
» ծանր ծանր գնով գնուեցան ու իրենց
» հայրենիքը խրկուեցան » ։ Ասկէ յայտնի
չերևար թէ Եմմէլինային ու Գէսսիի պատ֊
մութիւնը չինծու բաներ չեն ։

Ճշմարտութեան սիրոյն համար պէտք է
այս ալ ըսենք որ Սէն–Քլէրի աղնուասըր֊

ութեանն ու առատաձեռնութեան օրինակներն ալ պակաս չեն, ինչպէս հետեւեալ պատմութիւնն ալ կը ցուցընէ:

Քանի մը տարի առաջ Հարաւաքնակ ազնուական երիտասարդ մը Զինչիննաղի գնացեր էր. հետն ալ իր մէկ սիրելի գերին: Ասիկայ առիթն յարմար սեպելով, վասն զի ազատ երկիր մը կը գտուէր, ուզեց ազատութիւնը ձեռք ձգել և մէկ քուաքէրի մը քով ապաւինեցաւ, որ ուրիշ անգամներ ալ առիթ ունեցեր էր այսպիսիներն իր տունն ընդունելու: Տէրը սաստիկ բարկացաւ. ինքը միշտ իր գերւոյն հետ շատ սիրով վարուեր էր, և վրան այնչափ գութ ու վստահութիւն ունէր որ չէր կրնար կարծել թէ անիկայ ինքն իրմէ այս բանս ըրած ըլլայ, այլ կարծէր թէ ուրիշները զինքը գլխէ հանած ըլլան: Ուստի բարկութեամբ լցուած գնաց քուաքէրը գտաւ. բայց անոր համարձակ ու ազնիւ կերպը տեսնելով՝ բարկութիւնը մարեցաւ: Խոստացաւ իր գերւոյն ազատութիւն տալ, թէ որ անիկայ զիմացը գայ ու իրեն ըսէ թէ կը փափագի ազատութիւն ձեռք ձգել: Գերին տիրոջն առջևը ելաւ, և երիտասարդն հարցուց Նաթանին թէ վրաս գանգատելու պատճառ ունի՞ս:

— Ոչ, պարոն, պատասխանեց Նաթան. հրամանքդ միշտ ինձի հետ աղէկ վարուեր ես:

— Ուրեմն ի՞նչու կ'ուզես ինձմէ հեռանալ:

— Պարո՛ն, հրամանքդ կրնաս մեռնիլ, ան ատեն ո՛վ պիտի ըլլայ իմ տէրս...։ Անոր համար հիմակուընէ կ'ուզեմ ազատ ըլլալ։

Ազնուական երիտասարդը քիչ մը ատեն մտածելէն ետև.

— Նաթան, թէ որ ես ալ քու տեղդ ըլլայի, ըսաւ, ամեննին քեզի նման կը մտածէի։ Ազատ ես։

Շուտ մը ազատութեան դաշնագիրը շինեց, և քուաքէրին ձեռքն ալ բաւական ստակ դրաւ որ Նաթանին պէտք եղած ծախքերն ընէ, և գերւոյն ալ սիրալիր նամակ մը գրեց աղէկ խորհուրդներ տալով անոր. այս նամակը գրքիս հեղինակն ալ կարդացեր է։

Ասով հեղինակը կը յուսայ որ արդարութեան հարկ մը վճարած ըլլայ Հիւսիսակողման կալուածատեարց շատերուն ազնուականութեանը, մեծասրտութեանն ու մարդասիրութեանը։ Այսպիսի օրինակներ տեսնելով մարդկութեան վրայէն բոլորովին յոյսերնիս չենք կտրած. և արդեօք երկիր մը կա՞յ որ հոն այսպիսի յատկութիւններն հասարակաց ըլլա՞ն։

Շատ մը տարի հեղինակը գերութեան վերաբերեալ խնդիրներէն ինքը զինքը հեռու բռներ էր, մտածելով որ ասիկայ ցաւալի նիւթ մըն է, և միտքն ալ դրեր էր որ քաղաքականութեան լոյսը օր աւուր աճելով այս բանիս ալ վախճան մը կու տայ։

Բայց մեծ զարմացմամբ ու սարսափմամբ կարդալով 1850ին օրէնսդրութիւնը, որով քրիստոնեայ ու մարդասէր ժողովուրդ մը, իբրև բարւոք քաղաքացի, կը պարտաւորէր փախստական գերիները մատնելու, և տեսնելով որ Հիւսիսային ազատ Նահանգներուն բարեբարոյ, ազնիւ ու մարդասէր անձինքները տարակուսանօք մէկմէկու կը հարցունէին թէ ճշմարիտ քրիստոնէի մը պարտուց ինչուան ո՛ր կէտին հետ կը միաբանի այս նոր օրէնքս, մտքէն ըսաւ թէ, այդ անձինքը, այդ քրիստոնեաները չեն գիտեր թէ գերութիւնն ինչ է. ապա թէ ոչ ամենևին այդպիսի տարակոյսներ չէին հաներ: Ան ատենէն փափաքեցաւ որ գերութեան այս սարսափելի վիճակին վըրայէն վարագոյրը վերցընէ, ու անոր սըրտաշարժ ու ցաւագին տեսարանները թատըր հանէ: Ուստի ջանք ըրաւ որ հաւատարմութեամբ գերութեան վիճակը ճիշդ նկարագրէ, և անոր աղէկ ու գէշ դիրքերն ալ ցուցընէ: Առաջին մասին մէջ զուցէ յաջողեցաւ, իսկ մէկալ մասին նկատմամբ ո՞վ կրնայ տեղն 'ի տեղը պատմել ինչ որ այս խաւարչտին ու մահալից հովտիս մէջ կ'ըլլայ նէ:

Ձեզի կը դարձունէ հեղինակն իր խօսքերը, ո՛վ մեծասիրտ և ազնուական ընակիչք Հարաւակողման, որ ձեր առաքինութեամբը, ձեր ազնուութեամբը, ձեր բարուց անարատութեամբը ձեր աչացը

տակ կատարուած անգթութեան ամէնօրեայ օրինակներուն ազդեցութեանը դէմ դրէք։ Ձեր խղճովը, ձեր մտերմական խօսակցութիւններովը չէ՞ք վկայեր որ գերութեան չարիքն ու թշուառութիւնը աւելի մեծ են քան զոր նկարագրեցինք. այնչափ մեծ՝ որ ուզէինք ալ նէ՝ չէինք կրնար նկարագրել։ Իրա՞ւ է, չէ նէ սուտ։ Արդեօք մարդս կրնա՞յ բացարձակ ու առանց պատասխանատուութեան իշխանութիւն մ'ունենալ։ Եւ ձեր իրաւարանութիւնը գերւոյ մը վկայութիւնը մերժելով, տէրերը մէյմէկ բռնաւոր չի՞կացուցաներ, որոնք մէկու մ'ալ պատասխանատուութիւն չունին։ Ասկէ յայտնի չէ՞րևար որ եթէ այս տեսութիւններս գործադրուելու ըլլան նէ ինչ չար հետևանքներ պիտի ելլեն։ Եթէ ձեր մէջի կարծիքն ալ, ինչպէս կը հաւտանք, համաձայն է հեղինակիս ունեցած կարծեացը՝ ով արք պատուոյ, արդարասէ՞ր անձինք, ուրիշ տեսակ հասարակաց կարծիք մ'ալ չկա՞յ կ'ըսէք այն անգգամներուն մէջ այն մարդադէմ գազաններուն մէջ։ Եւ միթէ այդ անգգամներն ալ չե՞ն կրնար օրինաց ուժով, արդարասէր և բարեսիրտ մարդկանց հաւասար գերիներ ստանալ։ Կը գտնուի՞ արդեօք աշխարհքիս վրայ անկիւն մը, ուր արդար, գթասիրտ և ազնուամիտ անձինք աւելի գտնուին քան անգգամները...։

Սևերուն առուտուրը, Ամերիկացւոց օ-

րինաց ուժովը հիմա ծովու ապատակութիւն համարուած է . բայց ամերիկեան օրէնքները կանոնաւորեալ սևերու առուտուր մը կը պաշտպանեն . այն է Ամերիկէի ծովեզերացը սևերու յաճախեալ առուտուրը ։ Եւ ո՞վ կրնայ այս առուտուրիս ամէն պժգալի պարագաները և այնչափ այրած սրտերը համրել ։

Ուրեմն հեղինակը, այս գրքիս մէջ, վերիվերանց անդրադարձութիւն մը միայն կրցաւ ընել տալ . տժգոյն նկար մը ներկայացուց այնչափ վշտաց, որով դեռ հազարաւոր սրտեր կը կտրտին . հազարաւոր ընտանիքներ կը խռովեն, և այս զգայուն և հարստահարեալ ցեղը վերջին յուսահատութեան մէջ կը ձգեն ։ Մեզմէ ոմանք տեսան մայրեր զորոնք այս պժգալի առուտուրս բռնադատեցին իրենց տղաքը ըսպաննելէն վերջը, իրենց ալ մահուանը փափագելու, մահուընէն դառնագոյն թշուառութիւններէ ազատելու համար ։ Անկարելի բան է նկարագրել և մտքէն ալ անցընել այս ողորմ տեսարաններս որն որ մեր երկնից տակը, Ամերիկոյ օրինաց հովանաւորութեանը տակ ամէն օր ալ կը նորոգուին ։

Արդ ըսէք ուրեմն ինծի, արք և կանայք Ամերիկոյ, կրնա՞ք դուք այս խնդրոյս վրայ անտարբեր կենալ ։ Դուք երկրատէրք Հիւսիսակողման, — դուք ազնուասիրտ Նաւապետք և Նաւաստիք՝ կրնա՞ք այս օրինա-

գրութիւնս պաշտպանել և գործադրել...։ Եւ դուք մարք ամերիկացիք, որ ձեր տղոցը խանձարրոցը քով կը սորվիք սիրել զբոլոր մարդկութիւնս, կարեկցիլ վշտացելոց. յանուն ձեր մայրական սիրոյն, յանուն ձեր մայրական խնդութեանցը, յանուն ձեր սիրելի և գթալից խնամոցը որ ձեր մատղաշ տղոցը վրայ կը ցըցընէք, յանուն ձեր տըղոցը ապագայ վիճակնուն համար կրած հոգերնուդ, կ'աղաչեմ ձեզի, գութ ունեցէք այն մայրերուն վրայ, որոնք ձեզի պէս սիրտ ունին, բայց իշխանութիւն և իրաւունք չունին պաշտպանել, խնամել իրենց արգանդին պտուղը։

Պիտի ըսեն թերևս գերեստացութեան օրէնքը ջնջող Նահանգաց բնակիչքը, որ իրենք յանցանք չունին, ու ձեռքերնէն ալ բան չգար։ Աստուած տար որ այնպէս ըլլար....։ Ազատ Նահանգաց բնակիչքը պաշտպանեցին այս օրէնքս, օգնեցին և մասնակից եղան այս օրէնքս գործադրողաց. անոնք աւելի յանցաւոր և մեղադրելի են քան թէ Հարաւային կողմի բնակիչքը։ Թէ որ ազատ Նահանգներու մայրերը իրենց զգացմունքն ունենային, ազատ Նահանգներու տղոց վրայ առակ չէր ըլլար այս խօսքս, որ անոնք ամենէն դառն ու խիստ գերեստացներն են։ Հարաւային կողմերը որչափ գերիներ կան հիմա որոնք ատենօք Հիւսիսային կողմի վաճառականաց էին, ու անոնցմէ հարաւայիննե-

րուն ծախուեցան ։ Ո՞վ կրնայ ուրեմն համարձակիլ ըսելու որ այս եղեռնագործութեան պատասխանատուութիւնը բոլորովին հարաւակողման բնակչացը վրայ է ։

Հիւսիսային կողմի մարդիկ, մարք և քրիստոնեայք իրենց հարաւաբնակ հայրենակիցքը մեղադրելու և բոլոր յանցաւորութիւնը անոնց վրայ ձգելու տեղը, պէտք է որ նախ իրենք իրենց աչքին տակը հանդիպածներուն վրայ անդրադառնան ու նախ այն չարեաց դարման մը ընեն ։

Բայց պիտի ըսէ մէկը թէ սովական մարդ մը ի՞նչ կրնայ ընել . . . ։ Այս հարցման պատասխան ամէնուն իր խղճմտանքն է . բան մը կայ որ ամէն մարդ ալ կարող է ընելու . կրնայ ինչպէս որ պէտք է բարեպաշտութիւն և ուրիշի վրայ գութ ունենալ . Թէ այր եղեր է և թէ կին, երբոր ուղղութեամբ և արդարութեամբ կ՚իմանայ և կ՚ըմբռնէ մարդկային ընկերութեան օգուտները, այն է մարդկային ցեղի ճշմարիտ բարերարը ։

. . . .

Այս տողերս գրողը շատ տարիներ գերեստացութիւն ընդունող Նահանգներուն սահմանները բնակած է . շատ առիթ ունեցած է գերութենէ փախչողները գիտելու ։ Անոնցմէ ոմանք իրեն տունն ալ առեր է ծառայութեան համար . և Գանատա փախչող գերիներու քարոզիչներէն ալ վկայութիւն առած է այս սներուն կարգէ գուրս

բարակամութեանը և յաջողութեանը ։ Ազատած գերիին առաջին փափաքը կրթըւելու միջոց մը գտնելն է, և իր ամենայն ջանքովը ետևէ կ'ըլլայ որ գոնէ իր տղաքը կրթութենէ զուրկ չմնան...։

Եւ որովհետև այս հարստահարեալ ցեղս այսչափ ջանքով ու փութով ամէն ձախորդութեանց և դժուարութեանց կը յաղթանակէ, դեռ ի՛նչ չէր կրնար ընել եթէ հաւատացեալքն 'ի Քրիստոս ըստ հոգւոյ Քրիստոսի մտածէին ու գործէին ։

Հիմա մենք այնպիսի դարու մէջ ենք՝ որ բոլոր ժողովուրդները շարժման մէջ են. մէկ ներքին և գաղտնի ուժ մ'է որ վեր կը հրէ զաշխարհք ու երկիրս կը դողայ ։ Ապահո՞վ է արդեօք Ամերիկան ալ ։ Ամէն ազգ որ կը լռէ և աչք կը գոցէ իր մէջը հանդիպած այսպիսի մեծ անիրաւութեան, իր հետը կը կրէ այսպիսի սոսկալի շարժման սկզբունքները ։ Ո՞րն է ուրեմն այս ուժը որով ազատութեան և հաւասարութեան համար ամէն ազգին բերնէն անպատմելի հառաչանքներ կ'ելլեն . . . . ։

Ո՛ քրիստոնեայք կը հասկընա՞ք արդեօք ժամանակաց այս նշանները . . . . ։ Այս գաղտնի ուժը միթէ չէ՞ գար 'ի Հոգւոյ Անոր՝ որուն թագաւորութիւնը պիտի գայ և որուն կամքը 'ի յերկինս և 'ի յերկրի պիտի կատարուի ։

Բայց ո՞վ կրնայ Անոր եկած օրը դիմանալ ։ Վասն զի այն օրը իբրև հուր պիտի

բորբոքի, և պիտի երևայ ինքը գտնելու զանոնք որ աղքատին վարձքը կը զլանան, այրիները և որբերը կը հարստահարեն և զօտարները իրենց իրաւունքէն կը զրկեն: Ի՜նչ զարհուրելի բան է այս խօսքերս այնպիսի ազգի մը համար, որ իր մէջը այսպիսի յայտնի անիրաւութիւն մը կը կրէ...: Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգք այնպիսի անիրաւութիւն և անգթութիւն պաշտպանելուն համար ազատ պիտի չըլլան, բայց եթէ գղջալով, և արդարութեան և ողորմածութեան ետևէ ըլլալով:

Ինչպէս որ անտարակուսելի բան է որ քար մը երբ Ովկիանոսի մէջ ձգուելու որ ըլլայ՝ պէտք է որ մինչև յատակը իջնայ. ասկէ աւելի ստոյգ և անտարակուսելի է այն սրբազան օրինաց ուժը՝ որով անիրաւութիւնը և անգթութիւնը ազգի մը վրայ Աստուծոյ բարկութիւնը կը գրգռեն:

ՎԵՐՋ

190

13
2013